

აღმოსავლეთმცოდნეობა

Oriental Studies

№9 2020

*ედღვნება
პროფესორ მზია ანდრონიკაშვილის
ხსოვნას
(1920 – 2006)*

*Dedicated to the Memory of
Prof. Mzia Anrdronikashvili
(1920 – 2006)*

Institute of Oriental Studies
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Humanities

Oriental Studies

9 2020

Edited by Gotcha Djaparidze

Tbilisi 2020

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის
აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი

აღმოსავლეთმცოდნეობა

9 2020

გონა ჯაფარიძის რედაქტორობით

უნივერსიტეტის
გამოცემა

სარედაქციო საბჭო: ზაზა ალექსიძე (არმენოლოგიის კათედრა), ნანი გელოვანი (აღმოსავლეთის ისტორიის კათედრა, პასუხისმგებელი მდივანი), ნინო ეჯიბაძე (არაბისტიკის კათედრა, პასუხისმგებელი მდივანი), ირინე ტატიშვილი (ასიროლოგიის კათედრა), თეა შურ-ღაია (ირანისტიკა), მარიამ ჩაჩიბაია (ებრაისტიკა-არამეისტიკის კათედრა), გოჩა ჯაფარიძე (აღმოსავლეთის ისტორიის კათედრა, რედაქტორი), მარიკა ჯიქია (თურქოლოგიის კათედრა).

სარედაქციო საბჭოს უცხოელი წევრები: ჯორჯ გრიგორე (ბუქარესტის უნივერსიტეტი, რუმინეთი), აჰმეთ უნალი (მიუნხენის ლუდვიგ მაქსიმილიანის უნივერსიტეტი, გერმანია).

Editorial Board: Zaza Aleksidze (Chair of Armenian Studies), Mariam Chachibaia (Chair of Hebrew-Aramaic Studies), Gotcha Djaparidze (Chair of Oriental History, Editor), Nino Ejibadze (Chair of Arabic Studies, Executive Secretary), Nani Gelovani (Chair of Oriental History, Executive Secretary), Marika Jikia (Chair of Turkish Studies), Tea Shurghaia (Iranian Studies), Irine Tatishvili (Chair of Assyriology).

Foreign members of the editorial board: George Grigore (Unieversity of Bucharest, Romania), Ahmet Ünal (Ludwig Maximilian University of Munich).

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2020

© Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Press, 2020

ISSN 2298-0377

შინაარსი
Table of Contents

მზია ანდრონიკაშვილი <i>ფატმან ანთაძე-მალაშხია</i> <i>მაია სახოკია</i>	11 15
Mzia Andronikashvili <i>Patman Antadze-Malashkhia</i> <i>Maia Sakhokia</i>	

რ ე პ რ ი ნ ტ ი
Reprint

მზია ანდრონიკაშვილი არაბული სიტყვების სპარსული გზით შემოსვლის შესახებ ქართულში	31
<i>Mzia Andronikashvili</i> On Arabic Words Entered into Georgian through Persian	

ენა და ლიტერატურა
Language and Literature

ფატმან ანთაძე-მალაშხია სპარსულიდან ქართულში შემოსული ზოგიერთი ციკლური ნასესხობის შესახებ	67
<i>Patman Antadze-Malashkhia</i> On Some Cyclical Persian Loan-words in Georgian	

მზისა ბუსკივაძე „დედე ქორქუთის წიგნის“ ახლად აღმოჩენილი ხელნაწერის შესახებ	83
<i>Mzisa Buskivadze</i> Newly Discovered Manuscript of the Book of Dede Korkut	

თამარ დემეტრაშვილი ამბივალენტური ირანული ძირი *fr i-: fr - : სემანტიკური ანალიზი	94
<i>Tamar Demetrashvili</i> Ambivalent Iranian Root *fr i-: fr - : Semantic Analysis	

მანანა კვაჭაძე ენობრივი დინამიკის შესახებ გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში (ფონეტიკის საკითხები)	101
<i>Manana Kvakadze</i> Enobriivi dinamiki shesakhob gomborel laijta metkvevelabashi (fonetiki sakitshobi)	

Manana Kvatchadze

The Dynamics of Linguistic Development of the Speech
of Gomborian Layiji (Phonetic Issues)

ლუიზა რუხაძე, ნანული კატჩარავა
რამდენიმე აღმოსავლური ნასესხობა ქართულ ენაში 117

Luiza Rukhadze, Nanuli Katcharava

Several Oriental Borrowings in Georgian Language

Maia Sakhokia

The Dynamics of Persian Compound Verbs Starts at Old Persian:
CV OP Paradigms in Charts 124

მაია სახოკია

სპარსულის რთულ ზმნათა დინამიკა იწყება
ძველსპარსულიდან: ძველსპარსული რთული ზმნები
ტაბულებად

მარია ჯიქია

გრამატიკული კონცეპტების გადააზრება თურქული ენის
მაგალითზე 156

Marika Jikia

Re-interpretation of Grammatical Concepts on the Example
of Turkish Language

ისტორია

History

ნანი გელოვანი

თბილისის სპარსული სკოლა – „ეთეფაყ-ე ირანიან“ 167

Nani Gelovani

Persian School in Tbilisi — „Ettetafaq-e Iraniyan“

ემზარ მაკარაძე

დემოკრატიზაციის პრობლემები თანამედროვე თურქეთში 181

Emzar Makaradze

The Issues of Democratization in Modern Turkey

მირიან მახარაძე

უფლისწულ ბაიაზიტის აჯანყება და საქართველოს საკითხი
მუჰიმე დავთრების მიხედვით 188

Mirian Makharadze

The Uprising of Prince Bayazet and the Issues about Georgia

According to the Defter of Muhime

მარინე ფუთურიძე

შუმერის გავლენის ამსახველი არტეფაქტების შესახებ
თრიალეთის კულტურაში 194

Marina Puturidze

For the Artifacts Depicting Sumer’s Influence in the Trialeti Culture

ევგენი ჭანიშვილი

ახალი სახესხვაობა რუსუდან მეფის სპილენძის ემისიაში 210

Evgeni Tchanishvili

A New Variety in the Copper Emission of Queen Rusudan

თ ა რ გ მ ა ნ ი
T r a n s l a t i o n

მაჰშიდ ამირშაჰი, ლოცვის სათქმელად ენა აღარ მიბრუნდება

თარგმანი სპარსულიდან მზია ბურჯანაძისა 217

Mahshid Amirhsah, Tongue Doesn’t Turn to Pray

Translated from Persian by Mzia Burjanadze

ჰუსნუ ა. გიოქსელი, სუედა

თარგმანი თურქულიდან ნინო შენგელიასი 224

Husnua A. Gyoksel, Sueda

Translated from Turkish by Nino Shengelia

მემდუჰ შევქეთ ესენდალი, ბედის ფრინველი

თარგმანი თურქულიდან ასმათ ჯაფარიძისა 244

Memduh Shewket Esendali, Bird of Fate

Translated from Turkish by Asmat Japaridze

რ ე ც ე ნ ზ ი ა
R e v i e w

ნომადი ბართაია

შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი ირანში“,
შემდგენლები: ჯემშიდ და ელენე გიუნაშვილები.
თბილისი, 2016(2017), 288 გვ. 253

Nomadi Bartiaia

**"The Man in the Panther’s Skin" by Shota Rustaveli in Iran, comp.
Jemshid and Elene Giunashvili. Tbilisi, 2016(2017), 288 p.**

ნინო სამსონია

ოთარ გაბუნია, შუამდინარული წარღვნის მითი, თბილისი,
2019, 357 გვ. 257

Nino Samsonia

**Otar Gabunia, The Mesopotamian Myth of the Global Flood, Tbilisi,
2019, 357 p.**

მზია ანდრონიკაშვილი

ქართული აღმოსავლეთმცოდნეობის სკოლის ბრწყინვალე წარმომადგენელს, გამოჩენილ ენათმეცნიერს აკადემიკოს მზია ანდრონიკაშვილს 2020 წლის 14 ოქტომბერს 100 წელი შეუსრულდებოდა.

დაბადების მოწმობის თანახმად, მზია ანდრონიკაშვილი ახმეტაში დაიბადა. როგორც ჩანს, იმ დროისთვის მისი მშობლები ახმეტის სიახლოვეს მდებარე ანდრონიკაშვილების მამულ ოყიოში იმყოფებოდნენ.

დედას – ელენე გაბაშვილს, ცნობილი ქართველი მწერლის ეკატერინე გაბაშვილისა (ქალიშვილობისას თარხან-მოურავის) და ალექსანდრე გაბაშვილის უმცროსი ქალიშვილს, განათლება პარიზში ჰქონდა მიღებული. შემდგომ ის წლების განმავლობაში თბილისის ერთ-ერთ ბიბლიოთეკაში მუშაობდა. მამა – კონსტანტინე (კონო) ანდრონიკაშვილი, სორბონის უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული, ცნობილი თეატრალური რეჟისორი და თეატრალური მხატვარი იყო. საქართველოში ჩამოსვლამდე მას პარიზის ოდეონში დაუდგამს სპექტაკლები. გადაღებულია ასევე ადრეულ ქართულ ფილმებში. 1937 წელს საბჭოთა რეპრესიების ფონზე მოუწია რუსეთში გადასახლებამ, სადაც იქაურ პროვინციულ თეატრებში არაერთი სპექტაკლი დადგა. სამშობლოში დაბრუნდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. მხატვარი იყო ასევე მზია ანდრონიკაშვილის უფროსი ძმა ოთარი, ქართველ აბსტრაქციონისტთა პირველი თაობის ერთ-ერთი წარმომადგენელი და ცნობილი მულტიპლიკატორი.

მზია ანდრონიკაშვილი 18 წლამდე ბებიასთან – ეკატერინე გაბაშვილთან იზრდებოდა. ქალბატონი მზიას თქმით, ამ გარემოებამ დიდი გავლენა მოახდინა მისი ლიტერატურული გემოვნების, ფილოლოგიური ინტერესებისა და მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე. ოჯახის, უახლოესი სანათესაოსა და საახლობლოს ატმოსფერო თავისუფლებადაკარგულ სამშობლოზე სევდით იყო გამსჭვალული. 19 წლის დეიდაშვილი მარო მაცაშვილი საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას შეეწირა, ბიძას, ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გამორჩეულ მოღვაწეს რეზო გაბაშვილს საფრანგეთში ემიგრირებამ და ბრძოლის იქიდან გაგრძელებამ მოუწია. ამ ფონზე გაიარა ქალბატონი მზიას ბავშვობამ.

1936 წელს მზია ანდრონიკაშვილი ამთავრებს თბილისის პირველ საცდელ-საჩვენებელ სკოლას (ყოფილი თბილისის პირველი გიმნაზია, ამჟამად პირველი კლასიკური გიმნაზია) და შედის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტზე, სადაც მეორე კურსიდან ეუფლება კავკასიურ და აღმოსავლურ ენებს. მის კურსზე კონსტანტინე წერეთელი და ალექსი ლეკიაშვილი სწავლობდნენ, შემდგომში ცნობილი სემიოლოგები. ამ სამი უნიჭიერესი ახალგაზრდის ლექტორები იყვნენ ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერების კორიფეები: ივანე ჯავახიშვილი, აკაკი შანიძე, გიორგი ახვლედიანი, არნოლდ ჩიქობავა,

გიორგი წერეთელი, სერგი ჯიქია, ლეონ მელიქსეთ-ბეგი. ქალბატონი მზიას ერთ-ერთი მასწავლებელი გამოჩენილი ირანისტი ვასილ აბავეცი იყო, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის დროს თბილისში ცხოვრობდა. სწორედ მან დაახლოვნა ახალგაზრდა ასპირანტი ავესტის კითხვასა და მის ენობრივ ანალიზში.

უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ მზია ანდრონიკაშვილმა ჩააბარა ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტურაში და გიორგი ახვლედიანის ხელმძღვანელობით 25 წლის ასაკში დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე „ირანული წარმომავლობის სიტყვები ძველ ქართულ ორიგინალურ ძეგლებში“. ქალბატონი მზიას თაობის ენათმეცნიერთა მონათხრობით, ამ ნაშრომს ძალიან მაღალი შეფასება მისცა ფილოლოგიურმა საზოგადოებამ. არნოლდ ჩიქობავამ დისერტაციის დაცვაზე გამოსვლისას ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ეს ნაშრომი არის ნიმუში იმისა, თუ როგორ უნდა ტარდებოდეს ეტიმოლოგიური კვლევები. ამ დისერტაციით ჩაეყარა საფუძველი ქართული ირანისტიკის ერთ-ერთ უმთავრეს მიმართულებას – ირანულ-ქართველურ ენობრივ ურთიერთობათა სისტემურ კვლევას.

1966 წელს გამოიცა მზია ანდრონიკაშვილის ფუნდამენტური მონოგრაფია „ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან I“, ირანისტთა და ქართველოლოგთა სამაგიდო წიგნი. ეს ნაშრომი ეხება ქართულის ურთიერთობას ძველი და საშუალო პერიოდის ირანულ ენებთან. 1968 წელს შედგა ქალბატონი მზიას მიერ უკვე დიდი ხნის წინ მომზადებული სადოქტორო დისერტაციის დაცვა. 1978 წელს მზია ანდრონიკაშვილი არჩეულ იქნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად. 1996 წელს გამოიცა მისი სადოქტორო დისერტაციის მხოლოდ გარკვეული მონაკვეთი – „ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან II“, სადაც განხილულია ქართველურ ენათა კონტაქტები ახალ სპარსულთან.

მზია ანდრონიკაშვილის მიერ სხვადასხვა წლებში გამოქვეყნებული სტატიების¹ თემატიკა ირანულ და ქართველურ ენათა ურთიერთობის საკვანძო საკითხებს ეხება. ეს სტატიები არაერთ პრობლემას ჰფენენ შუქს.

ქალბატონი მზიას სამეცნიერო მემკვიდრეობაში რამდენიმე ძალზე მნიშვნელოვანი გამოუქვეყნებელი ნაშრომია: „სპარსული გზით შემოსული არაბული სიტყვები ქართულში“, „სპარსულ-არაბული პირის სახელები“, „ირანული ონომასტიკური და ლექსიკური ელემენტები ხევსურულ, მოხეურ და ფშაურ დიალექტებში“, „ირანული ონომასტიკური და ლექსიკური ელემენტები სვანურში“, „სკვითურ-ალანური ტოპონიმები და ეთნონიმები“, „შენიშვნები ქართველური ენებიდან ოსურში შესუ-

¹ მზია ანდრონიკაშვილის სამეცნიერო შრომების სრული სია იხილეთ: *ენათმეცნიერების საკითხები(თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტი)*, თბილისი, 1999,

4 და *აერსპექტივა XXI (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია. აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი)*, თბილისი, 2004.

ლი ლექსიკის ფონეტიკური ადაპტაციის შესახებ“. ქართველური და ირანული ენათმეცნიერება აუცილებლად საჭიროებს ამ ნაშრომთა გამოქვეყნებას. ისინი უსათუოდ გასათვალისწინებელია ირანულ-ქართველურ ეტიმოლოგიურ ლექსიკოლოგიასა და ლექსიკოგრაფიაში.

ქართულ ენათმეცნიერებაში მზია ანდრონიკაშვილის ნაშრომებით დაწესდა ეტიმოლოგიურ კვლევათა მაღალი სტანდარტი, რაც გამსესხებელ დამსესხებელ ენათა მონაცემების მიმართ სისტემურ მიდგომას გულისხმობს. მ. ანდრონიკაშვილის ეტიმოლოგიურ ძიებათა ამოსავალი წერტილი პირველ რიგში, ეტიმონებსა და ნასესხობებს შორის არსებულ სისტემურ ფონეტიკურ შესატყვისობათა გამოვლენა იყო, რაც ცხადია, ასევე გულისხმობდა ეტიმონისა და ნასესხობის სემანტიკურ სიახლოვეს. მ. ანდრონიკაშვილის ნაშრომებში სწორედ რეგულარულ ფონეტიკურ შესატყვისობათა გათვალისწინებით იკვეთება შუამავალი ენის როლი ირანულ-ქართველურ ენობრივ ურთიერთობებში. საშუალო სპარსულ და ქართულ ენობრივ ურთიერთობებისას ეს როლი გარკვეულწილად სომხურს ეკისრებოდა. ქალბატონი მზიას კვლევებში გაიმიჯნა ქართულში უშუალოდ საშუალო სპარსულიდან ნასესხები და სომხურის მეშვეობით შემოსული საშუალო სპარსული სიტყვები. მე-11 საუკუნის შემდეგ კი ძირითადად ახალი სპარსული იქცა შუამავალ ენად ქართულში ნასესხებ არაბიზმთათვის. აქაც კვლავ მ. ანდრონიკაშვილის მიერ გამოვლენილი ფონეტიკური კანონზომიერებების მიხედვით იმიჯნება თავად არაბულიდან ნასესხები სიტყვები სპარსულის გზით შემოსულ არაბიზმთაგან.

უდიდესია მ. ანდრონიკაშვილის წვლილი სკვითურ-სარმატულ/ოსურ და ქართველურ ენათა ურთიერთობების შესწავლაში. ის, თავისი მასწავლებლის ვასილ აბაევის კვალდაკვალ, ყოველთვის ხაზს უსვამდა ამ ურთიერთობათა კვლევის მნიშვნელობას, რადგან არსებული მონაცემებით მხოლოდ ამ ირანულ ენებს ჰქონდათ სიმეტრიული ურთიერთობა ქართულთან, რასაც ადასტურებს როგორც ოსურიდან ქართულში შემოსულ, ასევე ქართულიდან ოსურში შესულ ნასესხობათა არსებობა.

ქალბატონი მზია დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ენობრივი ურთიერთობის ისტორიულ-კულტურული ფონის გათვალისწინებას. ეს მიდგომა კარგად ჩანს მისი წიგნის ორივე ტომში. ზეპირი საუბრისას მას ხშირად უთქვამს, რომ პერსპექტიულად ესახებოდა ირანულ-ქართველურ ურთიერთობათა ლინგვოკულტუროლოგიური კვლევები. ის ასევე დიდ ყურადღებას ამახვილებდა სამომავლოდ სემანტიკური ასპექტების უფრო ფართო განხილვაზე ენობრივ ურთიერთობათა კვლევისას.

მზია ანდრონიკაშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობას ჯეროვნად აფასებდნენ უცხოელი კოლეგები. ის ერთ-ერთი დიდი ავტორიტეტია ირანულ-ქართველურ ენათმეცნიერებაში. ამის მიუხედავად, აუცილებელია მისი ფუნდამენტური წიგნის ინგლისურ ენაზე თარგმნა, რათა ეს ძალზე მნიშვნელოვანი ნაშრომი უფრო ფართო აკადემიურმა საზოგადოებამ გაიცნოს.

ქალბატონი მზიას ღვაწლი მხოლოდ სამეცნიერო კვლევით არ იფარგლება. ის ათწლეულების განმავლობაში კითხულობდა თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის უნივერსიტეტში ძველი და საშუალო სპარსულის, სანსკრიტის, ინდოირანულ ენათა შედარებითი გრამატიკისა და ინდოევროპული ენათმეცნიერების კურსებს. მისი ხელმძღვა-

ნელობით დაინერა არაერთი დისერტაცია. თავისი ღრმად ანალიზური გონებისა და დიდი საენათმეცნიერო განათლების წყალობით, იყო გამორჩეულად კარგი ოპონენტი, რეცენზენტი და რედაქტორი. ყოველთვის დიდ პატივს სცემდა სხვის აზრს, დიდ შემოქმედებით თავისუფლებას აძლევდა თავის მონაფეებს, რომელთაც ნამდვილად დედობრივი სიყვარულით ეპყრობოდა. მონაფეების ყოფაზეც კი ზრუნავდა, მუდამ სურვილი ჰქონდა მათ ფინანსურად ნაშველებოდა. ამ კეთილშობილ და ძალზე თავმდაბალ ადამიანს გულწრფელად უნდოდა დაეჯერებინა, რომ მისი მონაფეები მასზე მეტს შეძლებდნენ. „აი, ეხლა ეს შენ ჩემზე უკეთ მოიფიქრე“, ეს იყო ქალბატონი მზიას საყვარელი ფრაზა მონაფეებთან ურთიერთობისას. ასე ხომ მხოლოდ დედას უნდა შვილში თავისზე უკეთესი შესაძლებლობები დაინახოს!

მზია ანდრონიკაშვილსა და მის მეუღლეს, გამოჩენილ ქართველ მათემატიკოსს, აკადემიკოს გიორგი ჭოლოშვილს დარჩათ შესანიშნავი შთამომავლობა – ორი შვილი, სამი შვილიშვილი და ორი შვილთაშვილი. უფროსი ვაჟი პროფესორი არჩილ ჭოლოშვილი ბიოფიზიკოსია, ის ნლეზის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა მისსავე დაარსებულ ლაბორატორიას ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. უმცროსი ვაჟი ლევან ჭოლოშვილი თანამედროვე ქართული მხატვრობის საუკეთესო წარმომადგენელია. შვილიშვილი ნინო სამხატვრო აკადემიაში ხელოვნების ისტორიისა და რესტავრაციის ფაკულტეტის დეკანია, ის დედის, შესანიშნავი ხელოვნებათმცოდნის, მაია ციციშვილის კვალს გაჰყვა. ირინე კლასიკური ფილოლოგიის განყოფილების კურსდამთავრებულია, დღეს ის დიდი წარმატებით იღწვის ქართული ლიტერატურის უცხოეთში პოპულარიზაციის მიმართულებით. უმცროსი ელენე ჯერ კიდევ სკოლის მონაფეა. იმედია, მზია ანდრონიკაშვილისა და გიორგი ჭოლოშვილის შთამომავლები და მონაფეები საბოლოოდ ბედნიერ საქართველოში იცხოვრებენ. სამშობლო ამ ორი გამორჩეული ადამიანის დიდი სატკივარი იყო.

ქართული აღმოსავლეთმცოდნეობა კი მოვალეა გააგრძელოს ის გზა, რომელიც თავის მასწავლებლებთან და კოლეგებთან ერთად დასახა აკადემიკოსმა მზია ანდრონიკაშვილმა.

ფატმან ანთაძე-მალაშხია

მზია ანდრონიკაშვილის მეცნიერული თუ პედაგოგიური მოღვაწეობა და შემოქმედებითი აქტივობა უბრალოდ საქმე და საქმიანობა, პროფესია და პროფესიული მუშაობა კი არ იყო, ეს იყო ცით მოვლენილი, მაღლით გასხივოსნებული ნიჭისა და უნარის ნათება, ბუნებრივი სულიერი და ინტელექტუალური მდგომარეობა, ოქტომბრის საზეიმო მზის დღესასწაული და ბაჯალლო ოქროს ბრწყინვა. დიდი ადამიანის ცნობიერებისა და სულიერების მუდმივი ბუნებრივი მდგომარეობა. ცნობიერის უწყვეტი აზროვნება და კრეაცია < რეკრეაცია. სულისა და გონების ზეობა და გამოსხივება, უზარმაზარი ცოდნის მშვიდი მდინარება.

ქ. მზია მოღვაწეობდა მრავალ დარგსა და სფეროში. სამუშაოდ იყენებდა უამრავ მკვდარ და ცოცხალ ენას. ცხადია, ყელასთვის ცნობილია, რომ ძირითადი წამყვანი სფერო მისთვის იყო ღრმა ეტიმოლოგია და შესაბამისად ღრმა ეტიმოლოგიური რეკონსტრუქცია. მასალობრივად წამყვანი იყო ირანული ენები და ირანული დიალექტები. ჩინებულად ფლობდა ირანულ დიალექტოლოგიას. მასალიდან გამომდინარე, ფართოდ იყენებდა ზოგადად ინდოევროპულ ენებსა და ქართველურ ენებს. მისი მოღვაწეობის ყველაზე აქტიური წლები დაემთხვა მთელ მსოფლიოში და, კერძოდ, დათბობის ახალი ეპოქის გათვალისწინებით – საბჭოთა კავშირშიც, ლინგვისტიკის არნახულ აღზევებას, ახალი მიმდინარეობების შემოჭრას, ახალი სფეროების გაჩენას. ასეთი იყო ღრმა რეკონსტრუქციათა და ენების გენეზისის სფერო, რომელშიც ქ. მზია თავისი ღრმა ეტიმოლოგიური კვლევებით ბუნებრივად მიუერთდა. ფართოდ იყო გაშლილი იმ ეპოქაში ენათა ოჯახებისა და მაკროოჯახების, მონოენის, ენობრივი ხეების გარშემო დისკუსიები. წარმოიშვა ნოსტრატული თეორია, ცნობილი გახდა ნოსტრატისკის მიღწევები, გასაჯაროვდა თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის ნოვატორული კვლევები ქართველურ ენათა სფეროში, გამოვლინდა ტიპოლოგიური პარალელები ქართველურ და ინდოევროპულ ენათა შორის და მრ. სხვა. შემდეგ გამოქვეყნდა თ. გამყრელიძისა და ვ. ივანოვის ცნობილი მონოგრაფია ინდოევროპელთა და ინდოევროპულ ენათა შესახებ. მიმდინარეობდა ცხარე კამათები, დისკუსიები ინდოევროპელთა სამშობლოსა და ქართველებთან მათი მიმართების შესახებ. წარმოჩინდა ჰიპოთეზები ინდოევროპელთა უძველესი მიგრაციების შესახებ კავკასიის გავლით და მრ. სხვა. ყველას ვინ მოთვლის აქ! შედარებითი ენათმეცნიერებისა და კომპარატივისტიკის მეორედ დაბადებისა და გაფურჩქვნის ეპოქაში ვცხოვრობდით. ქ. მზიას კვლევები კი ყოველთვის ამ აქტუალური პრობლემების ცენტრში ტრიალებდა.

აქ დანვრილებით არ ვაპირებ ქ. მზიას ნაშრომების აღწერას. მისი ეტიმოლოგიური ძიებებიდან პოპულარულად მიყვარს და ყოველთვის ვასახელებ მაგალითისთვის ორ ლექსემას, რომელსაც ქართულ ენაში დიდი მნიშვნელობა აქვს. ესაა: ა) ფუძე „ართ/ართა“, ირანული არტა (სიმართლის ღვთაების სახელი, *სიმართლე, სამართალი, ჭეშმარიტება, სინამდვილე*), რომელზედაც აგებულია დღეს ჩვენში ესოდენ აქტუალური მგრძობიარე ცნებები: მართალი, სამართალი, სიმართლე, სამართლიანობა, სასამართლო, მოსამართლე, გასამართლება. ბ) *ერი* – ირანული ერ „მართლმორწმუნე“, ქართ. *ერ-ი*. გასაოცარია ამ ნასესხობებში ერთის მხრივ სემანტიკური არჩევანი, მეორეს მხრივ – სემანტიკური გადააზრება. ასეთ არეალურ მოვლენებს ბრწყინვალედ ავლენდა მზია ანდრონიკაშვილი, მათ შორის ურთულესი ძიების ლექსიკურ ერთეულებშიც. დიდი ეტიმოლოგი და კომპარატივისტი იყო; გამჭრიახე გონებითა და უტყუარი სამეცნიერო ალლოთი, რასაც უკიდევანო ცოდნა აგვირგვინებდა.

იმავედროულად, დიდი ინტერესით ეკიდებოდა წმინდა ტიპოლოგიურ კვლევას. მე სწორედ ტიპოლოგიის გზაზე დამაყენა. ჩემი პირველადი და შემდგომი მოღვაწეობა მორფოსინტაქსურ და მორფონოლოგიურ კვლევებს მიეძღვნა. თუმცა სტუდენტობისდროინდელი ნაშრომები (საკურსოები, მოხსენებები) და დიპლომი ეძღვნებოდა სულხან-საბა

ორბელიანის ლექსიკონის მიხედვით „ახალსპარსულ ფონემათა გადმოცემას ქართულში“. მეორე კურსიდანვე მხელმძღვანელობდა ქ. მზია. ხოლო საკანდიდატო დისერტაციის თემატიკა იმ გაქანებისა მომანდო, რომ დაცვის დროს ღვანღმოსილ მეცნიერთა გაცნობაც გამოინვია: თუ როგორი სითამამით ჩამაბარა ქ. მზიამ ესოდენ „რთული“ საკითხები! თუმცა ითქვა, „დისერტანტმა წარმატებით თავი გაართვაო“. მე არ მომჩვენებია ის პრობლემატიკა ჩემთვის რთულად! დიახ, ესეც ქ. მზიას თვისება იყო: სითამამე და ნდობა. მომანდო იმ დროისთვის ერთობ „მოდური“, შეიძლება ითქვას, „ყბადღებული“ ანუ ძალიან გავრცელებული ერგატიული კონსტრუქციისა და საერთოდ ერგატიულობის ცნების თემა! მე როგორც გადავწყვიტე ეს თემატიკა, ამის გაგება ყველას ჩემი შრომებიდან შეუძლია, მაგრამ ერთ-ორს ვიტყვი: ა) არც გამჭირვებია და არც მილაღატია ქ. მზიას დიდი ნდობისთვის; ბ) ჩემ მიერ შემუშავებულმა კონცეფციამ, რაშიც ქ. მზიამ ჯერ სრული თავისუფლება მომანიჭა, შემდეგ კი სრული მხარდაჭერა აღმომიჩინა, ასევე სრული დადასტურება პოვა თითქმის იმავე დროს, თ. გამყრელიძისა და ვ. ივანოვის შრომებშიც და შემდგომ მათ ცნობილ მონოგრაფიაშიც. მოკლედ რომ მოვჭრა: ერგატიულობა არის წმინდა მორფოსინტაქსური ანუ გრამატიკული კატეგორიების ცნება (და არა სემანტიკური არგუმენტაციის მოვლენა); აქედან გამომდინარე, ნომინატიური და ერგატიული კონსტრუქციები არგუმენტებისა და ფაქტორების სიბრტყეზე (დონეზე) თანაბარია (ერგატივი მორფოსინტაქსურად ირიბია, ნომინატივი კი პირდაპირია, წრფელობითი). აქვე განვმარტავ, რომ არსებობს ენები, სადაც სხვადასხვა მორფოსინტაქსური ერგატიული ვარიანტები უკავშირდება სხვადასხვა სემანტიკურ ჯგუფებს (ჯგუფები ჩამოკიდებულია ვარიანტებზე), მაგრამ ეს არ ცვლის მათ მორფოსინტაქსურ არსს, პრინციპს. საქმე ისაა, ეს წამყვანი დებულებები შეადგენდა ქ. მზიას ღრმა რწმენას და ჩემი ტიპკვლევების შედეგად მან მართლაც მიიღო ამის მეცნიერული დასტური, თანაც თავის მხრივ განმტკიცებული სხვათა კვლევებითაც. მე ვთვლი, რომ ერგატიულობაზე დიდი კამათები და დისკუსიები იმხანად ამით დასრულდა ძირითადად, პასუხი გაეცა ბევრ კითხვას და გამოდის, მე ჩემი ხელმძღვანელის წყალობით, ამაში წვლილი მიმიძღვის.

აქ გავიხსენებ ერთ ეპიზოდს: მოსკოვში ვარ ხანგრძლივად, ვმუშაობ ერთ ფულად. ჩამოვიდა ქ. მზია თავისი შვილის არჩილის სანახავად, რომელიც იქ სტუდენტობდა. დამირეკა ქ. მზიამ, შეხვედრა დამინიშნა არჩილის საცხოვრებელში. მივირბინე. ქ. მზიამ აიღო ფურცელი, კალამი, მკითხა, რა დასკვნებამდე ვარ მისული. მე რე დახაზა ტაბულა: ქართული ენისა და სპარსული ენის (ქართველური/ძველი სპარსული და ა. შ.) გარკვეული მონაცემები უცებ პარალელურად ჩაწერა, რითაც ნათლად მაჩვენა ჩემი მთავარი ამოცანები, და მოკლედ მითხრა: აი შენ უნდა დამტკიცო ეს ტიპოლოგიური მსგავსება, უნდა გაარკვიო, რა არის ქართველური ირიბობიექტური პირის ნიშნების არსი, დვრიტა ფესვი და ძირი ზოგადტიპოლოგიური თვალსაზრისით. დღემდე არ ვღალატობ ამ ტიპოლოგიურ გზას.

ერთხელ ვკითხე ქ. მზიას -რ- ძირის ჩემეულ კვლევასთან დაკავშირებით: დავდგე აქ შესაძლო არეალური თუ გენეტიკური დებულებების პოზიციებზე თუ არა-მეთქი? მიპასუხა: ჯობს დარჩე ტიპოლოგიური

დასკვნების პოზიციებზე. ტიპოლოგია არასდროს გილალატებს. ტიპოლოგია ხომ ყველაფერს მოიცავს თავის თავში: წმინდა ტიპოლოგიას, არეალურ ფაქტებს, გენეზისსა და ენობრივ სტრუქტურულ უნივერსალებსაც. აი ასეთი გზა მიმითითა.

მეცნიერობის გარდა საყოველთაოდ ცნობილია, რომ მზია ანდრონიკაშვილი იყო ჩინებული მზრუნველი მასწავლებელი და ნამდვილი მოძღვარი. ჩემს შემთხვევაში შეიძლება ითქვას, თითქმის ყველა სამეცნიერო დარგი და სფერო, რომელსაც იყენებდა ქ. მზია, ჩართული იყო ჩემს სწავლა-აღზრდაში. ასპირანტურის წლებში ჩვენი სისტემატური გაკვეთილები ერთდროულად და პარალელურად მოიცავდა შემდეგ საგნებს: ძველი სპარსული, ფალაური, ავესტა, სანსკრიტი. ქ. მზიას მითითებით იმავდროულად თსუ-ში ვესწრებოდი შესაბამის ლექციებს-გაკვეთილებს შემდეგი ენების შესასწავლად: ძველი სომხური, ახალი სომხური, ლათინური, ძველი ბერძნული. განსაკუთრებით ღრმად შევისწავლე ძველი სომხური (მასწ. ელენე დოჩანაშვილი), რაც სწორედაც ქ. მზიას დამოძღვრის შედეგი იყო.

პირველად პირველი კურსის ასპირანტი და ახალბედა ირანისტი, ჩამართო წარმომადგენლობით საერთაშორისო (მაშინდელ საკავშირო) სამეცნიერო კონფერენციაში, რომელიც თბილისში ჩატარდა 1970 წელს. მონაწილეთა შორის ყველაზე ნორჩი ვიყავი, მაგრამ ქ. მზია (საორგანიზაციო კომიტეტის წევრი) თვლიდა, რომ საკონფერენციო მოღვაწეობა ადრე უნდა დამეწყო. დებიუტმა წარმატებით ჩაიარა და აქტიური საკონფერენციო ცხოვრება თან მდევს მთელი ჩემი არსებობის მანძილზე მას მერე.

ქ. მზია მომხრე იყო ჩემი ხშირი მივლინებებისა მაშინდელ ჩვენთვის მისაწვდომ სამეცნიერო ცენტრებსა და სამეცნიერო ბიბლიოთეკებში, სადაც ვეუფლებოდი ახალ-ახალ მეცნიერულ მოცემულობებს, სიახლეებს, დარგებსა და სფეროებს, ვეცნობოდი დიდძალ ლიტერატურას და ვეშურებოდი ხელმისაწვდომ ცოდნა-განათლებას. ამაშიც ვლინდებოდა ქ. მზიას ფართო აზროვნება. საინტერესოა, რომ არ მიაჩნდა საჭიროდ, ვთქვათ, ბიბლიოგრაფიის გამზადებული სახით მოწოდება. თვლიდა, რომ თავად უნდა მეძებნა. მხოლოდ გეზს და მიმართულებას იძლეოდა უტყუარად. წყაროების მოძიება და ბიბლიოთეკების კატალოგებში ქექვა კი ჩემს პირად ყოველდღიურ რუტინულ საქმიანობად აქცია.

მოგვიანებით, ქ. მზიასთან ერთად ვმონაწილეობდი უამრავ სამეცნიერო ფორუმში. დიდი სკოლა იყო მასთან ერთად მოგზაურობა და სამეცნიერო შეკრებებში ჩართვა. ეს გრძელდებოდა მრავალი წლის მანძილზე. ამ დროს მქონდა საშუალება მენახა, თუ რაოდენ დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა ქ. მზია კოლეგების ფართო წრეებში, ყოფილი საბჭოთა კავშირისა და უცხოეთის მეცნიერთა შორის. ჯერ თავიდანვე, ასპირანტის სახით როცა პირველად გავემგზავრე რუსეთში, ქ. მზიას სახელი ყველა კარს მიხსნიდა უდიდესი კეთილგანწყობით, სითბოთი და პატივისცემით. კოლეგების შეფასება (ი. რუბინჩიკი, ჯ. ედელმანი, ვ. რასტორგუევა, ვ. აბაევი, ვ. ლიფშიცი, ლ. ჰერცენბერგი, ი. ავალიანი, მ. ბოგოლიუბოვი, ი. ავჩინიკოვა და ა. შ. მრ. სხვა) უმაღლესი იყო მის მიმართ. ერთ-ერთი საერთაშორისო კონფერენციის დროს, ქ. მზიას მოხსენების შემდეგ, მახსოვს, სხვადასხვა წარმომადგენლები წარმოთქვამ-

დნენ: „გამაოგნებელია, საოცარია, ბრწყინვალეა, აღსაფრთოვანებელია“ და ა. შ. კ. ჰ. შმიდტს ჩემთვის ნათქვამი აქვს: „ანდრონიკაშვილის ნიგნი უმნიშვნელოვანესია და მრავლისმომცველი“. ქ. მზია ურთიერთობდა კოლეგების მრავალრიცხოვან დასებთან მსოფლიოს მრავალი ქვეყნიდან. მისი სახლი და ოჯახი ნამდვილი მარადმოქმედი სამეცნიერო სალონი იყო. რა თემებს არ განიხილავდნენ იქ ხშირი მრავალრიცხოვანი სტუმრები, კონფერენციის მონაწილენი, დისერტანტები, მონაფეები; რა სამეცნიერო საკითხები თითქმის წყდებოდა იქ იმ საუბრების დროს! ამ შეკრებებზე ითქმის სწორედ: „ვაჰ დრონი დრონი ნაგებნი მტკბარად“. თუმცა ჩვენი ცნობიერებიდან არ უნდა „ნარილტვენ ეს დრონი, არ უნდა გაქრნენ სიზმრებრივ ჩქარად“. მისი მონაფეებისთვის არ ქრება და ახლაც ასაზრდოებს მათ შემოქმედებას.

კითხვა-პასუხი, რჩევის მიღება და კონსულტაცია ქ. მზიასთან უადვილესი იყო და სასიამოვნო. სირთულეს არ შეადგენდა. იმდენად დიდი და ბუნებრივი ცოდნა-გამოცდილება ჰქონდა, იმდენად ფართო განათლება და ერუდიცია, რომ არავითარ სიძნელეს არ ნარმოადგენდა მისთვის მყისიერი, მოკლე და ნათელი პასუხი გაეცა. ყველაფერი უმაღვე გასაგები ხდებოდა, კვლევისა და შემოქმედების გზა ნათებოდა და იკვეთებოდა, გარკვეული ხდებოდა. ამიტომ იოლად შემქმლო ერთი-ორი წუთით დაკავშირებოდი ტელეფონით და სიტყვის გაგრძელების გარეშე მინათებოდა გონება. განსაკუთრებით მიყვარდა უნივერსიტეტის პირველი კორპუსიდან ქ. მზიას სახლამდე მიცილება და გზაში ყველა სამეცნიერო კითხვაზე მშვიდი უმტკივნეულო პასუხების მოპოვება. ეს საოცარი რამ იყო.

როდესაც საფუძვლიანად შევუდექი ახალსპარსული სინტაქსისა და მორფოსინტაქსის ძირფესვიან დამუშავება-აღწერას, როგორც ყოველთვის, ვკითხე რჩევა. დაფიქრდა და მოკლედ მითხრა: დეტალური სინტაქსი და მორფოსინტაქსი სპარსულისა არ არსებობს სწორედ იმიტომ, რომ მრავალვარიაციულია და რთულია აღსაწერად. შენ ამას შეძლებ და დეტალურად აღწერ. საბოლოოდ განვმტკიცდი მაშინ ჩემს კვლევებში და კიდევ დავაგვირგვინე. ამ შემთხვევაშიც უამრავი ტიპოლოგიური პარალელი წარმოჩნდა და დადასტურდა ქართულ ენასთან. ამკარაა, რომ მასწავლებლის დამოძღვრა მდევს თან.

თავად ქ. მზია შრომებს მოკლედ და ნათლად წერდა, მოხსენებებიც ლაკონური ჰქონდა და არსებითი. მე არ მიშლიდა დებულებათა განზოგადობას. ისეთ თემატიკაზე ვმუშაობდი, ზოგადი იდეებიც მეზადებოდა და ზომიერების ფარგლებში განზოგადოებულ ლინგვისტურ დასკვნებსაც არ ვერიდებოდი. ჩემი პირველი ნიგნი რომ მზადდებოდა დასაბეჭდად, ქ. მზია ძალიან ცოტა რამეს თუ შეასწორებდა ხოლმე, ძირითადად არ მზღუდავდა და ბოლოთქმის ნაკითხვის შედეგად მითხრა: „შენ მაინც ფილოსოფიური აზროვნება გაქვს. ეს უკვე ლინგვისტური ფილოსოფიაა“. მოიწონა. ზოგადად კი ცარიელი ფილოსოფოსობა არ მოწონდა. იმ ეპოქაში „მოდაში“ იყო ენათმეცნიერებაში განზოგადებული მსჯელობა, ახლადნაზიარები ვიყავით სტრუქტურულ ლინგვისტიკას, სტრუქტურალიზმს, ტრანსფორმატორულ და გენერატიულ ენათმეცნიერებას, დესკრიპტიულ (აღწერით) ლინგვისტიკას, ფორმალურ თუ ფორმალისტურ ანალიზს; ძალას იკრებდა მათლინგვისტიკაც და ა. შ. უამრავი მიმდინარეობა მოედინებოდა ნაკადებად. შრომები, მოხსე-

ნებები და თეზისები აჭრელდა ფორმულებით, სქემებითა და გრაფიკული გამოსახულებებით. ბუნებრივია, ამ სფეროებში ახალგაზრდები განსაკუთრებით აქტიურობდნენ. ქ. მზია, ცხადია, გათვითცნობიერებული იყო ყველაფერში თავისი ბრწყინვალე აზროვნებით. ბ. თამაზ გამყრელიძე გვიკითხავდა სტრუქტურული ლინგვისტიკის აკადემიურ კურსს და ჩვენ ვიცოდით სტრუქტურალიზმის ქვემარტივი ფასი. მე პირადად ხარბად ვეცნობოდი ყველა მიმდინარეობას და სხვადასხვა ელემენტებს ვიყენებდი ჩემს კვლევებში. გაჩნდა ჩემს შრომებშიც ფორმულები, ტაბულები, სქემები, გრაფიკული ნახაზები თუ ნახატები. ქ. მზია ყოველთვის მაფრთხილებდა, რომ ეს ელემენტები უნდა იყოს მხოლოდ საშუალება და არა თვითმიზანი. ანალიზის გასაუმჯობესებლად კარგია სტატისტიკაც, მაგრამ მხოლოდ როგორც ხერხი და მეთოდი. მთავარი კი ლინგვისტიკის და ნამდვილი მეცნიერისთვის ყოველთვის უნდა იყოს ენობრივი ფაქტები, კონკრეტული ენობრივი მასალა და სასურველია ეს მასალა იყოს რაც შეიძლება დიდი, მდიდარი. მსჯელობა იყოს დასაბუთებული, სარწმუნო და არა ერთ-ორ მაგალითზე დაყრდნობილი ფუყე საუბარი. მასალისა და კონკრეტული მაგალითების გარეშე არავითარ განზოგადობას აზრი არა აქვსო. გიყვარდეს მასალა, მასალა და კიდევ ერთხელ მასალა. ასეთია დამოძღვრა. ასეთია მოძღვრება. ცხადია, მასალას ლოგიკური ანალიზი უნდა მართავდეს. ასეთივე აზრი პირადად მომისმენია ქ. მზიას ძვირფასი მასწავლებლისგან, ბ. გ. ახვლედიანისგან: ზოგადი დებულებები კონკრეტული ნიმუშების გარეშე არაფრის მაქნისიაო. განყენებული „ფილოსოფოსობა“ ფუჭია და ცარიელიაო.

არ უყვარდა განყენებული ფორმალიზმი, ფორმალისტური აზრები. გრამატიკული (მორფოლოგიური, მირფოსინტაქსური) ნაშრომებიდან აღსანიშნავია რთული ზმნები. ეს ჩვენი ერთ თემაზე საკონფერენციო თანამშრომლობის ნიმუშიცაა. ჩემი გამორჩეული შრომების მნიშვნელოვანი ნაწილი მიძღვნილია რთული ზმნების მორფოსინტაქსური ანალიზისადმი სპარსული ენის წრილში, პირველ რიგში ძველსპარსული რთული ზმნებისადმი. ეს ერთეულები ძველ სპარსულში ჩართულია ერგატივისებური კონსტრუქციების სისტემაშიც. ამ თემატიკის წამოწევაც დიდწილად უკავშირდება ქ. მზიას ზეგავლენას. 1971 წელს სამარყანდში მოენყო გრანდიოზული ტიპოლოგიური საერთაშორისო (მაშინდელი საკავშირო) სიმპოზიუმი ფრაზეოლოგიის თემაზე. ქ. მზიამ დამავალა მის ასპირანტს ძველსპარსული რთული ზმნების შესახებ საფუძვლიანი შრომის მომზადება, რომლითაც წარვდექი კიდევ საოცრად მრავალრიცხოვანი სიმპოზიუმის წინაშე. მაშინ ერთად გავემგზავრეთ სამარყანდში, მთლიანობაში ეს მთელი აკადემია იყო ჩემთვის. იქ იმყოფებოდა ახალსპარსული ფრაზეოლოგიისა და ზმნური ფრაზეოლოგიის (რთული ზმნების) ნოვატორული და ინოვაციური კონცეფციის ავტორი ი. რიბინჩიკი, რომელიც ქ. მზიას დიდი პატივისმცემელი და მეგობარი კოლეგა გახლდათ. სწორედ იქ შედგა ჩვენი პირველი თანამშრომლობა ქ. მზიას დახმარებით. ჩემი ანალიზის შედეგები და დასკვნები სავსებით ეთანხმებოდა უ. რუბინჩიკის მოდელირებულ სტრუქტურულ-სემანტიკურ სქემებს და ასევე გაგრძელდა შემდგომ ჩვენი თანამშრომლობა. ჩემი შემდგომი შრომები დიდწილად ეყრდნობა ი. რუბინჩიკის მოდელებს, რომელიც ასახულია მისივე სპარსულ-რუსულ საუკეთესო ლექ-

სიკონში და ამ მიმართულებით შედეგია. ამ შემთხვევაშიც ჩანს ქ. მზიას მიერ მოცემული გეზი.

თვით ქ. მზიამ სამარყანდის სიმპოზიუმისთვის მოამზადა მისთვის შედარებით ახალი თემატიკა: „რთული ზმნების სტრუქტურა ძველ ქართულში“. მისი ლექსიკოლოგიური ძიებების შედეგად იგი უთუოდ კარგად იცნობდა ამ დიდძალ მასალას. მაშინ აღმოჩნდა, რომ სპეციალური ამგვარი კვლევა მოცემულ საკითხზე ქართულ ენაში არ არსებობდა (სიმპოზიუმში აგრეთვე სვანური ენის მასალით მონაწილეობდა ალ. ონიანი). ასე რომ, ამ თვალსაზრისითაც უნდა აღინიშნოს ქ. მზიას ნაშრომის მნიშვნელობა, რომელიც მაშინაც და შემდგომშიც გამოქვეყნდა (იხ. მზია ანდრონიკაშვილის შრომების სია პერსპექტივა 21-ში): ესაა სტატია:

.2, 219, . . . , 1972, 47-51.

ბოლო წლების ჩემს ერთ-ერთ ნაშრომში რთული ზმნების შესახებ ჩავწერე შემდეგი:

„შედარებისთვის, ქართული ენის რთული ზმნებიც ძალიან საყურადღებოა და იმავდროულად ნაკლებად შესწავლილი. წლების წინ მ. ანდრონიკაშვილმა მიუძღვნა სპეციალური წერილი ძველქართულ რთულ ზმნებს. შესაძლოა ცალკეული საკითხები იყოს წარმოდგენილი სხვადასხვა ნაშრომებშიც, მაგრამ თუნდაც ახალქართული რთული ზმნების სისტემატური ნიშნები ამომწურავად არ ქცეულა შესწავლის ობიექტად. კერძოდ, ზოგადი მაგალითისთვის, დღევანდელი ქართული იტევს უამრავ რთულ ზმნას ანუ აღწერით (ანალიზურ) ერთეულებს ფლექსიის ფონზე. თანაც აღინიშნება ახალ-ახალ ერთეულთა აღმოცენებისა და აქტუალური გამოყენების საკმაოდ მძლავრი დინამიკა სამეტყველო ნაკადში (დისკურსში). უმეტესად, ყველა ძველ ანუ ლიტერატურულ ენაში ადრევე არსებულ რთულ ზმნას თუ ახალ/უახლეს (დღევანდელ) ნეოლოგიზმსაც აქვს ალტერნატიული მარტივი ზმნის ფორმა ან ფორმები (რომ არაფერი ვთქვათ სინონიმებზე), მაგრამ მოლაპარაკე უფრო ხშირად ირჩევს რთულზმნურ შესიტყვებას, მაგ.: *იგნორს (იგნორირებას) უკეთებს, ციტირებას უკეთებს/აკეთებს/ახდენს, ამინდი გაკეთდა (რა ცუდი ამინდი გაკეთდა), კონტროლირებას ვუნევედი/ვახდენდი, ხელმძღვანელობა გაუნია, პასუხს იძლევა, პასუხი მომეცი* (შდრ.: სინონიმური მარტივი ზმნები) და მრ. მისთ. სხვა. განსაკუთრებით ხაზგასმულად დღევანდელი დისკურსების ავტორები ირჩევენ სწორედ ნეოლოგიურ, ინოვაციურ (ანუ ენაში ახლადწარმოებულ) რთულ ზმნებს (ნეოლოგიზმებს)“. ჩემი ტექსტის ეს ფრაგმენტი ატარებს ქ. მზიასგან შექმნილი ცოდნისა და გათვითცნობიერების ნიშნებს. აღვნიშნავ, რომ ბოლო წლებში გაჩნდა ახალგაზრდა სპეციალისტთა სპეციალური კვლევებიც ახალქართულ რთულზმნურ სისტემასთან დაკავშირებით (მაგ., იხ., ირ. ლობჯანიძე და სხვა). ფაქტი კი ისაა, რომ ქ. მზიას შემოქმედების შეუზღუდავი დიაპაზონი ქართველოლოგიაშიც ისევე მოქმედებდა, როგორც ირანოლოგიაში და ინდოლოგიაში თუ არმენოლოგიაში და ა.შ. სხვა. საკითხთა წრეს საზღვრები არ ჰქონდა.

ქ. მზიას ცნობილი „ნარკვევების“ პირველი ტომი, სადოქტორო დისერტაციად წარდგენილი, მრავალ ენათა შესატყვის რთულ ტრან-

სკრიფციულ მასალას შეიცავდნენ. ბუნებრივია, გაიპარა სტამბურად ტექნიკური უსწორობანიც. არადა, აქ სისწორეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ქ. მზია სულიერად არ დაცემულა, ჯერ პირადად ხელით ჩაასწორა რამდენიმე ეგზემპლარი. შემდეგ კი დახმარება გვთხოვა და ჩვენ ყველანი, - მისი გარემოცვა, გარკვეული საათები ვისხედით მის სახლში ყოველდღე და სრულ ტირაჟს ასე ხელით ვასწორებდით ხალისით, მზიარულად. თითქოს რუტინული საქმიანობა ქ. მზიას აურით, სასარგებლო ინტელექტუალურ პოზიტივად იქცეოდა.

უამრავი მონაფე აღზარდა, მრავალი დისერტანტი გამოვიდა გზაზე მისი ხელმძღვანელობით, ბევრი კოლეგა ეხვია გარს, მრავალრიცხოვანი სტუმარი ტრიალებდა მუდამ მის ოჯახში, მრავალი დისერტაციის ოპონენტი თუ რეცენზენტიც ყოფილა; სტუდენტების საკურსოები, დიპლომანტები, ასპირანტები, დისერტანტები, ხშირი სტუმრების სახით კოლეგები (როგორც თ. ჩხეიძე, ნ. ქუთელია, ე. ალექსიძე, მ. მოდებაძე, ფ. ანთაძე და მრავალი სხვა) და ა.შ. უწყვეტი ნაკადების კორიანტელი ქ. მზიას გარშემო. და ეს ყველაფერი ალბეჭდილია ადამიანურობის, მზიარულების, ცხოვრების სიხარულის ბეჭდით. საზოგადოებაში ყოფნა და ქმედება რასაც ჰქვია, ეს იყო დიდებული ეპოქა საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრებისა. გასახსენებლად ღირებული ეპოქალური მოვლენებით. აი ამაზე ნამდვილად ითქმის: „როგორ ვცხოვრობდით და ვმოღვაწეობდით ძველად“.

სალონური თუ საქმიანი შეკრებებისა და სტუმრობების დროსაც მომაჯადოებელი და შთამბეჭდავი სიმსუბუქით წყვეტდა მეცნიერულ საკითხებს. რამდენი რამ მომისმენია და შემიძენია ამგვარ ვითარებებში! აი მაგალითად, მაგონდება ერთი დისერტანტის სტუმრობა შუა აზიიდან (ასეთი ბევრი იყო ყოფილი საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა ქვეყნებიდან) და საამისოდ გამართული სუფრა (რაც ჩვეულებრივი ხშირი მოვლენა იყო ქ. მზიასთვის). მოედინება ლინგვისტურ საკითხთა გარჩევის ნაკადი, დისკურსი ძალამია. უცებ განიხილება იმპერატივის თემა. ქ. მზია აღნიშნავს: „იმპერატივი მარტო მორფოლოგიური კი არა, ლექსიკური საშუალებებითაც გადმოიცემა (არის ინტონაციური ხერხებიც). მაგ., ქართულში გვაქვს ზმნისწინები და სრული ზმნებიც, რომელიც იმპერატიული ნაწილაკების როლს ასრულებს: *ნა ნამო, მო, მოდი, იცი რა, გამო, შემო, აიღე, მიდი, გაჩე, გაჩერდი, გაუშვი*, და სხვა მისთ. სია შეიძლება გაგრძელდეს“. ჩემთვის ახალი აზრია. ჯერ არ გამართულა ლენინგრადში საერთაშორისო ტიპოლოგიური სიმპოზიუმი იმპერატივის თემაზე, რომელიც სწორედ ამგვარ მოვლენებს მიეძღვნება სხვადასხვა ენებში. მე მივიღებ მასში მონაწილეობას, კრებულში დაიბეჭდება ჩემი სტატია სპარსული ენის იმპერატივის შესახებ (შემდეგ ეს ჩემი კვლევები კიდევ უფრო გაღრმავდება დიაქრონიულად, რეტროსპექტულად და ტიპოლოგიურად) და ამაში მწვანე შუქს მომცემს ის ორიოდე წინადადებაც, რომელიც ისე „გზადაგზა და სხვათა შორის“ მოვისმინე ჩემი ხელმძღვანელისგან. ასეთი იყო ქ. მზიას სკოლა და მისი ბუნება-ხასიათი, ნიშნები და შედეგები.

საგანგებოდ ვრცლად აღსანიშნავია მზია ანდრონიკაშვილის შეხედულებანი ძველსპარსული აქემენიდური წარწერების ჟანრობრივ-ტიქ-

სტოლოგიურ, სტილისტურ-სემანტიკურ საკითხებზე. ეს საკითხები ძალიან საყურადღებოა და მნიშვნელოვანი, რადგან მოცემული მასალა ნოყიერი ნიადაგია ძველი მსოფლიოს წერილობითი ძეგლების ტექსტურათა და სტრუქტურულ-რიტორიკულ მახასიათებელთა საკვლევად.

ძველ სპარსულზე ქ. მზიას ჩემთვის უთქვამს: რა გულზრნველი წარწერებიაო. ამ ცოტა ხნის წინ, როცა რიტორიკის საკითხებით დავინტერესდი, ჯეროვნად დავაფასე და შევაფასე ეს ნათქვამი. ძველი მსოფლიოს ტექსტური რიტორიკა ბევრად უფრო გულწრფელია, ვიდრე ჩვენი დროის სიყალბითა და სიცრუით, პიარტექნოლოგიებითა და ათასგვარი მანიპულაციებით გაჯერებული არასწორი ლინგვისტური ტექსტები და მათი ნეგატიური ნარატივი თუ რიტორიკა. ამას უკვე მრავალი სპეციალისტი საჯაროდ გამოთქვამს. მე არ შევმცდარვარ, როცა ძველსპარსული აქემენიდური წარწერების რიტორიკა შევადარე უდიდესი ეპიკური თხზულების, „მაჰნამეს“ რიტორიკას და ვთქვი, რომ ეს კარგი რიტორიკაა, რადგან ემსახურება დიდწილად სიმართლეს და გულწრფელობას. მისი ემოციური მუხტი ნაღია.

დავინწყით იმით, რომ აქემენიდურ წარწერათა ტექსტებში აღინიშნება მხატვრულობისთვის დამახასიათებელი სხვადასხვა რიტორიკული ხერხები, როგორცაა, მაგ., თანმიმდევრულად განმეორებად პარადიგმათა მწკრივები, ლექსიკოლოგიური პარადიგმები, ფუნქციური სიტყვათშენაერთები, ლექსიკური კოდები, პრაგმატულ-სემანტიკურად, კონტესტურად კოდირებული და მარკირებული მორფოსინტაქსემები, სინტაგმები და სხვ. ამის საფუძველზე შეგვიძლია ვილაპარაკოთ სპეციალური რიტორიკული კოდების, რიტორიკული წესების შესახებ, რაც ადასტურებს ძველსპარსულ ძეგლთა სტილისტურ მსგავსებას მომდევნო ეპოქების მხატვრულ ლიტერატურასთან, პირველ რიგში ეპოსთან და ეპიკურ თხზულებებთან. თავისთავად ასეთი კოდებისა და წესების არსებობა არის ბაზა ლიტერატურული, მხატვრული, პოეტური თარგმანებისთვის, რადგან რიტორიკის, როგორც დარგის ნიშნები, უკვე იძლევა ამგვარი წაკითხვის საშუალებას. აქტიურად გამოყენებადი რიტორიკული მასალა თავის მხრივ მხატვრული ლიტერატურული, მათ შორის პოეტური თარგმანების სახუძველიცაა.

და თავის დროზე სწორედ ასეთი იდეები ჰქონდა მზია ანდრონიკაშვილს. მისი თქმით, რიგი თანამედროვე მკვლევარი აგრეთვე (ი. ფრიდრიხი, ვ. კენიგი, მ. მოინი) შესაძლებლად თვლის ძველ სპარსულ წარწერებში რითმისა და მეტრის არსებობას. ეს იყო მ. ანდრონიკაშვილის ღრმა მეცნიერული რწმენა. ამ მოსაზრებაში მეც დარწმუნებული ვარ (იხ. ქვემოთ: ანდრონიკაშვილი 1990).

ორიგინალთა ტექსტური სტრუქტურები იძლევა თარგმანული მრავალფეროვნების ლიტერატურულ საფუძველსა და შესაძლებლობებს. გასაგები და შემეცნებადი იქნებოდა ქართველი მკითხველისთვის აქემენიდური ეპოქის მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობის ამსახველი ორიგინალების გადმოცემა გადმოქართულებული ავტორიზებული მხატვრული თარგმანების სახით, რომელიც იმავდროულად ზედმინუნით გადმოცემდა ორიგინალის შინაარსსა და, რაც მთავარია, – შთამბეჭდავ და მუხტულ სულისკვეთებას იმგვარად, რომ იმავდროულად

წარწერათა ტექსტსტრუქტურაც დაცული იქნებოდა მაქსიმალურად. სწორედ ასეთი თარგმანის მომხრე იყო მზია ანდრონიკაშვილი, რომელმაც მე, თავის მონაფესაც, დაუსახა ამგვარი გეზი.

თავად ორიგინალის ტექსტის მეტრულ-რიტმული სტრუქტურა და სხვადასხვა მხატვრული მახასიათებლები (როგორცაა: პარონომაზია, განმეორება, ტავტოლოგიური ხერხები, ფიქსირებული გამოთქმებისა და ფორმულების სისტემა და სხვა მისთ.), იძლევა ქართულში გალექსვის საფუძველსაც. ქართული სამწერლობო ტრადიცია არა თუ ხელს უწყობს ამ პროცესს, არამედ თითქოს მოითხოვს კიდევ გალექსილ ფორმებს. სტრიქონები თავისით ლაგდება მწყობრში, თავისით ქმნის რიგებს, რითმებს. მეტრებსა და რიტმებს.

სწორედ ამიტომ, ქართველი მთარგმნელები ძველსპარსული ტექსტების გადმოცემისას ბუნებრივად და უნებლიედ მიიღტვიან ლექსთწყობისაკენ, თუმცაღა ტექსტები ორგვარად შეიძლება ითარგმნოს: პოეტურადაც და პროზაულადაც. ყველა შემთხვევაში, ძველსპარსული წარწერების შინაგანი მეტრიკა და რიტმული დამუხტულობა, დინამიკა, ქვეშეცნეულად ბადებს მთარგმნელის ცნობიერებაში შინაგან მუსიკას, ტექსტურ მუსიკალობას. ეს კი ზოგჯერ ვერლიბრის, თეთრი (თავისუფალი) ლექსის სახესაც იძენს.

გალექსილმა ძველსპარსულმა ქართულმა თარგმანმა პირველად გაიჟღერა დაახლოებით ოთხმოციანი წლების დასაწყისში ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრის ერთ-ერთ სამეცნიერო სხდომაზე (ასეთი სხდომები თსუ ყველა კათედრაზე იმ ეპოქაში სისტემურ ხასიათს ატარებდა). სხვა მიმდინარე საკითხთა შემდგომ ქ. მზიამ სურვილი გამოთქვა წარმოედგინა საკუთარი თარგმანი ძველსპარსულიდან. მან ბრძანა: ლექსად მომინდა უცებ ერთი ფრაგმენტის გადმოთარგმნა და აბა როგორ მოგეწონებათო. რა თქმა უნდა, მოსაწონი იყო. განსაკუთრებით ჩემთვის, რომელიც ორიგინალს ზეპირად ვიცნობდი, შემეძლო სიზუსტეც დამედასტურებინა და მეღიარებინა ქართული ლექსის საოცარი ადეკვატურობა ძველსპარსული ტექსტურის მეტრთან და რიტმთან. არ გამკვირვებია გალექსვის სურვილი და სრულიად ბუნებრივად მივიჩინე. ეს იყო გაუმატა მოგვის ეპიზოდი დარიოს პირველის დიდი ბეჰისტუნის წარწერიდან. აქვე აღვნიშნავ, რომ ეს გალექსილი ფრაგმენტი დღემდე გამოუქვეყნებელია. თუკი მოინახება ქ. მზიას პირად არქივში, სასურველია დაიბეჭდოს. აი სწორედ აქედან იწყება აქამანთანთა მემკვიდრეობის მხატვრულ-ლიტერატურული, მათ შორის პოეტური თარგმანის ისტორია. ახლაც გუშინდელივით ვხედავ იმ სხდომას, მესმის ქ. მზიას დამუხტული რიტმული სტრიქონების ჟღერადობა. ჩემთვის ეს აღმოჩნდა ჩემი შემდგომი შემოქმედებითი თარგმანების შესავალი. ამის მერე მალევე ბ.-მა მაგალი თოდუამ მოუწოდა კოლეგებს „არმაღანის“ მორიგი კრებულისთვის მოემზადებინათ მასალები. ქ. მზიამ დამავალა დარიოსის დიდი ბეჰისტუნის წარწერის სრული თარგმანის მომზადება. იცოდა, რომ კალამი მიჭრიდა და მხატვრული წერა მეხერხებოდა. შევთანხმდით, რომ მიუხედავად უკვე არსებული გალექსილი ფრაგმენტისა, წარწერის ხუთივე სვეტი პროზად მეთარგმნა. დიდი სიამით შევასრულე ეს დავალება და ბ. მაგალის დიდი მოწონებაც დავიმსა-

ხურე. „არმაღანის“ გარდა, ეს თარგმანი შემდგომ ძველი მსოფლიოს ძველთა თსუ ქრესტომათიაშიც დაიბეჭდა გრ. გიორგაძის რედაქტორობით 1990 წელს. „არმაღანის“ შემდეგი კრებულისთვის ბ. მაგალიმ უკვე თავად მთხოვა თარგმანის ნიმუში და მაშინ დამოუკიდებელი გადანიშნულებით წარვადგინე ვერლიბრად განწყობილი „ქსერქსესგან ცრულმერთთა გმობა“. ბ. მაგალი აღფრთოვანებული დარჩა. იმავდროულად აღმოჩნდა, რომ ქ. მზიასაც ჰქონოდა ნათარგმნი ეს წარწერა რიტმულ პროზად, რაც ფაქტობრივად ლექსს უდრის. როცა შევადარეთ ჩვენი თარგმანები, სრულიად განსხვავებული აღმოჩნდა. სწორედ ეს იყო ამ შემთხვევაში საინტერესო და ყურადსაღები: ორიგინალის შინაარსის მიმართ სიზუსტის დაცვით შესაძლებელია ძველსპარსულ წარწერათა ტექსტურის სხვადასხვაგვარი გადმოქართულება. ქ. მზია ძალიან გატაცებული იყო ამ მონაცემებით.

სამეცნიერო მუშაობით დაკავებულს, დიდხანს არ მეცალა თარგმანისთვის. სამწუხაროდ მოხდა ისე, რომ აქემენიდური ეპიგრაფიკული მემკვიდრეობის სრული კორპუსი ქართულად ჩემი თარგმანით ქ. მზიას გარდაცვალების შემდეგ გამოქვეყნდა. ამ შემოქმედებაში ჩავდე ქ. მზიასგან შეძენილი სრული ცოდნა და გათვითცნობიერება, მათ შორის პოეტური თარგმანის შესაძლებლობები. ეს უკანასკნელი საკითხი, ქ. მზიას შეხედულებათა გათვალისწინებითაც, ჩემთვის მხატვრულ-ლიტერატურული კონცეფციის რანგში გაფორმდა. ამ კონცეფციამ არსებითად საყოველთაო აღიარება პოვა კოლევებში.

პირველ რიგში, ხაზგასასმელია, რომ არც ერთი ქართველი მთარგმნელი ავტორის თარგმანი არაა ლინგვისტური თარგმანი, არამედ მხატვრული თარგმანია. ყველა ენაზე ძველსპარსულ წარწერათა თარგმანები წარმოადგენს მეცნიერულ-აკადემიურ თარგმანებს. არსებობს დიდწილად ლინგვისტური თარგმანიც, რომელიც ზოგადად კიდევ უფრო ზუსტია, – გრამატიკულ ფორმათა გადმოცემის სიზუსტით ხასიათდება. მკაცრად ლინგვისტური თარგმანი პნკარედზე უფრო ზუსტია: იგი მიზნად ისახავს და მითითებას. სწორედ ამით ქართული ლიტერატურული თარგმანები განსხვავდება სხვა ენებზე თარგმანებისგან. ქართული თარგმანები სამეცნიერო აკადემიური მიზნებისთვისაცაა გამოსაყენებელი, მაგრამ, პირველ რიგში, ლიტერატურის კუთვნილებაა. იმავდროულად, მხატვრულობის ფარგლებში ეს თარგმანები ზედმინვნით სრულად გადმოცემს ორიგინალთა ძირითად შინაარსს. შინაარსის გარდა, მთარგმნელებმა მიზნად დაისახეს ორიგინალურ ტექსტთა განწყობისა და სულისკვეთების ასახვა. სწორედ ამ ფაქტორმა განსაზღვრა დიდწილად თარგმანთა შემოქმედებითი მხატვრულობაც. ამდენად, ქართული თარგმანები ჟანრით განეკუთვნება, ერთი მხრივ, მხატვრულ-ლიტერატურულ, მეორე მხრივ, სამეცნიერო-პოპულარულ სფეროს, თუმცა იმავდროულად სამეცნიერო აკადემიური მიზნების სამსახურშიცაა ჩაყენებული.

საგანგებო დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ძველსპარსული აქემენიდური წარწერები მხატვრული ღირებულებებით ხასიათდება. შინაარსობრივად არსებითად ეს სამეფო ქრონიკებია, მაგრამ წარწერათა შთა-

გონებული პათოსი, ამალღებული ანუ მაღალი სტილი შინაგანი ემოციური დამუხტულობა, სტილისტურ თავისებურებათა ნიშნები და რიგ პოეტიკურ მახასიათებელთა ერთობლიობა, – როგორცაა მეტრი და რიტმი, სხვადასხვა მხატვრული ხერხების გამოყენება (მაგ., ეტიმოლოგიური ფიგურები, საკრალური ფორმულები, გამეორება, პარონომაზიები, ტავტოლოგია, და სხვა მისთ.), – მხატვრული ნაწარმოებების ტოლფარდ ლიტერატურულ მოვლენად აქცევს მათ. ჟანრობრივად ეს სამეფო ქრონიკებია, პოეტიკურად კი, – პოეტიზირებული მუხტის მატარებელი რიტმული პროზაა.

შედეგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქართულ ენაზე ძველსპარსული წარწერების ორივე მთარგმნელს ჯამში ყველა ზემოთ დასახელებული მთარგმნელობითი ფორმა გვაქვს ნაცადი: აქემენიდური ქრონიკები ითარგმნება რითმულ ლექსად, გალექსილ პროზად, ვერლიბრად (თეთრი, თავისუფალი ლექსი), რიტმულ პროზად, უბრალო პროზად, შერეული სახით და მისთ.

არსებულ თარგმანთა ავტორთა აზრით, ქართული ლექსის მუსიკალობა სწორედ იმ შთაბეჭდილებას და განწყობას ქმნის, რასაც ძველ სპარსულში აქამანიანთა ლურსმულ წარწერათა ტექსტების შინაგანი დინამიკა და მიღებულ ფორმულათა სისტემა განაპირობებს; ხოლო ქართული ლექსთწყობის განსხვავებული ტიპების შერჩევა მთარგმნელთაგან, ჩვენი გამოცდილებით, ორიგინალთა ტექსტურების ლინგვისტურ სტრუქტურას, აგრეთვე ორიგინალის სტრიქონთა და პასაჟთა სიგრძესაც უკავშირდება; მაგრამ წამყვანი მაინც პრაგმატული ტექსტური სემანტიკაა. ჯამში, ნახსენები კონცეფცია უამრავ დამახასიათებელ მდგენელს გულისხმობს და მოიცავს.

მაგ.: ძველსპარსულ წარწერათა ტრადიციული, ხშირად და უცვლელად ხმარებული განმეორებადი ფორმულები ქართულში სხვადასხვა ეკვივალენტებით ითარგმნება ანუ გამრავალფეროვნებულია. იმავე დროულად მთარგმნელის გემოვნების მიხედვით, უპრიანადაა გამოყენებული ქართული ტრადიციული სიტყვაკაზმული მწერლობის მდიდარი გამოცდილება. ასე ხერხდება ორიგინალის დასაშვები ხარისხით გაქართულება. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ჯამურად უმეტესი აქემენიდური ნიმუში ქართულში გალექსილია, დავასკვნით, რომ ძველი სპარსულის რიტმული პროზის მელოდიკა ქართულში სხვადასხვა სახის ტრადიციულ ქართულ ლექსადაა გადმოღებული: გარითმულით თუ ვერლიბრით.

ისმის კითხვა: რა განაპირობებს აქემენიდურ წარწერათა ლიტერატურულ მუხტსა და ეფექტს, მით უფრო, – გალექსვის მუხას?

აი რას წერს ამ მიმართულებით მზია ანდრონიკაშვილი:

„რიგი თანამედროვე მკვლევარი (ი. ფრიდრიხი, ვ. კენიგი, მ. მოინი) შესაძლებლად თვლის ძველ სპარსულ წარწერებში რითმისა და მეტრის არსებობას, რასაც ყველა არ იზიარებს, მაგრამ „ურწმუნოებს“, როგორც ჩანს, ავიწყდებათ ის გარემოება, რომ პოეზიისათვის მთავარია არა მარტო ლიტერატურული, არამედ ფოლკლორული ტრადიციაც, რომელიც ძველ ირანელებს, და მათ შორის სპარსელებსაც, საკმაოდ მდიდარი ჰქონდათ. მეორეც, ის გამეორებანი, რაც პროზაულ ტექსტში

მომაბეზრებელ შთაბეჭდილებას ტოვებს, ლექსში შესაძლებელია მხატვრულ საშუალებად იქნეს გაგებული, და რაც მთავარია, ლექსს, განსაკუთრებით რელიგიური დანიშნულებისას, უმწერლობო ენებში დიდი პრაქტიკული დანიშნულებაც ჰქონდა, როგორც ადვილად დასამახსოვრებელ საშუალებას. რიგვედისა და ავესტის თაობიდან თაობაში გადაცემის ხანგრძლივი ტრადიცია ამას აშკარად გვიჩვენებს. ჩვენი აზრით, ამის თვალსაჩინო საბუთი უნდა იყოს აგრეთვე ქართულად ლექსად გადმოღების სიადვილე ორიგინალის ტექსტთან სიახლოვის დაურღვევლად“ (ანდრონიკაშვილი, *სახოკია 1990*: მ. ანდრონიკაშვილი, მ. სახოკია, *აქემენიდების ძველი სპარსული ლურსმული წარწერები, ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია*, თბილისი, თსუ გამომც., რედ. გრ. გიორგაძე, 1990, 296-316 (ანდრ. 311-316, 296-297: 297).

აი რა ნათლადაა წარმოჩენილი ეს ნოვატორული მიდგომა, ინოვაციური კონცეფცია, რომლის ერთ-ერთ საბუთად თუ მტკიცებულებად თავად ქართულ ლექსად გადმოღების სიადვილესაა მოტანილი. მე პირადად ამ მიდგომისა და კონცეფციის იდეის გამგრძელებლად და მიმდევრად მიმაჩნია თავი. ამის დასტურია ჩემი თარგმანული მონოგრაფია (2012, 2015).

ამ კონცეფციამ საქართველოშიც და ირანშიც სპეციალისტთა აღიარება და მაღალი შეფასება დაიმსახურა. აქ ამის დასტურად შეგვიძლია დავასახელოთ ნ. ბართაიას სპეციალური ნაშრომი (აქემენიდთა ძველსპარსული წარწერები ქართულად, რეცენზია მაია სახოკიას მონოგრაფიაზე, თბილისი, 2013) და გ. ლობჯანიძის საეთერო რეცენზია („გოროზი აქემენიდები“, რადიო თავისუფლება, 2014, გადაცემა „ბიბლიოთეკა“, 19.01, მაია სახოკიას თარგმანის შესახებ). კოლეგებმა გაიზიარეს ძველსპარსულ ტექსტთა ქართულად პოეტიზირების კონცეფცია. ასევე მოიქცნენ ირანელი სპეციალისტები: „ავილოთ ქსერქსეს ვანის წარწერა, აქ ალიტერაცია გვაქვს და გარკვეული გამოთქმები სისტემურად მეორდება, რაც ქმნის მუსიკას, მელოდიკას, მელოდიურ რიტმულ ჰანგებს. სწორედ ამიტომ მაია სახოკია ლექსად თარგმნის ამ წარწერებს ქართულად, რაც სავსებით მართებულია“, – ამბობს თავის მოხსენებაში მ. ბაღერი (Masoumeh Bagheri, Abbas Azarandaz. A Glance through Inscriptions of Xerxes in the Citadel of Van. 101, 14, The Seventh Biennial Convention, Association for the Study of Persianate Societies (ASPS), Istanbul, Turkey Ninar Sinan Fine Arts University, Findikli Campus, Orient Institut Istanbul, Program and Abstracts, 2015, Sept. 8-11. Istanbul. 14, 101 (Ingl. pers.).

ასე გაიზიარეს სხვადასხვა სპეციალისტებმა ეს ორიგინალური კონცეფცია, რომლის მოთავე მზია ანდრონიკაშვილია თავისი იდეებითა და შეხედულებებით.

ქ. მზიას ნათარგმნი აქვს რითმულ-რიტმულ პროზად (რაც ფაქტობრივად გალექსვას ნიშნავს) ხუთი წარწერა (გარდა ზემოაღწერილი გაუმატას ფრაგმენტისა). ჩემი ნათარგმნია ძირითადად გალექსილად სრული კორპუსი. ამ ხუთი წარწერის შედარების შედეგად ერთმანეთთან, ირკვევა, რომ მათ შორის საერთო თითქმის არაფერია (გარდა ორიგინალის შინაარსისა). ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით ორივე ავტორის თარგმანები სრულიად დამოუკიდებელია დროსა და სივ-

რცეში ანუ არავითარ შეხებას არ გულისხმობენ. აქ საინტერესოა თარგმანულ ვარიანტთა ფართო შესაძლებლობანი აღწერილი კონცეფციების თანახმად. ქ. მზიას ხუთივე თარგმანი დაბეჭდილია ერთიანად შესავალთან და კომენტარებთან ერთად, ზემოხსენებულ ქრესტომათიაში (ძველი აღმოსავლეთის ისტორიულ ძეგლთა ქრესტომათია, თსუ, თბილისი, 1990, რედ. გრ. გიორგაძე).

ქ. მზიას მთარგმნელობითი შემოქმედება განსაკუთრებით გაიფურჩქნა ძველი ინდური ძეგლების გადმოღებისას ქართულად (სანსკრიტიდან). ეს ძეგლები თავისთავადაც ლექსებადაა შექმნილი, ასე რომ რა გასაკვირია, ქართული თარგმანებიც ბრწყინვალეადაა გალექსილი. ამ შემთხვევაში ქართული ლექსის სხვადასხვა ზომებია გამოყენებული, ორიგინალის ლექსთწყობიდან გამომდინარე. ესაა, მაგ., რიგვედის მთელი რიგი ჰომინი, დაბეჭდილი იმავე ქრესტომათიაში (1990) და „არმალანის“ ერთ-ერთ კრებულში (1988). ჰომინების გამოთქმით წაკითხვა ქ. მზიას ეხალისებოდა და სიამოვნებით, საუკეთესო, ჩინებული ქართული მხატვრული გამოთქმით გვიკითხავდა ხოლმე პირადად თუ ოფიციალურ ღონისძიებებზე. ამასთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნო, რომ ქ. მზიას ინდოეთი და ინდური კულტურა გამორჩეულად ხიბლავდა, ნამყოფიც იყო ინდოეთში. სანსკრიტულ სტრიქონებსაც მიმზიდველი გამოთქმით (სკანდირებით) მიკითხავდა სწავლების პროცესში.

ავესტაც იყო პოეტური თარგმანის ობიექტი, ამ შემთხვევაშიც ორიგინალი გამოკვეთილად იძლევა ვერსიფიკაციის ვარიაციულობის შესაძლებლობებს, რაც ისეთი ოსტატის კალმით აგრეთვე მომწუსხველ ქართულ ლექსად იღვრებოდა (იხ.: არმალანი 1988; ირანული პოეზია, თბილისი, 1977, შემდგ. ვ. კოტეტიშვილი).

სხვათა შორის, სხვა ენებიდანაც თარგმნიდა სახალისოდ. მაგ., ჰქონდა ტუტჩევის მშვენიერი თარგმანები. მომიწინა უცებ და ვთარგმნეო, წამიკითხა. სხვა რუს კლასიკოსთა ნიმუშებიც თარგმნა.

პიროვნულად კიდევ აღვნიშნავ ქ. მზიას პატრიოტობას, პატრიოტიზმს, მამულიშვილობას. ეროვნული იდეოლოგია ქ. მზიას თაობის, ისევე როგორც მისი მშობლებისა და უფრო შორეული წინაპრების თაობათა საერთო ცნობიერების განუყოფელი ნაწილი იყო, მათი პიროვნების მდგენელი. ეს იყო იმ ქართველთა პიროვნული ღირსების საფუძველი, ფესვი, ძირი, დვრიტა, საძირკველი. ასეთი ადამიანები მეოცე საუკუნეში, საბჭოთა საქართველოში, წინა საუკუნის სამოციანელთა, ილია ჭავჭავაძისეული მოძღვრებით ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ. ახერხებდნენ! ბუნებრივად, ძვალსა და რბილში, სისხლხორცეულად მომხიბლავად ეროვნულები იყვნენ და ფართო განათლება-ცოდნა-აზროვნება-მეცნიერებაც შერწყმული ჰქონდათ ამ მანვნისდედასთან. აი ესეც იყო ქ. მზიას დიდი აღმზრდელობითი და სამეცნიერო აკადემია მის მონაფეთათვის

2000 წლის დეკემბერში გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში მაღალი შემართებით აღინიშნა მზია ანდრონიკაშვილის იუბილე. ამას მიეძღვნა სამდღიანი სამეცნიერო სესია-კონფერენცია დაბეჭდილი მასალებით. ამის შემდეგ გამოიცა მზია ანდრონიკაშვილისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კრებული „პერსპექტივა“ 21, 6, გა-

მომც.: მეცნიერებათა აკადემია, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, აზიისა და აფრიკის ინსტიტუტი, თსუ, რედ. გ. ჩიქოვანი, ნომრის რედ. მაია სახოკია, თსუ გამომც., თბილისი, 2004. ამ ღონისძიებების ინიციატორი და ხელმძღვანელი გახლდათ ამ სტრიქონთა ავტორი. ზემოხსენებულ კრებულში დაიბეჭდა თეო ჩხეიძის წერილი მზია ანდრონიკაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ. იმავე კრებულში მოთავსებულია მზია ანდრონიკაშვილის შრომების სია, სრული ბიბლიოგრაფია. ამ საიუბილეო ღონისძიებების შესახებ იმავე კრებულშიც და მეცნიერებათა აკადემიის ბიულეტენშიც მაშინ გამოვაქვეყნე დასკვნითი წერილი სათაურით: „მეცნიერების დღესასწაული“ (აკადემია, 2001, ტ. 1). ახლაც მსურს მივმართო ამ ჩემს ადრინდელ წერილს, მოვიშველიო ეს სათაური და დავასრულო სწორედ იმ სიტყვებით, რომ დღესაც, როცა ვიხსენებთ მზია ანდრონიკაშვილს, ვიცით, რომ მისი სახელი თავადაა თვით ქეშმარიტი მეცნიერების უწყვეტი მუდმივი სამარადისო დღესასწაული.

მაია სახოკია

რეპრინტი

Reprint

ა. ანდრონიკაშვილი

**არაბული სიტყვების სპარსული გზით შემოსვლის
შესახებ ქართულში**

სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ უშუალოდ არაბულიდან ქართულში შემოსული სიტყვების რაოდენობა შედარებით მცირეა, მიუხედავად იმ ხანგრძლივი ურთიერთობისა, რომელიც არაბებსა და ქართველებს შორის ყოფილა საქართველოში არაბთა ბატონობის ხანაში. ეს სიტყვები შეიძლება შემოიღარგლოს საკუთარი სახელებისა და სამოხელეო ტერმინების გარდა რამდენიმე ათეული სიტყვით, რომლებიც მეტწილად XI საუკუნემდეა შეთვისებული. უმრავლესობა არაბული წარმოშობის ლექსიკური ელემენტებისა გზას იკაფავს ქართულში სპარსულის (ნაწილობრივ თურქულის) მეშვეობით XI—XII საუკუნეებიდან¹.

ირანული ლექსიკური ელემენტების კვლევისას ქართულში ჩვენ გვერდით ვერ ავუარეთ ე. წ. არაბულ-სპარსულ სიტყვებს, რომლებიც, როგორც ცნობილია, ახალი სპარსული ლექსიკის დიდ ნაწილს შეადგენენ და, ბუნებრივია, ქართულშიც საკმაო რაოდენობით არიან შემოსული. აღნიშნული სიტყვების გამოვლენის მიზნით ჩვენ შევისწავლეთ ძირითადი ძველი ქართული ძეგლები IX—X საუკუნიდან დაწყებული XVI—XVII საუკუნემდე, განსაკუთრებით XI—XIII საუკუნეების ქართული საერო ლიტერატურის ძეგლები: „ფეხვისტყაონის“, „ვისრამიანის“, „ამირანდარეჯანიანის“ ლექსიკა. წინამდებარე შრომაში განხილულია ერთი ნაწილი ჩვენს მიერ ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებში გამოვლენილი არაბულ-სპარსული ლექსიკური ელემენტებისა და წარმოდგენილია დაკვირვებანი ფონეტიკურ შესატყვისობაზე აღნიშნული სიტყვების შემოსვლის გზასთან დაკავშირებით.

რთული საკითხი არაბული სიტყვების ქართულში შემოსვლის გზების შესახებ, რომელიც დღემდე მონოგრაფიულად შესწავლილი არ არის, ჩვენი აზრით, შეიძლება რამდენადმე მიიხსნოს გაირკვეს, თუ დავემყარებთ ქართულში დამკვიდრებული არაბული სიტყვების ფონეტიკურ სახეს, შევუპირისპირებთ მას ამოსავალ არაბულსა და ახალ სპარსულ ფორმებს და გავითვალისწინებთ იმ ცვლილებებს, რომლებიც ამ სიტყვებს განუცდიათ სპარსულში ან ქართულში გადმოსვლისას.

ცნობილია, რომ არაბული და სპარსული ფონეტიკური სისტემები მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. სპარსულს არ მოეპოვება მთელი რიგი:

¹ იხ. Н. Марр, Древнегрузинские одонисцы, Т. ИР., IV, 1902. გ. წერეთელი, სემიტური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიის შესწავლისათვის, თბილისის სახ. უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიათა მოხსენებების კრებული, I, თბილისი, 1947, გვ. 30—41.

ბგერებისა (განსაკუთრებით თანხმოვნები), რომლებიც არაბულში გვაქვს. მიუხედავად ამისა, სპარსელებმა მთლიანად გამოიყენეს არაბული გრაფიკა. ეს მათ საშუალებას აძლევს დამწერლობაში მაინც გააჩიონ ერთმანეთისაგან სიტყვები, რომლებშიც მოიპოვება სპარსული კონსონანტიზმისათვის უცხო ბგერები (ა, ე, ც, ტ, ჰ, ს, ჯ, ტ, ჯ და სხვა) და ამით თავიდან აიცილონ აბსოლუტური დამთხვევა სხვადასხვა არაბული სიტყვებისა, რომლებიც წარმოთქმაში ერთმანეთისაგან არ განსხვავდებიან. ქართულში თავისებური მდგომარეობ გვაქვს; ქართულს მეტი შესაძლებლობა აქვს (ან, ყოველ შემთხვევაში, სხვაგვარი შესაძლებლობა) გადმოცეს არაბული სპეციფიკური თანხმოვნები, თუმცა ქართული გრაფიკა, რომელიც ქართული წარმოთქმის ზუსტი შესატყვისია, არ იძლევა საშუალებას თავიდან ავიცილოთ,—სხვადასხვა არაბული ბგერის ქართულში ერთგვარად გადმოცემის გამო,—სხვადასხვა არაბული სიტყვების დამთხვევის შესაძლებლობა. მაგალითად, ხშირად ჯ ჰ და ჯ'-თი დაწყებული სიტყვები ქართულში კარგავენ დაპირისპირების უნარს აღნიშნული თავკიდური ბგერების დაკარგვის გამო, ხოლო არაბული ჯ და ჯ'-ს ერთგვარად ქართული ხ-თი გადმოცემისას ერთმანეთს ემთხვევიან აღნიშნული ბგერებით გადმოცემული სიტყვები, როგორც ამას ქვემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან დავინახავთ. მეორე მხრივ ერთი და იგივე არაბული ბგერის ქართულში სხვადასხვაგვარად გადმოცემის შემთხვევები ზოგჯერ შუქს ჰფენს შემოსვლის გზების საკითხს (მაგ., ე-ს, ც-ს, ტ-ს, ჰ-ს გადმოცემა ორი სხვადასხვა ბგერით). საინტერესო მასალას იძლევა ამ თვალსაზრისით ხმოვანთა გადმოცემის შემთხვევებიც.

I. არაბული თანხმოვნების გადმოცემისათვის ქართულში

ისეთი არაბული თანხმოვნები, რომლებიც წარმოთქმაში ასე თუ ისე ქართულს ემთხვევიან, როგორც არის ბ ხ, თ ჰ, ე ჯ, ა მ, ე ჯ, ა რ, ს ზ, ტ ჰ, ე ჯ, ვ, ქართულში საკმაოდ ზუსტად არიან გადმოცემული და რაიმე აღსანიშნავი თავისებურებას ადგილი არა აქვს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქართულისათვის დამახასიათებელ სონორთა დისიმილაციის შემთხვევებს ისეთ სიტყვებში, როგორც არის არაბული-كوجو — „შმაგი, ხელი სიყვარულისაგან“ და ქართული მიჯნური, ნ-სა და ლ-ს მონაცვლეობას სიტყვაში ნატიფი — არაბ. نطفة — „სასიამოვნო, ნაზი, საყვარელი, ალერსიანი, კეთილი, მოხდენილი“, მ-სა და ლ-ს მონაცვლეობას სიტყვებში მუსმარი (დადასტურებულია X საუკუნის ძეგლში „მამათა სწავლანი“) და ლუსმარი („ვისრამიანი“). უდრ. ახ. ქართული ლურსმანი. არაბული სიტყვიდან مسار „ლურსმანი, სამსჭული“, ან ისეთ მოვლენას, როგორც არის მტლერ თანხმოვანთა დაყრუბა სიტყვის ბოლოს, მაგალითად, სიტყვაში ლაყაფი — არა-

შული სიტყვებიდან ^ققَبْ და ^ققَلْبْ და სხვა. ამის გამო მრავალრიცხოვან მაგალითებს საილუსტრაციოდ ზემოაღნიშნული ბგერების გადმოცემისათვის აქ არ მოვიტანთ.

თანხმოვანთა დაკარგვა თავკიდურში

ქართულ ნასესხებებში არაბულიდან ძალიან ხშირად დაკარგულია თანხმოვანები $\text{ع}(\text{h})$ და $\text{ح}(\text{h})$ სიტყვის თავში.

ა) ع -ის დაკარგვა სიტყვის თავში

მაგალითები: არაბ. ^ععَلْم — „დროშა, ნიშანი“; ახ. სპარს. ^ععلم „დროშა, სტანდარტი ნიშანი“ ქართული = აღამი.

არაბ. ^ععَقْل — „საბელი, თოკი“; ახ. სპარს. ^عهَقْل (oɣʃ) — „მიბმა“ = ქართული აღყა — „სიმი“.

არაბ. ^ععَقِي — „ვატი, სერდოლიკი“; ახ. სპარსული ^ععَقِي (aɣiɣ) عَقِي — „წითელი, მეწამული“ = ქართული აყიყი და აკიკი.

არაბ. ^ععَشِي — „საყვარელი, სატროფო“; ახ. სპარს. ^ععَشِي (ʃʃiɣ) — „შეყვარებული, მიჯნური“ = ქართ. აშიკი (აშიყი, არშიყი).

არაბ. ^ععَشَق — „სიყვარული, ტროფობა“; ახ. სპარს. ^ععَشَق (eʃɣ) — „სიყვარული“ = ქართული ეშყი, ეშხი.

არაბ. ^ععَجَب — „გაკვირვება, გაოცება“, მრ. ^ععَجَاب „გასაოცარი, გასაკვირველი“; ახ. სპარსული ^ععَجَب (aʃʃʃ) და ^ععَجَاب (oʃʃʃ) — „საოცარი, საკვირველი“ = ქართული აჯაბი. შეადარეთ აგრეთვე სიტყვები ^ععَرَق = არაყი, ^ععَزِي = აზიზი, არაბ. ^ععَنَاب = ქართ. უნაბი, არაბ. ^ععَبِي = ქართ. ამბრი და სხვა მრავალი. ამ მხრივ ქართული არ განსხვავდება ახალი სპარსულისაგან და საფიქრებელია, ამ სიტყვათა დიდი უმრავლესობა სპარსულ მეშვეობას გულისხმობს.

ბ) ح -ს დაკარგვა სიტყვის თავში

არაბ. ^ححَقْل, მრ. ^ححَقَلَات ან ^ححَقْل — „წრე, რკალი, ალყა“; ახ. სპარს. ^ححَقْل (hʃʃʃ) — „წრე, რკალი, ალყა“ = ქართული აღყა, „წრე“, „რგოლი“, „რკალი“ და სხვა.

არაბ. ^ححَرَام, მრ. ^ححُرُوم — „აკრძალული, უკანონო“; ახ. სპარსული ^ححَرَام (hārām) اِحْرَام — „აკრძალული, წმინდა“ = ქართ. არამი.

არაბული حَرِيفٌ, მრ. حُرَافٌ — „ამხანაგი, პარტნიორი“; ახ. სპარს. حَرِيف (hārif), მრ. حُرَاف — „ბიჭი, ამხანაგი, პარტნიორი, მეტოქე, კონკურენტი“ = ქართული არიფი.

არაბული حَكِيمٌ — „ბრძენი, ექიმი“; ახ. სპ. حَكِيم (hākīm) — „ბრძენი ექიმი“ = ქართული აქიმი და ექიმი.

არაბული حَاجَةٌ, მრ. حَاجَاتٌ, حَوَائِجٌ — „გაჭირვება, მოთხოვნილება, სურვილი, საჭმე, საჭიროება“; ახ. სპარს. — حَاجَت (hājāt), „საჭიროება, მოთხოვნილება, აუცილებლობა“, حَاجِي — „მოთხოვნელი“ = ქართული აჯა.

არაბ. حَاجِبٌ — „მეკარე, კამერპერი“. ახ. სპარს. حَاجِب (hājīb) — „მეკარე“ = ქართული ეჯიბი და სხვა. ამ შემთხვევაში სპარსულში გვაქვს h არაბული ح-ს შესატყვისად, მაგრამ ეს არ არის საკმარისი პირობა აღნიშნული ქართული სიტყვების არაბულიდან უშუალოდ სესხების ასაღიარებლად, რადგან ჰ-ბგერის დაკარგვა ქართულისათვის დამახასიათებელია თითქმის ყველა პოზიციაში, და შეინიშნება როგორც მკვიდრ, ისე სხვა ენებიდან შეთვისებული სიტყვებშიაც.

არაბული ე და ჯ სიტყვის შიგნით

a) არაბული ე იკარგვის სიტყვის შიგნით

არაბული زَعْفَرَانٌ — „ზაფრანა, სურნელოვანი ყვავილი“; ახ. სპარს. زعفران (zāfran) — „ზაფრანა“ زعفرانى — „ყვითელი, ზაფრანის ფერი“ = ქართული ზაფრანა;

არაბ. كَمْبَيْتَيْنِ — „კამათლები“ (ორი ქვა); ახ. სპარსული كَمْبَيْتَيْنِ (kām̄bā-eyn) — „ორი სათამაშო ქვა, კამათელი“ = ქართული კაბათენი, კამათელი, მოკამათე-კამათი და სხვა.

არაბული مَشْعُودٌ და مَشْعِيدٌ — „ჯამბაზი, ჟონგლიორი“; ახ. სპარს. مشعبد t(mošš'bed) — „ფოკუსნიკი, ჟონგლიორი“ = ქართული მუშაითი და მოშაითი.

არაბული مَعْلَمٌ — „მასწავლებელი, მოძღვარი, ოსტატი“; ახალი სპარსული معلم (moālem) — „მაცნე, შემტყობინებელი“ = ქართული მულიმი.

არაბული شَاعِرٌ, მრ. شُعَرَاءٌ — „პოეტი, მთხრობელი“, شِعْرٌ — „ლექსები, პოეზია“; ახ. სპარს. شاعر, მრ. أشعار (šī'r, aš'ār) — „ლექსი, ლექსთა თხზვა, პოე-

“ზია“ = ქართული შაირი. სპარსული გზით შემოსულ ქართულ ფორმაში შაირი, როგორც ჩანს, დაემთხვა ორი არაბული სიტყვა: *šā'ir* — „პოეტი“ და *šī'r* — „ლექსი“.

ბ) არაბული ღ იძლევა ქართულში ყ-ს

არაბული ⁹مَعْرَفٌ — „გამცნობი, მაცნე მაუწყებელი, შემტყობინებელი,

ვანმსაზღვრელი, მეცნიერი“, ძირიდან عَرَفَ — „ცოდნა, შეტყობა“. II თემა عَرَفَ — „ცნობება, უწყება, ახსნა“ და სხვა. ახ. სპარს. معرف (moš'rif) — „მაუწყებელი, მოძღვარი, მეცნიერი“ = ქართული მუყარი.

არაბ. ⁹لَعَبٌ — „თავის შექცევა, ხუმრობა, გართობა, თამაში“; = ქართული ლაყაფი (ვილაყფე-თანხი „ვეფხისტყაოსანში“), შეადარე აგრეთვე „ლაყაბი“, ლაყბიერი — „სახუმრო“, игривый, шуточный.

არაბ. بَصِيحٌ¹ „ამხანაგი, მეგობარი“ = ქართული ბაზიყი და სხვა.

ვ) არაბული ო იქარგვის სიტყვის შიგნით

არაბული ⁹أَمِيرُ الْبَحْرِ — „ადმირალი“; ახ. სპარს. أمير البحر, = ქართული ამირბარი.

არაბ. زَحْلٌ, სპ. زحل (zohāl) = ქართ. ზუალი.

არაბ. ⁹مُصْحَفٌ — „წიგნი, ხელნაწერი, გრაგნილი“, الْمُصْحَفُ „ყურანი“;

ახ. სპარს. موشاف (moshāf) — „წიგნი, ყურანი“ = ქართული მუსაფი.

დ) არაბული ო იძლევა ქართულში ხ-ს

არაბ. ⁹مَفْرَحٌ — „გამამხიარულებელი“; ახ. სპარსული مفرح (moš'arrāh) — „გამამხიარულებელი, სევდის მომქარვებელი“ = ქართული მუფარახი.

არაბ. ⁹مَحَالٌ — „გაიძვირა, მატყუარა“; ახ. სპარსული محال — „ეშმაკი, გაიძვირა“ = ქართული მუხთალი.

არაბ. حَيَاتٌ — „გრძნობები, განწყობილება, გუნება“, სპარსული حسيات (hessiyāt) = ქართული ხასიათი, „გუნება“, „განწყობილება“ და სხვა. შეადარეთ გამოთქმები „ცუდ ხასიათზე ვარ“, „ხასიათზე არა ვარ“ და მისთანანი.

¹ Н. Я. Марр, Древнегрузинские омонимы, лექსიკ.; მარის აზრით არაბული ღ-ს ყ-თი გადმოცემა ვკუთვნის უფრო ადრინდელ ეპოქას, მოგვიანებით კი ქართული ყ-ს შესატყვისად გვევლინება უმთავრესად; იხ. გვ. 104.

არაბული **ق-სა და ك-ს** გადმოცემა ქართულში

a) არაბული **ق** თავკიდურად იძლევა ქართულ **კ-ს**

არაბული **قلم** — „ლერწმის კალამი“; ახ. სპარსული **قلم** (qalam) — „ლერწმის კალამი“ = ქართული კალამი.

არაბ. **قالب** — „ფორმა, ყალიბი, მატრიცა“; სპარს. **قالب** (qaleb) — „ფორმა, მოდელი, კარკასი“ და სხვა = ქართული კალიბი (ვის. რამ.).

არაბ. **عقبي** — „აგატი, „სერდოლიკი“, ახ. სპ. **عقبي** (ʿaqbi) — „წითელი, მეწამული“ = ქართული აკიკი.

არაბ. **عشيق** — „საყვარელი, სატრფო“, ახ. სპ. **عشيق** (ʿašīq) = ქართული აშიკი.

არაბ. **سقي** — „მდინე, ძნელი, უსიამოვნო“; ახ. სპარს **سقي** (seyil) — „სიმძიმე“ = ქართული თაკილი. შეადარეთ აგრეთვე **سقا** = ქართ. კალა, **سوف** = კოლოფი, **سوف** — კოლინჯი, **سقا** — კაბა და სხვა.

b) არაბული **ق** გადმოცემულია ქართული **ყ-თი**

არაბული **قبا**, ახ. სპარს. **قبا** (qaba) — „მოკლე ტუნიკა“ = ქართული ყაბაჩა.

არაბული **قند** — „შაქარ-ყინული“, ახალი სპარს. **قند** (qand); = ქართული ყანდი.

არაბული **قلب**, მრ. **قلوب** — „გული, ცენტრი“; ახ. სპ. **قلب** (qalb) — „გული, ცენტრი“ (არმიისა) = ქართული ყოლბი. მთელ რიგ სიტყვებს, რომლებიც ზემოთ იყო მოყვანილი, სადაც არაბული **ق** = ქართულ **კ-ს**, მოცილობებით ყ-იანი დუბლები: ყალიბი, აყიყი, აშიყი, ყალამი და სხვა რომლებიც უფრო გვიანდელ ტექსტებში გვხვდება და უმეტესად სხვა გვიანდელ ნასესხებებთან ერთად, როგორც არის **قاضي** = ქართ. ყადი, **قادر** = ქართ. ყადრი, **قائم** = ქართ. ყისმათი, **قاصب** = ქართ. ყასაბი, **قلب** = ქართ. ყალბი, **قلبان** = ქართ. ყალიონი და სხვა სპარსულ მეშეგობაზე მიუთითებენ.

c) ზოგჯერ სიტყვის ბოლოს არაბული **ق** გადმოცემულია ქართული **ხ, ქ-თი**

არაბული **مطرقة** — „საცემელი“, ახ. სპარსული **مطرقة** ((metraq) — „ჩაქუჩი“ — ქართული მათრახი, მათრაქი.

დ) არაბული კ იშვიათ შემთხვევაში იძლევა
ქართულში კ-ს

არაბული كَعْبَتَيْنْ — „კამათლები“, ახ სპარს. كَعْبَتَيْنْ (ka'bkāteyn) — „კამათლები“ = ქართული კამათელი.

არაბული كَذَابٌ — „ცრუ, მატყუარა“, ახ. სპარს. كَذَابٌ (kāzāb) — „ცრუ, მატყუარა“, = ქართული კატაბა. შეადარეთ ახ. სპარსულიდან მოგვიანო ნასესხები كَالِبٌ = ქართ. კალაპოტი, كَشَكٌ = კოშკი, كَمٌ = ქართ. კალამბი, კალნაბი და სხვა. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, არაბ. კ-ს ქართ. კ-თი გადმოცემა ჩვეულებრივია. შეადარეთ აქიმი, ოქმი, ვაქილი და სხვ.

არაბული ط-ს გადმოცემა

ა) არაბული ط ჩვეულებრივ ქართულში
გადმოცემულია ტ-თი

სიტყვის თავში: طُرٌّ — „ახალი, იშვიათი, საინტერესო“ ახ. სპ. طُرٌّ (torfā) — „ახალი, ნორჩი, ლამაზი, პიკანტური“ = ქართული ტურფა.

არაბ. طَرَّارٌ — „ქურდი, მატყუარა“; ახ. სპ. طَرَّارٌ (tārrar) — „ჯიბგირი, ქურდი, გაიძვერა“ = ქართული ტარალი. არაბ. طَرْخُونٌ = ქართ. ტარხუნა.

ბ) სიტყვის შიგნით და ბოლოს: არაბული طَلِيفٌ, სპ. طَلِيفٌ — „სასიამოვნო, ნაზი, საყვარელი“; არაბ. نَطَعٌ — „ტყავის საფენი“ = ქართული ნატი. طَبٌّ — „იხვი“, ახ. სპ. طَبٌّ (bāt) = ქართ. ბატი; არაბ. مَطْرَبٌ =

ქართ. მუტრიბი; არაბ. سَطَّانٌ = ქართ. სულტანი (მოგვიანებით სულტანი) და სხვა.

ვ) არაბული ط გადმოცემულია ქართულში თ-თ

არაბული مَطْرَقٌ = ქართ. მატრახი, არაბ. خَاطِرٌ — „სურვილი“, „სული“, „აზრი“ და სხვა; სპარს. خَاطِرٌ (xater) = ქართ. ხათრი.

არაბ. خَرْتُومٌ — „ხორთუმი, დინგი“, ახ. სპარს. خَرْتُومٌ (xortum) = ქართული ხორთუმი და სხვა. ამ ტიპის სიტყვებიც, უმეტესად, სპარსული გზით მოდიან.

დ) არაბული ط იძლევა ქართულში ზ-ს

ერთადერთი მაგალითი ასეთი შესატყვისობისა დადასტურებულია სიტყვაში ხაზი, რომელიც თითქოს არაბული خ სიტყვიდან უნდა მომდინარეობდეს მნიშვნელობით „ხაზი, შტრიხი“. შეადარეთ ქართ. ხატი, ხატვა. არის სხვა შესაძლებლობაც, სახელდობრ, ქართული ხაზის ამოსავლად მივიჩნით არაბული სიტყვა ح — „ნაჭდევის გაკეთება, დაწირვა“ — „ნაჭდევი, ნიშანი“, (შდრ. ქართული წირი — წერა, საწერელი).

არაბული ذ იძლევა ქართულში ტ-ს

ერთადერთი შემთხვევა გვხვდება სიტყვაში კატაბა = არაბული كاتاب — „ცრუ, მატყუარა“, كاذب — „სიცრუე“ (იხ. Н. Марр, Одопшцы).

არაბული ض ქართულში გადმოცემულია თ-თი

ერთადერთი მაგალითია არაბული ض, მრ. ضوا — „აუზი, რეზერვუარი, წყლის კურჭელი“ და სხვა; ახ. სპარსული حوض (hävz), = ქართული ავთი, რომელიც „შაჰნამეს ქართული ვერსიების“ ვარიანტში გვხვდება: „ფერად-ფერადითა ყვავილითა და ხეგნარითა შემკობილი ამოდითა წყარონი, მოცინარი, ავთითა“... (შჰნმ. პროზ. 370_გ).

არაბული د იძლევა ტ-ს (ახიმილაციის შედეგად)

არაბული د — „ზომა, ღონისძიება, საშუალება“, ახ. სპარს. — د (dābir) — „ზომა, ღონისძიება, განსჯა“ = ქართული თათბირი.

არაბული ب სიტყვის ბოლოს იძლევა ქართულში ფ-ს

არაბული ب და ف = ქართული ლაყაფი; ახ. სპარსული ب (bāf). (lāyāb.).

არაბული ب იძლევა ქართულში მ-ს

არაბული ب — „უპირატესი, ყველაზე სარწმუნო“ ძირიდან ب — „გამარჯვება, დარწმუნება“; ახ. სპარსული ب (bā) — „შემოწმება დარწმუნება“ = ქართ. აღლუმი.

არაბული ب — „სათამაშო ქვები“, ახ. სპარს. — كعبتين (kā'bāteyn) = ქართული კამათელი.

ხონორთა დისიმილაციის შედეგად არაბული კ იძლევა
ქართულში რ-ს, ხოლო რ — ლ-ს

არაბული [Ⓢ] مَحْنُونٌ; სპარს. مَحْنُون (maḥnūn); ქართული მიჯნურო.

არაბული [Ⓢ] طَرَارٌ — „ქურდი, მატყუარა“; სპარს. طَرَار (tārār): = ქართული ტარალი.

არაბული კ > ქართული ნ-ს სიტყვის თავში

არაბული [Ⓢ] نَظِيفٌ — „სასიამოვნო, ნაზი, საყვარელი, აღერსიანი, კეთილი,

მობდენილი“; ახ. სპარს. نَظِيف (nātif) — „სასიამოვნო, საყვარელი“ და სხვა = ქართული ნატიფი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არ არის მოკლებული დამაჯერებლობას ნ. მარის მოსაზრებაც, რომელიც ქართულ სიტყვას ნატიფი უკავშირებს არაბულ სიტყვას نَظِيف — „წმინდა, მობდენილი, ჩამოსხმული“ და სხვა. არ არის გამორიცხული აგრეთვე, რომ ამ შემთხვევაშიაც ჩვენ საქმე გვაქვს ორი არაბული სიტყვის نَظِيف და نَظِيف ქართულში დამთხვევასთან, როგორც ეს მსგავსი შემთხვევებისათვის იყო უკვე აღნიშნული.

არაბული ო გვაძლევს ქართულში ლ-ს დისიმილაციის შედეგად

არაბული [Ⓢ] مَسْمَارٌ — „ლურსმანი სამსკუალი“; სპარს. مَسْمَار (mesmār) = ქართული ლუსმარი, აღრინდელი მუსმარი.

II. არაბული ხმოვნების გადმოცემა ქართულში

მოკლე არაბული ხმოვნები a, i, u, რომლებიც სპარსულში წარმოდგენილია ā, ē, o-ს სახით, ქართულში თითქმის ყველა პოზიციაში იძლევა ა, ი, უ-ს.

1. არაბული a, ā-ს გადმოცემა ქართულში

ა) არაბული მოკლე a სატყვის თავში (i)

არაბული [Ⓢ] اَصْلٌ — „ძირი, საფუძველი, საწყისი, დედანი“; ახ. სპარსული اَصْل (āsl) — „ძირი, საწყისი, წარმომავლობა“ = ქართული ასლი.

არაბული [Ⓢ] اَمِيرٌ — „მბრძანებელი, გამგებელი, ემირი“; სპარსული امير (āmir) — „მბრძანებელი, ემირი“ = ქართული ამირა, ამირი.

არაბული [Ⓢ] اَعْلٌ — „ყველაზე სარწმუნო“. სპარს. اَعْل (ā'āh) = ქართული აღლუმი.

b) არაბული მოკლე a სიტყვის შიგნით (ـ)

არაბ. حرام, სპარსული حرام (hāram) = ქართ. არამი.

არაბ. حلقه, სპარსული حلقه (hālyā) = ქართ. ალყა.

არაბ. علم, სპარსული علم (ālm) = ქართ. ალამი.

არაბ. حاجت, სპარსული حاجت (hajāt) = ქართ. აჯა.

არაბ. حريف, სპარსული حريف (hārif) = ქართ. არიფი.

არაბ. عقيق, სპარსული عقيق (häyiy) = ქართ. აყიყი.

მსგავს შემთხვევაში თავკიდური ح-სა და ع-ს დაკარგვის გამო ქართულში არაბული სიტყვის შიგნითა a მოქცეულია თავკიდურში. შედარებით აგრეთვე არაბ. صدف = ქართ. სადაფი, وکیل = ვაქილი, نادن = ნადიმი და სხვ.

c) არაბული T სიტყვის თავში წარმოდგენილია როგორც ა:

არაბ. آت, მრ. آت — „იარალი, ინსტრუმენტი, მოწყობილობა“; სპარს. آت (alat) = ქართული ალათი.

d) არაბული ā (آ) > ქართულ ო-ს

არაბული آخر — „უქანასკნელი, ბოლო“; სპარსული آخر (āxer) — „უქანასკნელი“ = ქართული ოხერი, ოჯერი.

e) არაბული ā სიტყვის შიგნით

არაბული حرام — „უქანონო, აკრძალული“, სპარსული حرام (hāram), = ქართული არამი.

არაბული حاجت, სპარს. حاجت (hajāt) = ქართ. აჯა.

არაბული دراج, სპარს. دراج (doraĵ) = ქართ. დურაჯი.

არაბული زعفران, სპარს. زعفران (za'fāran), = ქართული ზაფრანა.

არაბული كذاب, სპარს. كذاب (kāzab) = ქართ. კატაბა.

არაბული ميدان, სპარს. ميدان (meidan) = ქართული მოედანი.

არაბული مَكَاْفَاتٌ, სპარს. مَكَاْفَاتٌ (mokafat) = ქართული მუქაფა.

არაბული مَسَلَامٌ, სპარს. مَسَلَامٌ (sälam) = ქართული სალამი და სხვა მრავალი.

2. არაბული i, ī-ს გაღმთცემა ქართულში

a) არაბული მოკლე i (i) სიტყვის თავში

ქართულში იძლევა ი-ს

არაბ. مَسَلَامٌ — „ისლამი“; სპარს. مَسَلَامٌ (eslām) = ქართ. ისლამი და სხვა.

არაბ. اِيْجَارَاتٌ — „დაქირავება“; სპარს. اِيْجَارَةٌ (ejārā), ქართ. იჯარა.

ბ) არაბული მოკლე i სიტყვის შიგნით > ქართულ ი-ს

არაბ. عَشِيْقٌ — „საყვარელი, სატროფი“; სპარს. عَشِيْقٌ (äšîr) = ქართ. აშიკი.

არაბ. مَغْرِبٌ — „დასავლეთი“ სპარს. مَغْرِبٌ (mäyreb) = ქართული მალრიბი.

არაბ. مَشْرِقٌ — „აღმოსავლეთი“, სპარს. مَشْرِقٌ (mäšrey) = ქართული მაშრიყი.

არაბ. مَطْرِبٌ — „მომღერალი, მუსიკოსი“; სპარს. مَطْرِبٌ (motreb) = ქართ. მუტრიბი.

არაბ. شَاعِرٌ, სპარს. شَاعِرٌ (šäer), ქართ. ი-ს.

გ) არაბული გრძელი ī სიტყვის შიგნით და ბოლოს = ქართ. ი-ს

არაბული اِمِيْرٌ, სპარს. اِمِيْرٌ (ämir) = ქართ. ამირი.

არაბული حَرِيْفٌ, სპარს. حَرِيْفٌ (härif) = ქართ. არიფი.

არაბული حَكِيْمٌ, სპარს. حَكِيْمٌ (häkim) = ქართ. ექიმი.

არაბული عَقِيْقْ, სპარს. عَقِيْقْ (āqīq) = ქართ. აყყყი, აკიკი.

არაბული وَكَيْلْ, სპარს. وَكَيْلْ (vākīl) = ქართ. ვაქილი.

არაბ. تَدْبِيرْ — „საშუალება, ღონისძიება“, სპარს. تَدْبِيرْ (tādbīr) = ქართული თათბირი.

არაბ. لَطِيفْ — „ნაზი, მოხდენილი, საყვარელი“, სპარს. لَطِيفْ (latīf) = ქართული ნატოფი, غَرِيْبْ = ღარიბი და სხვა.

მ. არაბული u, ū-ს გადმოცემა ქართულში

a) არაბული მოკლე u სიტყვის თავში > ქართ. უ-ს:

არაბული اَسْطُورْ — „ზღაპარი, ამბავი, მოთხრობა, გადმოცემა“; სპარს. اَسْطُورْ (ostūr) — „არაკი, იგავი, მითი“ = ქართ. უსტარი.

b) არაბული u სიტყვის შიგნით იძლევა ქართ უ-ს

არაბ. زَحْلْ, სპარს. زَحْلْ (zohāl) = ქართ. ზუალი.

არაბ. لَوْمْ, სპარს. لَوْمْ (loym) = ქართ. ლუკმა.

არაბ. مَوْرَبْ, სპარს. مَوْرَبْ (moṙāreb) = ქართ. მულარაბი.

არაბ. مَوْرَّرْ, სპარს. مَوْرَّرْ (moṙārrāh) = ქართ. მუფარაბი.

არაბ. مَوْدَارْ, სპარს. مَوْدَارْ (modāra) = ქართ. მულარა.

არაბ. مَوْشَحْفْ, სპარს. مَوْشَحْفْ (moshāf) = ქართ. მუსაფი.

არაბ. مَوْكَافَاتْ, სპარს. مَوْكَافَاتْ (mokāfat) = ქართ. მუქაფა.

არაბ. طَوْرْفْ, სპარს. طَوْرْفْ (torfā) = ქართ. ტურფა.

არაბ. جَوْبْ, სპარს. جَوْبْ (jobbā) = ქართ. ჯუბა.

მაგალითები ძალიან ბევრია ო სუფიქსით ნაწარმოები არაბული სიტყვების სიმრავლის გამო სპარსულ და ქართულ ნასესხებებში არაბულიდან.

ე) არაბული გრძელი \bar{u} სიტყვის შიგნით იძლევა უ-ს

არაბ. مَجْنُونٌ , სპარს. مَجْنُون , ქართ. მიჯნური.

არაბ. سَامُوسٌ , სპარს. ساموس (namus), ქართ. ნამუსი.

არაბ. خَاتُونٌ , სპარს. خاتون (xatun), ქართ. ხათუნი.

* * *

როგორც ზემომოყვანილი ხმოვანთა შესატყვისობებიდან დავინახეთ, გარდა რამდენიმე შემთხვევისა, როდესაც ქართული სპარსულ წარმოთქმას მიჰყვება (ხოტბა; ეშყი და სხვა), არაბული ხმოვნები სიგრძე-სიმოკლის მიუხედავად ქართულში ერთგვარად გადმოდიან: \bar{a} , \bar{i} , \bar{u} იძლევა ა, ი, უ-ს. მაგრამ იშვიათად გვაქვს შემთხვევები აღნიშნული შესატყვისობის დარღვევისაც, მაგალითად:

1) არაბ. $i >$ ქართ. o სიტყვა მათრაბ-ში (<არაბ. مَطْرَبٌ).

2) არაბ. $a >$ ქართ. i სიტყვა მიჯნურში (<არაბ. مَجْنُونٌ).

3) არაბ. $a >$ ქართ. u სიტყვა აღლუმში (<არაბ. أغلب).

4) არაბ. $i >$ ქართ. u სიტყვებში ხადუმი (არაბ. خادم).

მუსმარი || ლუსმარი (مسار) და უნაბი (< عنب -- „ყურძენი“).

აღნიშნული ცვლილებები, როგორც ჩანს, უკვე ქართულ ნიადაგზეა მომხდარი. ასიმილაცია-დისიმილაციის შედეგად და უმთავრესად პოზიციური ხასიათისაა.

არაბული av, სპარსული ou დიფთონგი ქართულში გვაქვს ავ, ოვ, ევ-ს და ზოგჯერ ო-საც

a) არაბ. av, სპარს. ou ქართულში იძლევა ავ-ს

არაბული دَوَلت — ბედი, გამარჯვება, ბატონობა, სახელმწიფო და სხვა*.

სპარსული دَوْلت (dowlā) = ქართ. დავლათი, დავლა (დავლათიანი, სვე და დავლა).

b) არაბ. av, სპარს. ou > ქართ. ოვ, ო:

არაბული دَوَلت , სპარს. دولت (dowlā) = ქართ. „დოვლათი“ (ქონება, სიმდიდრე).

არაბული نوبت , სპარს. نوبت (noubā) = ქართ. ნობათი, ნობა.

c) არაბული av სპარს. \widehat{ou} > ქართ. ევ.

არაბ. سَوْدَاءُ; ახ. სპ. سودا (souda) = ქართ. სევდა.

d) არაბული ai სპარს. \widehat{ei} > ქართ. ოე:

არაბ. مَيْدَانٌ — „მოედანი ასპარეზი“, სპარს. میدان (meidan), ქართული მოედანი.

ფონეტიკური დიფერენციაცია დავლათი — დავლა — დოვლათი, ნობათი — ნობა და მისთანანი ქართულში გამოყენებულია სემანტიკური ნიუანსების გადმოსაცემად.

* * *

1. ალაფი — ‘ნაძარცვი, დავლა, ნატყვენავი’.

„გავგზავნენ ყოვლენით ლაშქარნი ალაფი ავალებინე“

(ვ. ტყ. 455,3).

„მინდორს წავალ, ვიმეკობრებ, ალაფითა ავივსები“

(ვ. ტყ. 1223,).

„მეფე შევიპყარ მოგივალ მე ალაფიან-ტყვიანად“ (ვ. ტყ. 463,).

„ალაფობდეს საჭურჭლესა მისსა, ვითა ნათურქალსა“ (ვ. ტყ. 55,1).

„ვისცა სწადდის, ალაფობდის წაილიან უკითხავად,

მანდატური არვის სცვიდის, ბოლოს ვინ ჯდის, ანუ თავად“

(ვ. ტყ. 339,).

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სიტყვა შეიძლება დაუკავშირდეს ფონეტიკური იერიისა და მნიშვნელობის მიხედვით თურქულ სიტყვას alpaq¹ — покоритель, завоеватель ზმნიდან almak „დაპყრობა“, „წართმევა“ და სხვ. ამავე ზმნიდან ნაწარმოებია alap — „ჩანთა, კალათი“, რითაც რაიმე მიაქვთ „ასალები, წასალები“². უფრო საეჭვო ჩანს სემანტიკური თვალსაზრისით ამ სიტყვის ამო-

სავლად არაბული \widehat{alf} -ის მიიჩნევა. მრ. \widehat{alf} — „თივა, საქონლის საკვები, ფურაფი“. ძირიდან \widehat{alf} — საკვების მიცემა, გამოკვება. ზღრ. აგრეთვე \widehat{alf} — „საკვები“, ამოსავალი ქართული სიტყვებისათვის „ულუფა“ და „სალაფავი“ (გ. წერეთელი, არაბ. ქართ. ლექსიკ.) ახ. სპ. \widehat{alf} (alaf) — „ბალახი, თივა, ფურაფი“³.

ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში ალაფი — „დავლა, ნაძარცვი“ და ალაფი — „საქონლის საკვები, მარცვლეულისა და ფქვილის ვაჭარი“ ომო-

¹ Д. А. Магазанин, Турецко-русский словарь, გვ. 30.

² J. Th. Zenker, Dictionnaire turc-arabe-persane, Leipzig, 1866, გვ. 24.

³ Б. Михлер Перс. русск. сл., გვ. 681.

ნიმებს წარმოადგენენ. პირველისათვის ამოსავალია თურქული *alpa*, ხოლო მეორისათვის — არაბ. ^{عَلْف} 1.

2. ალყა — „აბრეშუმის, ნაწლავის ან ლითონის სიმი (ძალი), უმათავრესად საკრავთათვის“. ჩვენის ფიქრით ალყა სიტყვის აღნიშნული მნიშვნელობა განვითარებულია არა ალყის — „რგოლი, ჯაჭვი“-ს (حلق) ცნებიდან, არამედ იგი ამოსავლად გულისხმობს მეორე არაბულ სატყვას, სახელდობრ:

არაბ. ^{عَلَق} „დაკიდება, დაბმა, მიბმა, დაკავშირება“. შდრ.: ^{عَلَقَ} — „საბელი, თოკი“; ^{عَلَقَ} — „დასაკიდებელი“; ^{عَلَقَ} — მრ. ^{عَلَقَات} „წურბელა“² — კრებ. „წურბელები“ (მოსაკიდებელი) ^{عَلَقَات} — „კავშირი, დამოკიდებულება“³.

სპარს. ^{عَلَق} (elq) — „ჩამოკიდება, მიბმა, ნაწილი, კავშირი, დამოკიდებულება“, ^{عَلَق} (elq) — „ჩამოკიდებული“³.

ქართულში ეს სიტყვა ალბათ სპარსული გზით მოდის. ალყა — წრე და ალყა — სიმი. წარმოადგენენ ე. წ. პეტროგენულ ომონიმებს, ე. ი. მომდინარეობენ სხვადასხვა არაბული სიტყვებიდან, რომლებიც ქართულში დაემთხვა ერთმანეთს სიტყვის თავში *ღ*-სა და *ჯ*-ს დაკარგვის გამო. შეიძლება „ვისრამიანის“ ერთი ადგილი: „საწუთრო თუალთა, ვითა ალყა მკიშნედ მიის და გული ჩემი შენთა შავთა თმათა ალყითა დაბმულია“ (ვის. რამ. 258), მეორე — ალყა გავივით სწორედ როგორც ალყა — სიმი ^{عَلَق} — „თმათა ალყა“ „თმის თოკი-საბელი“, „დაბმული თმის თოკით, საბლით“.

3. ასაბადი — „სანიშნო“. ასაბადი — საბას განმარტებით — არის „სასაგნო“, ხოლო სასაგნო-სთან გვაქვს განმარტება „სასაგნო ასაბადი, ესე არს მშვილდოსანნი, სადა ნიშანსა დასდებენ ისრისა სასროლელად, ჳელის წაყრის სიმარჯვისათვის“ (იხ. საბა, გვ. 572). ამოსავლად ამ სიტყვისათვის

ჩვენ მიგვაჩნია არაბული ^{حَبَّ} — ზმნიდან ნაწარმოები სიტყვა ^{حَبَّ} „ჭვა, კენჭი“, ე. ი. სასროლი. ^{حَبَّ} — ნიშნავს „სროლას, გდებას“⁴, ხოლო ასაბადი — სასროლი → სამიზნო, სანიშნო.

ეს სიტყვა გვხვდება „ვისრამიანში“ თავის სინონიმური პარალელებით: „სანიშნო“ და „სასაგნო“, რომელიც უეჭველს ხდის მის მნიშვნელობას: „მითცა აწ სანიშნოდ ვაგიტდია ვითა სასაგნო ასაბადი, და მუნამდის ესროდი, რომელ სიბრალული და ნანვა შენვე შეგეჴმნას და ეგრე სთქუა“... (ვის. რამ. 216).

¹ იხ. ქართული განმარტებითი ლექსიკონი 1. გვ. 267—268. თურქული *p* და არაბ. ^ق-ც ერთგვარად ფ-თი გადაიციემა ქართულში.

² Баранов, დასახ. ლექს., გვ. 682; Belot, Vocabulaire arabe-français, Beyrouth, 1899, გვ. 61A (518).

³ Zenker, 635. Мухлер, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 349.

⁴ Баранов, გვ. 215—216.

არაბ. ح — ხ — დაიკარგა სიტყვის თავში, ხოლო ت-მ მოგვცა დ, შე-
საძლოა ქართული ბად-ძირიდან ნაწარმოები სიტყვების (საბადი, საბადო
და სხვ.) ანალოგიით სიტყვის ქართულად გააზრების შედეგად.

4. ასაბია — საბას განმარტებით „მეტრზე მიმყოლი შემწე“, „მომხრე
თანაშემწე, ამაღა რჩეულთაგან“. გვხვდება აგრეთვე „ვისრამიანში“: „მე არ
მინახავს! ნუთუ მუნითგან ქუეყანანი რანიმე ავიხმან ანუ ასაბიანი დიდ-
ძალოვანი მოგიკიდებიან და მით გულოვნობ?“ (ვის. რამ., 116₁).

ჩემი საქმე შენთვის მიცნობებია, შენად ომად გამომართულვარ, საგუ-
შავოსა ზედა ყოველგან გუშავნი დააყენენ, ყოველი ადგილი გაიმავრე, ლაშ-
ქარნი შეიყარენ, ასაბიანი მოიკიდენ და ვითარცა გწადია ეგრე დაემზა-
დე“ (ვის. რამ., 117₄).

ასაბიის მოკიდება, ლაშქრის შეყრასთან, ომის მზადებასთან არის
დაკავშირებული (მომხრეებთან დაკავშირება, მათთვის დახმარების თხოვნა).
შესაძლებელია ორი დაშვება: 1) ამოსავლად მივიჩნით არაბული სიტყვა
حَسَب, მრ. أَحْسَاب — „კეთილშობილი, დიდგვაროვანი“. შდრ. حَسَب, მრ. أَحْسَاب

— „კეთილშობილება, არისტოკრატიული წარმოშობა“ ე. ი. ამ სიტყვის პირ-
ვანდელი მნიშვნელობა იქნება „რჩეულნი“ — ამაღა რჩეულთაგან. 2) მეორე შე-

საძლებლობაა ეს სიტყვა დავუკავშიროთ არაბულ სიტყვას صَاحِب — „თანამ-
გზავრი, ამხანაგი, მეგობარი, კომპანიონი“¹. ქართულ ასაბიაში, წარმო-

დგენილია მრავლობითი რიცხვის ფორმით أَحْسَاب — „თანამოღვაწენი“, თა-
ნაშემწენი, მომხრენი“. ორივე შემთხვევაში ჩვენ ფონეტიკურად ერთგვარი
სურათი გვექნებოდა. პირველ შემთხვევაში დაიკარგა თავკიდური, ხოლო მეო-
რეში — სიტყვის შიგნითა ხმოვნის წინ მდგომი ح და ერთმანეთს დაემთხვა
არაბ. ح და ط, რომელთა გამოთქმას, როგორც ცნობილია, ქართული არ
ასხვავებს სპარსულის მსგავსად. არ არის გამორიცხული რომ ქართულ ფორ-

მაში ასაბია — მოხდა კონტამინაცია ამ ორი არაბული სიტყვისა أَحْسَاب —

„დიდგვაროვანი“ და أَحْسَاب — „მომხრენი, მეგობრები, თანამოღვაწენი“. ამას
მოწმობს ქართული სიტყვის მნიშვნელობაც: „ამაღა რჩეულთაგან“.

5. აღლუმი — „ჯარის დარაზმულობის გასინჯვა“ (ვ. ტყ. ლექს., 349)

„ფიცხლა მოვიდეს, არ ექმნა მათ შინა ხან-დაზმულობა;

აღლუმი ვნახე, მეკეთა ლაშქართა მოკაზმულობა,

სიჩაუქე და სიკეთე, კეკლუცად დარაზმულობა,

ტაიქთა მათთა სიმაღე, აბჯართა ხვარაზმულობა“ (ვ. ტყ., 403).

ეს სიტყვა მხოლოდ „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება ჩვენს მიერ განხი-
ლული ძეგლებიდან.

¹ ეს მოსახრება ვუსთენის ალ. ლეკიაშვილს და გამოთქმულია ჩვენთან ზებირ საუ-
ბარში.

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს არის არაბული ^{أغ} — „უპირატესი, ყველაზე სა-
 რწმუნო“, ძირიდან ^{أغ} — „გამარჯვება“ (აღლუმი, ე. ი. გამარჯვების აღ-
 სანიშნავი), ჯარის საზეიმო დათვალეობა, შემოწმება, დარწმუნება
 მზადყოფნაში; ახ. სპ. ^{اغ} (اغ)¹ — „დიდი ნაწილი“, „მეტწილად“,
 „ხშირად“ (იხ. Мияшев, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 31). თუ ეს ვარაუდი სწორია,
 უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს სიტყვა უშუალოდ არაბულიდან არის ნასესხები,
 რადგან ქართ. „აღლუმის“ მნიშვნელობა უფრო ახლოსაა ამოსავალი არაბული
 ფორმის მნიშვნელობასთან.

6. ე ტ ლ ი — „ვარსკვლავი, ზოდიაქო, ბედისწერა, პოროქოპი“.

„ძებნეს და გამოარჩივეს, ნახეს ბედი და ეტლი მისისა ასულისა
 ვისისა და ძისა ვიროსი და სუიანი დღე უბაემნეს“ (ვის. რამ., 41_ა).

და მათსა ეტლსა და პაემანსა ზედა მივიდა შაპრო და უკმო ძე
 თუისი ვირო და ასული ვისი“ (ვის. რამ., 41_ბ).

„ზოგჯერ თულთაგან ცრემლსა იდენს და ლაწუთაგან სისხლსა,
 ზოგჯერ ეტლსა და ბედსა უჩივის“ (ვის. რამ., 78₁₇).

„ზოგთა მხარ-თედო დაჰლევწა და ზოგთა სული ჰგდებოდა
 მუნდა ცნეს, ეტლი მთვარისა რომე არ დაბრუნდებოდა“

(ვ. ტყ., 994_ა)

„ღმერთმან სხვადა ეტლსა ჩემსა სადმცა კაცი რად დაბადა“

(ვ. ტყ., 275₁).

„აწ ამახ იქით ვნატრიდე ჩემსა ეტლსა და წერასა,
 აღარ ვიშიშვი სიკვდილსა, ჰაი ჩავიჭერ მე რასა“ (ვ. ტყ., 210_გ).

„ეტლის ცვალება მზისაგან, შეჯდომა სარატანისა“ (ვ. ტყ., 1328_გ).

„ცისა ეტლთა სინათლეო...“ (ვ. ტყ., 1007₄)².

ჩვენ ვფიქრობთ, აქ საქმე გვაქვს არაბული წარმოშობის სიტყვასთან,
 შეადარეთ არაბ. ^ع ^ط ^ع (ط) მასდარი, ^ع ^ط ^ع — „ამოვიდა (მზე, ვარ-
 სკვლავი)“. III თემა ^ع ^ط ^ع „უყურებდა, ათვალეობდა; IV თ. ^ع ^ط ^ع — „აცნო-
 ბა, შეატყობინა, აჩვენა“. ქართულ სიტყვას ეტლი, როგორც ჩანს, საფუძე-
 ლად უძევს IV თემის მასდარის ფორმა ^ع ^ط ^ع — 'itilā'. შემდეგში სიტყვა
 ეტლმა მიიღო მნიშვნელობა ცხენებზემული ურმისა (колесница). ასეთი გავე-
 ბა მოდის, რა თქმა უნდა, ამ სიტყვის გადატანითი მნიშვნელობიდან—ცის მნა-
 თობებს, რომლებიც ეტლებში ე. ი. ზოდიაქოებში ჯდებიან, ხშირად ეტ-

¹ Belot, დასახ. ლექსიკ., გვ. 556; Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 729.

² ეტლი გვხვდება უფრო ადრინდელ ძეგლებშიც, მაგ. XI საუკ. ასტროლოგიური ხა-
 სიათის თხზულებებში. იხ. ვ. ნოზაძე, „ვეფხისტყაოსნის ვარსკვლავთმეტყველება“, რვ. V,
 ეტლთამეტყველება, გვ. 105.

³ ვ. წერეთელი, არაბულ-ქართული ლექსიკონი, გვ. 13; Баранов, დასახ. ლექსიკ.,
 გვ. 607; „შაჰნამეს“ ქართული ვერსიების ლექსიკონი, გვ. 11.

ლებში მჯდარ მეფეებსა და გამოჩენილ ადამიანებს ადარებენ. ე ტ ლ ი საბას განმარტებით „ესე არს ურმის მსგავსი, კამაროსანი დიდებულთა-საჯდომელად მითითებულია (დაბ. 41,43), გარეშეთა წიგნთა ე ტ ლ ა დ ალ უწერიათ 12 ზოდინი და შუდნი ცთომილნი ვარსკულაენიცა“ (საბა, გვ. 191). შესაძლებელია აგრეთვე „ბედის ჩარხი, ბორბალი“ და შემდგომ — ე ტ ლ ი; შდრ. რუსული колесница; შეადარეთ აგრეთვე ბერძნ. *φάετον* — „ბრწყინვალე, სხივოსანი, მნათობი“, ჰელიოსი¹ და რუსული *фаeton* — „ეტლი“.

7. თ ა მ ა შ ი — „გართობა, სეირნობა“.

„ველარ ვუჭერეტი ლაშქართა, მინდორს თამაშად მავალთა“
(ვ. ტყ., 361₁).

„მე იგი ვარ, ვინ სოფელსა არ ამოვკრეფე კიტრად ბერად,
ვის სიკვდილი მოყვრისათვის თამაშად და მიჩანს მღერად“
(ვ. ტყ., 786₂).

„აქა მოსლვითა გაყმდების, კაციმცა იყო ბერები;
სმა, გახარება, თამაში, ნიადაგ არნ სიმღერები“ (ვ. ტყ., 1066₃).

„მუნ მისლვა მიჩანს თამაშად, თუცა გზა საომარია“ (ვ. ტყ., 1320₄).

თ ა მ ა შ ი ო ბ ა :

„მზე და მთვარე განცხრებოდეს, სიხარულით ცა ნათობდა;
ყოფი არსად შემოსრული მხიარული თამაშობდა“ (ვ. ტყ., 323₅).

„ფრიდონ მითხრა: „ვთამაშობდით ცხენსა ვსხედით“
(ვ. ტყ., 622₆).

„ბაღსა შიგან თამაშობად საღამოსა გავე ქამსა“ (ვ. ტყ., 1125₇)

„ყმაზან დაყვნა დღენი რამე, თუცა ყოვნას ვერა სთმობდა,
ფრიდონს თანა ნადირობას გავიდის და თამაშობდა“
(ვ. ტყ., 1014₈).

არაბული *تَمَشِي* — „სვლა მოძრაობა“ (იხ. გ. წერეთელი; არაბ. ქართ.

ლექს., გვ. 242).

تَمَشِي — „ერთად სვლა, გაყოლა“, ძირიდან *تَمَشِي* — „სვლა, სიარული, მოძრაობა, მოქმედება, მუშაობა“². ახ. სპარსული *تَمَشِي* — „სანახაობა, წარმოდგენა, სპექტაკლი“³ (ქართ. თამაშა). ვ. ტყ-ის თამაში, თამაშობა — მნიშვნელობით უფრო ახლოსაა ამოსავალ არაბულ ფორმასთან — მოძრაობა, სიარული, მოქმედება, გასეირნება, გართობა და, შესაძლოა, უშუალოდ არაბულიდან მომდინარეობდეს. უნდა შემოწმდეს ამ მნიშვნელობით ამ სიტყვის ხმარება კლასიკური სპარსულის ძეგლებშიაც. ამავე არაბული ძირიდან არის, როგორც ჩანს, ქართ. მუშა, მუშაობა, მუშაკი, შდრ. არაბ.

¹ Древнегреческо-русский словарь, под редакцией С. И. Соболевского, Москва, 1958, стр. 1710.

² Баранов, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 965.

³ Михлер, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 131.

مشى — „მოქმედება, მუშაობა“, ფფიქრობთ, ეს ძირი, რადგან მუშაკი უძველეს ძეგლებში გვხვდება და სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვაა, არამეულიდან უნდა შემოსულიყო, შდრ. „ვეფხისტყაოსანში“ მუშა, მუშაკი. მუშაკობა.

„მუშა მიწყვი მუშაკობდეს, მეომარი გულოვნობდეს“
(ვ. ტყ., 11₂).

„რადგან ვარდი ამას იტყვის უსულო და უსაკო,
მაშა ლხინსა ვან მოიმკის პირველ ჭირთა უმუშაკო (ვ. ტყ., 879₂).

8. კ ა ბ ა თ ე ნ ი — „კამათლები“.

„ადრე გამიტყდა სოფელი მართ ვითა კაბათენია“ (ვ. ტყ. 1610₂).

სხვა ადგილას „ვეფხისტყაოსანში“ გვაქვს კამათ — ფუძე:

„ესე ამბავი ვავლექსე მე მათად საკამათებლად“ (ვ. ტყ. 1666₂).

„ამად შევიქმ სიხარულისა მართ გულისა საკამათისა“
(ვ. ტყ. 1632₂).

„მას ლომსა ნახვა უხარის მის მზისა მოკამათისა“ (679₂).

კ ა ბ ა თ ე ნ ი გვაქვს ვისრამიანშიაც

„და შენ ბრუნავ, ვითა ნარდთა მღერის ჟამსა კაბათენი“
(ვის. რამ., 80₁₂).

არაბული كَبٌّ, მრ. كُؤُوبٌ ან كُؤُؤَابٌ — „ძვალი, ქვა, სათამაშო ძვალი“.

ორობითი რიცხვის ფორმით, كُؤُؤَاتِينَ — „კამათლები“. ახ. სპარსული كَهْتِينَ (kähätein) — „კამათლები“ (სათამაშო ქვა ნარდის თამაშში), كَبْ k'äb — „ძვალი, კოჭი“.

არაბულ ამოსაეალ ფორმასთან ყველაზე ახლოს არის „ვეფხისტყაოსნის“ კაბათენი, რომელიც უძველესია შედარებით კამათელთან. მოდის, როგორც ჩანს, სპარსულის მეშვეობით: kähätein > კაბათენი > კამათელი.

ამავე სიტყვიდან არის ნაწარმოები ქართული კამათიც (თამაში > შეჯიბრება > პაექრობა). მოკამათე, მოთამაშე, მეტოქე, რომელიც „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება გამოთქმებში — საკამათებლად — „შესაქცევად“, საკამათი — გასართობი, გამხარებელი“, მოკამათე — „მოთამაშე, მეტოქე“¹.

9. ლ ა მ ა ზ ი — „ტურთა, მშენიერი, მომხიბლავი, კეკლუცი“.

„ჩემიან ხელმქნელმან დამმართოს ლაღმან და ლამაზმან ნები“
(ვ. ტყ., 9,4).

„ავთანდილ გასცა პასუხი სიტყვები ლაქმაზებია“ (ვ. ტყ., 285₁).

„მე შემომხედოს ლამაზად მის მელნის ტბისა თვალითა“
(ვ. ტყ., 394₂).

„მეფე ქვე ჯდა შეკაზმული, შვენებითა მსგავსი მზისა.

გაუხარნეს მისელა ჩემი, ტურფისა და ლამაზისა“ (474₂).

¹ Н. М а р р, Древне-грузинские одошцы. словарь (занимствованные слова), სიტყვასთან კამათელი. გვ. რნვ.

ლამაზ-ენა:

„სიტყვა-მჭევრო და წყლიანო, ტურფაო, ლამაზ-ენაო“
(ვ. ტყ. 1270₃).

ლამაზობა:

„ყოველნი სწორად დავიწყებთ კაზმასა, ლამაზობასა“
(ვ. ტყ. 1121₃).

„ვისრამიანში“ დაცულია ამოსავალ არაბულ ფორმასთან უფრო ახლო მდგომი და ქართული ლამაზის პირვანდელი მნიშვნელობა.

„თუ შენ ჩემი დედა ხარ და მე შენი ასული, და შენ უხუცესი ხარ და მე უმრწემესი, მე ლამაზობასა და უსირცხუილობასა ნუ მასწავლი, მით რომელ დედათა უწრფელობა მოაყენებს“ (ვის. რამ.).

„დაავდე სიტრელე და ლამაზობა და მიბრძანე, ოდეს ნახავ რამინს“
...(81,10),

ი. აბულაძე „ვისრამიანის“ ლექსიკონში ამბობს: არაბ. ლამაზ — „მაცივებელი, ყბადამლები, მათრეველი, თვალთმაქცობა, მხიბლაობა, სიმატლურე“ (იხ. ვის. რამ. ლექს., 366, „ლამაზობა“).

არაბ. لَمَزٌ — „დამცინავი“ ძირიდან لَمَزٌ — „დაცინვა, ნაკლის გამონახვა,

გაკილვა, ყბადამლება“ (Баранов, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 933). لَمَزٌ — „მარილი“, ის რაც აძლევს განსაკუთრებულ აზრს (მარილიანი, ეშხიანი > ლამაზი).

ახალ სპარსულში ეს სიტყვა თითქოს არ გვხვდება, ყოველ შემთხვევაში, არსებულ ცნობილ ლექსიკონში არ მოიპოვება, უნდა ვიფიქროთ, უშუალოდ არაბულიდან არის ნასესხები.

„ვისრამიანში“ დაცულია ამ სიტყვის პირვანდელი, ყოველ შემთხვევაში, არაბულთან ახლო მდგომი შინაარსი „თვალთმაქცობა, მაცდურობა, მხიბლაობა“, საიდანაც ადვილად განვითარდებოდა ქართულ ნიადაგზე მნიშვნელობა ლამაზისა ვეფხისტყაოსნისეული და თანამედროვე გაგებით. „მაცდური, მხიბლავი, მომაჯადოებელი“ > „კეკლუცი, ლამაზი“¹.

10. ლაყფობა — „სიტყვის გაჭიანურება ვინმეს შესაქებად“ (ვ. ტყ. ლექს., გვ. 366).

„დავითის ქნანი ვითა ვთქვენე სიჩალხე — სიხაფეთანი!

ესე ამბავი უცხონი უცხოთა ხელმწიფეთანი,

პირველ ზნენი და საქმენი, ქებანი მათ მეფეთანი,

ვპოვენ და ლექსად გარდავთქვენ, ამითა ვილაყფეთანი“

(ვ. ტყ., 1667₄).

„რას ვაგრძელებდე, ლაყაფი გრძელი, ცუდი და მწარია“

(შენშ, 218,2).

„შაჰნამეს ქართული ვერსიების“ ლექსიკონში ი. აბულაძე ამ სიტყვისა-

თვის ამოსავლად მიიჩნევს არაბ. لَقْفٌ - ს — ლაყაბ - ან ლალაბ - (ვულგ.)

¹ შეადარეთ რუსული გამოთქმები: Очаровательный, чарующий და чары — „ჯადო, ხიბლი“.

„გრძელი, გაჭიანურებული წერილი, აქ გრძლად წარმოთქმულ სიტყვა ვისიმე საქებად ან საგმობად“ (იხ. შპნმ. ლექს., 1, გვ. 811).

قَبْلُ — „მეტსახელი, ზეწოდება, ტიტული“.

ჩვენ ვფიქრობთ, ამ სიტყვისათვის ამოსავალი არაბული قَبْلُ ან قَبْل

მსდ. قَبْلُ — „თავისშექცევა, ხუმრობა, გართობა, თამაში“. III თემა لَعَبٌ იმავე მნიშვნელობით. قَبْلُ — „თამაში, გართობა“ და სხვა. ვილყუფი, ვ. ი. „გავერთე, თავი შევიქციე“.

ახ. სპარსულში قَبْل-სა და قَبْل-ს მსგავსი მნიშვნელობები აქვთ (იხ. Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 439).

საინტერესოა სიტყვა ლაყაფის საბასეული განმარტება: „ლაყაფი—ქართულად ცუდმოუბარი; სპარსულად—მეორე სახელი“, როგორც ჩანს, საბასაც ამოსავლად მიაჩნია قَبْلُ „მეტსახელი; წოდება, ტიტული“. ყოველ შემთხვევაში „სიტყვის გაჭიანურება ან გაგრძელება ვისმეს შესაქებად ან საგმობად“ არ არის სავალდებულო მნიშვნელობა ამ სიტყვისათვის. იუსტ. აბულაძე, როგორც ჩანს, ამოდიოდა „შაჰნამეში“ ნახმარი ამ სიტყვის კონტექსტიდან „რას ვაგრძელებდე ლაყაფი გრძელი, ცუდი და მწარია“ (218₂). მაგრამ ამ კონტექსტშიაც ლაყაფი არ გულისხმობს უეჭველად გაჭიანურებასა და გაგრძელებას. „ვეფხისტყაოსანშიც“: „ვპოვე და ლექსად გარდავქვი, ამითა ვილაყუფეთანი“ არ ნიშნავს „სიტყვა ვავაგრძელე“.

რუსთველი, რომელმაც თქვა „გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის ზაირია ამაღ კარგია“, რატომ იტყოდა ლექსად გარდათქმის შესახებ „სიტყვა ვავაგრძელე, ვავაჭიანურეო“ (თუ ეს მისი სიტყვებია).

შესაძლოა აგრეთვე, რომ ქართულ ლაყაფში საქმე გვაქვს ორი არაბული სიტყვის კონტრამინაციასთან, რომელთაც ერთნაირი ექვივალენტები მოგვცეს:

قَبْلُ და قَبْلُ ორივე გადმოვიდა, როგორც ლაყაფი.

შეადარეთ „სალაყბო“—ადგილის სახელი ძველ თბილისში, სადაც თავს იყრიდნენ არა მარტო სასაუბროდ, არამედ გასართობად, თავშესაქცევად, საასპარეზოდ და სხვა.

11. მუღარაბარად — საბას განმარტებით „ინდური მურასა, რომელსაც გულქანდს უწოდებენ“ (მურასა. ვ. ი. მოოჯვილი).

„ცოტასა იგი საზლი ქაფურისა იყო არა ერთობით შექმნილი, გინა რუკად შექმნილი, მუღარაბარად თვალითა და მარგალიტითა შეკაზმული“ (ამირ. დარეჯ. 89₄).

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს არის მრ. რიცხვის ფორმა مَغْرَبٌ-დან, რომელიც

ახ. სპარსულში წარმოდგენილია مَغْرَب-ს სახით დი ნიშნავს „მალრიბელს, მალრიბულს“. ისტ. „მალრიბულ“ ოქროს მონეტს, მავრს, მავრიტანელს (იხ.

Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 514) ან არაბ. مَغْرَبٌ.

მულარაბ-არ-ად ნიშნავს ალბათ „მაცრიტანული სტილით“, მაროკანული. მულარაბ-ურ-ად > მულარაბარად, ე. ი. მიღრიბულად ან საუცხოოდ, უცხოოდ.

12. მაყარი — „ძმადი, სასიძოსთან ან სარძლოსთან მიმყოლი ქორწილში“ (ვ. ტყ. ლექს., გვ. 367, საბა, 962).

„მეტად ამოდ ვუაღერსე. ერთგან დაწვეს ვით მაყრები“ (ვ. ტყ., 431_ა).

„სამ დღეს იყო ინდოთ მეფე ავთანდილის ვით-მაყარი“ (ვ. ტყ., 1553_ა)

მაყ(ა)რება — მაყრად წაყვანა. მეტაფ. გამხიარულება.

„მათნი ყმანი აატირნა, მისნი ყმანი ამაყარნა“ (ვ. ტყ., 617_ა)

შეიძლება ეს იყოს სპარს. არაბ. [§] مقرون — „ახლობელი, შეუღლებული“, შეერთებული ძირიდან قَرَنٌ — „შეკვრა შეერთება“. III თემა — قَرْنٌ — „შეყრა, შეუღლება“¹. შდრ. მაყრიონი.

13. მახალი — „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონში (იხ. გვ. 367) ეს სიტყვა განმარტებულია, როგორც „ტკბილი, სასმელი, შარბათი, ღვინო“.

„დასხდეს შეიქმნა პურობა გაამრავლებდეს მახალსა,
უმასპინძლებდეს ავთანდილს, ვითა მზახალი მზახალსა,
მოიღებდიან ჭურჭელსა ტურფასა, ახალ-ახალსა“ (ვ. ტყ., 1012_ა).

საბასთან სიტყვა მახალი ზემოაღნიშნული მნიშვნელობით არა გვაქვს. ვერც არაბულსა და სპარსულ ლექსიკონში მოინახა მსგავსი რამ. მე ვფიქრობ, შესაძლოა კონტექსტის მიხედვით აქ ვიგულისხმოთ არაბ. სპარს. مَخْلٍ, مَخْلٍ — „ცარიელი, დაცლილი“.

„გაამრავლებდეს მახალსა“, ე. ი. გაამრავლებდნენ დაცლილ (ჭურჭელს).

შდრ. არაბ. مَخْلٍ (مَخْلٍ), مَخْلٍ — იყო ცარიელი, აუფსებელი, თავისუფალი, ვაკანტური“. مَخْلٍ — „დაცლა, გათავისუფლება“. ახ. სპარს. مَخْلٍ كَرْدَ — „დაცლა“ (იხ. Миллер, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 475; Баранов დასახ. ლექსიკონი, გვ. 237).

ვ. ტყ. ლექსიკონის ავტორები ალბათ უკავშირებენ مَخْلٍ-ის подслащенный (изукрашенный), ძირიდან مَخْلٍ, مَخْلٍ — „დატკბობა“.

14. მოშაითი, მუშაითი — „თოკზე მოსრიალე, ჯამბაზი“ (ვ. ტყ. ლექს., გვ. 372).

„საბელზედ მოთამაშე“ (საბა).

„მგოსანი დი მოშაითი უხმეს, პოვეს რაცა სადა“ (ვ. ტყ., 119_ა).

¹ Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 813. შესაძლებელია აგრეთვე ჩვენ აქ გვქონდეს არაბული قَرَى ძირიდან („სტუმრის მიღება, გამასპინძლება“) ნაწარმოები ფორმა. შდრ. [§] مقراء ან مقراء — „სტუმართმოყვარე, радушный“.

„ჩემსა სიმცროსა გამზრდელნი სამუშაითოდ მზრდიდინ,
მასწავლეს მათნი საქმენი, მახლტუნებდიან, მწვრთიდიან,
ასრე გავიდი სახელსა, რომ თვალნი ვერ მომკიდიან“

(ვ. ტყ., 1394₁).

„იმღერდეს მგოსანნი და მოშაითნი აჯაბთა იქმოდეს, რომელ ეგეთნი
არვის უნახავს“ (ამირ. დარეჯ. 85₃₄).

„გაყვნა ორად მგოსანნი, მოშაითნი და მებუჟე-მედაბდაბენი და ბახ-
ტნი“ (ამირ. დარეჯ., 123).

არაბული شَعْبٌ ძირიდან شَعَبٌ — „ფოკუსების ჩვენება, شَعَبٌ — „ფოკუს-
ების ჩვენება, შარლატანობა“, შდრ. აგრეთვე شَعْوٌ — „ფოკუსების ჩვენება,
ქონგლიურობა“ شَعْوَةٌ — „ფოკუსნიკი, ქონგლიორი“¹.

ქართ. მუშაითი მოღის, როგორც ჩანს, უშუალოდ არაბული شَعْوَةٌ
ფორმიდან muša'vīd > მუშავიდ — > მუშაიდ > მუშაით-ი.

ახ. სპარსულ ლექსიკონებშიც ეს სიტყვა მოინახა არა شَعْوَةٌ-ის, არა-
მედ شَعْبٌ (mošā'bed)-ის სახით².

შდრ. ქატაბა, სადაც არაბ. შ გადმოცემულია ტ-თი. სიტყვის ბოლოს
დაყრუვდა დ და გადავიდა თ-ში (ა > დ > თ). ეს სიტყვა სპარსულიდან რომ
ყოფილიყო ქართულში შემოსული, გვეჩვენებოდა „მოშაბედი“ და არა „მუშაითი“.

15. მუზარადი — „სპილენძის ან რკინის თავის სარქმელი ომის დროს“.
(ვ. ტყ. ლექს., გვ. 372).

„შუბი ვსთხოვე, ხელი ჩავეყვ მუზარადის დასარქმელად“
(ვ. ტყ., 445₁).

„ზედა ეწერა: „აქა ძეს აბჯარი საკვირველიო,
ჯაქვ-მუზარადი, აღმასი ხრმალი ბასრისა, მჭრელიო“

(ვ. ტყ., 1366₂).

„კიღობანი გახსნეს, პოვეს მუნ აბჯარი სამი ტანი,

„ჯაქვი, ხმალი, მუზარადი, საბარკული მათი გვანი“ (ვ. ტყ., 1369₂).

„რა ტარიელ ფრიდონ იცნა თქვა: ვნახეო, ვინცა მინა,
მუზარადი მოიხადა, გაიღიმა, გაიცინა“ (ვ. ტყ., 1380₂).

— „პირ-ბოზო, ჩემი მორევნა რა ღია დაგიქადიან?

მე ჩაბალახად გახმარებ, რაცა გიმუზარადიან“ (ვ. ტყ., 1605₂).

„ერთისა წლისა ბეგარ-ქმნილსა ჯერეთ სარტყელი არ შეეცნა და მუ-
ზარადი არ მოეჯადა, რომელ კულა ციხისა საქმელსა გზასა აწუიფენს“ (ვის.
რამ., 146₂).

¹ Баранов. ლექსიკ., გვ. 512.

² Миллер. ლექსიკ., გვ. 498.

„ორენ გაჰყვა ლაშქარს კაცი, მუზარადი თავს დაერქვა“
(შჰმნ., 97₁).

„როსტომ უკან მიეწივა აფრასიობს, გულად ზადსა,
შემოსტყორცნა საგდებელი, გარდააცვა მუზარადსა“ (შჰმნ. I, 2614₂).

„როსტომ უბრძანა ლაშქართა“: „უძრავად აქ იყვნითა.
თავს მუზარადი დაირქო, შუბი აიღო ჯელითა“ (შჰმნ., 3164₂ II).

„ფალაური ტანს ჩაიკვა, გაგულოვნდა ლომივითა,
ქმალი წელთა შემოირტყა, მუზარადი ბერძულითა“
(შჰმნ., 3875₁ II).

„ვინემ სისხლსა არ ვიძებნი, მუზარადსა არ მოვივდი“
(შჰმნ., 3497₄ II).

არაბ. مُزَارَاد — მრ. რიცხვი مُزَارَادِي — „მუზარადი, ჯავშანი“¹. არაბ. *muzarad* ამოსავალია ქართული მუზარადისათვის.

იუსტ. აბულადის აზრით, „მუზარადი არის ძველი არაბ. სპარსული مُزَارَاد ანუ სპარსული-ქართული მუზარად—„თმის დასაფარავი“ (თავის სარკველი), მისი თქმით ეს სიტყვა უნდა შემოჭრილიყო ქართულში საშ. სპარსულიდან, რადგან მასში საშუალო სპარსულის კონსტრუქციაც კი შენახულია. მსაზღვრელი „მუ“ م — „თმა“, რომელიც წინ უძღვის საზღვრულს, გენტივის მიმართებაში მასთან“ (შჰმნ. ქართ. ვერს., II ლექს., გვ. 600).

უნდა შევნიშნოთ, რომ საშ. სპარსულისათვის უცნობია სიტყვა მუზარადი, იქ გვაქვს *zrah*, არამეული ნასესხები ფალაურიდან არის *zrah* (რომელიც ახლოა არაბულ *zarad*-თან), ჩრდილო-დასავლურ საშ. ირანულ დიალექტებში შესაძლებელია აგრეთვე ფორმები *zrah* > სომხ. *zrahk'* და *zrah* < ავ. *zrah*. მუზარადის თავკიდური მუ-არაბულიდან მოდის. აქ ჩვენ საქმე გვაქვს არაბულ პრეფიქსთან م , რომელიც მრავალთანხმოენიანი ძირებიდან აწარმოებს კურჭლის, იარაღისა და ადგილის სახელებს مُزَارَاد -ის ტიპისა.

16. მულიმი — „სჯულის მოძღვარი, ექიმობისა და მისნობის მცოდნე“
(ვ. ტყ. ლექს., გვ. 372).

„სრულნი მუყრნი და მულიმნი მე გარეშემო მცვიდიან“
(ვ. ტყ., 351₁).

არაბული مُزَارَاد — „მასწავლებელი, მოძღვარი, ოსტატი, პატრონი“. di-

რიდან مُزَارَاد — مُزَارَاد — „ცოდნა, გაგება“ II თ. مُزَارَاد — „სწავლება, მითითება, ნიშნება“ (Баранов, ლექსიკ., გვ. 685).

¹ Баранов, დასახ. ლექსიკ. გვ. 411.

ახ. სპარსული **moalem** — „მასწავლებელი, მოძღვარი“ ან არაბ. **معلم** — „მაცნე“, (IV თემაში **معلم** ნიშნავს „ცნობებას“ და ფონეტიკურად უფრო ახლოს არის ქართ. მულიმთან).

17. მუყარი — „მოლა“ (ვ. ტყ. ლექსიკონი, გვ. 372).

„სრულნი მუყარი და მულიმნი მე გარე შემომცვიდიან;
მათ ხელთა ჰქონდა მუსაფი, ყოველნი იკითხვიდიან“ (ვ. ტყ. 351).

„მუყარი მოასხნეს, სენითა მთქვეს გამაბელზებელითა“ (ვ. ტყ. 349).

საბას განმარტებით „მაჰმადიანთა მულა“ (ლექს. 427).

შეიძლება ჩვენ აქ გვქონდეს ამოსავალი სიტყვის სახით ახ. სპარსული **معرف** — „გამცნობი, მაცნე, შეტყობინებელი, განმსაზღვრელი, მეცნიერი“ (**Мнѣр**, დასახ. ლექსიკ., გვ. 510). გამოთქმაში **mo'aref**. არაბული ძირიდან

عَرَفَ — „ცოდნა, შეტყობა“, II თემა **عَرَفَ** — „ცნობება, შეტყობინება, უწყება,

ახსნა, მოთხრობა, გაცნობა, განსაზღვრა გამოცნობა“. **عَرَفَ** — „მისანი, მკითხავი, წინასწარმეტყველი“ (იხ. **Баранов**, დასახ. ლექსიკ., გვ. 651). ფონეტიკური ცვლილებებიდან ქართულში აღსანიშნავია **ع-ს > ყ-**ში გადასვლა და სიტყვის ბოლოს **ف > ვ-**ს დაკარგვა. შესაძლებელია აგრეთვე ეს სიტყვა (მუყ-

რი) ნაწარმოებია ძირიდან **عَرَفَ** — „კითხვა“, IV თ. **عَرَفَ** — „მკითხველი“.

18. მემაჯანი „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც „მომრევი“. კონტექსტის მიხედვით ჩვენ ვფიქრობთ ასეთი განმარტება არ არის სავალდებულო. ვ. ტყ-ში ეს სიტყვა ორჯერ არის ნახმარი:

1. „ამის მეტსა ვერას გითხრობ მე სიტყვასა ამისთანასა:

ისი მინდორს არონიებს ტანსა მჭევრსა მემაჯანსა“ (ვ. ტყ., 261).

2. „უთხარით ბრძანებს ტარიელ, მეფე ლალი და ჯანია

იგი ხელმწიფე მალალი, მებრძოლთა მემაჯანთა“ (ვ. ტყ., 1603).

პირველ შემთხვევაში მემაჯანი იხმარება ტანის ეპითეტად და სიტყვა მჭევრის სინონიმს წარმოადგენს. მეორე შემთხვევაშიც იგი იხმარება ლალისა და ჯანის გვერდით და მათი მსგავსი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, სახელდობრ, „მებრძოლთა მემაჯანთა“ უნდა ნიშნავდეს „ლალი, თავისუფლად მოშტკევი, ვისაც ბრძოლა თამაშად, ხუმრობად მიაჩნია“. ამოსავლად, ჩვენის ფიქრით, უნდა ვიგულისხმოთ არაბული ზმნა

مَجَّنَ — მასდ. **مَجَّنَ** მნიშვნელობით „ხუმრობა“, III თ. **مَجَّنَ** — „სილადე, ხუმ-

რობა, თამაში“ და სხვ. მემაჯანი ნაწარმოებია **مَجَّنَ** ფორმიდან, რომელიც ქართულში მე-მაჯან-ს მოგვეცემდა მე-პრეფიქსის დართვის საშუალებით².

¹ **Баранов**, დასახ. ლექსიკ., გვ. 949.

² მე- თავსართის დართვა შეიძლება გამოწვეულია იმიტომ, რომ სიტყვა მემაჯანი (არაბ.

مَجَّنَ) უკვე გვქონდა ქართულში მნიშვნელობით — „უფასო, უსასყიდლო“ (მაგ. „ვისრამიანში“ გვგვდება).

19. მუქასარი — „შარვალი ქალისა, საწმერთული, შეიდიში“, გვხვდება „ვისრამიანიში“ და შეესატყვისება სპარსული ორიგინალის *سوار*-ს (იხ. ვის. რამ. ლექს. მ. თოდუას და ა. გვახარაიას რედაქციით. გვ. 743).

„თუმცა ადგილი დაბალი იყო, ფერკნი ორივე იტყვენა, მუქასარი დახია“ (ვის. რამ., 162_გ).

თუ მუქასარი მართლაც „შარვალს, შეიდიშს“ ნიშნავს, ერთადერთი საშუალება მისი ეტიმოლოგიისა, არაბულის მეშვეობით არის შემდეგი არაბული

ძირი *كسر* — ნიშნავს „გატეხას“, მეორე თემაში — „დამტყრევას, დამსხვრევას წერილ ნაწილებად დაგლეჯას, დახევას“ და სხვ. ბარანოვის ლექსიკონში ნაჩვენებია, აგრეთვე, მნიშვნელობა — „ცვლა, გამოცვლა“ (მაგ., ფულისა).

თუ ამ მნიშვნელობიდან გამოვალთ, მაშინ ფორმა არაბ. მიმღობისა *مكسر*, რომელსაც ეყრდნობა ქართული მუქასარი, შესაძლოა ნიშნავს საცვალს, რომელიც ქართველმა მთარგმნელმა გამოიყენა სპარსულ ტექსტში ნახმარი *سوار*-ის გადმოსატყვამად, რამდენადაც ქართულში შალვარი მამაკაცის შარვის აღსანიშნავად იხმარებოდა¹.

იხ. სპარსულშიც ეს სიტყვა *مكسر* (*mokššār*) — „გატეხილს“ ნიშნავს (იხ. *Миллер*, დასახ. ნაშრ., გვ. 523).

20. მუხაერი — „განცხრომა, ფუფუნება, გულისნება, ნებეგობა“ („ვისრამიანი“, ა. გვახარაიას და მ. თოდუას გამოცემა, ლექსიკონი, გვ. 743). „ორივე მიჯნურნი ყმანი ტელმწიფენი მუხაერსა შიგან იყვნიან“ (ვის. რამ., 114_გ).

არაბ. *خير*, მრ. *أخير* — „კარგი, კეთილი, შესანიშნავა, უკეთესი, საუკეთესო, სიკეთე“ (შდრ. ქართ. „ხიერი, ხიერიანი“).

ამ სიტყვიდან ² პრეფიქსის საშუალებით ნაწარმოებია ფორმა *مخير* — „არჩევის უფლების მქონე, თავისი ნების მქონე“³ (სასიკეთო, საუკეთესო, განცხრომა; ფუფუნება და სხვ.). შდრ. ქართ. ნუკევა — სპარსული სიტყვიდან

niku — „კეთილი, კარგი“. სპარსულში ჩვენ გვაქვს *مخير* (*moxayār*) — „თავისუფლად ამომრჩევი, ნებეგრი“. სიტყვა შემოსულია, როგორც ჩანს, სპარსული გზით⁴. ის, ვისაც შეუძლია თავისუფლად, თავის ნებაზე აირჩიოს, „ნებეგრი“.

მუხაერსა შიგან ყოფნა, — „ნებეგობაში, განცხრომაში ყოფნა“.

¹ იხ. *Zenker*, ლექსიკ., გვ. 874, გ. წერეთელი, დასახ. ლექსიკ., გვ. 213; *Баранов*, დასახ. ლექსიკ., გვ. 881.

² არის მეორე შესაძლებლობაც, „ვისრამიანის“ ტექსტში თავდაპირველად გვქონდა „შალვარი მუქასარად დახია“, ე. ი. „წვრილად დახია“. შემდგომმა გადამწერებმა კი მუქასარი გაიგეს როგორც შალვრის სინონიმი ან შალვრის სახეობის აღმნიშვნელი სიტყვა, შალვარი ამოიღეს და დასტოვეს მხოლოდ მუქასარი.

³ *Zenker*, დასახ. ლექსიკ., გვ. 829; *Баранов*, დასახ. ლექსიკ., გვ. 306.

⁴ *Миллер*, დასახ. ლექსიკ., გვ. 475.

21. ტ რ ფ ი ა ლ ო ბ ა (ტრფობა, სატრფო და სხვა).

„შენ გ ტ რ ფ ი ა ლ ე ბ ე ნ მჭვრეტელნი, შენთვის საბრალოდ ბნდებიან“
(ვ. ტყ. 1086₁).

„ვინცა გზას ნახნის უცხონი, კმსახურებდიან, ჰუმობდიან,
მოვიდოდიან საქვრეტლად, მას ზედა ს ტ რ ფ ი ა ლ ო ბ დ ი ა ნ“

(ვ. ტყ. 376₂).

„ქალი რა ნახეს, ს ტ რ ფ ი ა ლ ო ბ ს შუქსა მას ბროლ-ბაკმათასა“

(ვ. ტყ. 1334₁).

საბას ლექსიკონში შეტანილი აქვს ტ რ ფ ი ა ლ ე ბ ა (16.16 ეზეკია) და მას განმარტავს, როგორც „დავშირება ნებისა, საწადლისა“, ხოლო ტ რ ფ ი ა ლ ო ბ ი — „ტრფიალების მოქმედი“.

ჩვენის ფიქრით, ეს სიტყვა მომდინარეობს არაბული ზმნის ფორმიდან

طَرَفَ „(თვალს) ახამხამებდა, უყურებდა, უცქეროდა“ طَرَفَ „შეხედვა, ცქერა, თვალი“. შდრ. ამავე ძირიდან ნაწარმოები طَرَفَ მრ. طُرُفٌ — „სიახლე; ახალი, იშვიათი რამ, უცხო, საუცხოვო“, რომელიც ქართულ ტურფაშია დადასტურებული¹. შდრ. — ქართული თვალი დაადგა, ე. ი. მოეწონა.

ამ ზმნას طَرَفَ X თემაში აქვს მნიშვნელობა; „ახლად, საინტერესოდ მიჩნევა“ > მოწონება, ტრფობა. ტრფიალება. შდრ. ძვ. ქართ. „სათნო იყო“ — შეიყვარა (ე. ი. კარგად მიიჩნია).

22. ყ ო ლ ბ ი — „აღყის შუაგული, გული“ (ვ. ტყ., გვ. 388).

„მუნ დაემართა ავთანდილ, მას თანა ყ ო ლ ბ ი ჰყვებოდა“

(ვ. ტყ., 987₃).

„მათ ლაშქართა ყოლბსა შუა ორბი სითმე გარდმოფრინდა“

(ვ. ტყ., 980₁).

საბას განმარტებით ყ ო ლ ბ ი — „ქაღის გარშემორიგებულნი“ (საბა, 776)

არაბული قلوب مრ. قلوب: 1. გული, სული, გონება. 2. შუაგული, მარცვალი. 3. შუა-ადგილი, ცენტრი, ღერძი და სხვა (Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 848).

ახ. სპარსული — قلب (qalb) მრ. قلوب (qolub) „გული, შუაგული, ცენტრი არმიისა“ (Мишаев, დასახ. ლექსიკ., გვ. 384).

უეჭველია სპარსული მეშვეობა (აღსანიშნავი > ო). „ვისრამიანში“ ეს სიტყვა იხმარება დალალის, ნაწნავის, მნიშვნელობით:

„კოჭთამდის თმისა მისისა ყ ო ლ ბ ი მიჯნურთა ტოილო იყო და ფათერაკსა მისთვის არ ესუნა“ (ვის. რამ., 183₁₃).

შეიძლება აქ მეტაფორულად გვექონდეს ნახმარი „თმათა ჯარი“?

23. შ ა რ ი — „აბრეშუმი, კეთილი ნარმა“ (საბა).

„ვისრამიანის“ ორიგინალში შეესატყვისება სიტყვა احمر-ს „აბრეშუმის ქსოვილის სახე“. „...მოედანსა შინა დიდისა მთის ოდენი ცეცხლი დააგზე-

¹ გ. წერეთელი, არაბ. ქართ. ლექსიკონი, გვ. 130.

ბინა, რომელ მისი სიტყვო ცამდინ მისწუდებოდა და მისი ალი კეკლუცსა დიაცსა ჰგუნდა, რომელ შარისა პერანგითა ლამაზად იარებოდეს“ (ვის. რამ., 121₉).

„ველითა გკალი და შარი კიდის-კიდე გამოიცნობის“

(ვის. რამ., 136₂₁).

აღბათ არაბული სიტყვიდან شَر — „თმა“, შრ. شعرة, شعور, შრ. شعرات — „ბეწვი“ (თმისა) 1. ბოჭკო (ВОЛОКНО)¹. القطن ~ „ВОЛОКНО ХЛОПКА“, شعيرة „ძა-

ფი, ბეწვი“². სპარსულში გვაქვს شَر (sā'r) — „თმა“ და شعر — „მქსოველი“.

შარი, როგორც ჩანს, ნიშნავს თმის ბეწვივით წმინდა ძაფისაგან მოქსოვილ ქსოვილს (აბრეშუმისა ან ბამბისა).

24. შაშარი — „სისხლის გამოსაშვებია“ (საბა). ვისრამიანის ორიგანალში შაშარის შესატყვისად გვაქვს نيشتر — „ნესტარი“.

„მოაბადის გული ასრე ავისილ იყო ვისის სიყუარულითა, რომელ რამინის შეგონება შაშარად უჩნდა“ (ვის. რამ. 57₃₀).

სიტყვა შაშარი ქართულში მიღებულია, როგორც ჩანს, ასიმილაციით

სა-შარ-ის-აგან, სადაც ფუტე შარ-ი იგივეა, რაც არაბული شَر — „ჩხვლეტა“, „სობა“, (etre pointée (lance))³. ე. ი. სა-შარ-ი=სა-სობ-ი, სა-ხვლეტ-ი, ეკალი, ნესტარი.

25. ხარაბათი — „ლოთი, მემთვრალე, სამიკიტნოების, სირაჯხანების ხშირი სტუმარი“.

„ვისრამიანის“ ორიგინალში შეესატყვისება ميسان — „სალვინე სირაჯხანა“⁴.

„ურიანი მისნი არიფნია, ხარაბათნი მისნი ნალიმნია“

(ვის. რამ. 105).

ხარაბათი არაბული წარმოშობის სიტყვაა, რომელიც სპარსული გზით

მოდის ქართულში. შდრ. არაბ. خراب مَر. خرابات — „ნანგრევები, ნაშთები“⁵. სპარსულში ამ არაბული სიტყვის მრავლობითის ფორმამ خرابات (xārbat) მიიღო მნიშვნელობა სამიკიტნოსი, სირაჯხანის (აღვილი სადაც იკრიბებიან ნაძირალები) = مشرب خان ميسان „დებოშების ადგილი, ტავერნა“, ხოლო აქედან ნაწარმოები خرابا სადაურობის სუფიქსით ნიშნავს „ლოთს, მემთვრალეს, სირაჯხანების მუდმივ სტუმარს“.

¹ გ. ფერეთელი, არაბ. ქართ. ლექსიკ., გვ. 110; Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 510—11.

² Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 312; Zenker, დასახ. ლექსიკ., გვ. 545.

³ Belot, გვ. 893.

⁴ იხ. ვისრამიანის ლექსიკონი (ა. გვახარას და მ. თოდუას გამოცემა), გვ. 755.

⁵ Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 404.

26. ხ ა ს ი ა თ ი — „ძირითადი თვისება, ზნე, ნიშანდობლივი თვისება, გული, სიცოცხლე, ხალისი“ (ვ. ტყ. ლექს., გვ. 395).

„ყმა სოფლისა ხ ა ს ი ა თ ი, ჯავარ-სრული, მრავალ-წყალი“ (ვ. ტყ., 693).

არაბული خَصِيَّة مِر. خَصِيَّة ان خَصَائِص. „დამახასიათებელი ნიშანი, თვისება, თავისებურება“ (Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 280).

ახ. სპარსული خَصِيَّة مِر. خَصَا يَص. خَصِيَّة — „თვისება, ბუნებრივი ნიშანი“ (Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 184).

მაგრამ „ვეფხისტყაოსნის“ ზემოაღნიშნულ კონტექსტში სიტყვა ხასიათი სხვა მნიშვნელობით იხმარება — „გული, სიცოცხლე, ხალისი“, მისთვის ამოსავალია მეორე არაბული სიტყვა حَيَاة — „გრძნობა, განწყობილება, ხალისი, გუნება“ ძირიდან حَ — „გრძნობა, შეგრძნება“ (Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 214). ახ.სპარსული حَيَاة — „გრძნობები, განწყობილებანი“ (Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 176). შეადარეთ ახ. ქართ. გამოთქმა „ხასიათზე არა ვარ“ ან „ცუდ ხასიათზე ვარ“ და მისთანანი.

ორმა სხვადასხვა არაბულმა სიტყვამ خَصِيَّة და خَصِيَّة ერთნაირი ფონეტიკური სახე მიიღო ქართულში.

სპარსულში განირჩევა თავკიდური, ح და خ რომელიც ქართულში ერთგვარად გადმოვიდა. გრძელი ā და მოკლე a, i, პირველ მარცვალში აგრეთვე ა-თია გადმოცემული, არ არის განსხვავება ქართულში (იხე როგორც სპარსულში) س-სა და ص-ს შორის, ამიტომ ქართულში მივიღეთ ერთი სიტყვა, რასაც, ალბათ ხელს უწყობდა ერთგვარი სემანტიკური სიახლოვეც. თვისება, ზნე — გუნება, განწყობილება.

27. ხ ა ზ ი (ნახაზობა) ‘მოხაზულობა, სურათის დახატულობა’ (ვ. ტყ. ლექს.).

„რა გიამბო ქება მისი, რა სიტურდვე, რა ნაზობა!

ვინ გაიციდის შექთა მისთა, ვინმცა ვით ქმნა ნახაზობა“

(ვ. ტყ., 1136₉).

შეიძლება ეს იყოს არაბული خَاط — „ხაზი, ზოლი, კვალი, ტრასა, რიგი, ხელი, დამწერლობა, კალიგრაფია“.

خَاط (n) خَاط — „ხაზის გავლება, ხაზვა, დახაზვა, წერა, გეგმის დახაზვა“ (Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 284).

ახ. სპარსული خَط مِر. خطوط (ხოტუტ): 1. ხაზი, შტრიხი, 2. ხელი, დამწერლობა, 3. დოკუმენტი, გუჯარი, სიგელი და სხვა.

ასახსნელია, რატომ მოგვცა არაბ. ط-მ სპარს. (თ) ქართულში ზ. خَاط. ფორმიდან მიღებულია ხატი, ხატვა.

შეიძლება ჩვენ აქ საქმე გვქონდეს არაბულ სიტყვასთან ^{⑤, ⑥} حَزْوٍ — „метка, заручка“, ნიშნის დადება, დაწირვა. ძირიდან حَز (h) — ^⑤ Делать адрес, заручку — „დაწირვა, წირის, ხაზის გაღება“ (მჭრელი იარაღით), წერა.

არაბული ح ხშირად გადმოდის ქართულში როგორც ხ. შდრ. ხასიათი და სხვა.

28. ჯ ა ლ ა ბ ი — „წვეულნი, მოწვეული ხალხი, წვეულება, სახლეული, ჯ ა ლ ა ბ ა, მთელი სახლობა, ოჯახობა“.

„მისგან კიდევ არვინ შეჰყვა, ავთანდილ უჩნს ვითა შეილი ყველაკაე გაიყარა, ჯ ა ლ ა ბ ი ჩანს არ დაჯრილი“ (ვ. ტყ., 101₃).

„გაყრა ბრძანეს, გაიყარნეს, ჯ ა ლ ა ბ ა გაათხელეს (ვ. ტყ., 731₄).

„რა ჯ ა ლ ა ბ ი გაიყარა, ყმა ვაზირისა ეუბნების“ (ვ. ტყ., 732₁).

„რა სულად მოვე, შემესმა ხმა ტირილისა და ვისა.

გარე მომრტყმოდეს ჯ ა ლ ა ბ ნ ი, ვითა ჩამსხდომნი ნავისა“

(ვ. ტყ., 348₄).

„სმა, პურობა, გახარება ქნეს, ჯ ა ლ ა ბ ი გაადიდეს;

ვითარიცა ქორწილობა ხამს, ეგეთსა გარდისხიდეს“ (ვ. ტყ., 1640₁).

„შორს უარებდეს სარანგნი, ხელთა აქვს მათ აბჯარი

მოიჯრებოდეს ჯ ა ლ ა ბ ნ ი, სარანგთა დამსაჯარი“ (ვ. ტყ., 1461₃).

„შევიდეს და დიდი შექმნეს ჯ ა ლ ა ბ ა ბ ა არ ხალვათი,

იქით აქეთ დიდებულნი წარიგებით ათჯერ ათი (ვ. ტყ., 1011₁).

არაბული სიტყვიდან — جَبَّ, جَبَّ — „მიზიდვა, მიახლოება, შემოტანა,

იმპორტი“ (Баранов, დასახ. ლექსიკ., გვ. 163), جَلَبَ — „შემოტანილი, შემოყვანილი (საქონელი) მონები“. ახ. სპარსული جالب جالب (jalāb). — „მიახლოება, დაახლოება, მიზიდვა“ (Миллер, დასახ. ლექსიკ., გვ. 151). შემოტანილი, შემოყვანილი > მოწვეული, მოზიდული.

* * *

არაბული წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები, რომლებიც საქმაოდ დიდი რაოდენობით გვხვდებიან ქართული ენის ლექსიკურ შემადგელობაში, ფეხს იკიდებენ ქართულში დაახლოებით VIII საუკუნიდან; პირველად არაბული წარმოშობის საკუთარი სახელებისა და სამოხელეო ტერმინების სახით, რომელთაც უკვე IX საუკუნიდან დაწყებული მოსდევს რამდენიმე ზოგადი სახელი, დამოწმებული ძველი ქართული ლიტერატურის ისეთ ძეგლებში, როგორიც არის, მაგ., „ბალავარიანი“, „მამათა სწავლიანი“ და სხვა. ეს სიტყვები თავისი ფონეტიკური სახის მიხედვით ახლოს არიან არაბულ ფორმებთან (მუსმარი, სირაჯი, რუბე, მამფალა, ბარჯი, სახიერი, ტრფიალი და სხვა). მათგან უმრავლესობა შემოსულია, როგორც ჩანს, უშუალოდ არაბულიდან, ნაწილი

კი ახ. სპარსულის მეშვეობით, სადაც არაბული წარმოთქმა ზუსტად იყო დაცული და მათი შეგუება სპარსული ენის ფონეტიკასთან დასრულებული არ იყო. XI საუკუნიდან იწყება, უკვე ახალი სპარსულის მეშვეობით, არაბული სიტყვების მოძალება, განსაკუთრებით მრავლად კი ისინი კლასიკური საერო ლიტერატურის ძეგლებში გვხვდებიან.

არაბული, სპარსული და ქართული ფორმების შეპირისპირებას და ფონეტიკური შესატყვისობის დადგენას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება არაბული სიტყვების შემოსვლის გზების გასარკვევად, თუმცა ამ შესატყვისობათა ზუსტი დადგენა მრავალ სირთულესთან არის დაკავშირებული. ეს სირთულე შემდეგში მდგომარეობს: 1. არაბულის, სპარსულისა და ქართულის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს სამი სხვადასხვა ენობრივი სისტემის წარმომადგენელთან, რომელთა ფონეტიკური შედგენილობა მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. სპარსულსა და ქართულს სხვადასხვა შესაძლებლობები აქვთ სპეციფიკური არაბული კონსონანტიზმის გადმოსაცემად (განსაკუთრებით ემფატიკური და ინტერდენატალი თანხმოვნებისათვის). სპარსული, რომლის კონსონანტური სისტემა უფრო მარტივია, უფრო მარტივად წყვეტს საკითხს, გადმოსცემს რა ერთი თანხმოვნით რამდენიმე არაბულ სხვადასხვა ხასიათის თანხმოვანს, მაგალითად, არაბული ინტერდენატალი **ث, ط** და **س** წარმოთქმაში გადმოიცემა **მ**-ით, თანხმოვნები **ذ, ز, س, ظ** გადმოიცემა **ჯ**-ით, **ط** და **ت** გადმოიცემა **ყ**-ით, და სხვა. ერთადერთი საშუალება, რომელიც სპარსულს მოეპოვება, რათა თავიდან აიცილიოს დამთხვევა ისეთი არაბული სიტყვებისა, რომლებიც ზემოთ აღნიშნული ბგერებით უპირისპირდებიან ერთმანეთს, არის გრაფიკა, სადაც ნასესხებ არაბულ სიტყვებს შენარჩუნებული აქვთ საკუთარი დაწერილობა. 2. ქართულს, რომელსაც უფრო მდიდარი კონსონანტური სისტემა გააჩნია (ხშულთა სამეულბერივი სისტემა, მკვეთრი აფრიკატები და სხვა), მეტი საშუალება აქვს გადმოსცეს არაბული სპეციფიკური თანხმოვნები, თუმცა ქართული დამწერლობის სისტემა, რომელიც წარმოთქმის ზუსტი შესატყვისია, ვერ დაგვეხმარება სპეციფიკური არაბული თანხმოვნების დაპირისპირებებზე დამყარებული არაბული სიტყვების დამთხვევათა თავიდან აცილებაში ქართულში. ამის მაგალითად შეიძლება გამოგვადგეს ქართული სიტყვა **ლაყაფი**, სადაც ადგილი აქვს კონტრამინაციას **ორი** არაბული სიტყვისას: **لعب** — „თავიშექცევა, ხუმრობა გართობა“ და **قبل** — „მეტსახელი ზედწოდება“, „ცუდმოუბარი“ (საბა). **ხ ა ს ი ა თ ი**, სადაც შეირწყა **ორი** არაბული სიტყვა **حَاصِيَات** —

„ნიშანი, თვისება, თავისებურება“ და **حَسِيَات** — „გრძნობა, განწყობილება, გუნება, ხალისი“ და სხვა. ხშირად ერთ არაბულ ბგერას ქართულში რამდენიმე შესატყვისის მოეპოვება. მაგალითად, არაბულ **ع** გადმოცემულია ან ნულით, ან და **ყ**-ით. **ح** **ჰ** აგრეთვე ან ნულით, ან **ხ**-ით. **ق** ან **კ**-ით, ან **ყ**-ით და **ხ**-ით. **ك** — **კ**-ით და **ქ**-ით, **ط** — **ტ**-ით და **თ**-ით და სხვა. ხმოვნები **i-ი** და **ე-თი**, **ჲ** — **უ** და **ფ**-ით და სხვ. ეს გარემოება ზოგჯერ საშუალებას იძლევა დავათარილოთ ნასესხები ან გავარკვიოთ შემოსვლის გზა. მაგალითად, სიტყვები, რომელთაც

ღ-ის ნაცვლად ქართ. ყ აქვთ, ან ც-ის შესატყვისად ქართ. კ უფრო ადრინდელ ძეგლებში გვხვდებიან და უნდა ვიფიქროთ, რომ ისინი გაცილებით ადრე არიან შეთვისებული და ნაწილობრივ მაინც უშუალოდ, ვიდრე ღ დაკარგული ან ც-ს შესაბამისად ქართ. ყ- მქონე სიტყვები, რომლებიც უფრო გვიანდელნი და სპარსულის მეშვეობით არიან შემოსულნი ქართულში. იგივე ითქმის ჭ-ს მქონე სიტყვების მიმართაც, არაბ. ტ-ს შესატყვისად თ-ს მქონე სიტყვებთან მიმართებით, ისე, როგორც არაბ. ზ-ს ნაცვლად ე და ჰ-ს ნაცვლად— მხოლოდ სპარსული გზით შემოსულ შედარებით გვიანდელ სიტყვებში შეიძლება გვქონდეს. ასეთი ხასიათის ფონეტიკური ცვლილებებისაგან (ასიმილაცია, დისიმილაცია, სიტყვის ბოლოს მუდგერთა დაყრუება, ბგერათა შენაცვლება. ამოვარდნა და სხვა), რომელსაც ადგილი აქვს არაბული წარმოშობის სიტყვებშიც, რამდენადაც ისინი უკვე ქართული ენის განვითარების კანონებს ემორჩილებიან.

იმის გამო, რომ არაბულმა სიტყვებმა გზა გაიკაფეს ქართულში იმ დროს, როდესაც ქართული ლიტერატურული ენა უკვე ჩამოყალიბებული და განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგომი იყო, მათ (იშვიათი გამოწაკლისის გარდა) სიმრავლის მიუხედავად ვერ მოახერხეს ისე „გაქართულება“, რომ ძნელი იყოს მათში ნასესხები სიტყვების ამოცნობა, როგორც ეს ირანული ენებიდან ძალიან ძველი ნასესხებების შემთხვევაში გვაქვს. არაბულ სიტყვათა ფონეტიკური იერი და სტრუქტურა ადვილად გვაგარძნობინებს თავის უცხოურობას, მიუხედავად გავრცელებულობისა და მათი გამოყენებისა ყოველდღიური და აუცილებელი ხმარების ცნებათა აღსანიშნავად.

ქართულში შეთვისებულ არაბულ სიტყვებში მეტყველების ნაწილებს შო-

რის უმეტესობას შეადგენენ მიმღობისა და მასდარის ფორმები და მ პრეფიქსით (რომელიც მრავალთანხმოვნიანი ძირებიდან ადგილის, ქურჭლისა და

იარაღის სახელებს აწარმოებს) დაწყებული სიტყვები ^{مفعول} -ის ტიპისა, ამით აიხსნება განსაკუთრებული სიმრავლე მ-ზე დაწყებული არაბული სიტყვებისა ქართულში (მუზარადი, მუფარახი, მუხაერი, მუჯამარი და სხვა). არის შემთხვევები ზმნური ფუძეების სესხებისაც (მაგ. ტრფიალება).

სპარსული გზით შემოსული სიტყვების გამოვლინებაში, ფონეტიკური ფაქტორების გარდა, გვხვდება მორფოლოგიური ელემენტები, რომლებიც ახლავს ხოლმე არაბული წარმოშობის სიტყვებს სპარსულში (სადარობის აღმნიშვნელი ც, სუფიქსი, კნინობითის მაწარმოებელი ჯ, ე. წ. არაბულ-სპარსული ჰიბრიდული სიტყვები და სხვა).

მიუხედავად იმისა, რომ XI საუკუნიდან დაწყებული არაბული სიტყვების შემოსავლელად სპარსული ძირითადი გზაა, არ შეიძლება დაბეჯითებით იმის თქმა, რომ XI საუკუნის შემდგომ არცერთი არაბული სიტყვა აღარ შემოდის ქართულში უშუალოდ. გარკვეული რაოდენობა არაბული სიტყვებისა, დადასტურებული „ვისრამიანში“, „ვეფხისტყაოსანში“ და კლასიკური საერო ლიტერატურის სხვა ძეგლებში, თავისი ფორმისა და მნიშვნელობის მიხედვით უფრო ახლოს დგას ამოსავალ არაბულ ფორმებთან, ვიდრე სპარსულ ნასესხებებთან. უნდა ვიფიქროთ, რომ განათლებული ქართველი მწერლები არაბულ

ენას დაუფლებული იყვნენ სპარსელებზე არა ნაკლებად და არაბულ ლიტერატურას ორიგინალში კითხულობდნენ (რუსთველი, მეხოტბეები, ვისრამიანის მთარგმნელი და სხვებიც). ამის ერთერთი საბუთია ის გარემოებაც, რომ როგორც ქართული „ვისრამიანის“ სპარსულ ორიგინალთან შეპირისპირებისას ირკვევა, ქართველი მთარგმნელი ორიგინალის ზოგ სპარსულ ან არაბულ სიტყვას ცვლის ისეთი ქართულში დამკვიდრებული არაბული სიტყვით, რომელიც სპარსულში ან არ გვხვდება, ან იქ სხვა ფორმით არის წარმოდგენილი (შდრ. „შაშარი, ხარაბათი, მუხაერი, ასაბადი და სხვა). არაბული წარმოშობის ლექსიკის შესწავლას ქართულში დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ქართული ენის ისტორიისა და ლექსიკოლოგიისათვის; ქართულში დადასტურებულ არაბულს და ე. წ. არაბულ-სპარსულ სიტყვებს შეუძლიათ გარკვეული შუქი მოჰფინონ არაბული და განსაკუთრებით სპარსული ისტორიული ფონეტიკისა და ლექსიკოლოგიის საკითხებსაც².

ზოგადი ვნათმეცნიერების
კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 20/IX—1963 წ.)

М. АНДРОНИКАШВИЛИ

АРАБСКИЕ СЛОВА, ПРОНИКШИЕ В ГРУЗИНСКИЙ ЯЗЫК ЧЕРЕЗ ПЕРСИДСКИЙ

Резюме

1. Арабские лексические элементы начинают проникать в грузинский язык примерно с VIII в. н. э.; с XI в. число усвоенных грузинским языком арабских слов возрастает, но заимствование осуществляется, главным образом, через посредство персидского языка.

Для выяснения пути проникновения арабских слов в грузинский язык большое значение имеет сопоставление арабских, персидских и грузинских форм заимствованного слова и установление точных фонетических соответствий.

¹ იხ. „ვისრამიანი“, ა. გვაზარას და მ. თოდუას გამოცემა, ლექსიკონი.

² ჩვენი სტატია დასაბუთდად გადაცემული იყო 1963 წელს, დაწერილი კი გაცილებით ადრე. ეს კრებული კი დაგვიანებით გამოდის. ამის გამო ჩვენ ვერ გამოვეყენეთ გერმანელი მეცნიერის Heinz Faehrich-ის საინტერესო შრომა *Arabische Lehnwörter in der georgischen Sprache*, გამოქვეყნებული ჟურნალში „ბედი ქართლისა“ (*Revue de kartvélogie*), vol. XVII—XVIII, № 45—46, Paris, 1964. აღნიშნული ნაშრომი ეხება ქართულში არაბულიდან ნასესხებ სიტყვებს, ძირითად მასალად გამოყენებულია „ქართულ განმარტებით ლექსიკონში“ და რ. მეკლანის „ქართულ-გერმანული ლექსიკონში“ მითითებული არაბული სიტყვები და წარმოდგენილია ფონეტიკური ნარკვევი არაბული ბგერების ქართულში გადმოცემის შესახებ, სადაც ზოგიერთ შემთხვევაში იმავე საკითხებზეა საუბარი, რაზედაც ჩვენს შრომაში. ჩვენ დაგვრჩენია მხოლოდ მწუხარება გამოვთქვათ იმის გამო, რომ აღნიშნული ნაშრომი ვერ გავითვალისწინეთ ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო.

2. Языки грузинский и персидский, обладая различными фонетическими системами, имеют различные возможности для передачи специфических арабских звуков (эмфатические и интердентальные согласные и т. д.). Персидский язык, имея более простую систему консонантов, решает вопрос более просто, передавая одной согласной несколько арабских согласных. Например, арабские *ث, س, ص* в персидском произношении не отличаются друг от друга, таким же образом арабские *ذ, ز, ض* и *ظ* передаются одним звуком (*z*), нет разницы и в произношении *ت* и *ط*. Но зато персидский язык, сохраняя написание заимствованных арабских слов, имеет возможность графически отличить эти звуки друг от друга и избежать омофонию.

Грузинский язык, обладая более богатой и сложной системой консонантов, имеет лучшие возможности для передачи арабских звуков, хотя грузинская система письма, точно соответствующая произношению, не в состоянии избежать совпадения арабских слов, противостоящих друг другу специфическими арабскими согласными. Примером этого могут служить такие грузинские слова, как *ლადუფ-ი, ლადუბ-ობ-ა*, которые являются контаминацией двух арабских слов *لعب* и *لقب*, так же как слово *ბაბაოთი*, в котором слились арабские *خاصيات* и *حيات* и другие.

3. Часто один арабский звук имеет в грузинском несколько соответствий, например арабский *ع*⁽¹⁾ передается или нулем или через грузинский *ჟ*, арабский *ح* (*ḥ*) или нулем или через грузинский *ბ*, арабское *ك* через *კ* и *ქ*, *ط* через *თ* и *ტ* и т. д. Это обстоятельство, в ряде случаев, дает возможность датировать заимствование или выявить путь проникновения арабского слова в грузинский язык. Например, слова, имеющие вместо арабского *ق* грузинский *კ* или вместо арабского *ع* грузинский *ჟ*, встречаются в более ранних памятниках и нужно думать, что они проникли в грузинский язык раньше слов, имеющих нуль вместо *ع* и *ق*— вместо *ق*, притом в большинстве случаев непосредственно из арабского. То же самое можно сказать о словах, имеющих *ტ*— вместо арабского *ط* по отношению к словам, где *ط* передается через грузинский *თ*, что характерно для поздних заимствований через персидский язык.

4. Арабские слова, засвидетельствованные в грузинском, легко могут быть опознаны по своему фонетическому облику. Они, несмотря на многочисленность, не смогли приспособиться к грузинскому так, как самые древние заимствования из иранского, в которых трудно узнать заимствованные слова. Это объясняется тем, что арабские слова проникли в грузинский язык, когда древнегрузинский литературный язык был уже сформирован и стоял на высокой ступени развития.

ენა და ლიტერატურა

Language and Literature

ფატმან ანთაძე-მალაშხია
სპარსულიდან ქართულში შემოსული ზოგიერთი ციკლური
ნასესხობის შესახებ¹

ქართულ ენას საუკუნეთა მანძილზე მჭიდრო ურთიერთობები აკავშირებდა ირანულ ენობრივ სამყაროსთან, პირველ რიგში, სპარსულ ენასთან. სპარსულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობები მოიცავდა როგორც საშუალო (სავარაუდოდ, ძვ.წ. IV ს.-ახ. წ. VII-VIII საუკუნეები)², ასევე ახალსპარსულ (ახ.წ. X საუკუნიდან დღევანდლამდე, კლასიკური სპარსულის ქვეპერიოდი –X-XV საუკუნეები³) პერიოდს.

ეს კონტაქტები XIX საუკუნემდე ძალზე აქტიურად ხორციელდებოდა როგორც წერილობით, ასევე ზეპირ დონეზე. გარკვეულწილად სპარსულის ზეპირმეტყველებითი შეხება ქართულთან XX საუკუნის პირველ მეოთხედამდე გაგრძელდა, სანამ ძველ თბილისში ჯერ კიდევ სახლობდა მცირერიცხოვანი სპარსული თემი⁴.

სხენებულ გარემოებათა შედეგად, ქართულ ლექსიკაში საშუალო და ახალ სპარსულ ნასესხობათა ბირთვია წარმოდგენილი. ეს ნასესხობები არაერთი მეცნიერის შესასწავლ საგნად იქცა. ამ მიმართულებით ყველაზე ვრცელი და ფუნდამენტური გამოკვლევები აკადემიკოს მზია ანდრონიკაშვილს ეკუთვნის⁵, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ირანულ-ქართველურ ენობრივ ურთიერთობათა მასშტაბურ კვლევას. შედარებით ახლო წარსულში ასევე გამოქვეყნდა ამ ურთიერთობათა კვლევისადმი მიძღვნილი სხვა მონოგრაფიული ნაშრომებიც⁶.

ზემოთქმულის მიუხედავად, ქართულში შემოსულ ირანულ, კერძოდ, სპარსულ ნასესხობათა საკითხი არ შეიძლება ამონურულად ჩაით-

¹ წინამდებარე სტატია წარმოადგენს ჩვენი ადრეული პუბლიკაციის გადამუშავებულ ვერსიას – ფ. ანთაძე-მალაშხია, *სხვადასხვა პერიოდში შემოსული ზოგიერთი სპარსული ნასესხობისათვის ქართულში* (ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები I, 2012) 51-61. ასევე გამოყენებულია გადამუშავებული ფრაგმენტი სტატიისა – ფ. ანთაძე-მალაშხია, *ქართულში შემოსული სამი ორიენტალური შესახებ* (ენათმეცნიერების საკითხები, 2011) 30-43.

² . (, 1981), 6.

³ . (, 1982), 5.

⁴ ამ პერიოდის თბილისში სპარსული თემის შესახებ არსებული ცნობები იხილეთ: მ. ალექსიძე, *სპარსელები და სპარსული კულტურა XIX საუკუნის საქართველოში* (თბილისი, 2009).

⁵ მ. ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან I* (თბილისი, 1966);

მ. ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან II* (თბილისი, 1996).

⁶ J. Gippert, *Iranica. Armeno-Iberica I-II* (Wien, 1993);
ნ. ბართაია, *ქართულში შემოსული სპარსული ლექსიკა* (თბილისი, 2010).

ვალოს, რამდენადაც ის სამომავლოდ გასათვალისწინებელ სხვადასხვა ასპექტს მოიცავს. ერთ-ერთ ასეთ ასპექტად იმ ნასესხობათა შესწავლა გვესახება, რომლებიც ციკლურად, ანუ სპარსული ენის ისტორიის ორ სხვადასხვა – საშუალო და ახალ ეტაპზე შემოვიდნენ ქართულში. ასევე უაღრესად მნიშვნელოვანია იმ ნასესხობათა ანალიზი, რომელთა ეტიმონები არ შემონახულა და მათი აღდგენა ნასესხებ ან სხვა ირანულ ენათა ფორმების მიხედვითაა შესაძლებელი¹. ჩვენ მიერ გასაანალიზებელ ნასესხობათა შემთხვევაში ძირითადად საშუალო სპარსულიდან შემოსულ სიტყვათა ეტიმონების აღდგენა იგულისხმება.

წინამდებარე სტატიაში განვიხილავთ რამდენიმე ციკლურ ნასესხობას (**რემაკ-ი/რემა, ფარდაგ-ი/ფარდა, ჭაბუკ-ი/ჩაუქ-ი, ხანაგა/ხანა, ზირაკ-ი/ზირა/ძირაკ-ი/ძირა, ჭალაკ-ი/ჭალა, სადაგ-ი/სადა**), რომელთაგან ზოგიერთი დაუდასტურებელი საშუალო სპარსული ეტიმონის აღდგენის საშუალებას იძლევა. ამავდროულად ვეხებით განსახილველ ნასესხობათა ფონეტიკური და სემანტიკური ადაპტაციის საკითხებს.

ნასესხობასა და ეტიმონს შორის შინაარსობლივი სხვაობის შემთხვევაში აღსანიშნავად ვიყენებთ მ. ნიკიტინის მიერ შემოთავაზებულ სისტემას, რომელიც პოლისემანტის სიტყვათმნიშვნელობათა შორის არსებულ კავშირთა ტიპებს წარმოგვიდგენს². ეს კავშირები ხსენებული სისტემის მიხედვით ორი ძირითადი სახეობითაა წარმოდგენილი:

1) იმპლიკაციური, რომელიც სახეობებს, თვისებებსა და მიმართებებს შორის კავშირებზეა დამყარებული;

2) კლასიფიკაციური, რომელიც ორ ქვეტიპს გულისხმობს:

ა) ჰიპო-ჰიპერონიმულს. ის მოიცავს როგორც გენერალიზაციის (მნიშვნელობის გაფართოების, ჰიპერონიმიზაციის, **ფ. ა-ბ**), ასევე სპეციალიზაციის (მნიშვნელობის დავინროების, ჰიპონიმიზაციის, **ფ. ა-ბ**) კავშირს;

ბ) სიმილაციურს, რომელიც საგანთა და ცნებათა თვისებების მსგავსებითაა განპირობებული.

ჩვენი მხრიდან დავსძენთ, რომ იმპლიკაცია შეიძლება მოიცავდეს როგორც ერთ, ასევე რამდენიმე თემატურ ან ლექსიკურ-სემანტიკურ ველს. რაც შეეხება ჰიპო-ჰიპერონიმიზაციის მიმართებას, ის, ცხადია, არასდროს არ სცდება თემატური ან ლექსიკურ-სემანტიკური ველის ფარგლებს, ხოლო სიმილაციური მიმართება, რომელიც ზემოაღნიშნულის თანახმად, საგანთა და ცნებათა თვისებების მსგავსებას ეფუძნება, ძირითადად არ ხორციელდება ერთი და იმავე სემანტიკური ველის ფარგლებში, რადგან სიმილაციით დაკავშირებულ სიტყვათმნიშვნელობებს არ აერთიანებთ დამაქვემდებარებელი ჰიპერსემა.

¹ ირანულ ენათა ისტორიისათვის ნასესხობათა მნიშვნელობის შესახებ იხილეთ: მ. ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან* I, 6-7.

² .,1983), 37-40. (-

პოლისემანტის სიტყვათმნიშვნელობათა ურთიერთმიმართების აღსანერად გამოყენებული იმპლიკაციის, ჰიპო-ჰიპერონიმიზაციისა და სიმილაციის ცნებები ჩვენ მოვარგეთ ეტიმონსა და ნასესხობას შორის არსებულ შინაარსობრივ კავშირს, რამდენადაც აქაც სიტყვათმნიშვნელობათა მიმართებებია გასაანალიზებელი, ოღონდ არა ერთი ენის, არამედ ორი – გამსესხებელი და მსესხებელი ენის ფარგლებში.

საანალიზო სიტყვათაგან პირველ რიგში განვიხილავთ დადასტურებული საშუალო სპარსული ეტიმონის მქონე ნასესხობებს. ესენია: **რემაკ-ი/რემა**, **ფარდაგ-ი/ფარდა**, **ჭაბუკ-ი/ჩაუქ-ი** და, შესაძლოა, **ხანაგა/ხანა**.

საშუალო სპარსული **ramak**-ისა და კლასიკური სპარსული **rama**/თანამედროვე სპარსული **rāme**-ს მნიშვნელობა „ჯოგი, ფარა“ სრულად ემთხვევა ერთმანეთს.¹ ახალი სპარსულიდან მომდინარე ქართული **რემა** – „ცხენის ჯოგი“ ჰიპონიმიზებულია, ანუ მასში დავინროვებულია ეტიმონის ზოგადი მნიშვნელობა. „ჯოგ-ისა“ და „ფარ-ის“ პარალელურად ახალი სპარსულის ერთ-ერთ ლექსიკონში დასტურდება **rāme**-ს უფრო სპეციალიზებული, თუმცა ქართული პარალელისაგან განსხვავებული მნიშვნელობა „ოთხფეხთა გროვა, განსაკუთრებით ცხვართა და თხათა“².

რაც შეეხება საშუალო სპარსული **ramak**-იდან მომდინარე ქართულ **რემაკ-ს**, აქ დაკარგულია ეტიმონში წარმოდგენილი კრებითობის სემანტიკური კომპონენტი და მისი მნიშვნელობაა „გაუხედნავი ჭაკი ცხენი ან ვირი“³. ეს მნიშვნელობა იმპლიკაციურ მიმართებაშია როგორც ეტიმონ **ramak**-თან, ასევე ქართულში დამკვიდრებულ **რემა**-სთან. „ცხენის ჯოგის“ პარალელურად, **რემა** ფორმაშიც დასტურდება სადღეისოდ არქაიზებული და **რემაკ**-ის თითქმის იდენტური მნიშვნელობა „გაუხედნავი ცხენი“⁴, ამავდროულად ხევსურულ დიალექტში **რემა** ნიშნავს „კარგ ცხენს“⁵. მითითებულ მნიშვნელობათა მიმართებები ეტიმონ **rama/rāme**-სთან იმპლიკაციური ხასიათისაა.

ამრიგად, **რემაკ** ფორმამ სემანტიკური ცვლილების ფონზე შეინარჩუნა ეტიმონის მონოსემიურობა, მაშინ როცა **რემა** პოლისემანტად გვევლინება, თუმცა მისი მნიშვნელობები არ ემთხვევა პოლისემიური ეტიმონის მნიშვნელობებს⁵. აქვე დავსძენთ, რომ ლექსიკური მდგრადობის თვალსაზრისით, ნაკლებგამძლე აღმოჩნდა **რემაკ** ფორმა, თუმცა ასევე მივიწყებულია **რემას** მნიშვნელობები „გაუხედნავი ცხენი“ და

¹ H. S. Nyberg, *A Manual of Pahlavi. Glossary* (Wiesbaden, 1974), D. N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary* (Oxford-New York-Toronto, 1986),

ح. انوری، فرهنگ بزرگ سخن (تهران، 2003)

² غ. ص. افشار، ن. حکمی، ن. حکمی، فرهنگ معاصر فارسی (تهران، 2004)

³ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII (თბილისი, 1950-1964).

⁴ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII.

⁵ **rāme**-ს „ჯოგის“ გარდა, აქვს „შეჯგუფებული ხალხის“ მნიშვნელობა. იხილეთ: ح. انوری، فرهنگ بزرگ سخن.

„კარგი ცხენი“, რაც სადღეისოდ **რემას** ფაქტობრივ მონოსემიურობაზე მიუთითებს.

რემაკ-ის ფონეტიკური ადაპტაცია შეესაბამება საშუალო სპარსულ ბგერათა ქართულში გადმოსვლის წესებს (**r>რ, a>ა/ე, m>მ, k>აბრუპტივი კ**, განსხვავებით ახალი სპარსული **k**-სგან, რომელიც **ქ**-დ გადმოდის¹). ეს სიტყვა საშუალო სპარსულის ადრინდელ საფეხურზე ჩანს ნასესხები, ამას ადასტურებს ფუძის ბოლოკიდური ბგერის **კ**-დ და არა **გ**-დ გადმოსვლა. **რემაკ**-ი მომდინარეობს **ramak** და არა გვიანდელი **ramag** ფორმიდან (საშუალო სპარსულში **k>g** გადასვლის შესახებ იხ. ქვემოთ).

საშუალო სპარსული ***pardak/pardag**-იდან მომდინარე **ფარდაგ**-ი და კლასიკ. სპარს. **parda**/თანამედრ. სპარს. **pärde**-დან მომდინარე **ფარდა** ფორმებს შორის, **რემაკ** და **რემა** ფორმების მსგავსად, დასტურდება, როგორც ფონეტიკური, ასევე სემანტიკური განსხვავება.

სავარაუდოდ, საშუალო სპარსულის ადრინდელ საფეხურზე უნდა ყოფილიყო ლექსიკონებში დაუდასტურებელი ***pardak** ფორმა, რადგან თავდაპირველად ინტერვოკალურ და პოსტვოკალურ პოზიციებში წარმოდგენილი იყო არა მჟღერი ხშული **g**, არამედ მისი ყრუ შესატყვისი **k**, რომელიც გვიანდელ ეტაპზე გამჟღერდა². შესაბამისად, **ფარდაგ**-ი გვიანდელი საშუალო სპარსულიდან უნდა იყოს შემოსული ქართულში.

ეს ნასესხობა შინაარსობრივად საკმაოდ ახლო დგას ეტიმონის მნიშვნელობებთან (**pardag** „საფარველი, ფარდა“),³ თუმცა „საფარველთან“ შედარებით ჰიპონიმიზებულია. ასევე გარკვეულწილად განსხვავდება ერთმანეთისგან **ფარდაგ**-ისა და **ფარდ**-ის შინაარსი, რის საფუძველზეც ამ ორი სიტყვის მნიშვნელობებს შორის მყარდება იმპლიკაციური კავშირი. იხ. **ფარდაგ**-ი „კედლის შესამოსი“.⁴ „მსხვილი მატყლის ძაფის უხაო ქსოვილი საფენად ან კედელზე გასაკრავად“.⁵ როგორც ჩანს, **ფარდაგის** თავდაპირველი მნიშვნელობა **ფარდის** მნიშვნელობის- (იხ. ქვემოთ) იდენტური იყო: „ასმათ **ფარდაგსა** აზიდა, გარე ვდეგ მო-**ფარდაგულსა**“ (ვეფხისტყაოსანი)⁶.

ფარდაგი დერივაციულ აქტივობას ავლენს, აწარმოებს რა ნასახელარ ზმნას ა-**ფარდაგ**-ებ-ს (იხ. ასევე ამ ზმნის ზემოთ მოტანილი ნამყოს მიმღეობის ფორმა მო-**ფარდაგ**-ულ-ი). **ფარდაგ**-ის ხშირ გამოყენებასთან ერთად მის ბაზაზე დერივატების წარმოებაამ ნასესხობის ადაპტაციის მაღალ ხარისხზე მიუთითებს.

ქართულში **ფარდა** მონოსემანტია და აღნიშნავს ფანჯარაზე ან კარზე ჩამოსაფარებელ, ოთახის გადასალობად ან სცენის დასაფარად

¹ მ. ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან I*. 206, 182-184, 210, 195.

² . . . , 32-33.

³ D. N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*.

⁴ სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული, ტ. I-II* (თბილისი, ტ. I-1991, ტ. II – 1993);

⁵ *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII*.

⁶ *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII*.

გამოყენებულ ქსოვილს.¹ ქართული პარალელისგან განსხვავებით, ახ. სპარსული **parde** (კლას. სპარს. **parda**) პოლისემიურ სიტყვად გვევლინება და ქართულში წარმოდგენილი მნიშვნელობის გარდა, გულისხმობს ზოგადად საფარველს, სურათს, ფენას, გარსს, აპკს, ასევე კარავს². ნასესხობა **ფარდა** აქტიურად გამოყენებული ლექსიკური ერთეულია.

შინაარსობრივად იგივეობრივია საშუალო სპარსული **buk** (ადრინდელი ფორმა)/ **bug** (გვიანდელი ფორმა) და ახალი სპარსული **ābok** „სწრაფი, მკვირცხლი“³, თუმცა, **ābok** პოლისემიზაციისკენაა მიდრეკილი. ის „სწრაფისა და მკვირცხლის“ გარდა მოიცავს მნიშვნელობებს „ცოცხალი, მარჯვე, ყოჩაღი“⁴. ეს სიტყვა იმავდროულად გრამატიკული პოლისემანტიცაა და მას აქვს როგორც ზედსართავული, ასევე ზმნიზედური მნიშვნელობა. შესაძლებელია, ამგვარი გრამატიკული პოლისემანტი ყოფილიყო საშუალო სპარსული **buk**-იც, რადგან ზედსართავთა გაზმნიზედებას ამ ენობრივ პერიოდშიც ჰქონდა ადგილი.⁵

ნასესხობა **ჭაბუკ**-ი ქართულში მორფოსემანტიკურად ცვლილია. იგი გვევლინება არსებით სახელად მნიშვნელობით „ახალგაზრდა ვაჟი“, ვფიქრობთ, აქ საქმე გვაქვს დეტერმინანტული შესიტყვების, სავარაუდოდ, „ჭაბუკი ვაჟის“ ელიფსიზაციასთან. როგორც ჩანს, ამ შესიტყვებაში ახ. სპარს. **ābok**-ში წარმოდგენილი მნიშვნელობები „მკვირცხლი, სწრაფი“ იმპლიკაციური მიმართების საფუძველზე ჩანაცვლებულდა „ყმანვილით, ახალგაზრდით“.

დასტურდება **ჭაბუკ**-ის მოძველებული მნიშვნელობაც „მოყმე, რანდი“⁶. სადღეისოდ ეს ნასესხობა მონოსემანტად აღიქმება.

ქართულში **ჭაბუკ**-ის ადაპტაციის ნიშნული საკმაოდ მაღალია, რასაც ადასტურებს ამ ნასესხობის გამოყენების სიხშირეცა და მისი დერივაციული აქტივობაც. იხილეთ ნასახელარი ზმნები: **ჭაბუკ-ობ-ს**, **ა-ჭაბუკ-ებ-ს**, **მზეჭაბუკ-ი**.

ფონეტიკური ფორმის მიხედვით, **ჭაბუკ**-ი ადრინდელი საშუალო სპარსულიდანაა ქართულში შემოსული, მისი ეტიმონია **puk**, და არა **buk**, სადაც გვიანდელი საშუალო სპარსულის კანონზომიერების შესაბამისად ინტერვოკალური **p** გამჟღერდა და **b**-ს სპირანტიზებულ ვარიანტ **β**-დ გარდაიქმნა,⁷ რომელიც ქართულში ხმოვნებს შორის **ბ**-დ არ

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII.

² انوری، فرهنگ بزرگ سخن(تهران، 2003) حکمی، ن. حکمی، فرهنگ معاصر .

(فارسی(تهران، 2004) I-II, (. , 1985).

³ H. S. Nyberg, *A Manual of Pahlavi. Glossary*, Mac Kenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*.

⁴ انوری، فرهنگ بزرگ سخن .

. I-II, (. , 1985).

⁵ , 97.

⁶ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII.

⁷ , 30.

გადმოდოდა (იხ. ქვემოთ). რაც შეეხება საშუალო სპარსულ **პ**-ს ადაპტაციას, ის ქართულში მეტწილად **პ**-ს, ზოგჯერ **ფ**-სა და ასევე **ბ**-ს(იხ. **puk** > **ჭაბუკ** ფ.ა.-მ.) სახით იყო შეთვისებული¹.

საშუალო სპარსული **puk** მიეკუთვნება იმ გამონაკლის სიტყვათა რიგს, სადაც საშუალო სპარსულის გვიანდელ საფეხურზე ბოლოკიდური **k** არ გამჟღერებულა. მას არ გააჩნია გამჟღერებული პარალელი * **ābug-** ის სახით. ამგვარ სიტყვათა რაოდენობა არცთუ მცირეა².

არ გამოვრიცხავთ, **ჭაბუკ**-ის სომხური მეშვეობით შემოსვლას ქართულში, რადგან ამ სიტყვის სომხურ პარალელშიც გადმოცემულია **ჭ**-თი. საშუალო სპარსული წარმომავლობის სომხურ-ქართულ პარალელებში >**ჭ** გადასვლა³ გვაფიქრებინებს, რომ ქართულში საშუალო სპარსული -ს ამგვარი შეთვისება სომხური გავლენით უნდა იყოს განპირობებული, რადგან ქართულში საშუალო სპარსული ასევე **ჩ**-დ გარდაიქმნება.

ქართულისგან განსხვავებით, ეტიმონ **puk**-ის მნიშვნელობა და მორფოლოგიური კატეგორია სომხურში უცვლელია⁴.

საშუალო სპარსული **puk** > ახალი სპარსული **ābok** ქართულში **ჩაუქ** ფონეტიკური ფორმითა და მორფოსემანტიკურად უცვლელი სახით (**ჩაუქ**-ი ზედ. სახ. „მარდი, შემძლე, მამაცი“) ხელმეორედ შემოდის სხვა ქრონოლოგიურ, კერძოდ, ფარსის, ანუ ახალი სპარსულის ეტაპზე. ამას ადასტურებს **k**-ს **ქ**-დ გადმოსვლა. ამ სიტყვის ხელახალი შესება უნდა მომხდარიყო ახალი სპარსულის ძალიან ადრეულ ეტაპზე, როცა ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო საშუალო სპარსულის გვიანდელი საფეხურისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი ფონეტიკური ნიშან-თვისება, კერძოდ, **b**-ს სპირანტიზაცია.

ჩაუქ-ის ეტიმონად მანდრონიკაშვილის კვალდაკვალ, **ābok**-ის ფონეტიკურ ვარიანტ * **ābok**-ს მოვიაზრებთ. საშუალო სპარსულის გვიანდელ ეტაპზე ხშირი **b** ინტერვოკალურ და პოსტვოკალურ პოზიციაში სპირანტ **β**-დ გარდაიქმნა⁵. როგორც ჩანს, ამ სპირანტმა ქართულში **ვ** მოგვცა, რომელიც ქართულისათვის ბუნებრივი ტენდენციის შესაბამისად, **უ**-ს ნინ დაიკარგა⁶.

ამ ნასესხობაში უცვლელადაა გადმოტანილი ეტიმონ **ābok**-ის პირველი და მასთან შინაარსობრივად ახლო მდგომი მეხუთე მნიშვნელობა „მარდი და შემძლე“⁷, რომელთა პოლისემიური არე მცირედაა

¹ მ. ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან I*, 191-193.

² , 30.

³ მ. ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან I*. 320; 406-409.

⁴ იქვე, 409.

⁵ , 31.

⁶ მ. ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან II*, 171.

⁷ انوری، فرهنگ بزرگ سخن.

გაფართოებული „მამაცის“ სიტყვათმნიშვნელობით, რომელიც იმპლიკაციურ მიმართებაშია „მარდთან და შემძლესთან. „ახალი სპარსული **ābok** თავისთავად ლექსიკურ-გრამატიკული პოლისემანტია, რომლის სამი მნიშვნელობა არქაიზმადაა კვალიფიცირებული: 1) *ზედსართავი* – „მარდი, ყოჩალი“; 2) *ზმნი ზედა* – „მარდად, ყოჩალად“; 3) *არქაიზმი; ზედსართავი* – „ლამაზი, ნატიფი“; 4) *არქაიზმი; ზედსართავი* – „პირმშვენიერი, თავმომწონე და კადნიერი პირმშვენიერი“; 5) *არქაიზმი; ზედსართავი* – „მარდი, ყოჩალი“; 6) *არქაიზმი; ზედსართავი* – „მარჯვე, ყოჩალი“.

ლექსიკური მდგრადობის თვალსაზრისით, აქტიურად ფუნქციონირებადი **ჭაბუკ**-ისგან განსხვავებით, ქართული **ჩაუქ** იშვიათად ხმარებულ ფუძეთა რიცხვს მიეკუთვნება. ამ ორ ციკლურ ნასესხობას შორის არსებული სემანტიკური კავშირი იმპლიკაციას ეფუძნება.

განვიხილავთ ასევე არქაიზებულ ლექსიკურ ერთეულებს **ხანაგასა** და **ხანას**, რამდენადაც არაა გამორიცხული, რომ ისინი ციკლურ ნასესხობებს წარმოადგენდნენ.

ეს სიტყვები სემანტიკურად ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან, იხილეთ: **ხანაგა** 1) „თავშესაფარი სახლი დავრდომილებისა და ობლებისათვის“; 2) „იგივეა, რაც სასტუმრო“. და **ხანა** 1) „სახლი, შენობა“: მათთვის დაცალეს ყოველგან ქარვასლები და ხანები“ (თეიმურაზი); 2) „რთული ფუძის შემადგენელი ნაწილი: ზარაფხანა, თოფხანა“.¹ სადღეისოდ **ხანა** იშვიათად და მხოლოდ მეორე მნიშვნელობით გვხვდება. იხილეთ ზემოთ მოტანილ მაგალითთა ანალოგიური **ჩაიხანა, ყავახანა**.

საშ. სპარს. **x nak**/გვიანდელი **x nag** და ახ. სპარს. **xāne** (კლასიკური სპარსული **xānā**) მნიშვნელობით ერთმანეთს ემთხვევა, თუმცა **xāne** პოლისემიური სიტყვაა და „სახლის“ გარდა მოიცავს მნიშვნელობებს „შენობა, ნაგებობა“, „უჯრედი“, „კვადრატი“, „უჯრა“, „ქულა“. ის გვევლინება რთული ფუძის კომპონენტის ფუნქციითაც, რაც გადმოტანილია ქართულ ნასესხობაშიც (იხ. ზემოთ **ჩაიხანა, ყავახანა**).

გვიანდელი საშუალო სპარსული **x nag**-იდან **ხანაგა**-ს მომდინარეობისთვის არ არსებობს ფონეტიკური და მით უმეტეს, სემანტიკური დაბრკოლება. ბოლოკიდური **ა** თავისუფლად შეიძლება ქართულ ნიადაგზე განვითარებულიყო (შეადარეთ ახ. სპარს. **māgār** „განა, იქნებ“ > მაგრა(მ)²), „სახლს“ კი იმპლიკაციის საფუძველზე მიეღო „თავშესაფრისა“ და „სასტუმროს“ მნიშვნელობა. თუმცა, უფრო სავარაუდოა, რომ **ხანაგა**-ს ეტიმონი იყოს ახალი სპარსული კომპოზიტი **xānegāh** (კლას. სპარს. **x nag h**), რომლის მეორე მნიშვნელობა **x nag**-ისა და **xāna/xāne**-ს ანალოგიურია: 1) „დერვიშთა მონასტერი, დერვიშთა საჯანე“; 2) „სახლი, საცხოვრისი“. აქ პირველ და მეორე მნიშვნელობებს შორის დასტურდება იმპლიკაციური მიმართება. ცხადია, თუ **ხანაგა**-ს ეტიმონად **xānegāh**-ს მოვიზრებთ, **ხანაგა/ხანა** აღარ განიხილება ციკლურ ნასესხობად. თავისთავად **ხანაგასა** და **ხანას** შორის სემანტიკური კავშირი იმპლიკაციითაა განპირობებული.

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII.

² მ. ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან II* (თბილისი, 1996), 116.

წინამდებარე სტატიაში განსახილველ ნასესხობათა მეორე რიგი (**ზირაკ-ი/ზირა/ძირაკ-ი/ძირა, ჭალაკ-ი/ჭალა, სადაგ-ი/სადა**) წარმოდგენილია სამი წყვილით, რომელთა ერთ-ერთი კომპონენტის ფონეტიკური სახე თვალნათლივ მიუთითებს საშუალო სპარსულ წარმომავლობაზე, მაგრამ მათი ეტიმონი დაუდასტურებელია და მისი აღდგენა ქართული ფორმის მიხედვითაა შესაძლებელი.

ძირეულ ქართულ ფიტონიმ **კვლიავ-ის** სინონიმურ ლექსიკურ პარალელებში **ზირაკ-ი/ზირა/ ძირაკ-ი/ძირა** ჩანს წარმომავლობის ორი წყარო – საშუალო სპარსული და ახალი სპარსული. **ზირა/ძირა** სემანტიკურად უცვლელი ნასესხობაა, რომლის ეტიმონია კლას. სპარს. **zir-a/თანამედრ.** სპარს. **zir-e.** ეს სიტყვა **zir-იდან**¹ წანარმოები სუფიქსური დერივატი და მიმართებითი ტიპის ლექსიკური ერთეულია. მწვანლის ამ სახელწოდებაში აქტუალიზებულია „ძირს, დაბლა მყოფობის“ სემანტიკური კომპონენტი.

zir-a/zir-e-ს წინარე ფორმა უნდა ყოფილიყო ძირეული საშუალო სპარსული ***zir-ak**, რომელიც აღდგება ქართულში დადასტურებული **ზირაკ-ი/ძირაკ-ის** მიხედვით. ეს წყვილი სემანტიკური მნიშვნელობით სრულად ემთხვევა **ძირაკ-ი/ძირას**, რაც ეტიმოლოგიურ და ფონეტიკურ ფაქტორებთან ერთად ამ ორ წყვილს განგვასაზღვრინებს არა მხოლოდ როგორც სინონიმებს, არამედ როგორც ციკლურად ნასესხები ერთი და იმავე სიტყვის ვარიანტებს.

ისტორიულ-ფონეტიკური კანონზომიერების შესაბამისად, ***zir-ak** უნდა გარდაქმნილიყო კლას. სპარს. **zir-a/თანამედრ.** სპარს. **zir-e-დ.** ხსენებული კანონზომიერება გულისხმობს ახალ სპარსულში საშუალო სპარსული პოსტგოკალური **k-ს** (გვიანდელი ფორმით **g-ს**) კარგვას სიტყვის ბოლოში.² ზემოთ განხილული **ramak** და **pardag** სწორედ ამის შედეგად გარდაიქმნა **rama/rāme-დ** და **parda/pärde-დ.**

ბოლოკიდური **k** დაიკარგა საშუალო სპარსულ მრავალფუნქციურ სუფიქს **-ak/გვიანდ.** **-ag-**შიც, რომელიც გარდაიქმნა კლას. სპარს. **a/თანამედრ.** სპარს. **e-დ.** საშუალო სპარსული **-ak-ისა** და მის ტრანსფორმა **a/e-ს** ერთ-ერთი ფუნქცია ზედსართავი სახელებისგან არსებითი სახელების წარმოებაა,³ იხ. სამ. სპარს. *ზედ. საბ. zard* „ყვითელი“ > სამ. სპარს. *არს. საბ. zard-ak* „კვერცხის გული“ ახ. სპარს. *ზედ. საბ. zārd* „ყვითელი“ > ახ. სპარს. *არს. საბ. zārd-e* „კვერცხის გული“. ანალოგიური მოდელით უნდა ყოფილიყო სამ. სპარს. *ზედ. საბ. zir* „ქვედა“ > სამ. სპარს. *არს. საბ *zir-ak* „ზირაკი, ძირაკი, კვლიავი“ > კლას. სპარს. **zir-a/თანამედრ.** სპარს. **zir-e.**

ზირაკ-ი/ზირა/ძირაკ-ი/ძირა ვარიანტები, როგორც წინა პერიოდების ქართულ ტექსტებსა და ლექსიკონებში,⁴ ასევე თანამედროვე

¹ zir 1) *არს. საბ.* ძირი; ქვედა ნაწილი; 2) *ზედ. საბ.* ქვედა.

² . , 91.

³ . , 68-69;

, 204.

⁴ სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული, ტ. I-II*. ნ. ჩუბინაშვილი, *ქართული ლექსიკონი*, რედ. ს. ყაუხჩიშვილი (თბ., 1961).

ნორმატიულ ქართულში¹ წარმოდგენილია პარალელური არააფრიკატიზებული და აფრიკატიზებული ფორმებით. როგორც საშუალო, ასევე ახალი სპარსულიდან შემოსულ სხვა ნასესხობებში ამგვარი პარალელიზმი ან ადრინდელ ძეგლებში დასტურდება (**ზაბუნ-ი/ძაბუნ-ი, მანზილ-ი/მანძილ-ი**)², ან გულისხმობს თანამედროვე ნორმატიული ენისა და დიალექტის მიმართებას (**ბრძენ-ი/ხევსურული ბზენ-ი, ანდერძ-ი/ანდერზ-ი**).

ქართულში სპარსულ წინაენისმიერ **z**-ს ამა თუ იმ სახით შეთვისება ძირითადად ქრონოლოგიური ფაქტორით იხსნება. საშუალო ირანულ ენობრივ პერიოდში სპარსული **z** გადმოიცემოდა როგორც **ზ**-თი, ასევე **ძ**-თი, ხოლო ახალი სპარსულიდან შემოსული **z**-ს ერთადერთ შესატყვისად **ზ** ითვლება.³ მაგრამ **ძირაკ /ძირა**-ს, **მანძილ**-ისა და **ძაბუნ**-ის მაგალითები მოწმობს, რომ ქართულში **z**-ს აფრიკატიზაცია ხდებოდა არა მხოლოდ საშუალო სპარსულიდან, არამედ ზოგჯერ ახალი სპარსულიდან შემოსულ სიტყვებშიც.

ძ-სა და **ზ**-ს პარალელიზმი **ზირაკ-ი/ზირა/ძირაკ-ი/ძირა** ფორმებში განპირობებულია, ერთი მხრივ, ქართულისთვის გარკვეულწილად დამახასიათებელი ბუნებრივი ტენდენციით, კერძოდ, **ზ**-ს აფრიკატიზაციით (**ზ > ძ**), მეორე მხრივ კი, **ზ**-ს უცვლელობას განაპირობებდა ძველი თბილისის მრავალეროვან უბნებში ქართულის მჭიდრო შეხება სპარსულთან, რაც ხელს უწყობდა ნასესხობაში ეტიმონის ფონეტიკური ფორმის მაქსიმალურ შენარჩუნებას. ამ უბნების მეტყველების ამსახველ იოსებ გრიშაშვილისეულ ლექსიკონში სწორედ **ზირა** ფორმაა წარმოდგენილი რომელიც განმარტებულია როგორც „სუნოვანი თესლი, რომელსაც საქმელში ხმარობენ“.

სადღეისოდ მეტწილად დამკვიდრებულია **ძირა** ფორმა, რისი მიზეზი სპარსულ ზეპირმეტყველებასთან დამორება და **ძირ**-თან ფონეტიკური ასოციაცია უნდა იყოს⁴.

ანალოგიურად **ზირაკ-ი/ზირა/ძირაკ-ი/ძირა**-სი, შინაარსობრივად სრულიად იგივეობრივია **ჭალაკ**-ისა და **ჭალა**-ს ძირითადი მნიშვნელობა – „წყლის პირი ნაყოფიერი (საბა); ვაკე ადგილი (ტყიანი ან უტყეო) მდინარის პირას“.⁵ იმავდროულად, ორივე სიტყვას აქვს ფაქტობრივად, მივიწყებული მეორე მნიშვნელობაც, იხ. **ჭალა** 1. „კორომი“; **ჭალაკ**-ი 2. **ძვ.** „კუნძული“.⁶

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII.

² ქართულში ამ ორი არაბიზმის სპარსული მეშვეობით შემოსვლის თაობაზე იხ. ფ. ანთაძე-მაღაშხია, ქართულში შემოსული სამი ორიენტალიზმის შესახებ.

³ მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან I, 213.

⁴ თავისთავად **ძირიც** საშუალო სპარსულიდან შემოსული ნასესხობაა, რომლის ეტიმონია **zir**. იხ. მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან I. 404.

⁵ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII.

⁶ იქვე.

უცნობია, რა სემანტიკური შინაარსი ჰქონდა **ჭალაკ**-ის ეტიმონ * **lak**-ს.¹ **ჭალა**-ს ეტიმონ კლას. სპარს. **la**/თანამედრ. სპარს. **šle**-ს მნიშვნელობა კი არის „ორმო, ჩაღრმავებული, ოღროჩოღრო ადგილი, ღრანტე“, ასევე „თიხა-მიწოვანი ნიღით წარმოქმნილი წრიული ფორმის ჩაღრმავებული ადგილი“.² სწორედ ამ უკანასკნელს ეფუძნება ქართული ნასესხობის შინაარსი, რომელიც იმპლიკაციურ მიმართებაშია ეტიმონთან.

ჰიპოთეტურ ეტიმონ * **lak**-ის ფონეტიკური ფორმა (ბოლოკიდური **k**) ტიპურია ადრინდელი საშუალო სპარსულისთვის. ამის მიუხედავად, ძნელია გადაჭრით ითქვას, საშუალო სპარსულის რომელ ეტაპზეა **ჭალაკ**-ი ნასესხები. * **lak** შესაძლოა ერთ-ერთი იმ სიტყვათაგანი ყოფილიყო, რომელიც არ დაემორჩილა გამჟღერების შედეგად **k**-ს **g**-დ გადაქცევის ტენდენციას და საშუალო სპარსულის გვიანდელ საფეხურზეც შეინარჩუნა პირვანდელი ფორმა (ამგვარ სიტყვათა შესახებ იხ. ზემოთ: **puk**).

ახალი (კლასიკური) სპარსულიდან შემოსულ **ჭალაში** -ს **ჭ**-დ გამოსვლა გვაფიქრებინებს, რომ საშუალო სპარსულიდან ნასესხებ სიტყვათათვის დამახასიათებელი ეს ტენდენცია (ამის შესახებ იხ. ზემოთ) ახალი (კლასიკური) სპარსულის ძალიან ადრეულ ეტაპზეც იჩენდა თავს და ახალი სპარსულ პერიოდში მხოლოდ **ჩ**-ს სახით არ გადმოდიოდა ქართულში.

ციკლური ნასესხობის კიდევ ერთი მაგალითია სადღესოდ სემანტიკურად განსხვავებული **სადაგ-ი/სადა**-ს ზედსართავული წყვილი.

ახალ სპარსულ პოლისემიურ ზედსართავ **sāde**-ს (კლას. სპარს. **s da**) ძირითადი მნიშვნელობები „უბრალო, მარტივი, რიგითი, უპრეტენზიო, გაუპრანჭავი“³ გადმოტანილია ქართულ **სადა**-ში.⁴ როგორც ჩანს, თავდაპირველად ანალოგიური მნიშვნელობა ჰქონდა **სადაგსაც**, იხ. „მიეც ხორცსა შენსა საზრდელი **სადაგი** და გუამსა შენსა სამოსელი ადვილი ფასისა (მამათა სწავლანი)“; „მოყვარენი გულ**სადაგნი** (ვეფხისტყაოსანი)“⁵. მოგვიანებით მისი მნიშვნელობა იცვლება. სულხან-საბასთან **სადაგი** განიმარტება როგორც „ძნელსა და ადვილს საშუალი“.⁶ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის საილუსტრაციო მაგალითების მიხედვით, **XIX-XX** საუკუნეების ტექსტებში **სადაგი** შეზღუდული ვალენტობის ზედსართავად გვევლინება მნიშვნელობით

¹ მ. ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან I*, 407.

² انوری، فرهنگ بزرگ سخن.

³ انوری، فرهنگ بزرگ سخن.

حکمی، ن. فرهنگ معاصر، I-II, (1985).

⁴ *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, ტ. I-VIII.

⁵ მ. ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან I*, 368.

⁶ სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული*, ტ. I-II.

„უქმე, არასამუშაო დღე“, იხ. „სადაგ დღეს ჩვენთან იმუშავებდა“ (ვ. ბარნოვი).¹ ამ შინაარსისაა ასევე **სადას** ერთ-ერთი და ამჟამად ხმარებიდან გამოსული მნიშვნელობა, იხ. „ბაყლის ბებერს მოჰქონდა ხოლმე დედაჩემთან ყოველ შაბათობით და კვირაობით ერთი კერძი საჭმელი და პური, **სადა** დღეში კი დილით ხილი“.² **სადაგს** შეძენილი აქვს ასევე ლექსიკონებში აუსახავი მნიშვნელობა „სარგო, შესაფერი“. ეს შინაარსობრივი ნიუანსი კარგად ჩანს **სადაგით** მოტივირებულ ნასახელარ ზმნებში **უსადაგებს** „არგებს“, **ესადაგება** „ერგება, შეეფერება“.

ამრიგად, **სადაგ**-სა და **სადა**-ს ქართულში არ შეუცვლიათ მორფოლოგიური კატეგორია, ორივე მათგანი ზედსართავებად გვევლინება (სავარაუდოდ, საშ. სპარს. ***s dag**-იც ზედსართავი უნდა ყოფილიყო). რაც შეეხება სემანტიკურ მხარეს, დროთა განმავლობაში ცვლილებები შეეხო **სადაგ**-ს და მცირედად **სადა**-ს, რომელიც გარკვეულ პერიოდში პოლისემიზებული იყო **სადაგ**-ის სინონიმური მნიშვნელობის („უქმე, არასამუშაო დღე“) ხარჯზე.

სავარაუდოდ, **სადაგ** საშუალო სპარსულის გვიანდელ საფეხურზე უნდა იყოს შემოსული, რასაც ადასტურებს ბოლოკიდური ფუძისეული **კ**-ს მაგივრად წარმოდგენილი **გ** (სიტყვის ბოლოში **k>g** გადასვლის შესახებ იხილეთ ზემოთ). ამ ნასესხობის მიხედვით აღდგება დაუდასტურებელი საშუალო სპარსული ეტიმონი ***s dag** (ადრინდელი ფორმა ***s dak**).

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენ მიერ განხილულ ციკლურ ნასესხობათა ანალიზი წარმოაჩინს ქართულში მათი ფონეტიკური და სემანტიკური ადაპტაციის შემდეგ თავისებურებებს:

ფონეტიკური თვალსაზრისით, საშუალო და ახალი სპარსული წარმომავლობის შეპირისპირებული ნასესხობები ადვილად განირჩევა ეტიმონთან მათი მსგავსების საფუძველზე. კერძოდ, საშუალო სპარსულიდან მომდინარე ერთეულთა ბოლოკიდური პოსტვოკალური ხმოვანია **k>კ** (გვიანდელი საშუალო სპარსულიდან შემოსულ ნასესხობებში **გ>გ**). ახალი სპარსულიდან შემოსულ ნასესხობათა ეტიმონებში ადრინდელი **k/გ** გვიანდელი **გ** დაკარგულია და როგორც ეტიმონი, ასევე შესაბამისი ნასესხობა ხმოვანით ბოლოვდება, იხ. საშ. სპარს. **ramak** > ქართ. **რემაკ**-ი vs. ახ. სპარს. **rama** (კლასიკ.)/ **rāme** (თანამედრ.) > **რემა**; საშ. სპარს. **pardag** > ქართ. **ფარდაგ**-ი vs. ახ. სპარს. **parda** (კლასიკ.)/ **pārde** (თანამედრ.) > ქართ. **ფარდა**. ამგვარი მაგალითების გათვალისწინებით, ადვილი აღსადგენია **ზირაკ/ძირაკ**-ის, **ჭალაკ**-ისა და **სადაგ**-ის ეტიმონები ***zir-ak**, სადაც **-ak** სუფიქსია, * **lak** და ***s dag** (შეადარეთ ახალი სპარსულიდან მომდინარე ნასესხობები - **ზირა/ძირა**, **ჭალა** და **სადა** და მათი დადასტურებული ეტიმონები კლას. სპარს. **zir-a**/თანამედრ. სპარს. **zir-e**, კლას.სპარს. **la**/თანამედრ. სპარს. **āle**, კლას. სპარს. **s da**/თანამედრ. სპარს. **sāde**).

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII.

² იქვე.

საორჭოფოა **ხანაგას** ეტიმოლოგიზაცია. მეტად სავარაუდოა, რომ ის ახალი სპარსული **x nag h/ xānegāh**-იდან მომდინარეობდეს, თუმცა არ გამოვრიცხავთ, რომ მისი ეტიმონი საშუალო სპარსული **x nag** იყოს.

საშ. სპარს. **puk** > ქართ. **ჭაბუკ**-ი vs. ახ. სპარს. **ābok** > **ჩაუქ**-ისგან განსხვავებით, საშუალო სპარსულიდან მომდინარე **ჭალაკსა** და ახალი სპარსულიდან მომდინარე **ჭალამი**, როგორც საშუალო, ასევე ახალი სპარსული გადმოიცემა **ჭ**-თი. ეს გვაფიქრებინებს, რომ ახალი სპარსულის ადრეულ ეტაპზე ჯერ კიდევ ჰქონდა ადგილი **-ს** შეთვისებას არა მხოლოდ **ჩ**-ს, არამედ **ჭ**-ს სახითაც.

იგივე ითქმის ახალი სპარსული **z**-ს ფონეტიკური ადაპტაციის შესახებაც. **ზირა/ძირა**-ს პარალელიზმი ადასტურებს, რომ საშუალო სპარსულის მსგავსად, **z**-ს გადმოცემა ორგვარად (**ზ/d**-დ) და არა მხოლოდ **ზ**-ს მეშვეობით ხდებოდა.

განხილულ ნასესხობათა ექვსი სუბსტანტივური (საშ. სპარს. **ramak** > ახ. სპარს. **rama/rāme**, საშ. სპარს. **pardag** > ახ. სპარს. **parda/pārde**, საშ. სპარს. **x nag(?)**/ ახ. სპარს. **x nag h**, საშ. სპარს. ***zir-ak** > ახ. სპარს. **zir-a/zir-e**, საშ. სპარს. **pardag** > ახ. სპარს. **parda/pārde**, საშ. სპარს. *** lak** > ახ. სპარს. **la/ āle**) და ორი ზედსართაული (საშ. სპარს. ***s dag** > ახ. სპარს. **s da/sāde**, ახ. სპარს. **ābok**) ეტიმონიდან არცერთ ერთეულს არ ეცვლება სესხებისას მორფოლოგიური კატეგორია. გამონაკლისია ზედსართავი **puk**, რომელიც ქართულში დეტემინანტული შესიტყვების (**ჭაბუკი ვაჟის**) ელიფსიზაციის შედეგად ჩანს გაარსებითებული.

ორ შემთხვევაში საშუალო სპარსული და ახალი სპარსული წარმომავლობის ციკლური ნასესხობათა პარალელები (საშ. სპარს. ***zir-ak** > **ზირაკ**-ი/**ძირაკ**-ი და ახ. სპარს. **zir-a/zir-e** **ზირა/ძირა**; საშ. სპარს. *** lak** > **ჭალაკ**-ი და ახ. სპარს. **la/ āle** > **ჭალა**) სემანტიკური თვალსაზრისით, სრულიად იგივეობრივია.

დანარჩენ მაგალითებში ციკლურად შემოსულ პარალელთა მნიშვნელობები ერთმანეთს არ ემთხვევა, რისი მიზეზიც შეიძლება იყოს როგორც ეტიმონის შინაარსის გადააზრება, ასევე საშუალო და ახალი სპარსული წარმომავლობის პარალელთა თანდათანობითი სემანტიკური დიფერენცირება საკუთრივ ქართულ ნიადაგზე. ამგვარი დიფერენცირება რომ თანდათან ხდებოდა, ამას მოწმობს **ფარდაგისა** და **სადაგის** მაგალითები, რომელთა ადრინდელ ძეგლებში დადასტურებული მნიშვნელობები **ფარდისა** და **სადას** მნიშვნელობათა იდენტურია, ხოლო შემდგომ პერიოდებში მათგან განსხვავებული.

განსხვავებული შინაარსის ციკლურ ნასესხობათა განხილული წყვილების (**რემაკ**-ი/**რემა**, **ფარდაგ**-ი/**ფარდა**, **ჭაბუკ**-ი/**ჩაუქ**-ი, **სადაგ**-ი/**სადა**, **ხანაგა/ხანა**) კომპონენტთა შორის დასტურდება იმპლიკაციური ტიპის სემანტიკური მიმართება.

ციკლურ ნასესხობათა სამი წყვილის (**რემაკ**-ი/**რემა**, **ფარდაგ**-ი/**ფარდა**, **ჭაბუკ**-ი/**ჩაუქ**-ი) შემთხვევაში მოიძიება როგორც საშუალო სპარსული, ასევე ახალი სპარსული ეტიმონი. არ გამოვრიცხავთ, რომ იგივე ვითარება იყოს **ხანაგა/ხანა**-სთანაც.

ზირაკ-ი/ზირა/ძირაკ-ი/ძირა, ჭალაკ-ი/ჭალა, სადაგ-ი/სადა ციკლურ ნასესხობებში დასტურდება მხოლოდ ახალი სპარსული ეტიმონი, საშუალო სპარსული ეტიმონი კი რეკონსტრუირდება შესაბამისი ახალი სპარსული ფორმისა და ქართულში შემოსული ნასესხობის მიხედვით. რეკონსტრუირებულ საშუალო სპარსულ ეტიმონთაგან მომდინარე ქართული ვარიანტის სემანტიკური კავშირი ახალ სპარსულ ფორმასთან საკმაოდ გამჭვირვალეა, რაც გვაფარაუდებინებს ამ უკანასკნელის სემანტიკურ იგივეობას ან სიახლოვეს დაუდასტურებელ საშუალო სპარსულ ეტიმონთან.

ნინამდებარე სტატიაში განხილულ ნასესხობებში დასტურდება როგორც ეტიმონის სემანტიკური უცვლელიობის, ასევე მისი სემანტიკური ცვლილების შემთხვევები. ეტიმონის მნიშვნელობას თანხვედა ახალი სპარსულიდან მომდინარე **ფარდა, ჩაუქ-ი, ხანა, ზირა/ძირა, სადა**. სემანტიკური ცვლილების მაგალითებად გვევლინება: **რემაკ-ი, რემა, ფარდაგ-ი, ჭაბუკ-ი, ჭალა, ხანაგა**. ორ შემთხვევაში (**რემა, ფარდაგ-ი**) ადგილი აქვს ეტიმონის ჰიპონიმიზაციას და შესაბამისად, ეტიმონსა და ნასესხობას შორის კავშირი ჰიპო-ჰიპერონიმიული ხასიათისაა, ხოლო **რემაკ-ი, ჭაბუკ-ი, ჭალა** და **ხანაგა** ეტიმონს შინაარსობრივად იმპლიკაციის საფუძველზე უკავშირდება.

განხილული პოლისემიური ეტიმონები ქართულში ფაქტობრივად მონოსემიზდება. თავად საანალიზო ნასესხობათა პოლისემიზაციას ეფემერული ხასიათი აქვს. სიტყვათმნიშვნელობათა რაოდენობა ორს არ აჭარბებს, რომელთაგან რეალურად მხოლოდ ერთი ფუნქციონირებს.

ნასესხობათა ადაპტაციის მაჩვენებლად, პირველ რიგში, მათი გამოყენების სიხშირეს მოვიაზრებთ. სადღეისოდ ფაქტობრივად ხმარებიდანაა გამოსული **რემაკ-ი, ჩაუქ-ი, ხანაგა**, ასევე აღარ გამოიყენება **ხანა** „სახლი“, როგორც ცალკეული ლექსიკური ერთეული. ნასესხობის ადაპტაციის ხარისხზე ასევე მიუთითებს მათ მიერ გამოვლენილი დერივაციული აქტივობა მსესხებელ ენაში. ამგვარ აქტივობას განხილულ ნასესხობათაგან სამი ერთეული (**ჭაბუკ-ი, ფარდაგ-ი, სადაგ-ი**) ავლენს. მათ ბაზაზე წარმოქმნილია კომპოზიტი და ნასახელარი ზმნები.

Patman Antadze-Malashkhia **On Some Cyclical Persian Loan-words in Georgian**

The paper analyzes several Persian loan-words in Georgian. These loans are termed cyclical because they were borrowed at two different stages of the history of the Persian language, namely, Middle and New Persian. Analysis of these loans is interesting from the perspective of their phonetic and semantic adaptation as well as from the viewpoint of their role in the reconstruction of etymons not found in texts. In certain cases, such reconstruction is possible only based on loan-words or the forms found in other Iranian languages. In case of loans under analysis, the restoration of etymons refers chiefly to the words borrowed by Georgian from Middle Persian.

The paper analyzes several cyclical borrowings: **rema -i/rema, pardag-i/parda, abu -i/ auk-i, xanaga/xana, zirak-i/ irak-i/zira/ ira, ala -i/ ala, sadag-i/sada.**

With regard to semantic differences between the loan and the etymon, the description is based on the system suggested by M. Nikitin. This system represents the types of connections between the meanings of polysemantic words¹. According to the given system, the connections are of two types:

1) implicative, which is based on the connections between types, features and correspondences;

2) classifying, which consists of two subtypes:

a) hypo-hyponymic, which embraces both generalization (expansion of meaning, hyperonymization, (*Patman Antadze-Malashkhia*) and specialization (narrowing of meaning, hyponymization (*P. A-M.*);

b) similitive, which is conditioned by the similarity between objects and features.

The concepts of implication, hypo-hyponymization and similarity, used for the description of the relationships between the meanings of a polysemantic word, have been used in this paper with regard to the semantic connection between etymons and loans, because the relationships between word meanings are significant, although, in this case, the connections are identified not within one language but within two languages – the lender and the borrower.

Each analyzed word has a New Persian etymon. As for Middle Persian etymons, they are represented in case of the following loans: Middle Persian **ramak** „herd, flock“ > Georgian **rema -i**² „unbroken mare or donkey“, Middle Persian **pardag** „veil, curtain“ > Georgian **pardag-i** „a cloth made of thick woolen thread used as a floor-mat or wall panel“, Middle Persian **puk** „agile, nimble, excellent“ > Georgian **abu -I** „young fellow“and, probably there is a Middle Persian etymon for **xanaga/xana**. cf. New Persian **rama** (Classical Persian)/**rāme** (Modern Persian) „herd, flock“ > Georgian **rema** (**herd of horses**), New Persian **parda**(Classical Persian)/**pārde** (Modern Persian) (veil, curtain) > Georgian **parda** (**veil, curtain**), New Persian **ābok** (with possible spirant form * **āḅok**) (agile, nimble, excellent) > Georgian **auk-i** (**agile, nimble, excellent**). It is probable that the etymon of **xanaga** 1) „shelter for disabled and orphan people“; 2) „inn“is Middle Persian **x nag** “house and home, dwelling. In this case, the couple **xanaga/xana** can be viewed as cyclical loan, see: New Persian **xāna** (Classical Persian)/**xāne** (Modern Persian) > *archaic* Georgian **xana**. However, it is more likely that the etymon of **xanaga** is **xānegāh** “dervish monastery, ashram“; 2) “house, home”, which excludes the cyclicity of **xanaga/xana**.

Another group of loans under analysis is represented by three couples, in which the phonetic form of one component obviously points to Middle Persian origin, but the etymon is not found in the written sources. Therefore, its reconstruction is possible based on the Georgian loan-word: Middle Persian***zir-**

¹ M. Nikitin. *Lexical Meaning of the Word. Structure and Combinability* (In Russian) (Moscow, 1983), 37-40.

² **i** in Georgian is a nominative case marker for nouns with stems ending in consonants

ak>Georgian **zirak-i/ irak-i** “cumin”, Middle Persian * **lak**> Georgian **ala -I** “grove”, Middle Persian ***s dag** > Georgian **sadag-i** *adj* **active** “working (about the weekday vs. day off”, cf. New Persian **zir-a** (Classical Persian)/**zir-e** (Modern Persian) > Georgian **zira/ ira** “cumin”, New Persian **la** (Classical Persian)/ **âle** (Modern Persian) 1)“hole, bumpy place, ravine”; 2) “a circular hole consisting of clay soil” > Georgian **ala** “grove, New Persian **s da** (Classical Persian)/**sâde** (Modern Persian) “plain, simple” > Georgian **sada** “plain, simple”.

From the phonetic viewpoint, the loans under analysis have been adapted according to the rules of transformation of Middle and New Persian sounds into Georgian. However, certain peculiarities are evident: namely, in **ala**, borrowed from Middle Persian, and **ala**, Borrowed from New Persian, the New Persian sound **l** is transformed into **l**. This means that at an early stage of New Persian, the sound **l** was transformed into Georgian both as **l** and **l**.

The same can be said about the phonetic adaptation of New Persian **z**. Parallel forms **zira/ iraprove** that, like Middle Persian, **z** was transformed in Georgian in two ways as **z** and **z**, and not only as **z**.

None of the analyzed six substantives (Middle Persian **ramak**>New Persian **rama/râme**, Middle Persian **pardag**>New Persian **pârda/pârde**, Middle Persian **x nag(?)**/New Persian **x nag h**, Middle Persian***zir-ak**> New Persian **zir-a/zir-e**, Middle Persian **pardag**> New Persian **parda/pârde**, Middle Persian * **lak**> New Persian **la/ âle**) and two adjectival etymons (Middle Persian ***s dag**>New Persian **s da/sâde**, New Persian **âbok**) have changed their morphological category in the process of borrowing. An exception is the adjective **puk**, which has been substantivized in Georgian as a result of ellipsis of determinant collocation(**Young fellow**).

In two cases, parallel forms of Middle Persian and New Persian cyclical loans (Middle Persian ***zir-ak** > Georgian **zirak-i/ irak-i** and New Persian **zir-a/zir-e**, Georgian **zira/ ira**; Middle Persian * **lak** > Georgian **ala -i** and New Persian **la/ âle** > Georgian **ala**) are semantically identical.

In other cases, the meanings of parallel forms obtained as cyclical loans are not identical. This can be explained by the transformation of the meaning of the etymon as well as gradual semantic differentiation of Middle Persian and New Persian loans on the Georgian soil. It is obvious that such differentiation was gradual. This can be proved on the examples of **pardag** and **sadag**. In earlier written monuments their meanings were identical to those of **parda** and **sada**. However, in later periods, the meanings are different.

Some of the loans analyzed in the given paper have not undergone semantic alteration, while others have acquired meanings different from their etymons. The meanings of the etymon and the loan coincide in cases of New Persian loans: **parda**, **auk-i**, **xana**, **zira/ ira**, **sada**. Examples of semantic transformation are: **remak-i**, **rema**, **pardag-i**, **abuk-i**, **ala**, **xanaga**. In two cases (**rema**, **pardag-i**) the etymon has undergone hyponymization; hence, the relationships between the etymon and the loan are hypo-hyperonymic. However, **remak-i**, **abuk-i**, **ala** and **xanaga** are related to the etymon on the basis of implication.

Polysemic etymons under analysis are actually transformed into monosemic loan-words. Polysemantization of the loans is ephemeral. The number of meanings does not exceed two, out of which only one meaning really functions.

The index of adaptation of loans is, above all, the frequency of their use. Currently, **remak-i**, **auk-i**, **xanaga** are no longer used. The word **xana** (house) is no longer used as a separate lexical unit. The degree of adaptation of loan-words is also identified based on their derivational activity in the borrower language. Such activity has been revealed in case of three loans (**abuk-i**, **pardag-i**, **sadag-i**) which have yielded the following derivatives: a compound word mze **abuk-I** “handsome young man” and nominal verbs *active voice*: a- **abu** -eb-s “to help to get younger”, *passive voice*: **abu** -d-eb-a” to become younger); a-**pardag**-eb-s “to furnish with carpets”, *active voice*: u-**sadag**-eb-s “adjust”, *passive voice*: e-**sadag**-eb-a “to fit”.

მზისა ბუსკივადე

„დედე ქორქუთის ნიგნის“ ახლად აღმოჩენილი ხელნაწერის შესახებ

2019 წელს თურქოლოგიური სამეცნიერო სივრცისათვის ცნობილი გახდა, რომ არსებობდა „დედე ქორქუთის ნიგნის“¹ ახალი, მესამე, ხელნაწერი. ეს აღმოჩენა დაკავშირებულია ირანის თურქმენ საჰრად ნოდებულ რეგიონში, ქალაქ გუნბეთში მცხოვრებ ველი მუჰამედ ჰოჯას სახელთან.² სამეცნიერო საზოგადოებას კი იგი ცნობილმა ფოლკლორისტმა, ეგეოსის უნივერსიტეტის პროფესორმა მეტინ ექიჯიმ გააცნო.

ჯერჯერობით ახლად აღმოჩენილი ხელნაწერის შესახებ ნიგნის სახით სამი ნაშრომი გამოცემული. სამივე ნაშრომი 2019 წელს დაიბეჭდა. 1. მეტინ ექიჯის მიერ თანამედროვე თურქულ ენაზე თარგმნილი „Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası- Soylamalar ve 13. Boy- Salur Kazan'ın Yedi Ba lı Ejderhayı Öldürmesi“ (დედე ქორქუთის

¹ „დედე ქორქუთის ნიგნი“ 1987 წელს ოღუზურიდან ქართულ ენაზე თარგმნეს აკადემიკოსმა ელიზბარ ჯაველიძემ და პროფესორმა გიორგი შაყულაშვილმა. მიუხედავად იმისა, რომ ფონოლოგიური თვალსაზრისით სახელის „ქორქუთ“ სწორი დანერილობა იქნებოდა „კორკუთ“, ამ ეტაპზე ჩვენ სახელის უკვე არსებული თარგმანით ვიხელმძღვანელთ.

² ველი მუჰამედ ჰოჯა თურქმენული ენისა და ლიტერატურის საკითხებით, განსაკუთრებით, თურქულ ენაზე დანერილი ხელნაწერების შეგროვებით და დაცვით არის დაკავებული. ახალი ხელნაწერის პოვნას კი იგი შემდეგნაირად აღწერს „2018 წლის 12 დეკემბერს თეირანში ვიმყოფებოდი. საქმეების მოთავეების შემდეგ ნიგნის ბაზრობაზე წავედი. ნიგნის მალაზია „ჰუნერის“ მეპატრონე ჩემი დიდი ხნის ნაცნობი და მეგობარია. იქ ჩემთვის საინტერესო არაფერი აღმოაჩნდა. მოულოდნელად მალაზიაში უცნობი კაცი შემოვიდა, ხელში გასაყიდად გამზადებული ხელნაწერი ეჭირა. მიუხედავად იმისა, რომ არ ვიცოდი რა სახის ძეგლთან მქონდა საქმე, იმის გამო, რომ ძეგლი თურქული იყო გადავწყვიტე მეყიდა. ხელნაწერის გამყიდველმა ვინაობის გამხელა არ ისურვა. მხოლოდ ის თქვა, რომ მისი ოჯახი ყაჯართა გვარს ეკუთვნოდა და ეს ხელნაწერიც ყაჯართა დინასტიის დამაარსებლის, ალა მუჰამედ ხან ყაჯარის, ბიბლიოთეკას ეკუთვნოდა. უცნობმა ასევე აღნიშნა, რომ ხელნაწერი თაობიდან თაობას გადაეცემოდა და მის ოჯახსა და ახლობლებს მემკვიდრეობით გადაეცემული სხვა ნიგნებიც ბევრი ჰქონდა. ხელნაწერი თეირანში ერთ-ერთ მკვლევარს ვაჩვენე, თუმცა მან „მნიშვნელოვანი ძეგლი არ არისო“ თქვა. გუნბეთში კიდევ ერთ მკვლევარს შევხვდი, მაგრამ ხელნაწერით არც ის დაინტერესდა. ამის შემდეგ, ძეგლის დასკანერებული ვარიანტი თურქეთში მცხოვრებსა და ანკარის უნივერსიტეტის დოქტორანტს, თურქმენ მკვლევარს მაჰრუზ ათაბაის გაგუგზავნე და ძეგლის შესწავლა ვთხოვე „N. Shahgöli, V. Yaghoobi, Sh. Aghatabai, S. Behzad, Dede Korkut Kitabı'nın Gümbet Yazması, nceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım“ Modern Türklük Ara tırmaları Dergisi Cilt 16. Sayı 2. (Haziran 2019), 4.

ნიგნის თურქისტან/თურქმენ საპრას ნუსხა – ლექსად წარმოთქმული ამბავი და მე-13 სალურ ყაზანის მიერ შვიდთავიანი გველეშაპის დამარცხების დესტანი); 2. ანკარის უნივერსიტეტის სოციალურ მეცნიერებათა ინსტიტუტის დოქტორანტთა ჯგუფის მიერ დამუშავებული „Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması, nceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım“ („დედე ქორქუთის ნიგნის“ გუნბეთის ხელნაწერი, გამოკვლევა, ტექსტი, ინდექსი და ფაქსიმილიე) და 3. აღმოსავლეთმცოდნე იუსუფ აზმუნის მიერ გამოცემული „Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması ve ki Yeni Boy ile Türken Sahra Nüshası/ Metin, Çeviri, Sözlük, Tıpkıbasım“ („დედე ქორქუთის“ მესამე ხელნაწერი და ორი ახალი დესტანით თურქმენ საპრას ნუსხა/ტექსტი, თარგმანი, ლექსიკონი, ფაქსიმილიე). შედარებით მეტია სამეცნიერო სტატიების დონეზე დამუშავებული მასალები. ჩვენ მეთინ ექიჯის მიერ გამოცემულ ნაშრომს მივანიჭეთ უპირატესობა. ვისარგებლეთ ნასირ შაჰგოლის ხელმძღვანელობით დოქტორანტთა ჯგუფის მიერ დამუშავებული მასალითაც. სამწუხაროდ, იუსუფ აზმუნის ნაშრომის სრული ელექტრონული ვერსია ვერ მოვიპოვეთ, თუმცა მის მოკლე ვარიანტს გავეცანით.

„დედე ქორქუთის ნიგნის“ ახლად აღმოჩენილი ნუსხა მოცულობით 236/146 ზომისაა, შედგება 31 ფურცლისგან. ფურცლები მუქი ყვითელი ფერისაა და საკმაოდ ხარისხიანია. ხელნაწერის კიდევები ძალიან გაცვეთილი, ადგილ-ადგილ ოქსიდირებული და დალაქავებულია. მე-5 ფურცლის ბ გვერდზე, მეორე სტრიქონის შემდეგ ფაქტობრივად 1347 (1928/29) წლით დათარიღებული ცნობაა მიწერილი. Cild-i duyum-i kitab-i Türkmen lisanı/Türkmen Lisanı kitabının ikinci cildi (თურქმენული ენის ნიგნის მეორე ტომი). პროფესორი აჰმედ ბიჯან ერჯილასუნი ხელნაწერის თურქმენულ ენასთან და ირანის თურქმენებთან კავშირს გამოორიცხავს. მისი აზრით აღნიშნული სტრიქონები გაცილებით გვიან არის მიწერილი. „1347 წელი ახალი წელთაღრიცხვის 1928-1929 წლებს ნიშნავს. გამოდის, რომ ეს მინაწერი ხელნაწერის იმდროინდელი მფლობელის მიერ არის გაკეთებული. აქ სიტყვაში „Türkmen“ თურქმენ საპრასან თურქმენეთის თურქმენები კი არ იგულისხმება, არამედ სამხრეთ აზერბაიჯანის, აღმოსავლეთ ანატოლიისა და ერაცის თურქმენები უნდა იყვნენ ნაგულისხმევი“¹. სავარაუდოა, რომ აღნიშნული მინაწერის გაკეთებისას ტექსტი ნაკლები არ იყო. გარდა ამისა, რახან ნახსენებია სიტყვა „მეორე ტომი“, გამოდის, რომ აღნიშნული მინაწერის ავტორი ფიქრობდა, რომ არსებობდა „დედე ქორქუთის ნიგნის“ ხელნაწერის პირველი ტომიც. საბოლოოდ, ხელნაწერის სათაურის დადგენა შეუძლებელი რომც იყოს, ფაქტია, რომ ეს თხზულება „დედე ქორქუთის ნიგნია“.

ხელნაწერის პირველი რამდენიმე ფურცელი დაკარგულია და არც ავტორის შესახებაა მოცემული რაიმე სახის ცნობა. არც გადამწერისა და გადანერის თარიღის შესახებ ვიცით რაიმე. უპირველეს ყოვლისა,

¹ Ercilasun Ahmed Bican, *Dede Korkut Kitabının Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar* (Milli Folklor, 2019, Yıl 31, Sayı 123), 2. www.millifolklor.com

უნდა შევეხოთ ტექსტის ჩანერის თარიღს. ისტორიკოსი ფარუქ სუმერი ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით ამტკიცებს, რომ დრეზდენისა და ვატიკანის ნუსხებისათვის საერთო წერილობითი წყარო მე-16 საუკუნის მეორე ნახევრამდე ვერ დაინერგებოდა.¹ აღნიშნული შეხედულება ახლად აღმოჩენილი ხელნაწერის პირვანდელ სახეზეც ვრცელდება. ამ აზრს ხელნაწერის ენის თავისებურებები კიდევ უფრო საფუძვლიანს ხდის. ფარუქ სუმერის მიერ ხაზგასმული სიტყვა „ბაში აჩუქ“² (ოსმალთა ბატონობის პერიოდში ამ სახელით იხსენიებოდა იმერეთი)³ გუნბეთის ხელნაწერშიც გვხვდება⁴. ხელნაწერში მოვლენების განვითარების ცენტრი აზერბაიჯანი და ირანის თურქული არეალია. ადგილ-ადგილ გვხვდება ძველ თურქულ რწმენასთან დაკავშირებული ისეთი საკითხები, როგორცაა: ცისა და მიწის კულტი, მგლის კულტი, ტოტემიზმთან დაკავშირებული სხვა საკითხები. გარდა ამისა, გუნბეთის ხელნაწერი იმის თქმის საშუალებასაც იძლევა, რომ იგი ყიზილბაში თურქების სოციალურ-კულტურულ გარემოშია დაწერილი. აღის, ჰასანის, ჰუსეინის, ფატიმას, წმინდა ილიასის სახელების ხსენება სწორედ ამაზე მიუთითებებს. რაც შეეხება გადაწერის საკითხის, ამის შესახებ ძალიან კარგ მასალას გვაძლევს აშიები. გადამწერის მიერ 1ა გვერდის მე-5 სტრიქონზე სიტყვის „uçmak“ (ფრენა, სამოთხის მნიშვნელობითაც გამოიყენებოდა) და 1ა გვერდის მე-10 სტრიქონზე სიტყვის „sızdırdı“ (გამონურვა, სიკეთის, სათნოების მნიშვნელობაც ჰქონდა) განმარტებას და მის მიერვე დასახელებულ წყაროს თუ გავითვალისწინებთ, წყაროდ კი იგი მირზა მეჰმად ჰანის 1759 წლის ლექსიკონს ასახელებს, ადვილი სათქმელია, რომ ხელნაწერი აღნიშნულ თარიღამდე ადრე ვერ გადაინერგებოდა⁵. ტექსტის დასასრულს

¹ N. Shahgoli, V. Yaghoobi, Sh. Aghatabai, S. Behzad, *Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması, nceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım*” Modern Türklük Ara tırmaları Dergisi Cilt 16. Sayı 2 (Haziran, 2019), 9.

² ფარუქ სუმერი ნაშრომში „ოღუზები (თურქმენები) ისტორიები, ტომების ჩამოყალიბება, დესთანები“ ხაზს უსვამს სიტყვა „ბაში აჩუქ“-ს. მისი განმარტებით მე-16 საუკუნის სეფიანთა ირანის ისტორიკოსი, რუმლუ ჰასან ბელი, ამ ზედმეტსახელით ქართველ მეფეს, ბაგრატს, მოიხსენიებდა, რომელიც მისი თანამედროვე იყო. უფრო ძველ წყაროებში სიტყვა „ბაში აჩუქ“ არ გვხვდება. Faruk Sümer. *O uzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Te kilatı, Destanları* (Ankara, 1972), 414.

³ Kılıç Orhan, *Gürcü Prensliklerinden Gürcü Meliklere: Batı Kafkasya'nın Somanlı Hakimiyeti Öncesi ve Sonrasında Aki dari De i im Süreci* (Gori, 2019), 71.

⁴ ჯერჯერობით ხელნაწერის დასათაურებასთან დაკავშირებით ერთიანი მოსაზრება არ არსებობს. მეტინ ექიჯი და იუსიფ აზმუნი მას თურქმენ საჰრას ნუსხას უწოდებს, ნასირ შაჰგოლის ჯგუფი კი – გუნბეთის ნუსხას. ჩვენ ამ შემთხვევაში გადავიხარეთ შაჰგოლის ჯგუფის დასათაურებისკენ ვინაიდან ახალი ხელნაწერი ქალაქ გუნბეთის სახელთან არის დაკავშირებული.

⁵ N. Shahgoli, V. Yaghoobi, Sh. Aghatabai, S. Behzad, *Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması, nceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım*” Modern Türklük Ara tırmaları Dergisi Cilt 16. Sayı 2 (Haziran, 2019), 11.

არის შემდეგი მინანერი „Hacılı'ya Allah rahmet eyesin“ (ალაჰმა აცხონოს ჰაჯილუ). სავარაუდოა, რომ ტექსტი ვინმე ჰაჯილუსთვის საჩუქრად გადაუციათ.

ხელნაწერი 61 (1ა-31ა) გვერდს მოიცავს. ძეგლის 1ა -26ბ გვერდებს შორის სხვადასხვა მოცულობის ამბავია გადმოცემული. 26ბ გვერდსა და 31ა გვერდებს შორის კი უსათაური დესტანს ვხვდებით. აღნიშნულ დესტანი, შინაარსიდან გამომდინარე მეთინ ექიჯიმ დაასათაურა როგორც „სალურ ყაზანის მიერ შვიდთავიანი გველეშაპის დამარცხების დესტანი“. ხელნაწერში სულ 24 ამბავი და ერთი საგმირო ეპოსია მოცემული. უნდა აღინიშნოს, რომ დრეზდენისა და ვატიკანის წუსხებისგან განსხვავებით ოცდაოთხივე ამბავი ლექსად არის მოცემული. საბოლოო ჯამში, ხელნაწერი 25 თავისაგან შედგება. 25 ამბიდან ორი სალურ ყაზანის სახელთან არის დაკავშირებული. მე-17 თავში მოთხრობილია, როგორ მოიხვეჭა სალურ ყაზანმა სახელი, ხოლო 24-ე თავში კი სალურ ყაზანის ლაშქრობის მოკლე აღწერაა მოცემული. 1 და მე-2 თავები სხვა თავებისგან განსხვავებულია. აღნიშნული თავები შესაძლოა ხელნაწერის სანყისი გვერდების გაგრძელებად მივიჩნიოთ. მათში რელიგიურ-მისტიკური საკითხები გაცილებით მეტია. ვხვდებით დავით ნინასწარმეტყველისა და სოლომონ მეფის სახელებს, ასევე მოცემულია არაფატის მთაზე აბრაამის მიერ ისააკის მსხვერპლშენიერვის ამბავი. მიუხედავად ამისა, ძეგლის მთავარი თემა მაინც გმირთა ცხოვრებაა. მხოლოდ მე-18 თავი წარმოადგენს ამ მხრივ გამონაკლისს. აღნიშნულ თავს შეიძლება პირობითად „დედე ქორქუთის ნინასწარმეტყველება“ ვწოდოთ. იკვეთება შემდეგი გარემოება: დროის ცვლილებას ცხოვრების წესისა და ღირებულებების შეცვლაც მოჰყვა. მომთაბარე ცხოვრების წესი მკვიდრი ცხოვრების წესით შეიცვალა. ამას ადასტურებს ოღუზი თურქების საცხოვრებლების აღწერა და თხზულებაში დასახლებული საყოფაცხოვრები ნივთები. çadır - oba , otaköylü, a aç çanak- ta çanak,

„Çadırlar yıkıla, bir yerde obaola,

Ota lar yıkıla, bir yerde köylü ola;

A aç çanak, ta çanak birbirine karı ık ola,¹

„დიდი კარვები (Çadırlar) დაიქცა და მისი ადგილი მცირე ზომის კარავმა (oba) დაიკავა,

მმართველთა კარვები დაიქცა და მისი ადგილი სოფლების საცხოვრებელმა დაიკავა,

ხისა და ქვის ჭურჭელი ერთმანეთშია არეული“.

უნდა აღინიშნოს, რომ თურქი ხალხის ცხოვრების წესი მათ საცხოვრებელ სახლებზეც ახდენდა გავლენას. კარვით სახელდებული საცხოვრებელი სახლები იერარქიის და სოციალური სტატუსის მაჩვენებელიც იყო. ყველა კარავს სხვადასხვა სახელი ჰქონდა. მაგალითად: მმართველების ან სხვა მაღალი წოდების პირებისთვის განკუთვნილ

¹ Ekici Metin, *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası- Soylamalar ve 13. Boy-Salur Kazan'ın Yedi Ba lı Ejderhayı Öldürmesi*, Ötüken Ne riyat (stanbul, Haziran, 2019) 97.

კარვებს, რომლებიც მაღალი და განიერი კალთებით, ზოგჯერ ოთხი, ზოგჯერ კი შვიდი ანძისგან და ოთხი ფენის ქსოვილისგან იგებოდა, ეწოდებოდა “Otak”. იმ კარავს, რომელიც მეომრებისთვის იყო განკუთვნილი – “Orda”, სახლის მსგავსს, რამდენიმე ანძისგან აგებულ, მრავალი ნაწილისაგან შემდგარ კარავს კი – “Oba”. მზისგან თავის დასაცავად აგებული კარვები “Günlük”-ის სახელით არის ცნობილი.¹ ჩვენ მიერ მოყვანილი მაგალითიდან ჩანს, რომ კარვების მხოლოდ ერთი სახეობაა შემორჩენილი, რომელიც სახლს ჰგავს. ასეთი საცხოვრებელი სახლის არსებობა გარკვეული სახით იმის მანიშნებელია, რომ სოფლის ტიპის დასახლებასთან გვაქვს საქმე. გარდა ამისა, მესაქონლეობისა და მეჯოგეობის ნაცვლად ოლუზი ტომები სასოფლო-სამეურნო საქმიანობით არიან დაკავებულები:

„Dere, Tepe kalmayıp, ekin ile bahçe ola,

Dana buza ı kalmaya, çifte gide

O lan u ak kalmaya, ikinci ola“²...

„ხეობისა და მთების ნაცვლად სახნავ-სათესი და ბალი გაჩნდა,

ხბო და ძროხის ნაცვლად ყანა და მინდორი გაჩნდა,

ჭაბუკების ადგილი მიწის მუშებმა დაიკავეს“

გმირი ბეგების დროც წასულა და მათი ადგილი ლაჩრებსა და მხდა-ლებს დაუკავებიათ: „Asil beyler tükene, avam kala“ (ნამდვილი ვაჟკაცები გაქრნენ, ლაჩრებია დარჩნენ). აქვე ხაზი უნდა გაესვას უცხო ტომის ქალთან ქორწინების საკითხსაც. „დედე ქორქუთის წიგნის“ ახლად აღმოჩენილ ნუსხაში ქალთა სოციალური სტატუსის შესახებ ისევე მახვილდება ყურადღება, როგორც სხვა ნუსხებში. მართალია სელჯან ხათუნის, ბანუ ჩიჩეკის, ან ბურლა ხათუნის მსგავსი ქალთა სახეები, როგორც ეს დრეზდენისა და ვატიკანის ნუსხებშია არ გვხვდება, მაგრამ ქალის დანიშნულების შესახებ, რაც ძირითადად ოჯახის შექმნაში გამოიხატება, ცნობებს აღნიშნული ნუსხაც გვანდის. პატრიარქალური წყობის მთავარ გამოვლინებას ვაჟების ყოლა, მათით თავის მოწონება, მათი იმედთან და მომავალთან დაკავშირება წარმოადგენს: ამ ნუსხაში ქალი პერსონაჟი არ არის.

“Bir ki inin altı ya ında o lu olsa,

Yurdun gelece i, göz aydını, bel kuvveti yürek ya ı,

Yedi ya ında kızı olsa du manadan beter,

ev da itıcısı, ev bozuncusu, yabancı gelini”³.

„კაცს თუ ექვსი წლის ვაჟი ჰყავს,

ქვეყნის მომავალი, თვალის სინათლე, წელის სიმრთელე და გულის მაღამოა.

¹ Banarlı Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt I (stanbul, 1983), 97.

² Ekici Metin, *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası-Soylamalar ve 13. Boy-Salur Kazan'ın Yedi Ba lı Ejderhayı Öldürmesi*, Ötüken Ne riyat (stanbul-Haziran, 2019), 97.

³ Ekici Metin, *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası- Soylamalar ve 13. Boy-Salur Kazan'ın Yedi Ba lı Ejderhayı Öldürmesi*, Ötüken Ne riyat, (stanbul, Haziran, 2019), 97.

თუ შვიდი წლის ქალი ჰყავს, იგი მტერზე უარესია.
სახლის დამაქცევარი, სახლში განხეთქილების შემომტანი უცხო
რძალია“.

სხვა ტომის ქალზე დაქორწინების სავალალო შედეგები ცალკეც
კი შეიძლება იყოს განხილული.

„ Bilimeyen yabancı ilden, yabancı yerden,

O uz senin içine bir kız gelip gelin ola,

Bir ay geçmeden o gelin ya ma ının altından söylenmeye ba laya,

Bir yıl dolmadan kayınbabası ile kayınanasına laf yeti tire,

„Ba ım bahtı“, „alp yi idim“, atan yaman, anan yaman,

Benim evce izim ayır“ der;

Evini ayıra, çadıra gücü yetmese,

Çubuk büküp üstüne hasir serip „ evim” diye,

Bir keçisi o lak do ursa malım diye.

Kazan almaya gücü yetmese çömlek ala,

Pirince gücü yetmese yarma koya,

Ak am olunca „Ba ım bahtı“ , „alp yi idim“

Tatlı taamlı bir eyler pi irdim, gel , ye diye

Kayınbabanın ba a kakmasından,

Kaynana eziyetinden kurtuldum, ükür diye... ¹.

„ოღუზო, შენთან უცხო და უცნობი მხარედან

ქალიშვილი მოვა და რძალი გახდება;

ერთი თვეც არ იქნება გასული, რომ ნიქაბის ქვეშიდან ბუზღუნს
დაიწყებს.

ერთი წელიც არ გავა, რომ მამათილსა და დედამთილს სიტყვას
შეუბრუნებს;

„ჩემო ბედნიერებავ“, „ჩემო ვაჟკაცო“ მამაშენი ცუდია, დედაშენიც
ცუდია

ცალკე გავიდეთო, იტყვის;

სახლეულს გაჰყოფს და კარვის აგების თავი რომ არ ექნება,

ჯოხებზე ჩალას დააფენს და ჩემი სახლიაო, იტყვის;

თხა რომ თიკანს მოიგებს, ჩემი ქონებააო იტყვის;

ქვაბის შეძენის თავი რომ არ ექნება, თიხის ჭურჭელს იყიდის;

ბრინჯის ნაცვლად ფაფას მოხარშავს;

სალამოსკენ „ჩემო ბედნიერებავ“, „ჩემო ვაჟკაცო“,

გემირელი ვახშამი მოგიშაადეო, იტყვის;

მადლობა ღმერთს, რომ მამამთილის დაყვედრებული სიკეთისგან,
დედამთილის მარწუხებისგან გავთავისუფლდით, იტყვის.“

უცხო ტომის ქალი ისეა ნაჩვენები, როგორც სახლის დამაქცევარი.
მას არ შესწევს უნარი მართოს ოჯახი, სათანადო პატივი სცეს ოჯახის
უფროსებს. უცხო ტომის ქალისათვის იმ ტომის, საზოგადოების, ერის,
ხალხის ღირებულებები და ტრადიციები, რომელთა შორისაც მას უწევს

¹ Ekici Metin, *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası- Soylamalar ve 13. Boy-Salur Kazan'ın Yedi Ba lı Ejderhayı Öldürmesi*, Ötüken Ne riyat (stanbul, Haziran, 2019), 96.

ცხოვრება, ვერასოდეს გახდება საკუთარივით ახლო და გასაგები. შეგვიძლია მარტივად დავასკვნათ, რომ მე-18 თავში შეინიშნება გარკვეული სახის გულისტკივილი და სინანული, გადაღებულია წარსული, ნაჩვენებია, რომ ღირებულებების, ტრადიციების დადგენილი სოციალური ნორმების უგულვებლყოფას შედეგად საზოგადოებრივი გაერთიანების რღვევა მოსდევს.

როგორც აღვნიშნეთ, „დედე ქორქუთის წიგნის“ ახალ ხელნაწერში მხოლოდ ერთ დესთანს ვხვდებით. დესთანში ერთ-ერთი ოღუზი ბეგის, სალურ ყაზანის, მიერ შვიდთავიანი გველემაპის დამარცხების ამბავია აღწერილი. უნდა ითქვას, რომ დედე ქორქუთის ბეგებს შორის სალურ ყაზანი გამორჩეულ ადგილს იკავებს. დრეზდენის ნუსხაში მას სამჯერ ვხვდებით: 1. Salur Kazanın Evinin ya malandı 1 destan (სალურ ყაზანის სახლეულის დარბევის დესთანი) 2. Kazan Bey o lu Uruzu Beyin esir oldu u destan (ყაზანის ვაჟის, ურუზ ბეის, დატყვევების დესთანი) 3. Salur Kazan esir olup o lu Uruzun çıkardı 1 destan (ურუზის მიერ სალურ ყაზანის ტყეობიდან დახსნის დესთანი) ვატიკანის ნუსხაში მისი სახელი სათაურშიც კი არის გატანილი „Hikayet-i O uzaname-i Kazan Bey ve Gayri“ (ოღუზანმეს ისტორია, ყაზან ბეი და სხვები). „დედე ქორქუთის წიგნში“ ბეგთაბეგად ბაიდურ ხანია მოხსენიებული, ხოლო მის მარჯვენა ხელად კი – სალურ ყაზანი. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ბაიდურ ხანი პასიური პერსონაჟია, რომელიც ბრძოლებსა და შეჯიბრებებში მონაწილეობას არ იღებს. სალურ ყაზანის შესახებ თურქი ფოლკლორისტიკების მიერ გამოქვეყნებული არაერთი სამეცნიერო კვლევა არსებობს, მაგალითად: ორჰან შაიქ გიოქიას ნაშრომში „Dedem Korkudun Kitabı“ (წიგნი პაპაჩემი ქორქუთისა) მას ცალკე თავი აქვს მიძღვნილი; ასევე ძალიან საინტერესოა ალი დუიმაზის ნაშრომი „Bir Destan Kahramanı Salur Kazan“ (ეპოსის გმირი სალურ ყაზანი), რომელშიც სალურ ყაზანის როგორც ისტორიული პირის შესახებაა მსჯელობა. შეგვიძლია დავასახელოთ აჰმედ ბიჯან ერჯილასუნის სტატია „Salur Kazan Kimdir“, (ვინ არის სალურ ყაზანი) რომელშიც სალურ ყაზანის ვინაობისა და ცხოვრების შესახებ მნიშვნელოვანი ცნობებია მოცემული. ასევე ხაზი უნდა გაესვას ბოლო წლებში (2015-2016) გამოცემულ სამეცნიერო კვლევებს, რომლებიც გუროლ ფეჰლივანსა და სადეთინ ოზჩელიქს¹ ეკუთვნის. ჩვენი ინტერესი ამჯერად სალურ ყაზანის ვინაობის დადგენას არ ეხება, ამიტომ არ შევუდგებით მის შესახებ არსებული ცნობების დეტალურ ანალიზს. სალურ ყაზანი იმდენად არის ჩვენთვის საინტერესო, რამდენადაც ხელნაწერში როგორც მის შესახებ, ასევე სხვა ოღუზი ბეგების შესახებ ვიგებთ ახალ ინფორმაციას. ეს ინფორმაცია კი დრეზდენისა და ვატიკანის ნუსხებში ან ძალიან მცირე დოზით არის მოცემული, ან საერთოდ არ არის. დრეზდენისა და ვატიკანის ნუსხებში ბეგების ცხოვრებისა და მათი საომარი მოქმედებების აღწერა ყოველთვის იძლეოდა იმის ფიქრის საფუძველს, რომ არსებობდა კიდევ

¹ Ali Duyamaz, Bir Destan Kahramanı Salur Kazan, Kitapyurdu (İstanbul, 1997); Ahmed Bican Ercilasun, Salur Kazan Kimdir?, Milli Folklor, Sayı 56, Yıl 14.

სხვა დესტანები, რომლებიც უფრო დეტალურად აღწერდნენ ამა თუ იმ ამბავს. ეს დესტანები კი ან ზეპირმეტყველებას შემორჩა, ან სრულიად დაიკარგა. შეიძლება ითქვას, რომ ავშარ ბეგი სრულიად ახალი პერსონაჟია. მისი სახელი დრეზდენის ნუსხაში მხოლოდ ბეგების ჩამონათვალშია მოცემული, ვატიკანის ნუსხაში კი მის შესახებ არაფერს ამბობენ. თუ გავითვალისწინებთ იმ თვისებებს, რომლებითაც ავშარ ბეგია დახასიათებული, შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ მის შესახებაც იყოს ეპოსი, რომელიც ჯერჯერობით აღმოჩენილი არ არის. დესტანში დასახელებულია შემდეგი ოლუზი ბეგები: დელი დუნდარი, ყარა ბუდახი, უჩანი ხანის ვაჟი ემენი და ავშარი. ავშარის საომარი თვისებების გარდა, ყურადღება მახვილდება იმ ფაქტზე, რომ ბაინდურ ხანი მას ელჩად გზავნის ფადიშაჰ ბიჩინთან.

დრეზდენის ნუსხის მე-11 დესტანში სალურ ყაზანი საკუთარი საგმირო საქმეების შესახებ ქოფუზის თანხლებით ქებას წარმოთქვამს. სწორედ აღნიშნულ ქებაში გვხვდება სტრიქონები, რომლებშიც იგი შვიდთავიან გველეშაპის დამარცხებას ახსენებს :

„Yedi ba lı ejderhaya yeti ip vardım,

Heybetinden sol gözüüm ya ardı.

Hey gözüüm, namert gözüüm, kalle gözüüm,

Bir yilandan ne var ki korktun dedim.“¹

„შვიდთავიან გველეშაპს დავედევენე და დავენიე

მისი ძლევამოსილებისგან მარცხენა თვალი მეცრემლებოდა

ჰეი, ორგულო და მშიშარა თვალო

ამ გველმა როგორ შეგაშინაო, ვთქვი“.

ზუსტად ეს ეპიზოდი არის ვრცლად და დეტალურად აღწერილი გუნბეთის ნუსხის მხოლოდ ერთ დესტანში, რომელიც რიგით მე-13, ახალი დესტანია. „Kara Da ın ete inde yedi yerde me ale gibi yanan ı klar gördü. Yedi yerde koyu koyu tütüp çıkan duman gördü.Kazan bu ı ıkları kendi ordusunun me ale ı ıkları sandı. Atının üstünde o ı ıklara do ru, da ın tepesinden a a ıya,yola koyuldu..... Bu sırada Kazan ı ıkların oldu u yere yakla ınca bir cismi yatar gördü. Yedi yer evreni bir ejderhaya rast geldi... Kazan Ejderha ile dövü meye bal adı, ejderhanın heybetinde Kazan'ın bir gözü bulandı, kan çana ına döndü. Kazan kendi gözüne kızıp söyledi „Sen benim namert gözüüm kara çelik kılıcın keskinli inden korkmazdın, on altı batman kafir güzüüm ba ima vuruldu pörtlemedin. Ejderha dedikleri bir yilandır, bunda ne var ki bulanırısın, kanlanırısın? Senin gibi namert göz, benim gibi mert yi itte neyler?“² (შავი მთის კალთებზე შვიდ ადგილას ჩირაღდანით მოელვარე შუქი დაინახა. შვიდ ადგილას მუქად ამომავალი კვამლი დაინახა, ყაზანს ეს შუქი საკუთარი ჯარის ჩირაღდნები ეგონა. ცხენზე შეჯდა და სინათლისკენ გასწავა, მთის წვერიდან დაბლა დაეშვა .. ყაზანი მოელვარე

¹ Ergin Muharrem, *Dedem Korkut Kitabı*, Milli E itim Basımevi, II. baskı (stanbul, 1971), 221.

² Ekici Metin, *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası- Soylamalar ve 13. Boy-Salur Kazan'ın Yedi Ba lı Ejderhayı Öldürmesi*, Ötüken Ne riyat (stanbul, Haziran, 2019), 11.

სინათლის ადგილს მიუახლოვდა და მწოლიარე არსება დაინახა, შვიდთავიან გველეშაპს გადაეყარა. ყაზანი და გველეშაპი ერთმანეთს შეებნენ. გველეშაპის სიძლიერემ ყაზანს თვალი დაუბნელა და სისხლით აუვსო. ყაზანი საკუთარ თვალს გაუბრაზდა: ჩემო ორგულო თვალო, შავი ფოლადის ალესილი ხმლისაც კი არ შეგმინებია, თავს ურჯულოების თექვსმეტი ბათმანი გურზი მომხვდა და არაფერი დაგკლებია, იმას, რასაც გველეშაპს ეძახიან, გველია და მეტი არაფერი, ასე რამ შეგამინა რომ იმღვრევი და სისხლით ივსები, შენისთანა ორგული თვალი ჩემისთან ვაჟკაცს არაფერში სჭირდება). ყაზანი შეეცდებოდა კიდევ საკუთარი ხელით თვალის ამოგდებას, მაგარმ იმის შიშით, რომ ხალხი ამას გველეშაპს დააბრალებდა გადაიფიქრებს. გველეშაპის დამარცხებას, რა თქმა უნდა, სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ გზით ნაჩვენებია, როგორ ებრძოდნენ ოღუზი ტომები ერთი შეხედვით დაუმარცხებელ მტერსა და ბოროტ ძალებს. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თურქულ კულტურაში გველეშაპის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული. იგი მითოლოგიური არსებაა და უმეტესად სხვადასხვა ცხოველისა და ფრინველის თვისებების ნაერთს წარმოადგენს. პერტევ ნაილი ბორათავი სიტყვის „ejder“, „ejderha“ სპარსულ წარმომავლობაზე ამახვილებს ყურადღებას. ბორათავის მიხედვით სხვადასხვა გადმოცემაში ეს არსება სხვა სახელითაც – „evren“– გვხვდება და იგი საკმაოდ დიდი ზომის გველია. ბორათავი მას შვიდთავიან ურჩხულსაც უწოდებს.¹ ჩვენი მხრივ, გვინდა დავამატოთ, რომ დესთანში არის ერთი მნიშვნელოვანი ეპიზოდი, როცა სალურ ყაზანი გველეშაპის დამარცხების შემდეგ მისი ტყავისგან სამოსელს შეიკერავს. საბრძოლო იარაღის ჩასადებებსა და ცხენის ლაგამ-აბჯარ-უნაგირსაც კი გველეშაპის ტყავისგან შეაკერინებს. საჩრდილობელსაც კი დაამზადებინებს. სალურ ყაზანი გველეშაპის ტყავში გახვეული ბრუნდება საკუთარ ხალხთან. ეს ერთი შეხედვით მარტივი ქმედება ღრმა სიმბოლურ ფუნქციას ატარებს. გველეშაპის დამარცხება, მის ტყავში გახვევა გმირის ახალი თვისებებით შემკობას გულისხმობს. ცნობილია, რომ ოღუზი ტომები სახელს იქამდე არ არქმევდნენ შვილებს, სანამ ისინი რაიმე გმირობას არ ჩაიდენდნენ. ამისი ნათელი დასტურია ღირსე ხანის ვაჟის, ბოლაჩ ხანისათვის, სახელის დარქმევის ეპიზოდი. გველეშაპის დამარცხების მითოლოგემა კი გმირის ხელახლა დაბადებას უკავშირდება. ფუნქციონალურად კი ამ უკანასკნელს მეტი დატვირთვა აქვს. გარდა ამისა, ხაზი უნდა გავუსვათ იმასაც რომ გველეშაპის ბრძოლისა და დამარცხების ამბავი ორ მნიშვნელოვან კულტურულ დატვირთვას ატარებს. გველეშაპთან შებამდე სალურ ყაზანი ალაჰის მისამართით ლოცვას აღავლენს და დახმარებას სთხოვს. გველეშაპის დამარცხების შემდეგ კი, მის ტყავში ეხვევა. აღნიშნულ ეპიზოდში ისლამური და შამანური ტრადიციის კვალი აშკარაა. თურქულ მითოლოგიაში ცნობილი ფაქტია, რომ შამანები ცხოველის ან ფრინველის

¹ Boratav Pertel Naili, *100 Sorunda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi (stanbul, 1969), 28.

ტყავში ეხვეოდნენ და მათი სამოსელიც და თავსაბურავებიც ცხოველის ან ფრინველის ტყავისა იყო.

„დედე ქორქუთის წიგნის“ მესამე ხელნაწერი მრავალმხრივი კვლევის საგანია. იგი არ შეიძლება განვიხილოთ დრეზდენისა და ვატიკანის ნუსხებისგან დამოუკიდებლად. სამივე ნუსხა ერთი, საერთო „ოღუზნამეს“ შემადგენელი ნაწილია, რომლებიც ოღუზი ტომების შესახებ მნიშვნელოვან მასალას გვანვდის. ახლად აღმოჩენილი ხელნაწერის თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ მასში აშკარად იგრძნობა ოღუზი ტომების მკვიდრ ცხოვრებაზე გადასვლისა და ისლამური კულტურისა და ადგილობრივი რწმენა-წარმოდგენების შერწყმის კვალი. ნუსხაში შემოდის სრულიად ახალი პერსონაჟი – ავშარ ბეგი. იგი შემკობილია როგორც ფიზიკური, ისე გონებრივი შესაძლებლობების კუთხით. გადაჭარბების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ ახალი ნუსხა ავსებს წინა ნუსხების დანაკლისს და სხვა ნუსხების აღმოჩენის იმედსაც ბადებს.

Mzisa Buskivadze

Newly Discovered Manuscript of the Book of Dede Korkut

Dede Korkut's stories that are, undoubtedly, one of the most important masterpieces of Turkish World's vocal and written literacy tradition, have maintained its value from the past to the present by both transferring the terms of that era to us and as a counsel to society.

Stories of Dede Korkut, have become an essential source to analyze the communal life in different perspectives. Stories of Dede Korkut were a work of experiences which have taken place 10 centuries ago, the stories are a current masterpiece which is enough to arrange social life and people's behavior. The advice of Scholar Dede Korkut is continuing to be passable even though today. Three of them have been compiled by the writers of Dede Korkut's stories, one of the masterpieces which are the Turkish Saga tradition had created and lived along for centuries, get together with the scientific world. These are the manuscripts, which are named as cities' name that they found, in Dresden, Vatican and in 2019 in Turkmen Sahara-Günbet. In these manuscripts, the stories and marks indicate that: "The Book Of Dede Korkut" is not consisting of only 13 tribes found so far.

The scientific article offers discussion of the new, third manuscript of "The Book of Dede Korkut". In 2018, manuscript of the Book of Dede Korkut discovered in Gonbad, and in 2019 it became known to the scientific circles of Turkish studies. It was introduced to the scientific circles by Metin Ekici, Professor at Ege University and folklorist. There are only few works dealing with the new manuscript yet, among them there are only three books: 1. "Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası- Soylamalar ve 13. Boy-Salur Kazan'ın Yedi Ba lı Ejderhayı Öldürmesi" by Metin Ekici, 2. "Dede Korkut

Kitabı'nın Günbet Yazması, nceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım" by the group of doctoral students of the Institute of Social Sciences of Ankara University, under leadership of Nasir Shahgoli and 3. "Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması ve ki Yeni Boy ile Türken Sahra Nüshası/ Metin, Çeviri, Sözlük, Tıpkıbasım" by the orientalist Yusuf Azmun. For analysis of our manuscript we relied on the scientific work published by Metin Ekici but we have thoroughly studied the other works as well.

Gonbad manuscript includes 61 (1A-31A) pages in total. Pages 1A – 26B of the monument contain the stories of different volumes. From page 26B to 31A there is a dastan without title. This dastan, regarding its contents, is the dastan of defeating seven-headed dragon. The manuscript contains 24 stories and one heroic epos, overall the manuscript consists of 25 parts. Two of 25 stories are associated with Salur Kazan's name. Chapter 17 contains the story about how Salur Kazan became famous and Chapter 24 provides brief description of Salur Kazan's expedition. In cultures, animal images have become the subjects of legends, epics and stories with their cosmogonic and mythical features beyond realism. It was born from the necessity of reinforcing this notion twice to emphasize the image or concept of der dragon en, which is an important asset in the Turkish cultural department and which was examined at least. The characterization of the dragon being in the ancient Turkish cultural circle and other cultural circles is one of the points discussed in this paper. The dragon issue is a subject tat can be addressed in many repects. In this study I tried to determined in the manuscript "Book of Dede Korkut Tükistan/ Türkmen Sahra, a dastan about defeat of the seven-headed dragon by Salur Kazan" the fonctional value of dragon.

The manuscript clearly demonstrates the tradition of switching from nomad to settled lifestyle, In addition, there are mentioned such Oghuz begs, about whom the Dresden and Vatican manuscripts contain very scarce information. For example, Avshar Beg is absolutely new character in Gonbad manuscript. The manuscript contains a dastan telling about defeat of the seven-headed dragon by Salur Kazan. This episode contains apparent signs of shaman and Moslem traditions. Gonbad manuscript fills the gaps in Dresden and Vatican manuscripts and gives rise to the hopes of discovering of the new ones.

Ambivalent Iranian Root *fr i-: fr - : Semantic Analysis

The objective of the study is to perform a semantic-etymological analysis of the root *fr i-: fr - in the diachrony of Iranian languages. I present a summary of the meanings at different chronological levels that the word acquired at various stages of historical development.

The Iranian root *fr i-: fr - is one of the roots of the vocabulary of Iranian languages. In the historical-comparative dictionaries of Iranian languages, this root is reconstructed on the level of the proto-language.

*fr i-: fr - ‘to gladden, to please; to grant; to award’ < Aryan *pr i-: pr -¹;

Indo-Aryan *pray- ‘to please, to do somebody a favor, to enjoy, to savor’; ‘pleasing, friendly’, práyas- ‘love, favor, pleasure’, priyá ‘spouse, lover’²;

Old Indian pr - ‘to please, delight, cheer; to act kindly to, show grace or favor to anyone; to love’³;

Indo-European *pr i-, pr i-: pr - (pri-) ‘to like, feel well-disposed, friendly’⁴;

Comp. Teut. fr ‘to cherish, spare’, MidHG. vr -ten, Goth. freid-jan ‘to spare’; OHG. fr ten ‘to cherish, love, protect’; OHG. friunt ‘friend, relative’, copm. OSax. friunt ‘friend, relative’; Goth. fri on ‘to love’⁵.

Russian ‘friend’, Proto-Slavic *prijatel ‘friend’⁶.

Semantic analysis of the root *fr i-: fr - in old Iranian Languages:

Avestan:

Avestan fr - ‘to rejoice, please, pray, beg’⁷;

Avestan fr y- ‘to satisfy, to wish someone something solemn’; I. fry-, II. a) fr n - : fr n-, II. b) *fryan-, Participle, perfect, pasive *frita-, fri a-, fr na; Infinitive fr ne⁸;

With Preverb: -fr - ‘to wish good and evil’: 1) ‘to bless’; 2) ‘to curse’¹;

¹ , . 3 (f—h) (, 2007), 70.

² Manfred Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen*, Vol. 2 (Heidelberg, 1996), 181.

³ Monier Williams, *A Sanskrit-English dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to Greek, Latin, Gothic, German, Anglo-Saxon, and other cognate Indo-European languages* (Oxford, 1872), 661.

⁴ Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Band 1, Teil 3 (Bern, Munich, 1959), 844.

⁵ Friedrich Kluge, *An etymological dictionary of the German language*, trans. by John Francis Davis (London, 1891), 97-98.

⁶ , . 3 (, 1987), 369.

⁷ Christian Bartholomae, *Altiranisches wörterbuch* (Strassburg, 1904), 1025.

⁸ Christian Bartholomae, *Altiranisches wörterbuch*, 1016-1017.

Comp. Indo-Aryan a-pr ‘blessing, benediction; curse’²; fr n ‘to bless (somebody)’, fr na ‘blessing, benediction’, fr tim, fr ti, fr n mi.³

rauuasca. x^v r mca. fr n mi. v spaii . ašaon . st iš.:
zasca. duž r mca. fr n mi. v spaii . druuat . st iš.: (Y 8, 8; Y 52, 8; Y 11, 15)⁴

‘I bless the splendour and vigour of the whole rightful creation,
and I curse the distress and wretchedness of the whole wrongful creation’.

For blessing and cursing one and the same word is used, fr n mi. The same peculiarity is to be observed in the old Hebrew word bérék, to give a blessing, and to curse.⁵

Scythian fri- ‘to love’ fli li⁶

OP, Median *fr na- ‘nice, pleasant’⁷

Proper Names derived from this root: *fr n ni-, *fr niš, fr naz ta- ‘[born to desired]’ liebgeboren.⁸

Semantic analysis of the root *fr i-: fr - in Middle Iranian Languages:

Choresmian:

fn- ‘to sing’ (< to praise, please with a song) < *frin -, ry’k ‘honoured, esteemed’; *upa- : bfn- ‘to create’, bfy- ‘to please’.⁹

Sogdian:

BSogd. pry-, CSogd. fry-, MSogd. fry- ‘dear, friend’, SSogd. rywkw ‘praise, joy’;

* - BSogd. ’pryn, CSogd. ’fryn, MSogd. ’fryn, MSogd. ’ryn ‘to praise’;

*us- CSogd. sfryn, SSogd. s ryt-, MSogd. sfry - ‘to create’;

*pati- BSogd. pt r’yn ‘to bless back’, MSogd. p fryn ‘to send greetings’;

*ni- BSogd. n ryc, CSogd. nfrity ‘accursed’.¹

¹ Christian Bartholomae, *Altiranisches wörterbuch*, 330.

² Manfred Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, 182.

³ Christian Bartholomae, *Altiranisches wörterbuch*, 330-331, 1017; Manfred Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, 182.

⁴ Karl F. Geldner, *Avesta, the Sacred Books of the Parsis* (Stuttgart, 1896).

⁵ Martin Haug, *Essays on the Sacred Language, Literature, and Religion of the Parsees* (London, 1907), 175.

⁶ (), 1979, 289.

⁷ , 72.

⁸ Walther Hinz, *Altiranisches Sprachgut der Neben Überlieferungen* (Wiesbaden, 1975), 100.

⁹ , 71; Johnny Cheung, *Etymological dictionary of the Iranian verb*, Vol. 2 (Leiden, 2007), 87.

Khotanese:

briya- ‘beloved, dear, treasured’;

* - vun- ‘to approve’, br yanda ‘beloved’.

Parthian:

’fryn- ‘to invoke blessings on, bless, pray; create’²;

*ni- nfyrd- ‘to curse’³.

Pahlavi:

Phl. fr n [’pryn] ‘praise, blessing’

Phl. fr dan, fr n- // fur- [’plytn, ’plyn-, ’pwl-] ‘praise, bless; to create’⁴

fr n kartan ‘to praise, to glorify, to utter benediction; to bless; to perform an invocation’;

fr tan // fr dan, furitan ‘to create, of gods: fr t u d t’⁵

nifr n [nplyn’] N ~] ‘curse’⁶

Phl. fr nag n, OIr. -fri- comp. Skt. pri- , Phl. fr n ‘praise, blessing’, ~ag n [-k’n] ‘Afrinagan prayers’⁷: A term for one of the outer Zoroastrian liturgical services, multi-part ceremony of blessing; specific prayers in the Avesta which are recited during fr nag n ceremonies expressing an invitation to divinities to partake of the sacrifice⁸; a ceremonial vessel in which the sacred fire is tended (Var: fr ngan, fargan), two or more servants hold the ceremony of fr nag n.

Semantic analysis of the root *fr i-: fr - in New Iranian Languages:

NP far n- : far d-, faridan ‘to create’; NP far deg r ‘creator (epithet of God)’; NP far de ‘created being, creature; human’; NP far n Interjection ‘well done! Bravo!’⁹

NP nefrin, nafrin ‘curse’¹⁰

¹ Johnny Cheung, *Etymological dictionary of the Iranian verb*, 87; Badr ol-Zam n Gharib, *Sogdian dictionary, Sogdian-Persian-English* (Tehran, 1995), 157b, 295a.

² Desmond Durkin-Meisterernst, *Dictionary of Manichaean Texts*, Volume III: Texts from Central Asia and China ed. by Nicholas Sims-Williams. Part 1: Dictionary of Manichaean Middle Persian and Parthian (Turnhout, 2004), 26-27, 240.

³ Johnny Cheung, *Etymological dictionary of the Iranian verb*, 87.

⁴ Manfred Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, 182; David Neil MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, 5.

⁵ Henrik Samuel Nyberg, *A manual of Pahlavi*, 10.

⁶ David Neil MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, 59.

⁷ David Neil MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary* (London, 1986), 5.

⁸ Martin Haug, *Essays on the Sacred Language*, 284-85.

⁹ , - , . 1 (, 1970), 105.

¹⁰ , - , . 2, 651-652;

, 70.

In Iranian languages, semantic information of all lexical items derived from the root *fr i-: fr - shows that in Avestan it means both ‘to pray’ and ‘to curse’. In Middle Iranian languages it means ‘to laud, to bless, to create’, while by adding *ni-, it denotes ‘to curse’ - *ni- + Av. fr i- = nifr n [nplyn] ‘curse’, opposite meaning of fr n ‘to pray’; Middle Persian nifr t, nifr n ‘curse’; Classical Persian nafr n. In terms of structure, we have the opposite of the common root, which is created by the prefix of *ni-.

The original semantic unit has developed into the Classical and New Persian faridan ‘to create’; far n ‘Bravo! Well done!’ but not ‘to curse’. Like in Middle Persian, in New Persian, we have nafr n to express the concept of ‘curse’.

Ossetic arfæ > *afr-

arfæ ‘blessing, benediction’; Digor ‘conspiracy, spell’;

arfæ kœnyyn ‘to bless, to praise’;

arfægond ‘blessed’;

cœsti arfæ ‘conspiracy against the evil eye’.

Avestan fr -v cah = Ossetic arfœjy wac ‘to wish good and evil’: 1) ‘to bless’; 2) ‘to curse’¹

This lexical item has ambivalent meaning in Iranian languages (blessing/curse) – positive and negative. In the Middle Iranian languages, this contradiction was lost. The negative meaning i.e. word ‘curse’ is created by new word ni + av. fr y- = nifr n ‘curse’, which is the opposite of fr n ‘prayer’. This trend continued in the New Iranian languages as well. Only in Ossetic, the ambivalent meaning was preserved in Digor dialect.

This lexical item has its specific context in Avestan and Ossetic and is therefore always subject to clear interpretation. These two contradictory meanings ‘curse’ and ‘pray’ are united in different semantic fields and express different concepts. The original meaning of this word is ambivalent. Its double meaning is specified in two contradictory uses – positive and negative.

The linguistic analysis may be summarized as follows:

The lexical items with the *fr i-: fr - root in Old and Middle Iranian languages, i.e., in the Pre-Islamic period, were used for religious purposes, though later the root lost its ‘curse-pray’ ambivalence and has since been used with a narrower meaning.

The semantic ambivalence of the earliest Iranian vocabulary units from all the Islamic-period Iranian languages is preserved only in Ossetic, which may be related to social, cultural and religious factors.

The semantic proximity of Ossetic and Avestan, as well as the semantic distance of Ossetic and New Iranian languages, is unsurprising given the isolated position of Ossetic in the Iranian Language group.

¹ (, , 1958), 63-64. , . 1

Iranian tribes known as Scythians by the Greeks and as Saka by the Achaemenids became the predecessors of the Middle East Iranian languages, and of the surviving modern Iranian language Ossetic. The Pre-Islamic Old Northeast Iranian language group Scythian/Saka is only preserved in onomastics. At the end of the nineteenth century, researchers confirmed that Ossetic is the direct successor to one of the dialects of the Scythian-Sarmatian language. Still, Herodotus distinguished Scythian and Sarmatian as two different dialects. This assertion was reinforced by Vasmer and V. Abayev. Just as two dialects of Ossetic – a historically and linguistically more archaic Western, Digor dialect and the literary Eastern, Oran dialect spoken by most Ossetians – co-exist, there existed a more archaic Western dialect, Scythian, retaining many of the signs of the Old Iranian language tradition, and a newer Eastern dialect, Sarmatian, which demonstrates the features of the Ossetic.

The study of the problems of semantic ambivalence requires studying the history of the development of the semantic side of a word, studying the cause-and-effect relationships in the processes of the formation of meaning.

We must distinguish between polysemy and ambivalence.

This lexical unit, on the one hand, is polysemic – i.e. having simultaneous multiple meanings; having two or more historically determined meanings; or having several interrelated meanings based on cognates. In one form, there are two or more possible meanings. Lexical polysemy is the capacity of a word to express several objects or phenomena in one form. The meanings are associated with each other through a common semantic sign.

Therefore, we have a literal and figurative meaning. The portable meaning is explainable, motivated by the direct meaning, and the direct meaning itself is unexplainable. We can explain the development of the meaning of ‘create’ from the meaning of ‘blessing’ in the Middle Iranian language level – ‘what is blessed, it is therefore created’. With the advent of Islam in the seventh century, these religions introduced its own religious terminology and drove out the entire Zoroastrian vocabulary, especially liturgical terms.

On the other hand, this lexical unit is ambivalent, i.e. the word has two contradictory meanings - positive and negative. Direct meaning is unexplainable, and therefore semantic ambivalence is also unexplainable. Semantic ambivalence seems to be characteristic of magical vocabulary.

I tried to address the factors which determine how, why and in what specific situation the new meaning was added to this word; why and how the old ambivalent meaning was preserved only in Ossetic, and how a new figurative, motivated, and therefore explainable meaning developed in other Iranian languages.

თამარ დემეტრაშვილი

ამბივალენტური ირანული ძირი *fr i-: fr - : სემანტიკური ანალიზი

სტატიაში წარმოდგენილია ირანულ ენებში *fr i-: fr - ამბივალენტური ძირის სემანტიკურ-დიაქრონიული ანალიზი, გარკვეულ ქრონოლოგიურ დონეებზე მნიშვნელობათა თავმოყრა, რომლებიც სიტყვამ ისტორიული განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე შეიძინა.

ამ ლექსიკურ ერთეულს ძველ ირანულ ენებში აქვს ამბივალენტური – დადებითი და უარყოფითი – მნიშვნელობა (დალოცვა/დანყევლა). საშუალო ირანულ ენებში ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნებების ერთი სიტყვით აღნიშვნა უკვე დაკარგულია. უარყოფითი/ნეგატიური ანუ 'წყევლის' მნიშვნელობისთვის შექმნილია ახალი სიტყვა *ni + av. fr y- = nifr n* 'წყევლა', რომელიც არის *fr n* 'ლოცვის' საპირისპირო. ეს ტენდენცია გაგრძელდა ახალ ირანულ ენებშიც. მხოლოდ ოსური ენის დიგორულ დიალექტში შენარჩუნდა ამ ძირის უარყოფითი (წყევლა) მნიშვნელობა.

ავესტურსა და ოსურშიც ამ ლექსიკურ ერთეულს თავისი სპეციფიკური გარემოცვა აქვს, ამიტომ წინადადებაში ყოველთვის ცალსახა ინტერპრეტაციას ექვემდებარება. ეს ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მნიშვნელობა 'წყევლა' და 'ლოცვა' სხვადასხვა სემანტიკურ ველებშია გაერთიანებული და სხვადასხვა ცნებებს გამოხატავს. ამ სიტყვის პირველადი მნიშვნელობა ამბივალენტურია, ხოლო ორმაგი მნიშვნელობა ზუსტდება მის ორ ურთიერთსაწინააღმდეგო გარემოცვაში – კარგი და ცუდი.

უძველესი ირანული ლექსიკური ერთეულების სემანტიკური ამბივალენტობა ისლამური პერიოდის ყველა ირანული ენიდან მხოლოდ ოსურს ახასიათებს. ოსური ენის ლექსიკაში შენარჩუნებულია ამბივალენტური მნიშვნელობა, რაც, როგორც ჩანს, სოციალურ, კულტურულ და რელიგიურ ფაქტორებს უკავშირდება.

ოსურისა და ავესტურის სემანტიკური სიახლოვე, ისევე როგორც ოსურისა და ახალი ირანული ენების სემანტიკური დაშორება გასაკვირი არ არის, თუ გავითვალისწინებთ ოსური ენის იზოლირებულ პოზიციას ირანულ ენათა ჯგუფში.

ირანული ტომები, რომლებიც ბერძნების მიერ სკვითებად იწოდებოდნენ, ხოლო აქემენიდები საკებს უწოდებდნენ, არიან დღემდე ცოცხალი ახალი ირანული ენის ოსურის წინაპრები. პრეისლამური ძველი ჩრდილო-აღმოსავლური ირანული ენობრივი ჯგუფი სკვითური/საკა დოკუმენტირებულია მხოლოდ ონომასტიკონით. ოსური არის სკვითური ენობრივი ტრადიციის მემკვიდრე. სკვითური და ოსური არის ერთი და იმავე ენის ორი საფეხური. სკვითურსა და სარმატულს, როგორც ორ სხვადასხვა დიალექტს, ჯერ კიდევ ჰეროდოტე განასხვავებდა. როგორც თანაარსებობენ ოსური ენის ორი დიალექტი: დასავლური – დიგორული – ისტორიულ-ლინგვისტური თვალსაზრისით უფრო არქაული და აღმოსავლური – ორანული – სალიტერატურო ენა, რომელზეც საუბრობს ოსური მოსახლეობის უმრავლესობა, ისე არსებობდა სკვითური დასავლური დიალექტი, რომელიც უფრო არ-

ქაულია, ინახავს ძველირანული ენობრივი ეპოქის ბევრ ნიშანს, ხოლო აღმოსავლური სარმატული დიალექტი, რომელიც შედარებით ახალია, ამჟღავნებს ოსური ენისთვის დამახასიათებელ თავისებურებებს.

სემანტიკური ამბივალენტურობის პრობლემათა შესწავლა მოითხოვს სიტყვის სემანტიკური მხარის განვითარების ისტორიის კვლევას, მნიშვნელობათა ფორმირების პროცესების მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების შესწავლას.

უნდა განვასხვავოთ პოლისემია და ამბივალენტურობა.

ეს ლექსიკური ერთეული, ერთი მხრივ, არის პოლისემიური, მრავალმნიშვნობიანი, ერთდროულად აქვს ორი, ან მეტი ისტორიულად განპირობებული, ან აზრობრივად, ან წარმოშობის მიხედვით ურთიერთდაკავშირებული მნიშვნელობა. ერთ ფორმაში არსებობს ორი შესაძლებელი შინაარსი. ლექსიკური პოლისემია არის სიტყვის უნარი, ერთი ფორმით გამოხატოს სხვადასხვა საგანი, ან მოვლენა. მნიშვნელობები ერთმანეთს ასოციაციურად უკავშირდება. არსებობს საერთო სემანტიკური ნიშანი.

ანუ გვაქვს პირდაპირი და გადატანითი მნიშვნელობა. გადატანითი მნიშვნელობა ახსნადია, მოტივირებულია პირდაპირი მნიშვნელობის მეშვეობით, ხოლო თავად პირდაპირი მნიშვნელობა აუხსნელია. შეგვიძლია ავხსნათ 'დალოცვა' მნიშვნელობიდან 'შექმნა' მნიშვნელობის შექმნა/განვითარება საშუალო ირანულ დონეზე – 'რაც დალოცვილია, ის შექმნილია'. მეშვიდე საუკუნეში ისლამის შემოსვლასთან ერთად ამ რელიგიამ შემოიტანა თავისი რელიგიური ტერმინოლოგია და განიდეგნა ზოროასტრული რელიგიის მსახურებისთვის განკუთვნილი ლექსიკა.

მეორე მხრივ, ეს ლექსიკური ერთეული ამბივალენტურია – სიტყვას აქვს ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მნიშვნელობა – დადებითი და უარყოფითი. პირდაპირი მნიშვნელობა აუხსნელია და, აქედან გამომდინარე, აუხსნელია სემანტიკური ამბივალენტურობაც.

მანანა კვაჭაძე

ენობრივი განვითარების დინამიკის შესახებ გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში (ფონეტიკის საკითხები)

1980-იან წლებში ქვემო ქართლსა და გარე კახეთში საველე მუშაობის დროს მოპოვებული მასალების მონაცემთა მიხედვით გაირკვა, რომ საგარეჯოს რაიონის სოფელ გომბორში აზერბაიჯანელი მოსახლეობის მასიდან გამოიყოფა ირანულენოვანი ეთნოგრაფიული ჯგუფი, რომლის წარმომადგენლებიც საკუთარ თავს „ლაიჯებს“ უწოდებენ, ხოლო თავიანთ სამეტყველო ენას – „ლაიჯურს“. ეს მეტყველება თავისი ძირითადი ნიშნების – ფონეტიკური სისტემის, გრამატიკული წყობისა და ლექსიკის მიხედვით განეკუთვნება ირანულ ენათა სამხრეთ-დასავლურ ჯგუფს, ახლო გენეტიკურ კავშირს ამჟღავნებს სპარსულ და ტაჯიკურ ენებთან და თათური ენის კილოკავს წარმოადგენს¹.

ჩვენი ინფორმანტების მიერ მოწოდებულ ცნობებზე დაყრდნობით, XX საუკუნის პირველ ათეულ წლებში გარე კახეთსა და ქვემო ქართლში ჩამოსახლება იწყეს ამიერკავკასიისა და ირანის მეზობელი ოლქებიდან საშოვარზე წამოსულმა სხვადასხვა მუსლიმურმა ეთნიკურმა ჯგუფებმა, მათ შორის იყვნენ: შირვანის ლაჰიჯიდან ლტოლვილი ირანული მოდგმის, რამდენადმე გათურქებული და ორენოვანი (თათურ-აზერბაიჯანული) ეთნოგრაფიული ჯგუფი და ირანის აზერბაიჯანიდან ლტოლვილი, თურქული მოდგმის, აგრეთვე ორენოვანი (აზერბაიჯანულ-სპარსული) ეთნოგრაფიული ჯგუფი. ისინი ჯერ მდ. თურდოს მიდამოებსა და სოფელ პალდოში დასახლებულან, შემდეგ კი სოფელ გომბორთან მოუყრიათ თავი.

მეფის რუსეთის დროს გომბორში გარდა ძალზე მცირერიცხოვანი ქართველი მოსახლეობისა (ბასიხინის ცნობით, 10 კომლი ფშავი მოსახლე), ცხოვრობდნენ რუსეთის იმპერიული არმიიდან დემობილიზებული პოლონური წარმომავლობის რუსულენოვანი ჯარისკაცები და რუსი გლეხობა. მიიმე ეკონომიურ პირობებს გამოქცეული ლაიჯები შორიან-ლოს დასახლებულან, პატარ-პატარა მიწურებში ცხოვრობდნენ თურმე, მიმდებარე ტყეებში მუშაობდნენ, ნახშირს წვავდნენ და ამით ირჩენდნენ თავს².

¹ მანანა კვაჭაძე, წინასწარი ცნობები გომბორელ ლაიჯთა მეტყველების შესახებ. – *ამიერკავკასიის ახალგაზრდა მეცნიერთა კონფერენცია „ენათმეცნიერებისა და ლიტერატურათმცოდნეობის აქტუალური პრობლემები“*, მუშაობის გეგმა და თეზისები (თბილისი-თელავი, 1982).

² მისივე, ცნობები გომბორელი ირანულენოვანი ეთნოგრაფიული ჯგუფის შესახებ ნიგნში: *მასალები გომბორელ ლაიჯთა მეტყველების შესწავლისათვის* (შესავალი, ტექსტები, ლექსიკონი); თსუ გამომცემლობა (თბილისი, 1988), 3-27.

მიგრაციის პროცესი საბჭოთა პერიოდშიც გრძელდებოდა, ინტენსიურად მიმდინარეობდა იგი 30-40-იან წლებში, როდესაც ლაიჯთა უმრავლესობა არტელ „ხის ნახშირში“ მუშაობით იყო დასაქმებული.

1956 წლის წყალდიდობას დიდი ზიანი მიუყენებია მათი მცირე დასახლებისთვის და ლაიჯთა ნაწილს ნელ-ნელა დაუნყია განსახლება გომბორში, დანარჩენთათვის საკარმიდამო მიწები მიუციათ სოფლის ბოლოს, ერთ მშვენიერ ფერდობზე, სადაც ისინი 60-იანი წლებიდან კომპაქტურად დასახლებულან და დამკვიდრებულან.

შემახიდან ლტოლვილმა ლაჰიჯელებმა მშობლიური სოფლის სახელიდან ნაწარმოები ეთნონიმი „ლაიჯი“ (L ýji, L ýži) ჩამოიყოლეს, ხოლო „თათი“, თურქულენოვან სამყაროში დამკვიდრებული ტრადიციისამებრ, უწოდეს ირანიდან მოსულ ხალხს, მიუხედავად მათი ეთნიკური და ენობრივი კუთვნილებისა¹. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს სახელწოდებანი 1980-იან წლებამდე ფაქტობრივად უცნობი იყო გომბორელი ქართველებისა და სლავებისათვის. ისინი ისტორიულად მაჰმადიან მოსახლეობას, განურჩევლად, აზერბაიჯანელებად თვლიდნენ და ტრადიციისამებრ, შინაურულად „თათრებს“ ეძახდნენ. ამავე სახელწოდებით მოიხსენიებენ საკუთარ თავს ორივე ჯგუფის წარმომადგენლები ყოფაში, ოფიციალურ დოკუმენტებში კი ისინი, ყველანი, აზერბაიჯანელებად ინერებიან და მშობლიურ ენად აზერბაიჯანულს აღიარებენ. მათ მჭიდრო საყოფაცხოვრებო ურთიერთობა აქვთ ერთმანეთთან, ხშირია შერეული ქორწინებები. ისტორიული კულტურულ-რელიგიური ერთობის გამო, ისინი ყოფაში მართლაც არ განირჩევიან.

მრავალსაუკუნოვანი ახლო პოლიტიკურ-ეკონომიკური, კულტურულ-რელიგიური და ენობრივი კონტაქტები კასპიისპირეთის ირანულენოვან და თურქულენოვან ხალხებთან, აგრეთვე კავკასიის ხალხებთან, თავიდანვე საინტერესო ლინგვისტურ არეალს ქმნიდნენ თათური ენის გარშემო. კიდევ უფრო საინტერესო ენობრივ სიტუაციაშია მოქცეული გომბორელ ლაიჯთა მეტყველება. მიგრირებული ლაიჯები ოთხენოვან სიტუაციაში მოხვდნენ. ისინი ინარჩუნებენ „ორივე მშობლიურ ენას“, როგორც საოჯახო ურთიერთობის საშუალებას, ტრადიციულად, ფლობენ აზერბაიჯანულ ენას და, სოფელ გომბორის რეალობიდან გამომდინარე, ფლობენ ქართულ და რუსულ ენებს.

უცხო ენობრივ გარემოში მოხვედრილი მეტყველება, ძირითადად, ინარჩუნებს თვითმყოფადობას, თუმცა სხვა სისტემათა ენების გავლენ-

¹ M. Kvachadze, Language contacts (on the material of Tati-speaking ethnic group living in Georgia). Areas of Iranian-Semitic-Turkic Convergence. – *Linguistic contact in Western and Central Asia in past and present* (Abstracts); (Uppsala University, 2001); იხ. V. Minorsky, Tat, *Encyclopedie des Islam*, Bd IV (Leiden-Leipzig, 1934), 733-736; „ » , 1971, 3, 25-33; (. , 1929); (. , 1982), 231; (. , 2010).

ნა მეტ-ნაკლებად ყველა დონეზე შეიმჩნევა, რაც გამომწვეულია სოციალური და ენობრივი გარემოს სპეციფიკით და საინტერესო მასალას გვაძლევს როგორც ირანული დიალექტოლოგიის, ისე არეალური ლინგვისტიკისა და ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით.

ახლად მოპოვებული მასალები საინტერესო სურათს გვიხატავს მიგრაციული პროცესებისა და დემოგრაფიული მდგომარეობის, ეთნოეტიკებისა და სამეტყველო ეტიკების თვალსაზრისით¹; ნათლად წარმოაჩენს ენობრივი ორიენტაციისა და საკუთრივ ენობრივი განვითარების დინამიკას. გასული საუკუნის 80-იან წლებში ჩემი ინფორმანტები ძირითადად, იყვნენ ლაიჯთა უფროსი თაობის, ფაქტობრივად, პირველჩამოსახლებულ ლაიჯთა წარმომადგენლები, რომელთა ნაამბობი ცხადად ასახავდა მათი ჩამოსახლების ისტორიას, ხოლო მეტყველება – ლაიჯურ კილოკავს (მდრ. მილერი, 1905; მილერი 1907)². ამ მიმართულებით უკვე სცოდავდა მაშინდელი საშუალო და მით უფრო, ახალგაზრდა თაობა. მათი მეტყველება დომინირებულ ენათა (ქართული, რუსული) დიდ გავლენას განიცდიდა³.

ამჟამად სოფელ გომბორში რამდენადმე შეცვლილია დემოგრაფიული სურათი. 80-იანი წლების უფროსი თაობის წარმომადგენელთაგან თითქმის აღარავინაა ცოცხალი.

ცხადია, გომბორში ფუნქციობას განაგრძობს ყველა ის ენა, რომლის მატარებლებიც განაგრძობენ აქ ცხოვრებას, რაც მეტად თავისებურ მულტილინგვურ სიტუაციას ქმნის.

ორენოვნობა, დამწერლობის უქონლობა, კულტურული ერთობა აზერბაიჯანელებთან, ხელს უწყობდა აზერბაიჯანული ენის თათურზე ზემოქმედების პროცესს. ამ ზემოქმედების კვალი აღინიშნება თათური ენის ყველა სფეროში – ფონეტიკაში, გრამატიკაში, ლექსიკაში⁴.

რაც შეეხება გომბორელ ლაიჯთა ოთხენოვან სიტუაციას, ლაიჯური გომბორში ისევე, როგორც ყველგან, საშინაო საოჯახო ურთიერთობათა ენის ფუნქციას ასრულებს. გომბორელ ლაიჯთა ოჯახში დღესაც აქტიურად ფუნქციობს ე.წ. „ორივე მშობლიური ენა“ – ლაიჯური და აზერბაიჯანული, ისე რომ ზოგჯერ თვით დედა-შვილის ურთიერთობაშიც კი ჭირს დომინირებული ენის დადგენა. ლაიჯთა უმეტესი ნაწილი შერეული ენით მეტყველებს, ხშირია ენათა გაუცნობიერებელი მექანი-

¹ მანანა კვაჭაძე, *გომბორელ ლაიჯთა მეტყველების საკითხები*, თსუ შრომები, ტ. 361, სერია „აღმოსავლეთმცოდნეობა“ (თბილისი, 2004), 179-186.

² (. ., 1905), . I; მისივე, (1907), . II – . 26

³ მანანა კვაჭაძე, ექსტრალინგვისტურ ფაქტორთა მნიშვნელობის შესახებ ენობრივი კონტაქტების დროს. – თსუ შრომები, ტ. 327, სერია „აღმოსავლეთმცოდნეობა“ (თბილისი, 1998), 37-46; *მისივე*, ლინგვოკულტურული ინტერფერენციის შესახებ ენობრივი კონტაქტების დროს (გომბორელ ლაიჯთა მაგალითზე), ენათმეცნიერების საკითხები (თბილისი, 2011), 151-159.

⁴ მისივე, *განათლების ენის მნიშვნელობის შესახებ ორენოვნობისა და მრავალენოვნობის დროს*. – სახელმწიფო ენის სწავლების საკითხები საქართველოს საგანმანათლებლო სისტემაში (თბილისი, 2008), 194-200.

კური მონაცვლეობა, ხშირია აგრეთვე გაცნობიერებული, შეგნებული მონაცვლეობა – ძირითადად, განათლებისა და ოფიციალური ურთიერთობის ენათა მოშველიებით. ეს ყოველივე, ცხადია, გაძლიერებული ინტერფერენციის ნიადაგს ქმნის და არღვევს ხმარებაში მყოფი, ფაქტობრივად, ყველა ენის ნორმებს. აქვე შევნიშნავთ რომ გომბორში დღესაც ცხოვრობენ პირველჩამოსახლებულ ლაიჯთა მეორე ტალღის (30-40-იანი წწ.) წარმომადგენლები. ესენი არიან ღრმად მოხუცებული ადამიანები, რომლებიც კარგად მეტყველებენ მშობლიურ ენაზე და აქტიურად იყენებენ მას ოჯახის ახალგაზრდა წევრებთან ურთიერთობისას.

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველება ძირითადად ინარჩუნებს თვითმყოფადობას¹, თუმცა გავლენები ყველა დონეზე შეინიშნება; ცვლილებანი უმეტესად ფონეტიკასა და ლექსიკაში ვლინდება, გარკვეულწილად ეხება იგი მორფოლოგიასა და სინტაქსსაც.

1980-იან წლებში უკვე გამარტივებული ჩანდა გომბორელ ლაიჯთა მეტყველების მორფოლოგია და სინტაქსი. ამჟამად, ახალგაზრდა ლაიჯთა ბუნებრივ მეტყველებაში არ დასტურდება რიგი ენობრივი მოვლენებისა (თუმცა აქვე შევნიშნავთ, რომ საგანგებო, პროვოცირებული გამოკითხვის დროს, ზოგი რამ მაინც დავაფიქსირეთ), შეზღუდულია სიტყვათმანარმოებელ სუფიქსთა გამოყენება, თითქმის აღარ გამოიყენება დამხმარე სიტყვები, ნუმერატივები, არ ჩანს ზოგიერთი კავშირი და ნაწილაკი; შეზღუდულია ზმნის ფორმათა ხმარება და სხვ. გამარტივებულია წინადადება².

გომბორელ ლაიჯთა ლექსიკის ძირითად ბირთვის წარმოადგენს საერთოირანული წარმოშობის სიტყვები, აქვე ასახულია ყველა ის ნასესხობა, რაც თათური ენისათვის არის დამახასიათებელი. იგი ინარჩუნებს ადრე შეძენილ ნასესხობებს, რომელთა მნიშვნელოვან ფენას წარმოადგენს თათურ ლექსიკაში დამკვიდრებული აზერბაიჯანული სიტყვები, მეტ-ნაკლებად შემონახულია არაბული ნასესხობანი — მუსლიმურ კულტურასთან დაკავშირებული სიტყვები; ლექსიკის გაფართოება ხდება საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, ტექნიკური, საყოფაცხოვრებო ტერმინებითაც ინტერნაციონალური, ქართული და რუსული ნასესხობების ხარჯზე.

თათური ენის სხვა კილოკავებისაგან განსხვავებით, გომბორელ ლაიჯთა ლექსიკაში გამოიყოფა ქართულ ნასესხობათა პლასტი, ეს არის საყოფაცხოვრებო ხასიათის ლექსიკა, აგრეთვე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ადმინისტრაციული ლექსიკა, სასკოლო-საგანმანათლებლო ლექსიკა და სხვა; ე.წ. „ეგზოტიზმები“, ეთნონიმები, ტოპონიმები, ტანისამოსისა და კერძების აღმნიშვნელი სახელწოდებანი და სხვა. ერთი სიტყვით, ქართველი ხალხის კულტურასთან, მეურნეობასთან და ცხოვრების წესთან დაკავშირებული ლექსიკური ერთეულები³.

¹ შდრ. Gülsüm Hüseynova, Lahic tatlarinin dili (Baki, 2002).

² მანანა კვაჭაძე, *ექსტრალინგვისტურ ფაქტორთა მნიშვნელობის შესახებ...*, 37-46.

³ იქვე.

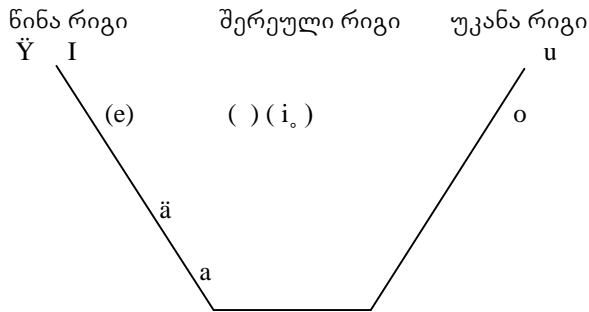
ორენოვნობის პირობებში, იქ, სადაც წამყვან საზოგადოებრივ ფუნქციას აზერბაიჯანული ენა ასრულებს, თათები (მათ შორის ლაიჯებიც) ხშირად თავიანთ ვოკალიზმსა და კონსონანტიზმს აზერბაიჯანული-სას უქვემდებარებენ, რაც იწვევს ენობრივი ნორმების მერყეობასა და თათური ენისათვის უცხო ფონემების გაჩენას. რაც შეეხება გომბორის ოთხენოვან სიტუაციას, სადაც აზერბაიჯანული ენა უმწერლობო ენის დონეზეა გადანაცვლებული და ამდენად, დაკარგული აქვს ავტორიტეტული ორიენტირის ფუნქცია, გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში ბგერათა წარმოთქმა ზოგჯერ ექვემდებარება ქართულ ან რუსულ კანონ-ზომიერებებს, რაც ხელს უწყობს საწარმოთქმო ნორმების მერყეობას, ისედაც მრავალრიცხოვანი ფონეტიკური ვარიანტების გამრავლებასა და გავრცელებას.

სხვა კილოკავებთან შედარებით, გომბორელ ლაიჯთა ვოკალიზმის სისტემა ხასიათდება ხმოვანი ბგერების მეტი არამდგრადობით. თანხმოვანთა სისტემაში იცვლება უკანაენისმიერ ხშულთა პალატალიზაციის ხარისხი, შეზღუდულია ზემოფარინგალური და უვულარული თანხმოვნების გამოყენება და სხვ.

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველების ბგერით შემადგენლობას აქვს ისეთივე ფონეტიკური იერსახე, როგორც ახასიათებს თათურ ენას საერთოდ¹ და მის ლაჰიჯურ კილოკავს, კერძოდ².

ვოკალიზმი

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში გვხვდება 7 მარტივი ხმოვანი ფონება: i, y, u, o, ä, a და ერთი დიფთონგი ei.

¹ . . . , . . . , 1963; . . . , . . . (. . .), 1953, . I; A. Yar-Shater, *Grammar of Southern Tati Dialects*, The Hague-Paris, 1969; Gilles Authier, *Are Tat languages a Dialect Chain...* 2014; Jahandust, *farhange Tati* (Rasht, 1390 (2012)).

² . . . , . . . (. . . , 1905), . I; მისივე, . . . (1907), . II – . 26;

i – წინა რიგის ხმოვანი, მერყეობს მაღალი და საშუალოზე მაღალი ანეულობის საფეხურთა შორის i-დან e-მდე: bil ‘ნიჩაბი’; mis ‘სპილენდი’; mix ‘ლურსმანი’. გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში ფართოდ არის გავრცელებული i ბგერის უკანდახეული ვარიანტები (,i): x rs ‘დათვი’, z nd – ‘ცოცხალი’, riš ‘წვერი’. უმახვილო მარცვლებში i ხმოვანი შეიძლება ამოვარდეს და სიტყვა შეიკუმშოს: xiš an // xš an ‘თვითონ’, ‘თავისი’; d vor // dvor ‘კედელი’.

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველების i (,i) შეესატყვისება კლასიკური სპარსული ენის 1) e, 2) , 3) u, 4) , 5) a ხმოვნებს.

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში	კლასიკურ სპარსულ ენაში	
ji är	< jegar	‘ღვიძლი’
bil	< bil	‘ნიჩაბი’
rg	< gurg	‘მგელი’
rī š n	< rušan	‘ნათელი’
b l nd	< boland	‘მაღალი’

ÿ – წინა რიგის მაღალი ანეულობის, ლაბიალიზებული ხმოვანი: bÿt ‘კერპი’, bÿlbÿl ‘ბულბული’, ÿl ‘ზურგი’, dÿst ‘მეგობარი’, nÿ ‘ახალი’. სწრაფი მეტყველების დროს ლაბიალიზება სუსტდება, რაც ხშირად განაპირობებს ÿ-სა და i-ს შერევას, ზოგჯერ სრულ რედუცირებას.

გომბორელ ლაიჯთა ÿ ხმოვანი შეესატყვისება კლასიკური სპარსული ენის u და ხმოვნებს:

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში	კლასიკურ სპარსულ ენაში	
bÿt	< but	‘კერპი’
dÿr	< d r	‘შორს’
än ÿr	< ang r	‘ყურძენი’
bÿ	< b	‘სურნელი’
šÿs an	< šustan	‘ბანა, რეცხვა’

u – უკანა რიგის მაღალი ანეულობის, ლაბიალიზებული ხმოვანი. ruz ‘დღე’, xub ‘კარგი’, mundan ‘დარჩენა’. უმახვილო მარცვალში ზოგჯერ იკარგება. გომბორელ ლაიჯთა u შეესატყვისება კლასიკური სპარსული ენის 1) , 2) u და 3) ხმოვნებს.

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში	კლასიკურ სპარსულ ენაში	
jun	< j n	‘სული’
nun	< n n	‘პური’
dunus an	< d nestan	‘ცოდნა’
pur	< pur	‘სავსე’
ruz	< r z	‘დღე’

ä – წინა რიგის დაბალი ანეულობის, არამდგრადი ხმოვანია (a e). zän ‘ქალი, ცოლი’, bāxš ‘საჩუქარი’, rāf an ‘წასვლა’. ხშირად, ერთსა და იმავე სიტყვაში ä ჩანაცვლებულია a ხმოვნით: zän//zan; xār//xar და ა.შ. ეს მოვლენა, რომელიც დამახასიათებელია თათური ენის თითქმის ყველა კილოკავისათვის, სოფელ გომბორის პირობებში ფართოდ არის გავრცელებული; ä ხმოვნის e ვარიანტი გვხვდება შუაენისმიერ თანხმოვნებთან: e āl ‘ქეცი’, ef ‘მხიარულება’, e ‘რწყილი’.

გომბორელ ლაიჯთა ä ხმოვანი შეესატყვისება კლასიკური სპარსულის ä-ს:

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში	კლასიკურ სპარსულ ენაში	
xābār	< xābār	‘ამბავი’
zārd	< zārd	‘ყვითელი’
xāmīr	< xāmīr	‘ცომი’

a – წინა რიგის დაბალი ანეულობის, არალაბიალიზებული ხმოვანია. გომბორელ ლაიჯთა a შეესატყვისება კლასიკური სპარსულის a და ხმოვნებს:

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში	კლასიკურ სპარსულ ენაში	
par	< par	‘ფრთა’
ataš	< taš	‘ცეცხლი’
para	< p ra	‘ნაჭერი, ნატეხი’
af o	< ft b	‘მზე’

o და თათური ენის სხვა კილოკავებისათვის საკამათო ფონემებად მიიჩნევა, თუმცა ისინი დასტურდება როგორც საკუთრივ ლაპინურ კილოკავში, ისე გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში.

o – უკანა რიგის, საშუალო ანეულობის ვიწრო ხმოვანია. გომბო-

რელ ლაიჯთა ო წარმოქმნილია თათური ენის â ხმოვნის ლაბიალიზებული ვარიანტებისაგან და დიალექტთა უმრავლესობის მსგავსად, შეესატყვისება კლასიკური სპარსულის ხმოვანს¹.

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში	კლასიკურ სპარსულ ენაში	
bor	< b r	‘ტვირთი’
or	< k r	‘საქმე’
mor	< m r	‘გველი’
moh	< m h	‘თვე, მთვარე’
sox an	< s xtan	‘კეთება, ქმნა’

საერთოთათური: bâr, kâr, mâr, mâh.

o – წინა რიგის საშუალო ანეულობის ვიწრო ხმოვანია. წარმოქმნება მონოფთონგიზირებული ou და ŷ დიფთონგებისა და ŷ-ს ფართო ვარიანტებისაგან (არაბული წარმომავლობის სიტყვებში). შეესატყვისება კლასიკური სპარსულის u ხმოვანს და ისეთ ასოთშეთანხმებებს, როგორებიცაა b, v, ab, av.

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში	კლასიკურ სპარსულ ენაში	
	< b	‘წყალი’
g	< g v	‘ძროხა’
x	< x b	‘ძილი, სიზმარი’
š	< š b	‘ლამე’
d (y) an	< davidan	‘სირბილი, გაქცევა’
m	< hukm	‘ბრძანება’
s bāt	< suhbat	‘საუბარი’

ei – დამავალი დიფთონგი. პირველი ხმოვანია ვიწრო e, მეორე – უმარცვლო i. ეტიმოლოგიურად შეესატყვისება შეთანხმებას ay.

¹ ლეილა თუშიშვილი, სპარსული ენის შირაზის ზონის დიალექტების ძირითადი ფონეტიკური და მორფოლოგიური თავისებურებანი. – *ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, II* (თბილისი, 1957); მისივე, ისპაჰანის ზონის დიალექტების ძირითადი ფონეტიკური თავისებურებანი. – *თსუ შრომები, ტ. 73* (თბილისი, 1959), 62-68; მისივე, სემანის დიალექტთა ძირითადი ფონეტიკური თავისებურებანი. – *თსუ შრომები, ტ. 108* (თბილისი, 1964), 97-105.

. . . 1888, . II; მისივე, . 1922, . I.

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში	კლასიკურ სპარსულ ენაში	
mei	< may	‘ღვინო’
seil	< sayl	‘ღვარცოფი’
peid	< payd	‘ხილული’

საზოგადოდ, თათური ენის მუსლიმურ დიალექტში გამოყოფენ სამ დამავალ დიფთონგს: ei, ou, ŷ. ამ დიფთონგთა გამოყოფას განაპირობებს თათურ ვოკალიზმში e, o, ხმოვნების, როგორც დამოუკიდებელი ფონემების, არარსებობა, თუმცა თათურ ენაში არის ტენდენცია ახალი ფონემების წარმოქმნისა, როგორებიცაა: e, , o, a, i. ამ პროცესს ხელს უწყობს, როგორც საკუთრივ ენობრივი ფაქტორები, ისე გარეენობრივი გავლენები. გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში დიფთონგები ou და ŷ ფაქტობრივად მონოფთონგიზირებულია, თუმცა უფროსი თაობის წარმომადგენელთა მეტყველებაში იგი არასტისტიკურად, მაგრამ ფიქსირდება, როგორც დიფთონგი.

ხმოვან ფონემათა შესატყვისობანი

გომბორელ ლაიჯთა	საერთო თათური	კლასიკური სპარსული
i	i, ŷ, u	e, , u, , a
ŷ	ŷ, u	u,
u	u	, u,
o	â	
	ou, ŷ, ŷ	b, v, ab, av, u
ä	ä	a
a	ä, â	a,
ei	ei	ay

ხმოვანთა ჰარმონია – თურქული ენების გავლენით არის გამოწვეული, დამახასიათებელია თათური ენის ლაჰიჯური კილოკავისათვის და შენარჩუნებულია გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში: zimin < zamin ‘მინა’; duhun < dahun ‘პირი, ზღურბლი’; d min < odamin ‘ადამიანი’; bŷrŷn < birun ‘გარეთ’ და ა.შ. ეს მოვლენა ვრცელდება ზოგიერთ მორფემაზეც, თუ იგი ასიმილირდება სიტყვის ძირის ხმოვანთან.

მახვილი - გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში, ძირითადად, ემთხვევა თათური ენის სხვა დიალექტთა შორის გავრცელებული მახვილის ადგილს და სიტყვის ბოლო მარცვალზე მოდის.

ეგრეთ წოდებული პროთეზული ხმოვნები i, , u, a გვხვდება st, št, žk, žg თანხმოვანთა ჯგუფებთან ნასესხებ სიტყვებში, როგორებიცაა: isti on ‘ჭიქა’, ušgula ‘სკოლა’, škob ‘კარადა’; ირანული სიტყვებიდან: us oran ‘ყიდვა’, as ara ‘ვარსკვლავი’ და ა.შ. ეს მოვლენა გომბორელ ლა-იჯთა მეტყველებაშიც დასტურდება, თუმცა ფართოდ არ არის გავრცელებული, რეალურად ისმის: s i on, škob (škaf), škula (skola) და ა.შ.

ხმოვანთა სიგრძე-სიმოკლე, ისევე, როგორც თათური ენის სხვა კილოკავებში, არ არის ფონოლოგიური, დამოკიდებულია თანხმოვანთა გარემოცვაზე და მახვილის ადგილზე.

კონსონანტიზმი

		ბაგსმი-ერები		წინაენის-მიერები		შუაენის-მიერები		უკანაენის-მიერები		უფულა-რულები		ფარინგა-ლური	
		ყრუ	მულერი	ყრუ	მულერი	ყრუ	მულერი	მულერი	ყრუ	ყრუ	მულერი	ბედა-ფარინგა-ლური	ქვედაფარინგალური
სპირანტი	სშულები	მარტივი თანხმოვნები		p	b	t	d	ფ	k	q	(‘)		
	სპირანტი	აფრიკატები			j								
	ნაპირალური	ერთფოკუსიანები		f	v	s	z	y	x	()	h		
ნაპირალური	ორფოკუსიანები				š	ž							
სონან	ნაზალური	m		n									
	ლატერალური			l									

	ვიბრანტები		r				
--	------------	--	---	--	--	--	--

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველების მასალებში დაფიქსირებული თანხმოვნები, ფაქტობრივად, ემთხვევა თათური ენის, კერძოდ, მისი ლაჰიჯური კილოკავის თანხოვანთა სისტემას. გვაქვს გარკვეული სახის ცვლილებებიც.

თათურ ენაში ყრუ ნაპრალოვან (f, s, š, x) ბგერათა მომდევნო პოზიციაში ხშულები კარგავენ ფშვინვიერებას და ft, st, št, xt, წყვილებში მეორე ელემენტი, როგორც წესი, მოლაპარაკის მიერ ალიქმება, როგორც მჟღერი თანხმოვანი: fd, sd, šd, xd. გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში ამ წყვილების მეორე ელემენტი მჟღერია და რეალურად ისმის f, s, š, x .

ლაიჯურ კილოკავში ფართოდ გავრცელებული პალატალიზაციის გამო, უკანანისმიერი გ გადადის შუანისმიერ -ში, რომელიც საშუალო და, განსაკუთრებით, ახალგაზრდა თაობის ლაიჯთა მეტყველებაში გამოკვეთილად ისმის, როგორც j. ნინა რიგის ორ ხმოვანს შორის მოქცეული შესაძლოა, სპირანტიზირდეს და მოგვცეს y: äyär < ä är 'თუ, თუკი'.

საშუალო და ახალგაზრდა თაობის ლაიჯთა მეტყველებაში შუანისმიერი გადადის -ში: or > or 'საქმე'.

h – სუსტი თანხმოვანია და ინტერვოკალურ პოზიციაში ადვილად ქრება: šär < šähär 'ქალაქი'. h, შესაძლოა, დაიკარგოს მაშინაც, თუ იგი სუფიქსის (-hon) შემადგენელი ნაწილია: angışon 'თითები'. h არ იკარგება სიტყვის თავში: hi 'არაფერი'.

ზემოფარინგალური 'და გვხვდება არაბული წარმომავლობის სიტყვებში; გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში ეს ბგერები არამდგრადია.

გომბორელ ლაიჯთა მეტყველებაში ვხვდებით ხმოვნის გაორმაგებას, თუ სიტყვაში არის სემენტი - ხმოვანი+ "ანი" : bā 'ädä 'მერე, შემდეგ', nā 'älba i 'ლამბაქი'.

უვულარული q იშვიათად ისმის. აზერბაიჯანული ენის გავლენით, q, ფაქტობრივად, წარმოითქმის, როგორც g. ახალგაზრდა თაობის წარმომადგენელთა მეტყველებაში ქართული და რუსული ენების გავლენით, ისმის ბგერა . ჩვენს მასალებში ყოველი მოლაპარაკის ინდივიდუალური მეტყველების გათვალისწინებით, დაფიქსირებულია, როგორც q, g. . სიტყვის შუაში მოქცეული q ხშირად ისმის, როგორც ნაპრალოვანი მჟღერი : ro an 'ერბო'. სიტყვის ბოლოს q ისმის, როგორც ყრუ x: box 'ბალი'.

აღნიშნული მოვლენები გამოწვეულია სოციალური და ენობრივი გარემოს სპეციფიკით, შედეგია უშუალო კონტაქტებისა და ხასიათდება არაერთგვაროვნებითა და ვარიანტულობით. ხშირად – სტიქიურობითაც. სხვადასხვაენოვანი მოსახლეობის ჯგუფებს შორის დამყარებული უშუალო კონტაქტები საყოფაცხოვრებო-საოჯახო, საწარმოო

თუ სულიერი ცხოვრების სფეროებში განაპირობებს გომბორელ ლაიჯ-თა ენობრივ ცხოვრებას. დიდი მნიშვნელობა აქვს მოლაპარაკე ინდივიდის ასაკს, სქესს, პროფესიას, განათლებას, კულტურულ დონეს, ენობრივ ორიენტაციას და სხვა არაენობრივ ფაქტორებს¹.

რაც შეეხება ენობრივ ორიენტაციას: როგორც აღვნიშნეთ, თათური (რომლის მუსლიმური დიალექტის ერთ-ერთ კილოკავს წარმოადგენს ლაიჯური) უმწერლობო ენაა და მის მატარებლებს ოფიციალურ ურთიერთობათა და განათლების ენის გამოყენება გარემოებათა მიხედვით უხდებათ, – ირანში ეს ენა სპარსულია, აზერბაიჯანში – აზერბაიჯანული, საბჭოთა საქართველოში – რუსულს არჩევდნენ, ახლა, დამოუკიდებელ საქართველოში ქართულს ამჯობნიებენ, ვინაიდან აცნობიერებენ, რომ ქართულის, როგორც სახელმწიფო ენის, ცოდნა საზოგადოებაში უკეთ ინტეგრირებისა და მათ პირად შესაძლებლობათა გაფართოების მნიშვნელოვანი საშუალებაა.

საბჭოთა კავშირის დაშლისა და გომბორიდან საბჭოთა ჯარის ნაწილის გასვლის შემდეგ სოფლის სკოლაში ფუნქციონა შეწყვიტა რუსულმა სექტორმა; სასკოლო განათლებისა და ოფიციალურ ურთიერთობათა ენის ფუნქცია ქართულს დაეკისრა. გომბორი ამ ფაქტს შედარებით მომზადებული დახვდა; არაქართველი მოსახლეობის ზოგადსაგანმანათლებლო დონეზე სახელმწიფო ენის ცოდნის უზრუნველყოფა გომბორში, ფაქტობრივად, უმტკივნეულოდ, ბუნებრივად მოხდა, ვინაიდან შერეულ სოფელში მცხოვრებ სხვადასხვა ენობრივ ჯგუფებს შორის ენობრივი იზოლაცია დიდად არც ადრე იგრძნობოდა, კომუნიკაცია არც ადრე ჭირდა, ქართული მეორე ენა იყო ყველა გომბორელი არაქართველისათვის; რუსულ სექტორზე მოსწავლე ყველა გომბორელი სწავლობდა ქართულ ენას, როგორც საგანს, საუბრობდა ქართულად, ფლობდა ქართულ გრაფიკას, იცოდა ნერა-კითხვა.

ქართულენოვან სწავლებაზე გადასვლის შემდეგ მნიშვნელოვნად გაიზარდა სახელმწიფო ენის გავლენა, გაფართოვდა მისი საზოგადოებრივი ფუნქცია, ამაღლდა საზოგადოებრივი სტატუსი.

სასკოლო სწავლებამ დიდად განაპირობა ენობრივ უნარ-ჩვევათა სათანადო გამომუშავება და დახვეწა; გაიზარდა ინტერესი ქართული ჟურნალ-გაზეთებისა და ტელე-რადიო გადაცემების მიმართ, იზრდება ინტერესი საერთოდ ქართული კულტურისა და ფასეულობების მიმართ; შესაბამისად, იზრდება ინტერესი და გულშემატკივრობა ქართული საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების მიმართ. ეს ყოველივე, ვფიქრობ, დიდად შეუწყობს ხელს არაქართველი მოსახლეობის ჩართულობას ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და სამოქალაქო ინტეგრაციის პროცესში.

¹ მანანა კვაჭაძე, თათები, ლაჰიჯელები და გომბორელი ლაიჯები წიგნში: *გომბორელ ლაიჯთა მეტყველება. ლექსიკონი გამოკვლევითურთ*. KEW-Kolegium Europy Wschodniej (Wojnowice, 2018), 165-206.

Manana Kvachadze

The Dynamics of Linguistic Development of the Speech of Gomborian Layiji (Phonetic Issues)

Georgia is a multinational country. The national diversity of the population is conditioned by the migration processes in various periods. The ethnic content of the population of Georgia underwent significant changes in 19th and 20th centuries, because earlier military and political factors were added by migration processes caused by economic conditions. In this respect we come across an interesting situation concerning the speech of Iranian-speaking population living in the village of Gombori in Georgia. A very interesting linguo-cultural picture can be observed in this village on the example of its multiethnic population.

In the first decades of the 20th century, different Muslim ethnic groups from the neighboring regions of Iran and South Caucasus started to inhabit the territory with the purpose of earnings. Among those were: an ethnographic group of Iranian origin, refugees from the village of Lahij in Azerbaijan (to a certain extent Turkish-turned and bilingual (Tati - Azerbaijani) and Turkish ethnographic group, refugees from Iranian Azerbaijan, also bilingual (Azerbaijani - Persian). According to our informants, the process of migration continued in the Soviet period, being most intense in the 30s and 40s of the 20th century, and the government, as it seems, supported it.

The migrants from Lahij are referred as “Layijis”, according to their local self designation, while the term “Tat” according to the tradition of Turkish-speaking world is used to denote representatives of the ethnic group from Iran, regardless of their ethnic and linguistic belonging.

Representatives of immigrant Muslim population, despite their ethnic and linguistic origin, are registered as Azerbaijani in official documents and consider Azerbaijani as their native language. In everyday life, relationships between representatives of different ethnic Muslim groups are quite close, mixed marriages are common. Due to historical, cultural and religious origin, at one glance, these people do not differ from each other. However, an Iranian group can be distinguished, which informally call themselves Layijis and call their native language also Layiji. This language is an oral dialect of Muslim Tat Language.

Tat language belongs to the South-Western group of Iranian languages and its grammatical structure and lexical content is close to Persian and Tajik languages.

Gomborian Muslims belong to practically all social-professional groups. They participate in all main spheres of public life. Contacts between different language groups on family, industrial or spiritual levels determine their linguistic behavior.

Practically every Gomborian Layiji speaks so-called “two native languages” Layiji (Tati) and Azerbaijani. Every Gomborian Layiji speaks Georgian and Russian to some extent. The Gomborian Layijis of elder generation speak fluent

Georgian. The middle-aged generation is more fluent in Russian, whereas the youth prefers Georgian.

The picture is interesting both on conscious and subconscious levels. The speech in unfamiliar language environment is mostly unchanged, though the influence of different languages is more or less noticeable. Changes are revealed mainly on the phonetic and lexical levels, due to extralinguistic factors.

The words pronounced in Georgian are sometimes under Iranian-Turkish phonetic influence. In some cases, they are used without accent, Georgian phonetic and grammatical laws are observed.

In conditions of bilingualism, Azerbaijani being the leading language, the Tat (including Layiji) often subordinate their vocalism and consonantism to that of Azerbaijani. This causes vacillation of language norms and introduction of phonemes that are alien to the Tat language. As for the quadrilingual situation in Gombori, where Azerbaijani is used as a non-written language i.e. is devoid of authoritative function, pronunciation of sounds in Layiji speech sometimes follows the rules of Georgian and Russian. This leads to the deviation from pronunciation norms and multiplication and spreading of diverse phonetic variants.

As compared to other patois, the vocalic system of Gomborian Layiji is characterized by more instability of vowels. In the system of consonants, the degree of palatalization of back plosives varies, whereas the use of upper pharyngeal and uvular consonants is restricted.

The speech of Gomborian Layiji embraces 7 simple vowel phonemes: *i*, *ÿ*, *u*, *o*, *ä*, *a* and one diphthong - *ei*.

i - the front vowel vacillates between high and higher than average from *i* to *e*: *bil* 'spade'; *mis* 'copper'; *mix* 'nail'. In Gomborian Layiji speech, there are frequent cases of back variants of the sound *i* (*ᵛᵢ*): *x rs* 'bear', *z nd* - 'live', *riš* 'beard'. In unstressed syllables, the vowel *i* may be dropped and the word may be subject to syncope: *xiš* an // *xš* an 'himself', 'his'; *d vor* // *dvor* 'wall'.

The Gomborian Lyiji sound *i* (*ᵛᵢ*) corresponds to Classical Persian vowels: 1) *e*, 2) *ə*, 3) *u*, 4) *o*, 5) *a*.

ÿ - front, high, labialized vowel: *být* 'idol', *býlbýl* 'nightingale', *ÿl* 'back', *dÿst* 'friend', *nÿ* 'new'. During fast speech, labialization becomes weak. Due to this, *ÿ* and *i* are often mixed up or, sometimes, reduced completely.

Layiji vowel *ÿ* corresponds to classical Persian vowels *u* and *o*.

u - back, high, labialized vowel. *ruz* 'day', *xub* 'good', *mundan* 'stay'. In unstressed syllables, it is sometimes lost. Gomborian Lyiji sound *u* corresponds to classical Persian vowels 1) *u*, 2) *o* and 3) *o*.

ä - front, low, unstable vowel (*a* - *e*). *zän* 'woman, wife', *bäxš* 'gift', *räf* an 'go'. Often, in one and same word, it is replaced by *a*: *zän/zan*; *xär/xar* etc. This phenomenon, which is characteristic of almost every dialect of the Tat language, is also widespread in Gombori village; variant *e* of the sound *ä* is found with medio-lingual consonants: *e äl* 'mange', *ef* 'joy', *e* 'flea'.

Gomborian vowel *ä* corresponds to classical Persian *ä*.

a - front, low, non-labialized vowel. Gomborian Layiji *a* corresponds to

classical Persian vowels *a* and *ā*: par ‘wing’; ataš ‘fire’; af o ‘sun’.

o and *ā* are debatable phonemes for other patois of the Tat language. Yet, they are found in Layiji patois as well as the speech of the Layiji population of Gombori.

o – back, middle, narrow vowel. Gomborian Layiji *o* is produced from the labialized variants of the Tat vowel *â*. Same as in the majority of dialects, it corresponds to the classical Persian vowel *o*: bor ‘load’; or ‘case’; moh ‘month, moon’.

Common Tat: *bâr, kâr, mâr, mâh*.

u – front, middle, narrow vowel. *u* is produced from wide variants of monophthongized diphthongs *ou* and *ÿ* as well as *ÿ* (in the words of Arabic origin). *u* corresponds to classical Persian vowel *u* and sound combinations like *b, v, ab, av*: ‘water’; *š* ‘night’; *s* *bât* ‘conversation’.

ei – is a diphthong with falling glide. The first vowel is narrow *e*, and the second is non-syllabic *i*. etymologically, it corresponds to the combination *ay*: *mei* ‘wine’; *seil* ‘torrent’; *peid* ‘visible’.

In general, the Muslem dialect of the Tat language distinguishes three diphthongs with a falling glide: *ei, ou, ÿ*. Distinction of these diphthongs is due to the absence of vowels *e, o, u* as independent phonemes in the Tat vocalism. However, in the Tat language, there is a tendency of production of new phonemes such as: *e, o, a, i*. This process is due to both linguistic and extralinguistic factors. In the speech of Gomborian Layiji, diphthongs *ou* and *ÿ* are, in fact, monophthongized, although in the speech of the elder generation they are non-systematically fixed as diphthongs.

Vowel harmony – is influenced by Turkish languages. It is peculiar to Layiji dialect of the Tat language and is preserved in the speech of Gomborian Layiji: *zimin* < *zamin* ‘land’; *dahun* < *dahun* ‘mouth, edge’; *d min* < *odamin* ‘man, person’; *bÿrÿn* < *birun* ‘outside’ etc. This phenomenon also affects certain morphemes, if they are assimilated with the root vowel.

Stress – in Gomborina Layiji speech mostly coincides with the stress of other Tat dialects and falls on the final syllable.

The so-called *prosthesis vowels* – *i, u, a* are found with consonant clusters *st, št, šk, šg* in borrowed words like: *istikon* ‘glass’, *ušgula* ‘school’, *škob* ‘wardrobe’; Iranian words: *us oran* ‘buy’, *as ara* ‘star’ etc. This phenomenon is also present in Gomborian Layiji speech, although it is not widespread. In reality, we hear: *s i on, škob (škaf), škula (skola)* etc.

The length of vowels in the speech of Gomborian Layiji, like other Tat patois, is not phonological. It depends on the consonantal environment and the place of stress.

The consonants found in the data of Gomborian Layiji speech, in fact, coincide with the consonant system of the Layiji patois of the Tat language. There are also certain changes.

In the Tat language, plosives following voiceless fricatives (*f, s, š, x*) lose their aspiration, and, in couples like *ft, st, št, xt*, the second element is, as a rule, perceived by the speaker as a voiced consonant: *fd, sd, šd, xd*. In the speech of

Gomborian Layiji, the second element is voiced and, in reality, we hear *f*, *s*, *š*, *x*.

Due to palatalization widespread in the Layiji speech, velar consonant *g* turns into medio-lingual , which, in the speech of middle-aged and, especially, young Layiji, vividly sounds as *j*. Between two front vowels, may turn into a spirant and yield *y*: *äyär* < *ä är* 'if'.

In the speech of middle-aged and young Layiji, medio-lingual turns into : or > or 'affair, business'.

h is a weak consonant, which easily disappears in the intervocalic position: *šär* < *šähär* 'city'. *h* may also be lost if it forms part of the suffix (-hon): *angišon* 'fingers'. *h* is not lost in the initial position: *hi* 'nothing'.

Upper pharyngeal ' and are found in the words of Arabic origin. In the speech of Gomborian Layiji, these sounds are unstable.

In the speech of Gomborian Layiji, there are cases of doubling of vowels, if the word contains a segment - vowel+ "ain": *bä* 'ädä 'then, afterwards', *nä* 'älba i 'saucer'.

Uvular *q* is rare. Under the influence of the Azerbaijani language, *q* is, in fact, pronounced as *g*. under the influence of Georgian and Russian languages, the younger generation pronounces . Taking into account the individual speech of each speaker, we have fixed this sound as *q*, *g*. . In the middle of the word, *q* often sounds as voiced fricative :

ro an 'lard'. At the end of the word, *q* sounds as voiceless *x*: *box* 'garden'.

The above-mentioned phenomena are conditioned by specific sociolinguistic environment. They are results of direct contacts. They are characterized by variations and often spontaneity. The speaker's age, sex, occupation, education, cultural level, linguistic orientation and other extralinguistic factors are of great significance.

As for the linguistic orientation of Gomborian Layijis: being speakers of an unwritten language, they have to choose formal and educational Language according to the environment: in Iran it is Persian, In Azerbaijan it is Azerbaijani, in Soviet Georgia they chose Russian, whereas now, in independent Georgia, they prefer Georgian.

The immigrant population retains its identity (language, religion, traditions) in the multiethnic environment, on the other hand trying to share the lifestyle of the local population and join the process of civil integration

ლუიზა რუხაძე, ნაწული კაჭარავა რამდენიმე აღმოსავლური ნასესხობა ქართულ ენაში

ნასესხები სიტყვები ამდიდრებს ენის ლექსიკურ ფონდს. მათი გამოვლენა და კვლევა ენის ისტორიის შესწავლის საინტერესო სფეროა. ყველა ენა თავისი არსებობის მანძილზე მეტნაკლებად განიცდის უცხო ენის გავლენას. ცნობილია, რომ „წმინდა ენა“ არ არსებობს. ზოგჯერ ნასესხობა იმდენად ესისხლხორცება მსესხებელი ენის სისტემას, რომ მისი ლექსიკური მარაგის განუყოფელი ნაწილი ხდება. შესაბამისად, სიტყვის უცხოური წარმომავლობის დადგენა მხოლოდ მისი ეტიმოლოგიური კვლევის შედეგად არის შესაძლებელი.

ქართულ ენაში შესული აღმოსავლური ნასესხობების განხილვისას ხშირად გვხვდება ფონეტიკური ცვლილებები; გვხვდება ასევე ლექსემის მნიშვნელობების დავინროება-გაფართოება, ზოგჯერ კი – რადიკალურად საპირისპირო მნიშვნელობის შექმნაც.

განვიხილოთ ოდენ თურქულიდან ნასესხები რამდენიმე სიტყვა:

1. **ჩილინი/ჩიგინი** < **çi in** კერვის ერთ-ერთი სახეობაა. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ეს ლექსემა არ არის. მაგრამ სულხან-საბას „სიტყვის კონაში“ სიტყვა *სკარამანგის* განმარტებისას გვხვდება *ჩიგინი*: „ესე არს ძვირფასად და ყვავილოვნად ნაკერი ოქრო(ფ)ს თმითა და ჩიგინითა“. აქ მითითებულია, რომ ჩილინი, იგივე ჩიგინი, თურქთა სიტყვაა.¹

ივ. ჯავახიშვილი თავის ნაშრომში „მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის“ განიხილავს *ჩიგინს* როგორც კერვის ერთ-ერთი სახეობის აღმნიშვნელ ტერმინს. იქვე მითითებს, რომ *ჩიგინი* თურქული სიტყვაა.² ეს ლექსემა ფიქსირებულია დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონშიც: *ჩიგინი* – გვირისტით ნაკერი, სკარამანგი.³ *ჩიგინი* ი. ცენკერის განმარტებით ნიშნავს აბრეშუმის ძაფით ნაქარგს, ფოთლებისა და ყვავილების გამოსახულებით.⁴

ძველ თურქულ ენათა ლექსიკონში ეს მნიშვნელობა დადასტურებულია: *ikin/ekin*: ოქრომკედით ქარგვა აბრეშუმის ქსოვილზე; *ekin jipi* – აბრეშუმის ძაფი.⁵

2. **ჭავლი** < **çevri** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით:

¹ ს.-ს. ორბელიანი, *სიტყვის კონა* (თბილისი, 1966).

² ივ. ჯავახიშვილი, *მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის* (თბილისი, 1946), 51.

³ დ. ჩუბინაშვილი, *ქართულ-რუსული ლექსიკონი* (თბილისი, 1984).

⁴ Doerfer G., *Türkische und mongolische Elementen im neupersischen*, I (Weisbaden, 1963), 221.

⁵ (, 1971).

ჭავლი-ი (ჭავლისა) წყლის ზედაპირის მცირე რიტმული რხევა, ზედაპირის თრთოლა. „ცხელოდა, სიცხის ბული ტრიალებდა, მინდვრის პირი ტბის ჭავლივით ცახცახებდა“ (გ. შატბერაშვილი); „[ავთანდილმა] რა წყალი ნახის, გარდახდის, უჭვრეტდის ჭავლსა წყლისასა“ (რუს-თაველი).¹

სულხან-საბას „ლექსიკონი ქართულის“ მიხედვით: ჭავლი წყლი-სა. მჭავლი (მჭავლი, მჭველი), ჭველი, წყლის ჩანადენთ ჩანარეცხი. ჭველი, წყლის ჩანაგრეხი. ჭველი, წყალთა ციმციმი.²

ძველი თურქული ენების ლექსიკონში: evriil ვნებითია evür-იდან და ტრიალს ნიშნავს.³ თურქული ენის საზოგადოების (TDK) ლექსიკონის მიხედვით: çevri ლექსემის მეორე მნიშვნელობაა girdap მორევი, ხოლო çevirmek ნიშნავს ტრიალს, ბრუნვას.⁴

3. ჩომბახი < çomak ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში მითითებულია, რომ ეს სიტყვა თურქული წარმოშობისაა და ნიშნავს კომბალს.⁵ დ. ჩუბინაშვილი კომბალს განმარტავს, როგორც თავმრ-გვალ ჯოხს, ჩომახს.⁶

როგორც ალ. ღლონტი მიუთითებს, *ჩომბახი* გვხვდება ქართულურსა და მოხეურ დიალექტებში კეტის, კომბლის, მეცხვარის კომბლის მნიშვნელობით: „წამოავლო ჩომახს ხელი და უდო და უდო.“⁷ ფშაურში ჩომბახი თავმოკაუჭებელი კომბალია. ეს ლექსემა გვხვდება ქართველ მწერლებთან, კერძოდ, ალ. ყაზბეგსა და ვაჟა-ფშაველასთან, დადასტურებულია ქართულ ხალხურ ზღაპრებშიც.

ინლაუტში /მ/ თანხმოვნის მიჯრით /ბ/ თანხმოვნის გაჩენა უთუ-ოდ ქართულის ნიადაგზეა მომხდარი. შდრ. თურქ. damla > დამბლა; კამეჩი -კამბეჩი, გვიმრა – გვიმბრა და სხვ.

Kubbealtı-ის ლექსიკონი მიუთითებს, რომ ეს სიტყვა ძველი თურქულიდან მოყოლებული გამოიყენება ჯოხისა და კომბლის მნიშვნელობით: çomak (Eski Türkçe'den beri kullanılır) **1.** De nek (ჯოხი): “Köpeksiz köy bulmu , çomaksız geziyor.” („უძალლო ქვეყანაში უჯოხოდ დასიერ-ნობდაო“) **2.** Eskiden sava larda kullanılan, ba kısmı yuvarlak ve a ır sopa (თავმრგვალი მძიმე ჯოხი, რომელიც ძველად ბრძოლებში გამოიყენებოდა): “*sfendiyar kendi dahi çomak darbin yedi, kaçtı, Sinop'a dü tü*” (Â ikpa azâde) („თვით ისფენდიარსაც მოხვდა ჯოხი, გაიქცა, სინოპს შეაფარა თავი“ (ამიკვაშაზადე)).⁸

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VIII (თბილისი, 1964).

² ს.-ს.ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული (თბილისი, 1928).

³ (, 1971).

⁴ Türkçe-Türkçe Sözlük, TDK (Ankara, 2005).

⁵ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VIII (თბილისი, 1964).

⁶ დ. ჩუბინაშვილი, დასახ. ლექსიკონი.

⁷ ალ. ღლონტი, ქართული ლექსენდები და ზღაპრები (თბილისი, 1948), 288.

⁸ Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Kubbealtı yayınları (stanbul, 2005) <http://lugatim.com>

ეს ლექსემა იმავე მნიშვნელობით მოტანილი აქვს სევან ნიშანის თავის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში: **çomak** თავმრგვალ ხის ჯოხს ანუ კომბალს ნიშნავს.¹

თურქული ენის საზოგადოების (TDK) ლექსიკონში კი მხოლოდ კომბლის მნიშვნელობა აქვს: **çomak – ucu topuzlu de nek.**²

თანამედროვე ქართულში თურქულიდან შემოსული ზემოთ აღნიშნული ნასესხობები უკვე ნაკლებად გვხვდება.

სტატიაში, გარდა წმინდა თურქული ნასესხობებისა, წარმოვადგენთ რამდენიმე სპარსული წარმომავლობის სიტყვას, რომლებიც ქართულ ენაში თურქულის მეშვეობით არის შესული.

4. **სილა < sille** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით სპარსული ნასესხობაა და ნიშნავს გაშლილი ხელის შემოკვრას ყბაში: „გაფითრებულმა ისეთი სილა გაარტყა, რომ პრისტავს შეეხარბებოდა“ (აკაკი); „მოჯამაგირემ დამარცხება ძალიან ითაკილა..., წამოუხტა და ერთი ლაზათიანი სილა გაუშალა გიორგის უეცრად“ (ილია); „[მატრაკვეცას] მოხუცებულმა ხელუკუღმა სილა სტკიცა“ (შიო არაგვისპირელი).³

თურქულ ორ სხვადასხვა განმარტებით ლექსიკონში იმავე მნიშვნელობითა და სპარსული წარმოშობის მითითებებით ეს სიტყვა ასეა წამოდგენილი: *sille Farsça s l Elin iç yüzüyle vurulan tokat* (გაშლილი ხელის შემორტყმა). *Adam keçinin gerisine hafif bir sille indirdi* (Necati Cumalı) (კაცმა თხას ზურგზე მსუბუქად ხელი დაჰკრა (ნეჯათი ჯუმალი)); *Sille ymeden yanak kızarmaz* (Atasözü) (სილის შემოურტყმელად ლოყა არ წითლდებაო (ანდაზა)); *Sonra iki küçük sille ile yana mı ok adı* (Peyâmi Safâ) (შემდეგ ორჯერ მსუბუქად ხელი ლოყაზე მომითათუნა (ფეამი საფა)).⁴

შევნიშნავთ, რომ თურქულში **sille**-ს პარალელურად არსებობს მისი უშუალო თურქული სინონიმები **tokat, amar, be karde** – *insana el içi ile vuru* (ადამიანისათვის გაშლილი ხელის გარტყმა).⁵ ქართულში უხვად გვაქვს ამ ლექსემის სინონიმები: ალიყული, ალიყური, ავშარა. თუმცა ამათი წარმომავლობაც დამაფიქრებელია.

5. **ჭარბი < çerb** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით: 1. მომეჩიებული, ზომაზე მეტი. „სახალხო არმიის ნაწილები... აკავებენ რიცხოვრივად ჭარბი მონინაალმდეგის შემოტყვას“ (გაზეთი „კომუნისტი“). **ჭარბად** ზმნს. ნამეგნავად, ზომაზე მეტად. „ჭარბად ნაცხებულ უმარის ვერ დაეფარა... წვრილი ნაოჭები“ (კ. გამსახურდია);

¹ Ni anyan Sevan, *Ça da Türkçenin Etimolojisi, Ni anyan Sözlü ü* (stanbul, 1990) <https://www.nisanyansozluk.com>

² TDK, დასახ. ლექსიკონი.

³ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VI (თბილისი, 1962).

⁴ *Türkçe-Türkçe Sözlük*, TDK (Ankara, 2005); *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Kubbealtı Yayınları (stanbul, 2011).

⁵ TDK, დასახ. ლექსიკონი.

2. რთული ფუძის მეორე შემადგენელი ნაწილი: სისხლჭარბი, სიტყვა-ჭარბი, დღეჭარბი, მარილჭარბი.

თურქული ენის საზოგადოების (TDK) არც ერთ (განმარტებით, დიალექტურ) ლექსიკონში ეს ლექსემა არ ფიქსირდება. არ არის არც სეივან ნიშანიანის „ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“. Kubbealti Lugati-ის მიხედვით კი „ცხიმიანის, მსუქნის, მოდიდოს“ მნიშვნელობა აქვს: Çerb (بَرچ) (Fars. çerb) Ya li, semiz.²

სპარსული წარმომავლობის ეს ლექსემა თურქულიდან შემოსულ ნასესხობად მიგვაჩნია.

6. ხუნდი < künde ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით: 1. ძვ. ფეხის ბორკილი – ფეხების ჩასაყოფი ნახვრეტების მქონე გრძელი, მსხვილი ძელი. „ეზრძანებინა: ხუნდები ფეხებში შეუყარეთო“ (აკაკი); 2. დიდი ნადირის დასაჭერი მახე; 3. იგივეა, რაც მორგვი; 4. ტყე. შემოსაჭერი მონყობილობა, მომჭერი ხუნდი. 5. რთული ფუძის მეორე შემადგენელი ნაწილი – ხელხუნდი.³

გ.დოერფერი თავის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში მიუთითებს *künde* სიტყვის სპარსულ წარმომავლობაზე.⁴ ალ. ლლონტი აღნიშნავს, რომ ლექსემა *ხუნდი* დასტურდება გურულსა და აჭარულ დიალექტებში: „ხის ძველი იარაღი; ბატონყმობის დროს დასჯილ ყმებს ფეხებს გააყოფინებდნენ, რომ ვერ გაქცეულიყვნენ.“⁵

თურქული ენის საზოგადოების (TDK) ლექსიკონის მიხედვით:

Farsça künde (სპ. *ქუნდე*) 1. *spor. Güre çinin, hasmını altına alıp bir elini önden, ötekini arkadan geçirerek ellerini kilitlemesi* (სპორტ. მოჭიდავის მიერ მონინააღმდეგის ქვეშ მოქცევა, ერთი ხელის წინ, ხოლო მეორის ზურგს უკან გადაგრეხვით ხელების გაკავება) 2. *mecaz Düzen, tuzak, oyun, hile* (გადატ. ეშმაკობა, მახე, ხრიკი, ოინი) 3. *eskimi Suçluların aya ina ba lanan demir halka, köstek* (მოდვ. დამნაშავეების ფეხზე შემბული რკინის რგოლი, ბორკილი).⁶

Kubbealti Lugati-ის მიხედვით: künde (اڭك) *i.* (Fars. *kunde* “a aç kütü ü”) (სპ. *ქუნდე* „ხის კუნდი“)

1. *Ayak ba ı, köstek, buka ı* (ხუნდი, ბორკილი, რკინის ბორკილები, დუშაყი). 2. *ri ve kalın a aç gövdesi* (მსხვილი და სქელი ხის ტანი, მორი). 3. *spor. Güre te hasmı altına alıp bir eli rakibin bacakları arasından önden, öteki eli arkadan geçirerek kilitleme* ekindeki oyun (სპორტ. ჭიდაობის ილეთი, როდესაც მოჭიდავე მონინააღმდეგეს ქვეშ მოქცევს, ერთ ხელს ფეხებს შორის წინ ამოუტარებს, ხოლო მეორეს ზურგს უკან გადაუგრეხს).⁷

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VIII (თბილისი, 1964).

² Kubbealti Lugati, დასახ. ლექსიკონი.

³ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VIII (თბილისი, 1964).

⁴ Doerfer G. *Türkische und mongolische Elementen im Neupersischen*, I (Weisbaden, 1963), 220.

⁵ ალ. ლლონტი, *ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა* (თბილისი, 1984), 384.

⁶ TDK, დასახ. ლექსიკონი.

⁷ Kubbealti Lugati, დასახ. ლექსიკონი.

თურქული ენის საზოგადოების (TDK) ლექსიკონის მიხედვით სიტყვა სპარსული წარმოშობისაა და რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს. მესამე მნიშვნელობით დამნაშავეთათვის ფეხზე მოსაბმელ რკინის რგოლს, ხუნდს ნიშნავს. Kubbealtı Lugati-ც მიუთითებს ლექსემის სპარსულ წარმომავლობაზე და პირველივე მნიშვნელობით *ხუნდის* განმარტებას იძლევა. მაგრამ აქვე ყურადღებას იპყრობს ლექსემის სპარსული მნიშვნელობის ახსნა და მისი მეორე მნიშვნელობაც: (اڭ) Fars. *kunde* “a aç kütü ü”: ri ve kalın a aç güvdesi. ამ განმარტებითა და მეორე მნიშვნელობით ლექსემა *კუნდს* ნიშნავს. ამავე მნიშვნელობას იძლევა ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი:

კუნდი (კუნდისა) 1. „ძელთ მონაკვეთი“ (საბა); მორის მოკლე და მსხვილი, ჩვეულებრივ, ნუჟრებიანი ნაჭერი. „მოულოდნელი კუნდი ურემს გადააბრუნებს“ (ანდაზა); „მარინე თითქმის მიბროდა, როსტომი კი მუხის კუნდივით იდგა შუა გზაზე და მინას ჩასცქეროდა“ (მიხეილ ჯავახიშვილი); „ცეცხლი უნთიათ კერაზე, ზედ უძევს დიდი კუნდია“ (ვაჟა); „კერაში თავხის სისქე კუნდს ცალ გვერდზე ცეცხლი ეკიდა“ (ილია); „საპატარძლო სახლის უკან ჩამომჯდარიყო კუნძზე“ (ვასილ ბარნოვი). | ხის მორი. „[უცხოელებს] გაჰქონდათ ზღვით და ხმელით კუნძები“ (გიორგი წერეთელი). 2. ხის მოჭრისას მიწაში ჩარჩენილი ძირა ნაწილი ფესვებიანად. „ლეღეს გადასცქეროდნენ გადამწვარ ჯავარიდან ყორნებივით დამსხდარი გარუჯული კუნძები“ (ი.აბაშ.); „თვითონ გერა მიწაში ჩარჩენილ [ხის] ძირებისა და კუნძების აფეთქებას ხელმძღვანელობდა“ (ლეო ქიაჩელი).¹

სევან ნიშანიანის „ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ დაფიქსირებულია ამ ლექსემის *კუნდის* მნიშვნელობა: *Fa kunde* اڭ iri ve kalın a aç, tomruk, buka 1 (სპ. *ქუნდე* მსხვილი და სქელი ხე, მორი, ჯირკი, კუნდი).²

სპარსული ნასესხობა *künde* თურქულის მეშვეობით დასტურდება ქართულ ენაში ორივე მნიშვნელობით: 1. ხუნდი 2. კუნდი.

აქვე ს. ნიშანიანის ლექსიკონში შეგვხვდა სიტყვა საშუალო სპარსულიდან: *kund/gund yuvarlak nesne, top.* (მრგვალი საგანი, ბურთი). თანამედროვე სპარსულში – *kund* اڭ 1. top, 2. kaba, kalın – ამ ლექსემამ დაიტოვა ბურთის მნიშვნელობა და შეიმატა მეორე მნიშვნელობაც: უხეში, სქელი. *Fa* (სპ.) undak اڭ [küç.][კინინ.] < *Fa* (სპ.) und/ unda اڭ/اڭ 1.küme, 2.yumak, 3.hamur topu (1.ჯგუფი,კლასტერი, 2.გორგალი, ფთილა, ქულა, 3.ცომის გუნდა) *OFa* (საშ. სპ.) gund – 1.küme, 2.top, 3.topluluk (1.ჯგუფი, გუნდი, 2.სფერო, წრე, 3.საზოგადოება, თემი, დასი).³

სევან ნიშანიანს შენიშვნის სახით მოტანილი აქვს შედარება სანსკრიტთან, სადაც *gu a* ნიშნავდა სფეროს, წრეს, ჯგუფს, გუნდს.

სომხურში კი: *Erm* (სომხ.) gund > kunt գ ու ს դ და gndak > kntag գ ու դ ასლ "top, küre" (ბურთი, სფერო, წრე). სომხურში ეს ლექსემა სპარ-

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, IV (თბილისი, 1955).

² Ni anyan Sözlü ü, დასახ. ლექსიკონი.

³ Ni anyan Sözlü ü, დასახ. ლექსიკონი.

სულიდან უნდა იყოს შესული. ზოგადად ეს სიტყვა თურქული ენების უმრავლესობაში ფიქსირდება.¹

მზია ანდრონიკაშვილი *gund* საშუალო სპარსულიდან ნასესხებ სიტყვად მიიჩნევს: საშ. სპარს. *gund* „ჯარი, არმია“ = ქართ. გუნდი „ჯგუფი, გროვა“. ახალ სპარსულსა და არაბულშიც გუნდი „ჯარი, რაზმის“ მნიშვნელობითაა. გუნდი – „ჯარი ექუსი ათასი“ განმარტებით გვხვდება საბასთანაც.²

მაგრამ ჩვენ აქ გვაქვს სხვა მნიშვნელობაც: „მრგვალი საგანი, ბურთი“, რაც ქართულში უშუალოდ *გუნდას* შეესაბამება.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით: **გუნდა (გუნდისა)** 1. ბურთივით დამრგვალებული ცომი (თოვლი, მინა..). „სანამ თორნე ცხელია გუნდას დაიჭერსო“ (ანდაზა); „დედაკაცები გაფუებული ცომით სავც ვარცლს მისდგომიან და გუნდებს იღებენ“ (მის. მრეველიშვილი); „იმ დღეს ჩვენთვის აღარც კაკანათი იყო, აღარც თოვლის გუნდა“ (ილია); „ეს ამბავი თოვლის გუნდასავით დაგორდა თრიალეთის ზეგანიდან“ (კ. გამსახურდია).³

გამოდის, რომ ამ სპარსული წარმომავლობის ლექსემის მესამე მნიშვნელობაც – გუნდა (ბურთივით დამრგვალებული საგანი) – დამკვიდრებულა ქართულ ენაში.

ქართულში ნასესხობების გამოვლენა უაღრესად მნიშვნელოვანი საქმეა, თუნდაც იმიტომ რომ საჭირო და აუცილებელია ქართული ენის ეტიმოლოგიური ლექსიკონის შედგენისათვის. ეს მეტად საპატიო მოვალეობაა ყველა ქართველი აღმოსავლეთმცოდნისათვის.

Luiza Rukhadze, Nanuli Katcharava **Several Oriental Borrowings in Georgian Language**

Borrowed words enrich the vocabulary fund of language. Discovering and researching them is an interesting field of studying language history. All languages are more or less influenced by foreign languages during their existence. It is well known that “sacred language” does not exist. Sometimes borrowing is so similar to the borrowers language, that is becomes an integral part of its vocabulary. Consequently, the foreign origin of a word can be determined only as a result of its etymological research. Phonetic changes are often found in the reviews of oriental borrowings in the Georgian language; which is further reflected in the different formats of the word; there is also a narrowing-expansion of the meaning of the lexeme; sometimes even the acquisition of a radically opposite meaning.

¹ Ni anyan Sözlü ü, დასახ. ლექსიკონი.

² მზია ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან* (თბილისი, 1966), 168, 199, 229.

³ *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, II (თბილისი, 1951).

The article discusses some words borrowed from Turkish:

1. Chigini < çigin “one of the types of sewing.”;
2. Chombakhi < çomak “comb”.
3. Chavli < çevri “Rhythmic oscillation of the water surface, surface abrasion;”

In addition to pure Turkish borrowings, the article mentions several words of Persian origin that are entered into Georgian through the Turkish language:

4. Sila < sille “slap, wrapping outstretched hand in jaw:”
5. Charbi < çerb “increased, extra”.
6. Khundi < kunde “ 1. Foot shackles, 2. Kundzi < kunde Piece of wood,
3. Gunda < kund/gund “rounded like a ball (dough, snow, land...).

Maia Sakhokia

The Dynamics of Persian Compound Verbs starts at Old Persian: CV OP Paradigms in Charts

In light of the Common Persian Language, the New Persian Language draws attention by its developed system of compound verbs. Therefore, a simultaneous diachrony and retrospection of concrete units of this language will give much information on typology, interchange and dynamics of compound verbs.

The New Persian's linguistic space is famous for numerous compound verbs and a variety of morphosyntax and lexicological structures, as well as for a small number of simple verbs. /This circumstance and process of the Contemporary Persian started in the Classical Persian and proceeds in the concrete linguistic space with strong dynamics. /

New and new morphosyntax and lexicological characteristics are arising in the Contemporary New Persian system of compound verbs.

The Contemporary New Persian demonstrates both interchangeable spiral chains of universal typological linguistic cycles: simple>compound>simple>compound and so on. This is a diachronic cyclicity or the cyclicity in diachrony with an interchange of various diachronic-typological cycles.

We have briefly outlined driving diachronic-typological tendencies to retrospectively highlight the main subject of this letter.¹

1

... , .2, 219, . (, 1972), . 41-47.

... , *Macne, enisa da literaturis seria*, 1, mecnierbata akademiis gamomc. Mecniereba (Tbilisi, 1979) 111-118.// M. Sakhokia: *On Generation and Classification of Compound Verbs in the Old Persian Language*. Matsne, a series of Language and Literature, publication of the Academy of Sciences, (Tbilisi, 1979), 111-118.

... (, 1985), 93-97, 173.

... (, 1998), 60-61. Maya Sakhokia. The principles and Principal Constituents of the Persian Morphosyntax by Diachronic Changes and Grammar Rules Typology. – *Proceedings of the First National Congress on Iranian Studies*, P. 1, Language and Linguistics, Iranology Foundation (Tehran, 2004), 57-95. Maya Sakhokia. *Research Collection I*, Institute of Oriental Studies, (Tbilisi, 2007), 99-146. Maia Sakhokia. Akhali rtuli zmnebi zvel sparsulshi. – *Akhlo aghmosavleti da sakartvelo VII*, G. Tseretlis aghmosavletmtsodneobis institute, Ilias saxelmtsipo universiteti; Maya Sakhokia. New Compound Verbs and Phrase Verbs in Old Persian. – *Near East and Georgia, VII*, G. Tsereteli Institute of Oriental Studies, Iliia State University publ. (Tbilisi, 2013), 42-59, 287-288. Maya Sakhokia. Rtulzmnur tsiklur paradigmata tipologiisatvis. Towards the Typology of Compound Verb Cyclic Paradigms. –

A general background of the New Persian Language (including the Classic and Contemporary Persian languages) makes it more interesting to thoroughly study the situation in the Old and Middle Persian Languages. In this respect the Old Persian material was particularly valuable and I have explored this material for a long period.¹ In this respect, I have carried out not only linguistic exploration of materials, but I have also translated Achaemenid inscriptions, including, fictions. This experience I have gained as an author has enabled me to outline Georgian correlatives and, to a certain extent, led me to outlining a general picture and forming a paradigm of the Old Persian system of compound verbs. I have also collected a huge volume of materials from the Middle Persian (Pahlavi) that is a morphosyntax-lexicological chain between the Old and New Persian Languages. The Pahlavi materials was covered, the subchapter in my doctoral thesis²

The main thing is that the Old Persian includes prototypic nature and characteristics for the two later linguistic chains. At the same time, the Pahlavi paradigm system of compound verbs is manifestly and notably prototypic to the New Persian. chains will outline a continuous lineal dynamics that is expressed by both a retrospective exploration-supervision and a diachronic-typological analysis, that is, in both directions: from the New Persian to the Old Persian and, on the contrary, from the Old Persian to Middle and New Persian languages³

At this stage, we are analyzing the Old Persian materials and this final analysis accomplishes my research and exploration of many years. It contains summarizing conclusions. This letter includes my final diachronic-typological codification of old and new compound verbs of the Old Persian. It also contains considerations about the role and place of the recently-arisen compound verbs of the Old Persian in my first, earlier chart that, in due time, included about 40 various units, - groups, predominantly the verb of *kar-cartanaikar-Cartanaik* "To Do".⁴

*Enatmetsnierebis sakitkhebi, Issues of Linguistics, Iv. Javakhishvili TSU, Humanitarul metsnierebata fakulteti, TSU gamomtsemloba, Ivane Javakhishvili State Tbilisi University, Faculty of Humanities (Tbilisi, 2014), 240-253. Maya Sakhokia. Compound Verb Cyclic Paradigmatic Typology: By Old Persian and Common Persian Data. – The Seventh Biennial Convention. ASPS, Abstracts, Istanbul Mimar Sinan University Press (Istanbul, 2015), 85. Maya Sakhokia. Zveli sparsulis rtul zmnata kvalifikatsia, sistematzatsia da akhali rtuli zmnebis kodifikatsia zvel sparsulshi. – Orientalisturi Dzebiani, Ak. Tseretlis sakhelmtsipo universiteti, humanitarul metsnierebata fakulteti, AKTSU gamomts., red.: G. Chikovani, N. Bartaia (Kutaisi, 2018), 95-104; Qualifocation, Systematization of Old Persian Compound Verbs and Codification of New Compound Verbs in Old Persian. – *Studia Orientalia*, Akaki Tsereteli State University. Faculty of Humanities, Department of Oriental Studies, Ed. by G. Chikovani and N. Bartaia (Kutaisi, 2018), 95-104.*

¹ See below the Chart A, cp. Sakhokia 1985, the chart 5, 173.

² Sakhokia 1998, cp. Sakhokia 2007.

³ Sakhokia 1998, 2007, 2013, 2014, 2015, 2018 and oth.

⁴ Sakhokia 1972, 1979, 1985, 1998; the CV-chart in monograph: Sakhokia, 1985; see below the Chart A; the recent new Lists are represented in charts A, B, C, D E; see the main clear patterns in Chart list E; Bibliography of my works and full list of

Only this one sign (predominant *kar*) suffice to talk about lineal-prototypic characteristics. This sign should be unconditionally considered as an important, determinant factor for diachronic typology. Groups of the verbs modeled under the verb of “DO/MAKE” are leading ones for both A chart and the B, C, D, – new list.¹

These groups represent a prototypic sign for the New Persian materials too, through the Middle Persian. For the last years I have additionally outlined many new units of compound verbs in the Old Persian that had not been codified and systematized before. I have received such results through deeper grammatical and semantic structural-system analysis, through a pragmatic use of *small* and *wide* textual contexts. This letter makes focus on these new compound verbs of the Old Persian along with their comments. The Chart B shows the small textual contexts (in opposite to wide contexts in chart D, – ot os absent here), the Chart C represents the 2-components Units only (see B, C).

Fully rooted and grammaticalized compound verbs are transformed from horizontal units into vertical units, lexical paradigms, and they are also reflected in lexicography: from the standpoint of even applied and practical field, these morphosyntax and syntaxemes transformed into lexemes are rooted into the vocabulary fund of the Language. Therefore, similar correlatives should be perceived and memorized as *inseparable* linguistic units in the process of linguistic research and analysis or in the process of studying and teaching the language. But this typologically briefly described event is a vivid linguistic process that proceeds subliminally during an actual (actualized) implementation of communication of textual or conversational pragmatic streams, in case of the acting concrete language.

Research and analysis of textual materials of old and dead languages, indeed, suppose the processes similar to a pragmatic structure of the language, but in this case we apply a method of comparing a diachronic view and retrospective typology of the same language. We codify and classify research units through a bilateral diachronic and retrospective analysis. Based on three main linguistic layers, the Persian Language provides the best opportunity for conducting similar research works: Old Persian-Middle Persian (Pahlavi)- New Persian (including both levels, Classic and Contemporary Farsi).

The factor of compound verbs has been thoroughly reflected in lexicography materials of the Persian language: first of all, we mean and rely on the Persian-Russian dictionary of I. Rubinchik². In this respect we have got

references on OP and Common Persian CV see on bibliographic lists on references, full list on CV and generally on Old Persian studies, including the multiple main editions, see in that special works, namely in: Sakhokia 1985, 1998, 2004, 2007, 2013, 2014, 2018 etc.

¹ Sakhokia 2013, 2014, 2015, 2018; see by titles the charts: B, C; the chart D includes the wide syntactic inscriptional contexts, - it is not represented in this letter.

² 2, , , (. , 1983), 791-844.

interesting materials for a retrospective research of compound verbs of the Persian Language. These materials also bear a general typological linguistic value.

It should be noted the Foundations of Iranian Linguistics considers the Middle Persian as a main linguistic level for formation of compound verbs¹, while earlier my research works had exposed manifest materials of modeling compound verbs in the Old Persian². Other researchers had also noticed my conclusions. Namely, one author writes the compound verbs formation concept should be revised in the Foundations of Iranian Linguistics, because certain compounds of the Old Persian should be codified into compound verbs.

Such works have reflected an important provision of codification and qualification of the Old Persian compound verbs in light of the leading flexion linguistic system³

I cite here the following citation from one recent article.⁴

‘It is worth noting an academic collection of the Foundations of Iranian Linguistics, Middle Iranian Languages considers “Verb Phraseologisms” that is, Analytical Verbs to be a Middle Persian innovation. This consideration rules out an existence of two-member verb correlatives in the Old Persian works that could be included in this category of verbs⁵. The mentioned work, consequently, indicates earlier works of the author of this consideration. Dynamics of compound verbs in light of the Persian linguistics, that is widely demonstrated in

¹ FIL: Foundations of Iranian Linguistics: : (1979), 234-271; FIL: Foundations of Iranian Linguistics: : C , (, 1981), 6-146, 135-136.

cp.: Helene Giunashvili. Studies on Middle Persian Complex Predicates with Aspect Meaning. – Archiv Orientaln, Academy of Sciences of Czech Press (Praha, 2011).

² Sakhokia 1972, 1979; cp. Sakhokia 1985, 1998, 2004, 2013, 2014, 2015, 2018.

., (, 1974).

. I. (, 1974), 36-38.

– (1977) 122-131.

³ Maka, Natadze. Rtuli zmnebi sashualo sparsul enashi (utsindebulo rtuli zmnebi). – *David Kobidze 100, Saiubileo krebuli*, Tsu gamomtsemloba (Tbilisi, 2008), 132-136, 135; Maka Natadze. Compound Verbs in Middle Persian Language (Compound Verbs without Prefix). – *David Kobidze 100, Jubilee collection*, Tbilisi State University Press (Tbilisi, 2008), 132-136, 135.

cp.: Helene Giunashvili, Studies on Middle Persian, 2011.

⁴ Maka Natadze, Rtuli zmnebi sashualo sparsulshi, 135.

⁵ See: Maka. Natadze. Rtuli zmnebi, 132-136, 135; Maka Natadze. Compound Verbs, 132-136, 135.

the New Persian, shows up a manifest prototypic condition in the Middle Persian, but this process is clearly discerned and starts in the Old Persian; In this respect we face a proved legacy of morphosyntax signs, as well as diachronic-retrospective or prototypic-lineal correlation of concrete lexical units. (see again A B C D E chart Lists). Hence, we have got the following situation: initially, in early years, the Middle Persian was considered to be a linguistic level for dynamic generation of compound verbs of the Persian language and outlining initial stages of forming a system of compound verbs in the New Persian. This consideration is widely expressed in the Foundations of Iranian Linguistics¹. In those years, when the mentioned work was published, the author of this letter had already launched a research of lexemes and syntaxemes of compound verbs in the Old Persian. Codification and classification of the Old Persian compound verbs was, for the first time, voiced in my special reports at several international conferences in 1971-1972. The first work on this issue was published in In 1972, the next in 1979. The issue was wider represented in my dissertation thesis in 1975 and later in my monograph in 1985 as one of the sections. Classification of compound verbs of the Old Persian was graphically demonstrated in publications of 1979, 1975 and 1985, along with corresponding charts². My research results were respectively evaluated and recognized by specialists, first of all, by I. Rubinchik, a recognized researcher of the New Persian verbs, who in due course fully agreed with and noticed my main results³.

¹ FIL: 1979-1981 and etc.

² Sakhokia 1972, 1974, 1974/1975, 1979, 1985, 2013, 2015, 2018).

³ (. 1981). 2 , 1983. , 2, , (. , 1983), 791-844. 2 - (. , 1983). , - (. , 1980), 190-197. - - 219, . 2., (. ; 1972), 78-81. , - , 225, (. , 1972), 1-11. - , 225. (. 1972), 11-21. (. , 1971), 178-183. , , (. , 1974), 308-316. ,? -

We have continued our research works diachronically and retrospectively, through a methodology of diachronic typology¹. The Old Persian compound verbs with their dynamics in the Persian language (Old-Middle-New Persian) was one of the sections of the author's doctoral thesis². Through deeper grammatical and semantic structural-system analysis my recent research works have exposed in addition new units of compound verbs that had not been previously codified and systematized. I have also used small and wide contextual factors. These new compound verbs of the Old Persian along with their comments represent a main subject of this letter (charts A B C D E).

Hence, this letter outlines two main provisions: 1) the letter stresses it is a scientific priority and, to a certain extent, corresponding prerogative of the author of this work to provide system classification of research units and codification of starting origins of dynamics of compound verbs in diachronic view of the Persian language at the level of the Old Persian. The authenticity and importance of the author's provision are proved by scientific works of the author and other researchers. 2) Thanks to my earlier developed working scheme and through expansion of these modeled schemes, I have also exposed new compound verbs in the Old Persian that are related to various grammar and semantic groups³ Here we indicate the basis chart and basic data of new groups fully at the current level of research (charts A B C E).

A more detailed and careful research of Old Persian texts, to my thought, has further expanded possibility and perspectives for separation of grammaticalized units from the context. As a result, we have received perspectives of qualifying new verticals of compound verbs from horizontal lines. Earlier schemes and models are the basis and the source. New parameters have been also added. On the Lists and charts I introduce new compound verbs and verb phraseologisms of the Old Persian in the same form as represented in the linguistic context of the authentic text: B and D. Questionable units are marked as *weak* (III-IV), in oppsite to strong (II), very strong (II) and strongest (I) (grammaticalized) groups see ABCD and some *comments* to these charts, schemes within). E. d. there are here below two new patterns, from the recent works⁴: xra um n yasaya "to bestow wisdom", "aruvastam niyasaya "to bestow activity (upon)":

hya xra um ut aruvastam upariy D rayavaum xš ya iyam n yasaya (DNb 3-5)⁵ "who *bestowed wisdom* and *activity* upon Darius the King'.

Such and more strict (strong) different New CV-Patterns reach more than 100 units⁶.

1972), 35-41.

¹ Sakhokia 1998, 2013, 2015, 2014, 2018.

² Sakhokia 1998.

³ Sakhokia 2013, 2014, 2015, 2018.

⁴ Sakhokia 2014, 2015, 2018.

⁵ Roland Kent, *Old Persian* (New Haven, 1950), 138.

⁶ Sakhokia 2013-2018.

A reversible research ensures an exposure of morphosyntaxemes of compound verbs in their dynamics. In this respect we rely on I. Rubinchik's modeled schemes from the New Persian and vice versa, in retrospective direction and diapason¹. The Old Persian system of compound verbs I have exposed is based mainly on I. Rubinchik's structural-lexicological parameters².

The submitted patterns include various motivations of signs. The material should be further specified. At the same time, I suppose and I believe a major part of new compound verbs that were exposed in the last letters should be added to the list of Old Persian compound verbs (the patterns on chart E).

In general, this last pattern shows that wide pragmatic-cultural contexts and factors should be taken into account for codifying compound verbs. These factors and contexts may even bear an influence of extra-linguistic fields. At the same time, cultural pragmatic semantics should be perceived and exposed within net linguistics of codification and qualification of linguistic units. Pragmatics generates motivation and the motivation determines various qualities of lexicalization of correlatives³.

These mechanisms are clearly outlined when making a translation of the Old Persian texts, /including literal or linguistic (scientific, academic) or literary, poetic translations. On these significant issues it must be noted, that Georgian translations of Achaemenian inscriptions show a very important experience in this respect⁴.

So, according to today's charts, I added appr. new 100 units to the chart as part of my works, published earlier. 94-100 units of compound verbs were added

¹ Juri Rubinchik, 1981, 1980, 1983 and so on.

² J. Rubinchik 1971, 1972, 1974, 1980, 1981, 1983.

³ see in details: Sakhokia 2013, 2014, 2015, 2018.

⁴ Maia Sakhokia. *Aqemenidta zvelsparsuli tsartserebi*, Targmani zvelsparsulidan, Shesavlebi, komentarebi, gamomtsemloba Universali, Iranis saelchos mxardacherit (Tbilisi, 2012); Maya Sakhokia. *Achaemenian Old Persian Inscriptions*, Translation from Old Persian on Georgian, Introductions, Comments, Universal Press, Embassy of Iran (Tbilisi, 2012).

Maia Sakhokia. *Aqemenidta zvelsparsuli tsartserebi*, Targmani zvelsparsulidan, Shesavlebi, komentarebi, gamomtsemloba Universali, Iranis saelchos mxardacherit, Red. N. Bartaia (Tbilisi, 2015); Maya Sakhokia. *Achaemenian Old Persian Inscriptions*, Translation from Old Persian on Georgian, Introductions, Comments, Universal Press, Embassy of Iran, Red. N. Bartaia (Tbilisi, 2015).

cp.: Mzia Andronikashvili and Maya Sakhokia. Akemenidebis Zveli sparsuli lursmulis tsartserebi (targmanebi, shesavlebi, komentarebi, leqsikoni). – *Zveli aghmosavletis xalxta istoriis krestomatia*, Saqartvelos metsnierebata academia da Tbilisis saxelmtsifo universiteti, TSU gamomtsemloba, red. Gr. Giotgadze (Tbilisi, 1990), 311-316, 296-297, 296-316; Mzia Andronikashvili and Maia Sakhokia. *The Achaemenian Old Persian Cuneiform Inscriptions*. – Chrestomathy of History of Old East Peoples, Translations, Introductions, Comments, Glossary, Academy of Sciences and Tbilisi State University, TSU Press., ed. by Gr. Giorgadze (Tbilisi, 1990), 311-316, 296-297, 296-316.

to the previous several tens. At this stage, we have got approximately 140-150 units, including the early first chart. The list may be further revised, that is, units may be added or excluded. I suppose, however, the main quantity will be the same. [They are compound verb correlatives that are fixed in the context from free compounds, by use of existing modeled schemes, starting even from I. Rubinchik's structures.¹ I consider those structures to be usable and I have been relying on them from the very beginning. I have been developing these structures even now. We should also take into account cultural contextual approaches (cultural-linguistic verge) to determine grammaticalization.

The role of "**kar/ artanaiy-kar/Cartanai (to do)**" verb in the my recent works² new list is again also very important, but contextual approaches (context by general linguistics). have identified other interesting groups too as: **bar** – to bring, to carry; **st** – to stand, to set; **d r** - to keep, to own; **š d** – to identify, to decide; **yas** – to confer, to grant, to give; **nipištanaïy** – to write, to coin; **ad** – to seem, to think; **bav** – to become; **ah** – to be; **kan/katanaïy** – to dig, to cut, to tear; **rad** – to round, to leave, to abandon, to throw; **pars** – to ask, to interrogate, to request; **gaub** – to speak, to say, to call, to name; **tav** - can; **mar** – to annihilate, to die; **pi** – to paint; **yad** – to worship, to recognize; **jad** – to plead, to ask; **van** – to slip, to fill out, to flatten, to align; **jan** – to outline, to depict, to scorch; **nay** – to take away, to carry away; **aja** - to take, to reach, to act, to produce and so on; CV by **bav "to become"** and **ah/as "to be"** in OP are *weak* but in NP they works in a good order as quite *strong* CV (the verbs: *budan*, *hastan* "to be", cp. NP *šodan* "to became" </=OP **bav, šiyav "to go"**); some samples of our charts belong to the complex predicate, but are noticed conducting an overall common supervision.

I have extensively overviewed and written on wide cultural-linguistic semantic factors in the previous work (Sakhokia 2013). In all corresponding works I had thoroughly discussed grammatical structure of compound verbs, but cultural field that is linguistic pragmatics and informatics (informative structure) is an entire innovation for a diachronic-typology codification of the Old Persian system of compound verbs. E.d. the *weak* unit *g av ašiyava* "to leave the royal throne" or "to go (out) beyond" (lit.: at/from place-to go) is having indeed the specific cultural meanings, special historical pragmatic semantics and epochal sense³.

ya maïy pit D rayavauš g av ašiyava Xpf 33-34 "to go (went) away from the royal throne" or "to go beyond (at his own place)".⁴

As we see, the lists ABCD represent the different groups according to modeling verbs at first, than noun lexemes, structures and all semantics.

¹ Juri Rubinchik 1981, 1983 and oth.

² Sakhokia 2013, 2014, 2015, 2018.

³ about that idiomatic CV especially see: Schaervot 1985: 602 (593-603): Prods Oktor Skjærvø. Thematic and linguistic parallels in the Achaemenian and Sassanian inscriptions. – *Papers in Honour of Professor Mary Boyce II, Acta Iranica* 25 (Leiden, 1985), 602.

⁴ Roland Kent, *Old Persian*, 130.

The statistics is also a noteworthy argument, but, in general, I consider at first semantics of any kind (lexical, pragmatic, contextual, actual, informative and so on) to be decisive for qualification and codification of the relevant units. For example: the “**kar/artanaiy-kar/ artanai (to do, to make)**” verb in the Achaemenid inscriptions of a construction content is used with a meaning of lexemes of all kind of construction semantics such as: *work, mould, tu cut, to dig* building, construction, processing, lining, painting, writing, erecting, coining and so on. Another sample implies an inclusion of the semantics of Divine/Godlike in the verbs of Creating (World Creation), Creating, Divine Creation, Granting, Conferring, Awarding, Aiding, Supporting, Bestowing and so on, by Ahuramazda. Cp. also here the verb **d “to create”** – the identical contexts of both **kar** and **d** for: Divine Creation, World Creation, that is the multiple samples with the lexemes: earth, sky, man.human, happiness, excellence, good horses and good chariots, king (to make/to create kings as kings); **d** is especially personally for Ahuramazda only, as S Agens; **kar** is for both God and King: S Agens Great God AM and great Kings;

As usual, Direct Object (Od) to CV xš ya iyam akunauš ‘to make the king’, by auxiliary **kar**, is **lexeme denoting the royal person, – proper names or pronouns (e. d. pronoun 1 p. sg. m m ‘me’; the lexeme king** as Double Accusative); the auxiliary in that CV usually – really always, is the verb *kar* ‘make’, except one sample only: there is the auxiliary **d ‘create’** sometimes only. Here is such two pattern, – CV expressing the Divine ‘Creation of King’ by Ahuramazda, using the verb *d /ad* , ‘To Create’:

hauv D rayavaum XŠyam ad *DSp, 1-2* ‘He created Darius the King’; hauv D rayavaum XŠyam adad *DPd, 3* ‘He created Darius the King’.¹

Thus, In practice, the Old Persian texts are a good typology range for conducting an overall universal common linguistic supervision over paradigm systems of compound verbs (cp. NP kardan, šodan, kandan etc.).

Conclusion:

I have concluded that the starting positions for the compound verbs system are formed in the Old Persian, not only in the Middle Persian; Through the Pahlavi stage, the strongly developed morphosyntax-lexicological paradigm system of compound verbs derives from the Old Persian initial prototypic state.

The more detailed research may expose new compound verbs. In general, both two-member and multimember units are met². [On the contrary, more detailed analysis may exclude some questionable units from the list: the point is that the patterns that are included in our maximally full list are characterized by various motivations of qualification and systematization of signs. The quality of motivation in some cases is different.

¹ Roland Kent, *Old Persian*, 146, 135. R. Kent shows for *DSp 1-2* the alternative “akunauš” “to do” too (according to W. Hintz): see R. Kent *OP*, 1950, 146.

² See the common list in: Maia Sakhokia, *Akhali rtuli zmnebi Zvel sparsulshi*, 2013, 45-51.

The material should be further explored in details, but I believe it is indisputable and unquestionable that a major part of the above-mentioned new verbs should be included in the Old Persian paradigms of compound verbs. First of all and unconditionally, this refers to the modeled verbs generated from the verb of *kar* DO, make, NP *kardan*.

My scientific priorities are outlined in relation to the Old Persian compound verbs in terms of initial exploration and chronological and ideal codification, as well as further search and development of thematic materials.

The main objective of my letter is to promote recognition of the diachronic-typology importance of the Old Persian compound verbs in light of the Persian language and in general common typology of morphosyntax-lexicological cycles of compound verbs.

CHARTS

Chart A

Early List A

of Old Persian CV: from 1972-1979-1985-1998 years works

Chart 5 in Monograph 'Old Persian Constructions'(russ.)

Main Strict Two-Component Compound/Complex Verbs

According to Auxiliaries - Modeling Verbs (Infinitives in English Translation)

I (strongest groups)

kar "to do, to make, to create" NP *kardan* (strongest group); *d* "to create" (strong)

1. xš y iyam akunauš "to make king"
2. xš ya iyam ad "to create king"
3. aivam (par n m) xš ya iyam akunauš "to make one king (of many)"
4. fram t ram akunauš "to make lord"
- 4a. aivam (par n m) fram t ram akunauš "to lake one lord (of many)"
5. xš ya iyam ad "to create king"
6. ma ištam akunavam "to make chief"
7. hamaranam cartanaiy/kartam/akum /akunauš/akunava "to make war, to wage war, to deliver battle"
8. uzmay patiy akunavam "to impale"
9. dastay akunauš "to put into hand"
10. zura akunavam "to do wrong"
11. ušabarim akunavam "to make camel-born"
12. hamičiyam akunauš "to make rebellious, to make rebellion"
13. uv ipašiyam akut "to make own possession"
14. fra aram akunauš "to make better, to make good, to improve"
15. ucaram kunautuv "to make successful"

16. patipadam akunavam “to put in its place, to restore, to reestablish”
 17. nipištam akunauš “to make written, to write” (participial noun component)
 18. *m m ad* “to create me” (as: “to create man, sky, earth etc.; “me” like “man”)
 19. uzmay patiy akariy t “to become/to be inpaed”
 20. duškartam akariy “to become/to be ill-done, to become/to be evil-done”
 21. duruxtam kunavataiy “to seem false, to seem wrong”

d “to create (divine, godlike)” (very strong)
 xš ya iyam ad “to create king”
m m ad “to create me” (as: “to create man, sky, earth etc.; “me” like “man”)

other verbs: *bar, pars, mar, gaub, ad, tav* (very strong) NP: *bordan, forsidan, mordan, goftan, tav nestan*

22. upastam abara “to bear aid, to bestow” (etimological taxeme, paronomasia)
 23. hubartam abara “to reward” (etimological taxeme, paronomasia)
 24. hufraštam aparsam/parsa “to punish well, to ask” (etimological taxeme, par.)
 25. uvamaršiuš amariy ta “to die by own hand, to die by own death” (etimological taxeme, paronomasia)
 26. tanuš tav yatiy “to be able, to have a body strenght, to be in a good strenght, to have a good strenght in body, can” (etimological taxeme, paronomasia)
 27. xš ya iya agaubata “to call king, to name king”
 28. duruxtam aday “to seem false, to seem wrong”

bav as “to become” NP *šodan* (strong as opposite to *kar*)
 29. xš ya iya abava “to become king”
 30. hamičiya abava “to become rebellious, to rise up”
 31. katam abava “to become dug, to become hole, to become pit (*to foundation*)”

II (grammatically strong: CV by oblique possessive morphosyntactic structures)

oblique poss. by *bav, ah* “to be” (strong by grammatical motivation, grammatical morphosyntactic argument: Oblique Possession: to be/to have, S Obl poss+CV;noun O poss, V“to be”+S obl poss. = verb “to have”; S gen poss obl., S dat poss.obl., Sacc poss.obl.)

32. -- azda bavatiy “to be informed, to have information, to be known, to become recognized [to], to know, to have knowledge” (S gen/S dat poss obl. – *hy* , - *taiy* +)

33. -- fr mana ha “to have order, to order, to cause order” (S gen poss obl.- ha+)

34. -- k ma [astiy], kama ha “to have desire, to like, to want, to wish” (S acc poss obl.- *m m, m* +)

35. -- janta biy “to be killer, to become killer, to kill”(S dat poss obl.-*taiy*+)

III (weak)

bav “to be” by phrasal Indirect Onject (Oid>S obl poss)

-- janta biy “to be killer, to become killer, to kill”(Oid>S dat poss obl.-*taiy*+)

IV (weakest group)

ah “to be” NP *hast/ast*

36. xš ya iya amiy/ ha “to be king, to reign”

37. ma išta ha “to be/to have chief; to lead, guide, direct, manage” (used also in possessive str. with S obl poss)

38. xšnuta amiy “to be satisfied, to like”

39. uxšnauš amiy “to be well satsosfied, to be glad”

40. frašam ha “to be excellent, good; to be excellent-done, to be good done”

41. par bartam ha “to be/to become taken away” (*like complex predicate*)

42. ašnaiy aham “to be near, to become near, to approximate, to approach”

43. utava hy “to be in good strenght, to have a strenght, to be strong, to be supported, to can”

44. akata ha ”to conclude, to expire, ro be/ro become expired, to be finishedn concluded””

Chart B

List B: 2007-2015

B

New Compound (Complex) Old Persian Verbs by *Small* Morphosyntactic Contexts: two *and* more components in CV-taxemes

Groups (according to modeling verbs, noun components, structures, semantics):

I (strong groups)

kar “to do, to make, to create”, NP kardan “to do, to make” (strongest)

d tam caxriy (DB. I. 48-50) make deprived
dipim nipištam akunavam (DB.IV.89-91) inscription I made (made written)
avast y c xriyat (DB IV 89-91) made in leather
tacaram akunauš (DPa.6) built palace
dacaram akunavam (DSd.3) built palace
tacaram akunavam (XPj) palace I built

st n akunavam (DSg.3) I built/made columns

hadiš akunavam (DSf.22) palace built
hadiš akun m (XSc.3) palace built
hadiš akunavam (AIPa.19-20) palace I built
hadiš akunauš hadiš akunavam (D2Sb.3-4) palace built, palace, I built
hadiš taya man kartam (DSj 5) palace has been built by me (ergative perf.)

S obl gen)

hadiš ut ustacan m taya a again m ...ta..*[kar] (A2Sc.5) palace and stone
staircase * built...

hadiš *paradayad* m akunavam (A2Sd.3) palace built as a pleasant

hadiš paradayad m akunavam (A2Sd.3) built as a pleasant

hadiš akunauš -maiy kartam maiy piča kartam (XPc.11, 13-15) palace built,
built built (erg. S obl dat)

..maiy kartam maiy piča kartam (XPc.11, 13-15) by me built (palace) ((erg.
S obl dat)

..maiy piča kartam (XPc.11, 13-15) by my father built (palace) ((erg. S obl
gen)

hadiš akunavam (XPd.16-17) palace I built

hadiš akunauš(XSa. 1-2) palace built

hadiš akun m (XSc.3) palace I built

hadiš akunauš (XPc 11-12) palace built

hadiš akunauš (XSa) palace built

hadiš akunauš (XPc 11-12) palace built

hadiš akunavam (XPd 16-17) palace I built

hadiš paradayad m akunav m (A2Sd.3) palace I built as a pleasant retreat

hadiš akunauš hadiš akunavam (D2Sb) palace built, palace I built

hadiš akunauš hadiš akunavam (D2Sb) palace built, palace I built

apad nam.. akunauš (D2Sa 1-2) palace, (of stone in its column(s)), built

apad nam *st n ya a againam* akunauš (D2Sa.1-2) palace stone in its
column(s), built

apad nam.. akunauš (A2Hb) palace, (of stone in its column(s)), built

apad nam *st n ya a againam* akunauš (A2Hb) palace stone in its
column(s), built

apad na akunauš ... (apad na akun m) (A2Sa.3-4) palace built palace I built

(apad na akunauš) ...apad na akun m (A2Sa.3-4) palace built palace I built

apad nam *st n ya a againam* akunauš (A2Hb) palace stone in its column(s), built

apad na akun m; (imam taya akun /akun m) (A2Ha.5; A2Sa 4-5) palace built; built

apad na akun m; (imam taya akun /akun m) (A2Ha.5; A2Sa 4-5) palace built; this built

duvarTim *visadahyum* akunavam (XPa 12-13) Colonnade of All Lands I built

duvarTim *visadahyum* akunavam (XPa 12-13) Colonnade of All Lands I built

kartam akunavam (DNa.51) I did the work (cp. NP k r kardan)

kartam akunavam (XPh 45-46) I did the wor (cp. NP k r kardan)

naibam akunavam (DSd. 32) I made good

naibam akunavam (XPh.42-43) I made good

naibam akunauš (XPg.4-5) built much good

naibam akunavam (DSi) I did good

naibam akunavam (Dse 32) made good

naibam kartam (XPa 13-14) good (construction) built

azd kušuva (DNb.50) make known

a agam akunavat (DSf.48) wrought the stone, cut the stone

daraniyam akunavaša (DSf.49-50) wrought gold

d ruv akunavaša (DSf.51-52) wrought wood

agurum akunavaša (DSf.52-54) wrought baked brick

kartam..frataram akunavam (XPg.11-12) built.. built further

frataram akunavam (XPg.11-12) built further

fraTaram akunauš (XPf 26-27) built further, built excellent

fraTaram akunavam (XPf 37-38) I built further, I built excellent

dipim nipišt m akunauš (XV.22-23) cause (inscription) graved (to cause grave), to whrite inscription. to make inscription

dipim nipišt m akunauš (XV.24-25) did cause inscriptiom, to whrite inscription. to make inscription

dipim *nipišt m* akunauš (XV.24-25) did cause inscriptiom; made, did inscription

dipim nipištanaiy (XV.24-25) to engrave the inscription

nipišt m akunauš (XV.24-25) made, did written; wrote

may xa k *sakaina* karta (XPi) Door-knob (precious stone) made

may xa k sakaina karta (XPi) Door-knob precious stone made
may xa k sakaina karta (DPi) Door-knob (precious stone) made
may xa k sakaina karta (DPi) Door-knob precious stone made

ardast na aTagaina karta (DPc) (stone) window-frame made
ardast na aTagaina karta (DPc) stone window-frame made

***...kartam (XH) made moulded [pitcher]

patikaram cartanaiy (DSn) sculpture to make
* kartam (XH) (Pitcher) made

b tugara siyamam kart (A1I) (silver) saucer made
b tugara siyamam kart (A1I) silver saucer made

ustašan m a agan m m m karta (A1Pa21) this stone staircase was built by
me (erg, oblique perfect S acc obl Agens)

ustašan m a agan m m m karta (A1Pa21) this stone staircase was built by
me (erg, oblique perfect S acc obl Agens)

ustacan m taya a again m ..ta (A2Sc5) palace stone staircase *built

...ustacan m taya a again m ...ta..*[kar] (A2Sc.5) (stone) staircase... *
built

[naiy] g Tav kartam (DSe 43-44) had been put out of its place
g Tav akunavam (DSe 43-44) I put in its place

did m akunavam (DSe 45-49) I built wall
did avagmat akart (DSe 46-47) wall (fallen) unrepaired

mi a kariyaiš... mi a kariyaiš (DNb.8-11) wrong done... wrong done

m taiy avašciy duruxtam kunav taiy (DNb 55-56) let that not be made (to
seem) false (S dat exper. Verba sent. ment. affect.)

frašam akunavam (Dso 4) I constructed excellent I constructed excellent,
built excellent, done/made excellent, completed”

frašam kunautiy (DSs.1-2) makes excellence, creates excellence

martiyam kunautiy (Dss 3-5) makes man, creates man

šiy tim kunautiy (Dss 3-5) makes happiness, creates happiness

uvasp ura c kunautiy (DSs.5-6) makes (good horses) and good chariots

uvasp ura c kunautiy (DSs.5-6) makes good horses (and good chariots)

d “to create”(strongest)

The multiple groups of Divine Godlike Creation with verbs: ad , adad “created”,as:

b mim, sm nam, martiyam, šiy tim ad /adad ; Xšm; šiy tim, frašam adad ;

as e.d.:

haya adad ima frašam taya vainataiy haya adad šiy tim martiyahy (DNb 2-3) who created this excellent work which is seen, who created happiness for man (the word order of CV structure here is PO: adad frašam. adad šiy tim: “created excellence, created happiness”)

[naiy nipištam akunavam! M. S.: this group must be written than, in future fully]

bar, st ,s/ša, kan, d r, n , ad, man, mar, rad, yad, jad, yaj, pi ,jan, naj, pišt, jan, bav, van, fra-m (very strong)

b jim abarat (DB. I. 18-19) bore tribute, to bear tribute
nipištiy ad rayat (DB IV 89-91) confirmed by the impression of a seal, made impression

g av av st yam.. g av av st yam (DB.I.62-63;64-67). I reestablished it on its foundation... I reestablished on its foundation.

mašk uv av kanam (DB.I.86) I supported on inflated skins

basta ad riya (DB.II.75) (DB II 89-90) was kept bound

viya marda (DB.V.11) smote crushed

partaram patiyajat (DNa. 47) delivered battle, made ware, waged war

pa im (tayam r st m) m avarada (DNa. 58-60) do not leave *riḡth* path

pa im tayam r st m m avarada (DNa. 58-60) do not leave *riḡth* path

g av n š dayam (XPh.34-35) put down in its place

g av niyaš dayam (DNa.36) I put down in its place

daiv ayadiya..daiv ayadiya (XPh38-41) worshiped false gods

daiv m yadiyaiša! (XPh38-41) don't worship false gods

Auramazd m ayadaiy art c *brazmaniya* (XPh38-41) worshipped Ahuramazda and Arta *reverent(ly)*

Auramazd m ayadaiy art c *brazmaniya* (XPh38-41) worshipped Ahuramazda and Arta

Auramazd m ayadaiy art c *brazmaniya* (XPh38-41) worshipped *Ahuramazda* and Arta

Auramazd m ayadaiy art c *brazmaniya* (XPh38-41) worshipped Ahuramazda and Arta *reverent (ly)*

y nam jadiy miy (XSc.4) ask as a boon

did m api a (DŠf.54-55) adorned wall

niyašt yam yauviy katanaiy (DZc 8-9) I commanded to dig canal (double predicative CV)

yauviy akaniya (DZs 10) canal was dug

n ham gauš h^az nam fr janam (DB II 73-74) cut off nose, ears, tongue

n ham gauš h^az nam fr janam (DB II 73-74) cut off nose, ears, tongue

n ham gauš h^az nam fr janam (DB II 73-74) cut off nose, ears, tongue

gauš n ham h^az nam fr janam (DB II 88-89) cut off ears, cut off nose, cut off tongue

gauš n ham h^az nam fr janam (DB II 88-89) cut off ears, cut off nose, cut off tongue

gauš n ham h^az nam fr janam (DB II 88-89) cut off ears, cut off nose, cut off tongue

cašam avajam (DB II 74-75) (DB II 89) put out eye

duruxtam maniiy taiy (DB IV 49-50) think false

daršam d ray miy (DNb.13-14) hold firmly under control, I control

BU akaniya.. BU akaniya (DSf 23-29) Down-ward earth was dug,..Down-ward earth was dug

ik avaniya..Tik avaniya (DSf 23-29) rubble was packed down,..rubble was packed down

ištiš ajaniya (DSf 23-29) sun-dried brick was modeled..

visahy frašam aday taiy (DSj 5-6) palace which has been built by me may it seem excellent (verba sentiendi, affective verbs, S obl experiencer)

visahy frašam aday taiy (Dsa 5) may it seem excellent (verba sentiendi, affective verbs, S obl experiencer)

frašam fram tam (SDf 56) excellent (work) commanded/ordered, excellent was commanded/ordered

xra um n ayasaya (NDNb 3-5) bestowed wisdom

aruvastam niyasaya (NDNb 3-5) bestowed activity

bav: “to become”, NP šodan “to become” (strong)

arika abava (DB. I. 33-34) became evil, became ill

drauga vasiy abava (DB I 34-35) Lie waxed great

II

na,bav,sa; possessive oblique structures (weak or secondary units)

asam fr nayam (DB.I.87) I brought horses

hadiš fr sahya (DSf27) palace constructed

bast anaya (DB III 88) led in bonds

taiy azd bav tiy (DNa.44-45) become known (possess. S obl dat)

mai y dardanay bavatiy (DNb.13-14) develop in my anger (vb.sent. S obl exper.dat)

taiy taum ahatiy (DB.IV.74/78) unto thee there is strength as long as unto thee there is strength (obl.poss., S obl dat)

III

bav, h:structures by Object Indirect (Quasi-possessive structures) (second.)

uvam daust biy (DB IV 56) may be a friend to/unto thee (Oid: obl.acc. poss.)

avaiy m daust biy (DB IV 69) unto them do thou not be a friend (Oid: obl.acc. poss.)

martiyam draujanam naiy daušt amiy (DNb.12-14) I am not a friend to the man who is a Lie-Follower (Oid: obl.acc. poss.)

m m AM daušta ha (DSj 3-4) unto me AM was a friend (Oid: obl.acc. poss.)

taya r *stam* daušt amiy (DNb 7) I am a friend to right (Oid: obl.acc. poss.)

mi a naiy daušt amiy (DNb 8) I am not a friend to wrong (Oid: obl.acc. poss.)

AM *uvam* daušt biy (DB.IV.74-75) may AM be a friend unto thee (Oid: obl.acc. poss.)

*mai*y uc ram ha (DSj.4) was successful (Oid oblique dat. poss.)

*mai*y uc ram ha (DSl.5) was successful (Oid: obl.acc. poss.)

IV bav, h, amiy “to be” NP budan, ast “to be, to existe”; jiv “to live”; (weeks)

naiy manauviš amiy (DNb.12-14) I am not hot-tempered

agriya ha (DB I 21) was excellent

arika ha (DB I 22) was evil

manah xšayamna amiy (DNb 14-15) I am *firmly* ruling over my own (impulses)

y umainiš amiy (DNb 40-44) Trained am I

duškartam ha (Dse 32) was ill-done

jiyamnam (* ha) patiy (DB II 62) last day, (to expire, to conclude)

dargam jiva (DB IV 75) may thou live long

Chart C

Full New Recent List C

of Old Persian CV: from 2007-2015 years (works 2012-2015)

Main Strict Two-Component Compound/Complex Verbs

According to Auxiliaries - Modeling Verbs (Infinitives in English Translation)

I (strongest groups)

kar “to do, to make, to create”(strongest group)

1. d tam caxriy “to capture, to make deprived”

2. avast y c xriyat “to write on skin, to make in leather”

3. tacaram akunauš “to build palace, to construct palace”
4. dacaram akunavam “to build palace, to construct palace”
5. hadiš akunavam/akunam/akunauš “to build palace, to construct palace”
6. apad na akunauš/akunavam “to build palace, to construct palace”
7. st n akunavam “to build column, to construct column”
- *st n y akunauš “to build with column, to construct with columns”
8. *dipim akunavam “to write, to make inscription”
9. kartam akunavam “to make made, to do done”
10. naibam akunavam/akunaus “to make better, to make/to do good, to improve, to construct excellent”
11. miTa kariyaiš “to do evil, to make evil, to do wrong”
12. azd kušuva “to recognize, to make known, to inform”
13. aTagam akunavat “to cultivate stone, to build stone, to cut stone, to work stone”
14. daraniyam akunavaša “to cultivate gold, to make gold, to work gold”
15. d ruv akunavaša “to cultivate wood, to make wood, to work wood, to cut wood”
16. agurum akunavaša “to make brick, to work brick”
17. frašam akunavam “to adorn, to decorate” to do/to make excellent, to make good
18. uvasp kunautiy “to make.to do good horses, to create good horses”
19. ura c kunautiy “to make/to do good chariots, to create good chariots”
20. gaTava akunavam/kartam “to place, to put on its own place, to restore, to put on its own place, to put down in place, to reestablish on foundation”
21. dipim nipištanaiy “to make inscription, to inscribe, to engrave inscription, to do cause inscription”
22. mayuxa (kasakainam) karta “to make (stone) door-knob, to work/to do door-knob”
23. batugara (siyamam) karta “to make (silver) wine-bowl, to work/to do wine-bowl”
24. ustaš/canam (aTaga(i)n m) karta “to make (stone) staircase, to construct staircase”
25. patikaram cartanaiy “to cut sculptures, to cut/to make/to do sculptures”
26. apadanam (st n y a again m) akunavam “to built a palace (by stone columns)”
27. duvarTim (visadahyum) akunavam “to make/to built the gates (of all countries)”
28. ardash na (aTagaina) karta “(stone) window-frame made”
29. did m akunavam “to build wall”
30. did akart “to repair wall, to restore wall, to be not made, to be not built”
31. duruxtam kunav taiy “to seem false”
32. frataram akunavam “to make better, to improve, to do better, to make/to do good/excellent”

33. fra aram akunavam/akunauš ”to make better, to improve, to do better, to make/to do good/excellent”

34. *paradayad m akunavam “to construct as a pleasant, to make paradise, to build paradise”

35. ***...kartam “to make, to mold/mould, to model [pitcher]”

36. martiyam kunautiy “to create man”

37. frašam kunautiy “to create excellence”

38. šiy tim kunautiy “to create happiness”

39. uvasp kunautiy “to make.to do good horses, to create good horses”

40. ura c kunautiy “to make/to do good chariots, to create good chariots”

d “to create (divine, godlike)” (very strong)

41. frašam ad /adad “to create excellence”

42. šiy tim ad /adad “to create happiness”

43. b mim ad “to create earth”

44. sm nam ad “to create sky”

45. martiyam ad “to create man”

other verbs (very strong)

46. did m apiTa “to paint building, to adorn walls, to decorate walls”

47. g av av st yam “to restore, to put on its own place, to put down in place, to reestablish on foundation”

48. g Tav n š dayam “to place, to put on the its own place, to put down in place”

49. g Tav niyaš dayam “to place, to put on the its own place, to put down in place”

50. maškauva avakanam “to support on skins, to support on inflated skins” (cp.: ušabarim akunavam ”to support on camel, to make camelborn”)

51. yauviy katanaiy “to dig canal”

52. yauviy akaniya “to dig canal”

53. b mi akaniya “to dig earth”

54. nipištiya ad rayat “to print, to confirm by seal, to confirm by impression of seal”

55. basta ad riya “to kept bound”

56. daršam d ray miy “to control, to hold firmly (own) impulses”

57. b jim abarat “to paid tax, to bear tribute”

58. viya marda ”to destroy, to smite, to crush”

59. frašam Taday taiy “to like, to seem good, to seem excellent, to think excellent”

60. duruxtam maniy taiy “to think false”

61. daiv ayadiya/m yadiyaiša “to worship idols, to worship false gods, to worship demons”

62. Auramazd m ayadaiy art c “to worship Ahuramazda and Arta”

63. partaram patiyajata “to wage war, to make war, to deliver battle”

64. p Tim (m) avarada “to leave the course, to leave the path, to leave right path/course”

65. y nam jadiy miy “to ask, to pray favour, to ask as a boon”

66. ištiš ajaniya “to mold sun-dried brick, to work brick, to make/to do sun-dried brick, to cultivate brick”

67. Tika avaniya “to pack rubble”

68. xra um n yasaya “to bestow wisdom”

69. aruvastam niyasaya “to bestow activity”

70. n ham fr janam “to cut off nose”

71. gauš fr janam “to cut off ears”

72. hz nam fr janam “to cut off tongue”

73. cašam avajam “to put out eye”

74. frašam framatam “to order excellence, to command excellence”

bav as “to become” (strong)

75. arika abava “to get angry, to become evil, to become ill, to become angry”

76. vasiy abava “to multiply, to be multiple, to become great, to be great, to become multiple, to wax”

II different verbs (weak); verb *bav*, *ah* “to be” with S poss obl (strong str.)

varia (weak); oblique poss. by *bav*, *ah* “to be” (strong by grammatical motivation, grammatical morphosyntactic argument: Oblique Possession: to be/to have, S Obl poss)

77. asam fr nayam “to bring horses, to support im horses”

78. hadiš fr sahya “to be constructed, to appear, to be built, to be completed” (palace)

79. bast anaya “to lay in bonds, to lie in bonds”, “to kept bound”

80. tauma ahatiy “can, to be in good strenght, to be in strenght, to have strenght” (to)

81. azd bavatiy “to recognize, to know, to have information, to become known” (to)

82. dartanay bavatiy “to get in a wax, to get into a wax, to get angry, to become angry, to be angry, to develop in anger, to be tempered, to be/to become hot-tempered to have anger, to have rage” (to)

III (weak)

bav “to be” by phrasal Indirect Onject (Oid)

83. daušta biy , ha “to be friend, to make friendship, to support” (to)

84. uc ram ha “to be successful” (to)

IV (weakest group)

ah “to be”; (*jiv* “to live”)

85. yumainiš amiy “to train, to be in training, to be trained”
 86. manauviš amiy “to be hot-tempered, to be angry, to be tempered”
 87. agriya ha “to be good, to be excellent”
 88. arika ha “to be evil, to be ill-done, to be ill-doer”
 89. xsayamna amiy “to rule own impulses, to temper”
 90. duškartam ha “to be ill-done”
 91. jiyamnam ha “to conclude, to expire, ro be/ro become expired, to be finishedn concluded”
 92. dargam jiva “to live long, to be long living”

Chart E

E: Some examples: The Most Strong Samples
 The most clear patterns

Maia Sakhokia
 List E: 2007-2015
 E

New Compound (Complex) Old Persian Verbs by *Small* Morphosyntactic Contexts: two *and* more components in CV-taxemes

Groups (according to modeling verbs, noun components, structures, semantics):

I (strong groups)

kar “to do, to make, to create”, NP kardan “to do, to make” (strongest)

d tam caxriy (DB. I. 48-50) make deprived
 dipim nipištam akunavam (DB.IV.89-91) inscription I made (made written)
 avast y c xriyat (DB IV 89-91) made in leather

tacaram akunauš (DPa.6) built palace
 st n akunavam (DSg.3) I built/made columns
 hadiš akunavam (DSf.22) palace built
 apad nam.. akunauš (D2Sa 1-2) palace, (of stone in its column(s)), built
 apad nam *st n ya a againam* akunauš (D2Sa.1-2) palace stone in its column(s), built
 apad nam.. akunauš (A2Hb) palace, (of stone in its column(s)), built
 apad nam *st n ya a againam* akunauš (A2Hb) palace stone in its column(s), built
 apad na akunauš ... (apad na akun m) (A2Sa.3-4) palace built palace I built
 duvarTim visadahyum akunavam (XPa 12-13) Colonnade of All Lands I built

kartam akunavam (XPh 45-46) I did the wor (cp. NP k r kardan)
 naibam akunavam (DSd. 32) I made good
 azd kušuva (DNb.50) make known
 a agam akunavat (DSf.48) wrought the stone, cut the stone
 daraniyam akunavaša (DSf.49-50) wrought gold
 d ruv akunavaša (DSf.51-52) wrought wood
 agurum akunavaša (DSf.52-54) wrought baked brick
 frataram akunavam (XPg.11-12) built further
 fraTaram akunavam (XPf 37-38) I built further, I built excellent
dipim nipišt m akunauš (XV.22-23) cause (inscription) graved (to cause
 grave), to whrite inscription. to make inscription
 dipim nipištanaiy (XV.24-25) to engrave the inscription
 nipišt m akunauš (XV.24-25) made, did written; wrote
 may xa k *sakaina* karta (XPi) Door-knob (precious stone) made
 ardašt na *aTagaina* karta (DPc) (stone) window-frame made
 patikaram cartanaiy (DSn) sculpture to make
 b tugara *siyamam* kart (A1I) (silver) saucer made
 ustašan m a *agan m m m* karta (A1Pa21) this stone staircase was built by
 me (erg, oblique perfect S acc obl Agens)
 [naiy] g Tav kartam (DSe 43-44) had been put out of its place
 g Tav akunavam (DSe 43-44) I put in its place
 did m akunavam (DSe 45-49) I built wall
 did *avagmat* akart (DSe 46-47) wall (fallen) unrepaired
 mi a kariyaiš... mi a kariyaiš (DNb.8 -11) wrong done... wrong done
 m *taiy* avašciy duruxtam kunav taiy (DNb 55-56) let that not be made (to
 seem) false (S dat exper. Verba sent. ment. affect.)
 frašam akunavam (Dso 4) I constracted excellent I constructed excellent,
 built excellent, done/made excellent, completed”

frašam kunautiy (DSs.1-2) makes excellence, creates excellence
martiyam kunautiy (Dss 3-5) makes man, creates man
šiy tim kunautiy (Dss 3-5) makes happiness, creates happiness
uvasp ura c kunautiy (DSs.5-6) makes (good horses) and good chariots
uvasp ura c kunautiy (DSs.5-6) makes good horses (and good chariots)

d “to create”(strongest)

The multiple groups of Divine Godlike Creation with verbs: ad , adad created

b mim, sm nam, martiyam, šiy tim ad /adad ; šiy tim, frašam adad as e.d.: haya adad ima frašam taya vainataiy haya adad šiy tim martiyahy (DNb 2-3) who created this excellent work which is seen, who created happiness for man (the word order of CV structure here is PO: adad frašam. adad šiy tim: “created excellent, created happiness”)

bar,st ,s/ša,kan,d r,n , ad,man,mar,rad,yad,jad,yaj,pi ,jan,naj,pišt,jan,bav, van,fra-m (strong)

b jim abarat (DB. I. 18-19) bore tribute, to bear tribute
nipištīy ad rayat (DB IV 89-91) confirmed by the impression of a seal, made impression

g av av st yam.. g av av st yam (DB.I.62-63;64-67). I reestablished it on its foundation... I reestablished on its foundation.

mašk uv av kanam (DB.I.86) I supported on inflated skins
basta ad riya (DB.II.75) (DB II 89-90) was kept bound
partaram patiyajat (DNa. 47) delivered battle, made ware, waged war
pa im (tayam r st m) m avarada (DNa. 58-60) do not leave *riġth* path

g av n š dayam (XPh.34-35) put down in its place
g av niyaš dayam (DNa.36) I put down in its place

daiv ayadiya..daiv ayadiya (XPh38-41) worshiped false gods
daiv m yadiyaiša! (XPh38-41) don't worship false gods

Auramazd m ayadaiy art c *brazmaniya* (XPh38-41) worshipped Ahuramazda and Arta *reverent(ly)*

y nam jadiy miy (XSc.4) ask as a boon
did m api a (DSf.54-55) adorned wall
niyašt yam yauviy katanaiy (DZc 8-9) I commanded to dig canal (double predicative CV)
yauviy akaniya (DZs 10) canal was dug

n ham gauš h^az nam fr janam (DB II 73-74) cut off nose, ears, tongue

cašam avajam (DB II 74-75) (DB II 89) put out eye

duruxtam maniiy taiy (DB IV 49-50) think false
daršam d ray miy (DNb.13-14) hold firmly under control, I control

BU akaniya.. BU akaniya (DSf 23-29) Down-ward earth was dug,..Down-ward earth was dug

ik avaniya..Tik avaniya (DSf 23-29) rubble was packed down,...rubble was packed down

ištiš ajaniya (DSf 23-29) sun-dried brick was modeled...
visaḥy frašam aday taiy (DSj 5-6) palace which has been built by me
may it seem excellent (verba sentiendi, affective verbs, S obl experiencer)
frašam fram tam (SDf 56) excellent (work) commanded/ordered, excellent
was commanded/ordered

xra um n ayasaya (NDNb 3-5) bestowed wisdom
aruvastam niyasaya (NDNb 3-5) bestowed activity

bav: “to become”, NP šodan “to become” (strong)

arika abava (DB. I. 33-34) became evil, became ill
drauga vasiy abava (DB I 34-35) *Lie* waxed great
E: Some examples: The Most Strong Samples
The most clear patterns

Maia Sakhokia
List E: 2007-2015
E

of Old Persian CV: from 2007-2015 years
Main Strict Two-Component Compound/Complex Verbs
According to Auxiliaries - Modeling Verbs (Infinitives in English Translation)

I (strongest groups)

kar “to do, to make, to create”(strongest group)

1. d tam caxriy “to capture, to make deprived”
2. avast y c xriyat “to write on skin, to make in leather”
3. tacaram akunauš “to build palace, to construct palace”
4. dacaram akunavam “to build palace, to construct palace”
5. hadiš akunavam/akunam/akunauš “to build palace, to construct palace”
6. apad na akunauš/akunavam “to build palace, to construct palace”

7. st n akunavam “to build column, to construct column”
- *st n y akunauš “to build with column, to construct with columns”
8. *dipim akunavam “to write, to make inscription”
9. kartam akunavam “to make made, to do done”
10. naibam akunavam/akunaus “to make better, to make/to do good, to improve, to construct excellent”
11. miTa kariyaiš “to do evil, to make evil, to do wrong”
12. azd kušuva “to recognize, to make known, to inform”
13. aTagam akunavat ”to cultivate stone, to build stone, to cut stone, to work stone”
14. daraniyam akunavaša “to cultivate gold, to make gold, to work gold”
15. d ruv akunavaša “to cultivate wood, to make wood, to work wood, to cut wood”
16. agurum akunavaša “to make brick, to work brick”
17. frašam akunavam “to adorn, to decorate” to do/to make excellent, to make good
18. uvasp kunautiy “to make.to do good horses, to create good horses”
19. ura c kunautiy “to make/to do good chariots, to create good chariots”
20. gaTava akunavam/kartam “to place, to put on its own place, to restore, to put on its own place, to put down in place, to reestablish on foundation”
21. dipim nipištanaiy “to make inscription, to inscribe, to engrave inscription, to do cause inscription”
22. mayuxa (kasakainam) karta “to make (stone) door-knob, to work/to do door-knob”
23. batugara (siyamam) karta “to make (silver) wine-bowl, to work/to do wine-bowl”
24. ustaš/canam (aTaga(i)n m) karta “to make (stone) staircase, to construct staircase”
25. patikaram cartanaiy “to cut sculptures, to cut/to make/to do sculptures”
26. apadanam (st n y a again m) akunavam “to built a palace (by stone columns)”
27. duvarTim (visadahyum) akunavam “to make/to built the gates (of all countries)”
28. ardast na (aTagaina) karta “(stone) window-frame made”
29. did m akunavam “to build wall”
30. did akart “to repair wall, to restore wall, to be not made, to be not built”
31. duruxtam kunav taiy “to seem false”
32. frataram akunavam “to make better, to improve, to do better, to make/to do good/excellent”
33. fra aram akunavam/akunauš ”to make better, to improve, to do better, to make/to do good/excellent”
34. *paradayad m akunavam “to construct as a pleasant, to make paradise, to build paradise”
35. ***...kartam “to make, to mold/mould, to model [pitcher]”

36. martiyam kunautiy “to create man”
37. frašam kunautiy “to create excellence”
38. šiy tim kunautiy “to create happiness”
39. uvasp kunautiy “to make.to do good horses, to create good horses”
40. ura c kunautiy “to make/to do good chariots, to create good chariots”

d “to create (divine, godlike)” (very strong)

41. frašam ad /adad “to create excellence”
42. šiy tim ad /adad “to create happiness”
43. b mim ad “to create earth”
44. sm nam ad “to create sky”
45. martiyam ad “to create man”

other verbs (very strong)

46. did m apiTa “to paint building, to adorn walls, to decorate walls”
47. g av av st yam “to restore, to put on its own place, to put down in place, to reestablish on foundation”
48. g Tav n š dayam “to place, to put on the its own place, to put down in place”
49. g Tav niyaš dayam “to place, to put on the its own place, to put down in place”
50. maškauva avakanam ”to support on skins, to support on inflated skins”
(cp.: ušabarim akunavam ”to support on camel, to make camelborn”)
51. yauviy katanaiy “to dig canal”
52. yauviy akaniya “to dig canal”
53. b mi akaniya “to dig earth”
54. nipištiya ad rayat “to print, to confirm by seal, to confirm by impression of seal”
55. basta ad riya “to kept bound”
56. daršam d ray miy “to control, to hold firmly (own) impulses”
57. b jim abarat “to paid tax, to bear tribute”
58. viya marda “to destroy, to smite, to crush”
59. frašam Taday taiy “to like, to seem good, to seem excellent, to think excellent”
60. duruxtam maniy taiy “to think false”
61. daiv ayadiya/m yadiyaiša “to worship idols, to worship false gods, to worship demons”
62. Auramazd m ayadaiy art c “to worship Ahuramazda and Arta”
63. partaram patiyajata “to wage war, to make war, to deliver battle”
64. p Tim (m) avarada “to leave the course, to leave the path, to leave right path/course”
65. y nam jadiy miy “to ask, to pray favour, to ask as a boon”
66. ištiš ajaniya “to mold sun-dried brick, to work brick, to make/to do sun-dried brick, to cultivate brick”
67. Tika avaniya “to pack rubble”

- 68. xra um n yasaya “to bestow wisdom”
- 69. aruvastam niyasaya “to bestow activity”
- 70. n ham fr janam “to cut off nose”
- 71. gauš fr janam “to cut off ears”
- 72. hz nam fr janam “to cut off tongue”
- 73. cašam avajam “to put out eye”
- 74. frašam framatam “to oreder excellence, to command excellence”

bav as “to become” (strong)

75. arika abava “to get angry, to become evil, to become ill, to become angry”

76. vasiy abava “to multiply, to be multiple, to become great, to be great, to become multiple, to wax”

მაია სახოკია

სპარსულის რთულ ზმნათა დინამიკა იწყება ძველსპარსულიდან: ძველსპარსული რთული ზმნები ტაბულებად

რთული ზმნები სრული გამყარებისა და გრამატიკალიზაციის შემთხვევაში ჰორიზონტალური ერთეულებიდან ვერტიკალური ერთეულების, ლექსიკური პარადიგმების კუთვნილებად იქცევა და გაფორმებას პოვებს ლექსიკოგრაფიული თვალსაზრისითაც. გამოყენებითი, პრაქტიკული სფეროდანაც გამომდინარე, ეს ლექსემებად ქცეული მორფოსინტაქსემები და სინტაქსემები ენის სალექსიკონო ფონდში იმკვიდრებენ ადგილს. ამის საფუძველზე ენის შესწავლა-სწავლებისა თუ ლინგვისტური კვლევა-ძიებისას ასეთ შესიტყვებათა აღქმა-დახსომება ერთიან ენობრივ ერთეულად ხამს. მაგრამ საქმე ისაა, ტიპოლოგიურად მოკლედ აღწერილი ეს მოვლენა ცოცხალი ენობრივი პროცესია, რომელიც ქვეცნობიერად ხორციელდება ტექსტური თუ სამეტყველო პრაგმატული ნაკადების საკომუნიკაციო, აქტუალური (აქტუალიზებული) რეალიზაციის დროს, მოქმედი კონკრეტული ენის შემთხვევაში. ენის პრაგმატული სტრუქტურის მსგავსი პროცესები, ცხადია, ივარაუდება ძველი, მკვდარი ენების არსებული ტექსტური მონაცემების კვლევა-ანალიზის შემთხვევაშიც, თუმცა ამ დროს კვლავ იმავე ენის დიაქრონიული ჭრილისა და რეტროსპექტული ტიპოლოგიური შეპირისპირების მეთოდოლოგიას ვიყენებთ: დიაქრონიული და რეტროსპექტული ორმხრივი ანალიზის მეშვეობით ვახდენთ საკვლევ ერთეულთა კოდიფიკაციას და კლასიფიკაციას.

სწორედ ამგვარი კვლევების საუკეთესო საშუალებას, მასალას და საფუძველს იძლევა სპარსული ენის ჭრილი სამი ძირითადი ენობრივი სიბრტყის გათვალისწინებით: ძველი სპარსული-საშუალო სპარსული

(ფალაური) – ახალსპარსული (ორივე დონის, – კლასიკური და თანამედროვე ფარსის ჩათვლით). ზოგადად ახალსპარსული ენათმეცნიერთათვის და კერძოდ ირანისტათვის კარგადაა ცნობილი ანალიტიკური (ანალიზური, აღწერითი) ერთეულებისა და მათ შორის, პირველ რიგში რთულ ზმნათა სიმდიდრით. ეს ვითარება ზედმინევენით სრულადაა ასახული სპარსული ენის ლექსიკოგრაფიულ მასალაშიც (უპირველესად აქ ვგულისხმობთ და ვეყრდნობით ი. რუბინჩიკის სპარსულ-რუსულ ლექსიკონს). ამ კუთხით სანდო მასალა გვაქვს სპარსული ენის რთულ ზმნათა რეტროსპექტული კვლევისათვის, რასაც საბოლოო ჯამში ზოგადტიპოლოგიური ლინგვისტური ღირებულება გააჩნია.

დიაქრონიული ტიპოლოგიის თვალსაზრისით საგულისხმოა სპარსულ ჭრილში ძველი სპარსულის ვითარება. ადრევე შექმნილი გვაქვს ძველი სპარსულის რთულ ზმნათა მოდელირებულ ჯგუფთა განზოგადოებული სქემები (სახოკია 1972, 1979, 1985, 1998, 2013, 2014, 2015, 2018; იხ. სახოკია 1985, გვ. 93-96, 135 (ტაბულა 5), შდრ. სახოკია 1979 და სხვ.). უფრო ადრინდელი კვლევები ითვალისწინებდა სხვა ავტორთა ცალკეულ სხვადასხვა ნაშრომებსაც, რომელიც ამა თუ იმ კუთხით შეეხებოდა სპარსული ენის ჭრილში რთულ ზმნათა საკითხებს (იხ. ბიბლიოგრაფია ჩვენს ნაშრომებში, მეტადრე იხ. ბიბლიოგრაფია ნაშრომებში: სახოკია 2013, 2014, 2018 და სხვ.). ყველა ნაგულისხმევი გამოკვლევები მოიცავს სხვადასხვა მიდგომასა და პარამეტრს.

აღსანიშნავია, რომ ირანული ენათმეცნიერების საფუძვლებში სპარსულის რთულ ზმნათა ჩამოყალიბების ნამყვან ენობრივ დონედ პირველ რიგში ძირითადად საშუალო სპარსული (ფალაური) ითვლება. (იეს 1979, იეს 1981: გვ. 135). ეს მაშინ, როცა ჩემი კვლევების შედეგები ცოტა ხნით ადრე, ძველი სპარსულის რთულ ზმნათა მოდელირების მკვეთრად დამაჯერებელ მონაცემებს აამკარავებდა. მისასალმებელია, რომ ეს ფაქტები შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ სხვა ავტორებს. კერძოდ, ერთი ახალგაზრდა მკვლევარი თავის დროზე მართებულად წერდა, რომ ირანული ენათმეცნიერების საფუძვლებში წარმოსახული რთულ ზმნათა ჩამოყალიბების კონცეფცია გადასინჯვას მოითხოვს, რადგან ძველი სპარსულის გარკვეული შენაერთები სწორედ რომ ექვემდებარება *რთულ ზმნებად* მორფოსინტაქსურ კოდიფიკაციას. ავტორი აღნიშნავს: „ზმნური ფრაზეოლოგიზმები, ანუ ე. წ. ანალიზური ზმნები საშუალოსპარსულ ინოვაციადაა განხილული, ანუ უგულებელყოფილია ის ფაქტი, რომ უკვე ძველი სპარსული ენის ძეგლებში გვხვდება გარკვეული რაოდენობა ორნევირანი ზმნური შესიტყვებებისა, რომლებიც შეგვიძლია მივაკუთვნოთ ზმნათა ამ კატეგორიას“¹. ხსენებულ ნაშრომში შესაბამისად მითითებულია ამ სტრიქონების ავტორის ადრეული შრომები. სპარსულ ენობრივ ჭრილში რთულ ზმნათა დინამიკა, რომელიც ფართოდაა წარმოჩენილი ახალსპარსულში, საშუალო სპარსულის დონეზე აშკარა პროტოტიპულ ვითარებას გვიჩვენებს, მაგრამ ეს პრო-

¹ იხ. მაკა ნათაძე. რთული ზმნები საშუალო სპარსულ ენაში (უწინდებულო რთული ზმნები). – *დავით კობიძე 100, საიუბილეო კრებული*, თსუ გამომცემლობა (თბილისი, 2008), 132, 136.

მური ანალიზის ბაზაზე, *მცირე და ფართო ტექსტური კონტექსტების ფაქტორთა პრაგმატული* გამოყენებით.

ძველი სპარსულის სწორედ ეს ახალი რთული ზმნები თავისი ახსნა-განმარტებებით მოცემული წერილის ერთ-ერთ ძირითად ობიექტს წარმოადგენენ. ნაჩვენებია *ახალ რთულ ზმნათა სქემატური ადგილები მოდელირების მორფოსინტაქსურ სქემა-ტაბულებში* (იხ. ტაბულები A B C; ტაბ. D ფართო კონტექსტებს გვიჩვენებს, რაც ტექნიკურად ამ სტატიაში ვერ მოთავსდა).

ამდენად, მოცემულ წერილში იკვეთება ორი მთავარი დებულება: 1. ხაზგასმით აღნიშვნა იმ ფაქტისა, რომ ძველი სპარსულის დონეზე სპარსული ენის დიაქრონიული ჭრილის რთულზმნური დინამიკის სასტატო დასაწყისის კოდიფიკაცია და საკვლევ ერთეულთა სისტემური კლასიფიკაცია ამ სტრიქონთა ავტორის მეცნიერული პრიორიტეტი და გარკვეულწილად შესაბამისი პრეროგატივაცაა. ამ საკითხში ავტორის პირველობას და მისი დებულების მნიშვნელობას ავტორისეული თუ სხვათა სამეცნიერო შრომები ადასტურებენ; 2. ადრევე ჩემ მიერ გამო-მუშავებული სამუშაო სქემების მიხედვით და ამ *მოდელირებული სქემების* გაფართოების გზითვე გამოვლენილია სხვადასხვა გრამატიკულ-სემანტიკური ჯგუფისადმი მიკუთვნებადი ახალი *რთული ზმნები ძველ სპარსულში*; დამყარებულია საშუალო და ახალსპარსულის მონაცემებთან მათი *პროტოტიპული კოორდინაცია*. *საბაზისო ტაბულის* ჯგუფთა ძირითადი მონაცემები ადრევე იყო წარმოდგენილი თავის დროზე წინა შრომებში.

საბაზისო ტაბულათა და ახალ ჯგუფთა ძირითადი მონაცემები კვლევის დღევანდელ დონეზე წარმოჩენილია აქ წარმოდგენილ *ტაბულებში* (tt. A B C E).

მცირე და ფართო კონტექსტთა პრაგმატულ-სემანტიკური კვლევა აფართოვებს ტექსტურებიდან გრამატიკალიზებულ ერთეულთა გამოყოფის შესაძლებლობებს. ამის შედეგად ვიღებთ *ჰორიზონტალური ხაზებიდან* რთულ ზმნათა *ახალი ვერტიკალების კვალიფიკაციის პერსპექტივებს*. ამოსავალ საყრდენ სქემებს ემატება *ახალი პარამეტრები*. ერთეულთა ლექსიკალიზაციისა და გრამატიკალიზაციის *ხარისხები* შეიძლება განსხვავებულიც იყოს. სტრუქტურული შემადგენლობის მიხედვით გვაქვს *ორნევერიანიც* და *მრავალნევერიანი* რთულზმნური მორფოსინტაქსემებიც. ბევრია *მოტივაციებიც*.

ერთდროული ორმხრივი მიმართულების (დიაქრონია და რეტროსპექცია) კვლევა უზრუნველყოფს რთულზმნურ მორფოსინტაქსემათა გამოვლენას მათ დინამიკაში. ამ მხრივ აღსანიშნავია ჩვენ მიერ ი. რუბინჩიკისეული მოდელირებული სქემების გამოყენება *ახალსპარსულიდან პროტოტიპული უკუსვლით ძველი სპარსულისკენ* (ფალაურის რგოლის გავლით).

ტაბულებში განთავსებული სხვადასხვა ძველი და ახალი ნიმუშები ნიშანთა სხვადასხვა მოტივაციით ხასიათდება. *ახალ რთულ ზმნათა აბსოლუტური უმეტესობის დამატება ძველსპარსულ რთულზმნურ სიაში* უდავოდ მიგვანჩნია.

უნდა აღინიშნოს ზმნათა კოდიფიკაციისას *პრამატულ-კულტუროლოგიური კონტექსტებისა და კულტუროლოგიურ-სემანტიკურ ფაქტორთა* გათვალისწინების საკმაოდ დიდი როლიც. პრამატიკა ქმნის მოტივაციას, მოტივირებას, რომელიც განსაზღვრავს ამა თუ იმ შემთხვევაში შესიტყვების ლექსიკალიზაციის ხარისხსა და მექანიზმს, რაც საბოლოო ჯამში მაინც წმინდა ლინგვისტურ ფარგლებში უნდა ფორმდებოდეს. ასეთი ექსტრალინგვისტური თუ წმინდა ლინგვისტური მექანიზმები კარგად იგრძნობა და იკვეთება აქემენიდურ ტექსტთა თარგმანისას, იქნება ეს პნკარედული (სიტყვასიტყვით), ლინგვისტური სამეცნიერო-აკადემიური თუ მხატვრულ-ლიტერატურული, მათ შორის პოეტიზირებული, პოეტური თარგმანები. ესაა აქემენიდურ წარწერათა თარგმანთა თეორიული საკითხები. ამ თემაზე მოცემულ სტატიაში არ ვსაუბრობთ (იხ. შდრ. მზია ანდრონიკაშვილისა და მაია სახოკიას თარგმანები; აგრ. მ. ანდრონიკაშვილისა და მ. სახოკიას შრომები ამ მიმართულებით) (იხ. მაია სახოკიას შრომებში სრული ბიბლიოგრაფიული სიები).

ძველი სპარსულის შესახებ ყველა შესაბამის საკითხზე, აგრეთვე აქემენიდურ წარწერათა ყველა აკადემიური გამოცემა, გარდა აქ დასახელებულისა,¹ სახილველია ავტორის სხვა, წინა შრომებში.

ჯამურად, წარმოდგენილი მოდელირებული სქემა-ტაბულებითა და ლექსიკალიზებულ მორფოსინტაქსემთა სიებით უზრუნველყოფთ ძველი სპარსულის *რთულ ზმნათა პარადიგმების* ჩვენებას. ეს პარადიგმატული სიები შეიძლება სამომავლოდ კვლავაც შეივსოს ან დაზუსტდეს. ამგვარი *რთულ ზმნური პარადიგმული ფიგურები* პირველად ქვეყნდება. იმავდროულად, ამ ძველსპარსულ პარადიგმათა ზოგადტიპოლოგიური ფასეულობაც უეჭველია.

¹ Roland, Kent. *Old Persian*, (New Haven, 1950).

მარკა ჯიქია

გრამატიკული კონცეპტების გადაზრება თურქული ენის მაგალითზე

ნებისმიერი ენის გრამატიკულ კატეგორიათაგან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია ბრუნვის კატეგორია. ზოგიერთ ენაში ოცდაათი ბრუნვა გვხვდება, ზოგში კი – მხოლოდ ორი.

სახელთა ფლექსიური ფორმები ბრუნვებში გამოხატავენ: აქტიურსა და არააქტიურ სუბიექტს, პირდაპირსა და/ან ირიბ ობიექტს, მოქმედების იარაღს, კუთვნილებას, სივრცითსა და დროით მიმართებებს და სხვ.

წინამდებარე წერილში თურქული გრამატიკული აზროვნების წარმოსაჩენად ოდენ თურქი ენათმეცნიერების ნაშრომთა მიხედვით განვიხილავთ თურქული გრამატიკის ერთ სეგმენტს – ნათესაობით ბრუნვას, მის ადგილს ბრუნვათა რიგში, რასაც ებმის იზაფეტის საკითხი.

მშობლიური ენის ბრუნვათა პარადიგმას თურქი გრამატიკოსები სხვადასხვანაირად წარმოადგენენ. თვით ბრუნვის ალმინიშნელი არაბული hal თურქულმა ნეოლოგიზმმა durum-მა არამყარად ჩაანაცვლა – დღესაც ორივე იხმარება. ამთავითვე აღვნიშნავთ, რომ საკუთრივ ბრუნვათა სახელდება წარმომავლობის თვალსაზრისით ნარევია, ლათინური ტერმინების გვერდით გამოიყენება ამ ტერმინებთან მისადაგებული თურქული კალკები თუ თარგმანები. ასე, მაგალითად:

yalın hal, yalın durum – სახელობითი (განუსაზღვრელობითი, ძირითადი) ბრუნვაა;

ilgi hali და tamlayan durumu-თი ნათესაობითი ბრუნვა აღინიშნება;

yönelme hali (durumu)-თი – მიცემითი ბრუნვა;

yükleme hali და belirtme durumu-თი ბრალდებითი ბრუნვა სახელ-

დებული;

kalma და bulunma durumu ადგილობითი ბრუნვის მანიფესტანტია;

araçlı hal და vasıta hali ინსტრუმენტალისის შესატყვისია;

çıkma და ayrılma durumu დანწყებითი (გამოსვლითი) ბრუნვის იდენ-

ტურია.

თურქ გრამატიკოსთაგან მუჰარემ ერგინს ცხრა ბრუნვა აქვს განხილული: სახელობითი, ნათესაობითი, აკუზატივი, დატივი, ლოკატივი, აბლატივი, ინსტრუმენტალისი, ეკვატივი, დირექტივი.¹

¹ Muharem. Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (stanbul,1989), 215-229.

თაჰსინ ბანგუოლლუსთან ბრუნვათა პარადიგმა ათი ბრუნვითაა ილუსტრირებული.

დოლან აქსანს ჩამოთვლილი აქვს რვა ბრუნვა. ესენია: სახელობითი, ბრალდებითი, მიმართულებითი, ადგილობითი, გამოსვლითი, განსაზღვრებითი, იგივეობითი, ინსტრუმენტალისი.²

ზეინეფ კორკმაზი ამავე რვა ბრუნვას განსხვავებული თანამიმდევრობით წარმოადგენს: *yalın durum, ilgi durumu, yükleme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, çıkma durumu, vasıta durumu, e itlik durumu* (equative case).³

თაჰირ ნეჟათ გენჯანთან და ჰაიდარ ედისკუნთან ხუთი ბრუნვაა მოცემული. ეს ბრუნვებია: სახელობითი, ბრალდებითი, მიცემითი, ადგილობითი და დანყებითი.⁴

რიგ თურქ გრამატიკოსებთან (ს. გიუნეში, ჰ.ზულფიკარი, მ.ჰენგირმენი და სხვ.) ბრუნვის კატეგორია ამ მოცემულობებით შემოიფარგლება.

უცილოდ თვალში საცემია ტერმინოლოგიური სიჭრელე. არ ვგულისხმობ მხოლოდ ტერმინთა წარმომავლობას. თურქული ეკვივალენტები უპირატესად ორვარიანტიანია, რასაც ემატება ბრუნვათა სახელდება ბრუნვის ნიშანთა მიხედვით. ასე, მაგალითად: ბრალდებითის ორ თურქულ სახელწოდებას – *yüklem hali* და *belirtme durumu* – ემატება მესამე *-i hali* ‘-ის ბრუნვა’ (*-i* ბრალდებითი ბრუნვის ნიშნის 8 ალომორფთაგან ერთ-ერთია); მიცემითის აღსანიშნავად გამოყენებულია *-e hali*, მიცემითი ბრუნვის ნიშნის 4 ალომორფთაგან ერთ-ერთის სახელი; ადგილობით ბრუნვას, თურქულად ორგზის სახელდებულს – *kalma* და *bulunma durumu* – დაემატა *-de hali*, ასევე ორნაირად სახელდებული დანყებითი ბრუნვა – *çıkma* და *ayırılma durumu* – ადვილად დასამახსოვრებელია ბრუნვის ნიშნიანი სახელდებით: *-den hali*. ტერმინთა ამ „კონგლომერატს“ იდენტიფიკაციისათვის რეგულარულად ემატება აკუზატივი, დატივი, ლოკატივი, აბლატივი.

ბრუნვათა პარადიგმის ხუთწევრიანი ვარიანტი – ნათესაობითი ბრუნვის გარეშე – ისწავლება დანყებითსა და საშუალო სკოლებში.⁵ აქვე მოგვაქვს ამ სქემით არსებითი სახელის *vatan* ‘სამშობლო’ ბრუნების საილუსტრაციო წინადადებები მე-5 კლასის სახელმძღვანელოდან:⁶

Vatan (სახელობითი) *bizim canımızdır* ‘სამშობლო ჩვენი სულია.’

Vatani (ბრალდებითი) *çok severiz* ‘სამშობლო ძალიან გვიყვარს.’

¹ Tahsin Banguo lu, *Türkçenin Grameri* (Ankara, 2007), 38.

² Do an Aksan, *Her yönüyle dil* (Ankara, 1995), 27.

³ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (ekil Bilgisi)* (Ankara, 2009), 23-25.

⁴ Tahir Nejat Gencan., *Dilbilgisi* (Ankara, 2007), 193. Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi* (stanbul, 1999), 110.

⁵ Avni Ba man, Necmettin Onan, *Dilbilgisi*, İlk okul kitapları (stanbul, 1958), 26-27.

⁶ Feth’ Bolayir, *Uygulamalı Dilbilgisi, lk okul 5* (Ankara, 1990), 65-67.

Vatana (მიცემითი) hizmet hepimizin borcudur 'სამშობლოს
სამსახური ყველა ჩვენგანის ვალია.'

Vatanda (ადგილობითი) herkes hür ya ıyör. 'სამშობლოში ყველა
თავისუფლად ცხოვრობს.'

Vatandan (დანყებითი) ayrılı in acısı unutulmaz. 'სამშობლოსთან
განშორების ტკივილი დაუვინყარია.'

რის საფუძველზეა უგულებელყოფილი ნათესაობითი ბრუნვა?

ბეჯითად თუმცა ამაოდ ვეძიებდით ბრუნვათა რიგიდან ნათესა-
ობითის გაქრობის არგუმენტირებულ მოტივაციას. პირადი კონტაქტე-
ბის გამოყენების შედეგად ასეთი პასუხი გაგვცეს: რადგან ზმნას არ
უკავშირდება, ნათესაობითი ბრუნვად ვერ ჩაითვლებაო.

თურქულ ენას არ გააჩნია განზოგადებული სემანტიკის ისეთი
ზმნები, როგორცაა ქართული „მაქვს, მყავს“,¹ ან ევროპული ენების
სათანადო ზმნები: გერმანული haben, ფრანგული avoir, ინგლისური to
have, რუსული . ამიტომ ქონა-ყოლის სემანტიკის გამოხატვა

თურქულ ენაში ეკისრება var და yok პრედიკატულ სიტყვებს. ორივე
სიტყვა ზმნური შინაარსისაა და აღნიშნავს მოქმედების სუბსტან-
ციალურ სახეს: ქონას, ყოლას, მიკუთვნებულობას. სინტაქსურ დონეზე
ენობრივად სწორედ ეს სიტყვები რეალიზდება ზმნა-შემასმენლის ფუნ-
ქციით და ქონა-ყოლის კონსტრუქციის ფარგლებში მიემართება აუცი-
ლებელ და საკმარის წევრთა შესატყვის სახელებს. var და yok პრე-
დიკაცია ქონა-ყოლა პრედიკატული სიტყვების შემცველ კონსტ-
რუქციაში აუცილებლად მოითხოვს ვერბალობის შემსრულებელს, ანუ
იმას, ვინც ფლობს რამეს, და ფლობის, კუთვნილების ობიექტს, ანუ
იმას, რასაც ფლობენ. პრედიკატულ სიტყვებთან დაკავშირებული
ერთი აქტანტი მოიპოვებს სუბიექტად, ხოლო მეორე – ობიექტად:

Babamın parası yok. 'მამაჩემს ფული არა აქვს.'

Kızının ni anlısı var. 'მის ქალიშვილს დანიშნული ჰყავს.'

სინტაქსურ დონეზე პრედიკაცია გადმოცემულია წინადადების
შემასმენლით – var-ით ან yok-ით, მფლობელი გატოლებულია ქვემდე-
ბარესთან, ხოლო კუთვნილების ობიექტი – დამატებასთან.

მორფოსინტაქსურ დონეზე პრედიკაცია რეალიზდება კონ-
გრუენციის წესებით – პრედიკატული სიტყვა სუბიექტს მოითხოვს **ნა-
თესაობით ბრუნვაში**, ხოლო ობიექტს ერთვის შესაბამისი პირის
კუთვნილებითი აფიქსი.

ამდენად, სუბიექტთან გატოლებული ლექსიკური ერთეული
დგას ნათესაობით ბრუნვაში და მიემართება შემასმენელთან გატოლე-
ბულ სიტყვას არა მარტო ანატოლიურ, არამედ ყველა – ანუ ოცდა-
ცხრამეტ თურქულ ენაში.

ნათესაობითი ბრუნვის ზმნის პირიელ ფორმასთან კავშირის
გასამყარებლად მოვიხმობთ მაგალითებს არამონათესავე ენებიდან,
რაც ამ ფაქტს ტიპოლოგიურადაც გაამაგრებს.

¹ ნანა ჯანაშია, „მყოფელობის“ და „მქონებლობის“ გამოხატვის სემანტიკა და
გრამატიკა თურქულ ენაში (თბილისი, 2000), 95.

ქონა-ყოლის კონსტრუქციისეული ქვემდებარე რუსულშიც ნათესაობით ბრუნვაშია:

У товарища (ნათესაობითი ბრუნვა) . 'ამხანაგს სახელმძღვანელო აქვს.'

(ნათესაობითი ბრუნვა) . ' მეზობელს არ ჰყავს მტრები.'

ქართულში ირიბობიექტური პირი მიცემით ბრუნვაშია პირველი და მეორე სერიის ზმნებთან, ხოლო მესამე სერიაში გარდაიქმნება და -თვის თანდებულისანი ნათესაობითის ფორმით შეენყოფა ზმნას – დეი-დაჩემი მეზობელს კაბას უკერავს – დეიდაჩემს მეზობლისთვის კაბა შეუკერავს.

ასევე ქართულში ზმნის პირიელი ფორმები შეიწყობს კიდევ სახელს ნათესაობითში. ნათესაობითბრუნვიან სახელთა ცხრა ზმნასთან შეწყობის შემთხვევები განხილული აქვს მერი დამენიას.¹ ავტორი აანალიზებს შემდეგ ზმნებს: მეშინია (ძალის), მშურს (ამხანაგის), მრცხვენია (დედის), მეხათრება (მასწავლებლის), მერიდება (მეზობლის), მეკრძალება (მოხუცის), მჯერა (მეგობრის), მნამს (ღვთის) და მმართებს (ნათესავის). ამ სტატიის საფუძველზე ქართულში გენიტივიანი ზმნური კონსტრუქციების ზედმიწევნითი და ვრცელი სემანტიკური ანალიზი აქვს ჩატარებული ეთერ სოსელიას.²

ჩემთვის მეტად საინტერესოა მერი დამენიას შემდეგი ვარაუდი: მკვლევარს ეს ზმნები შედარებით ახალ წარმონაქმნად მიაჩნია და იგი თვლის, რომ თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო არა მეშინია, მრცხვენია, მერიდება, არამედ მაქვს შიში, მაქვს სირცხვილი, მაქვს რიდი ... გამოდის, რომ აღნიშნული ზმნები, რომელთაც შესაბამისი სახელი ნათესაობით ბრუნვაში შეენყოფა, კოდირებულია ქონა-ყოლის პროტოტიპული კონსტრუქციით.

ეს დაკვირვება მნიშვნელოვან ტიპოლოგიურ მხარდაჭერად იმიტომაც გვესახება, რომ იგი ეყრდნობა პრედიკაციის ფენომენს.

დავუბრუნდეთ თურქულს. სწორედ თურქულ ენაში ნათესაობითი ბრუნვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია არის ის, რომ გადმოგვცეს მიმღობებით (ე.წ. -DIK/ -AcAK ფორმებით), -mA, -(y) , -mAkIIK ფორმანტებით ნაწარმოები მოქმედების სახელებითა და მასდარებით გამოხატული პრედიკაციის სუბიექტის მოქმედება ან მდგომარეობა: **Delegasyonun geldi ini biliyoruz** 'ვიცით, რომ დელეგაცია ჩამოვიდა.' **Babamın havale etti i parayı henüz alamadım.** 'მამაჩემის გადმორიცხული ფული ჯერაც ვერ ავიღე.'

მე შემოვიფარგლე თურქ ენათმეცნიერთა ციტირებით და განზრახ არ მომყავს თურქული გრამატიკის ევროპელი (ფრანგი, გერმანელი, ინგლისელი, რუსი) ავტორებისეული ბრუნვათა ექვსკომპონენტი-

¹ მერი დამენია, ნათესაობითბრუნვიან სახელთა ზმნასთან შეწყობის შემთხვევები ქართულში. – ტიპოლოგიური ძიებანი, V (თბილისი, 2000), 203-209.

² ეთერ სოსელია, ზმნური კონსტრუქციები გენიტივით: სემანტიკური ანალიზი. – ტიპოლოგიური ძიებანი, VI (თბილისი, 2010), 249-256.

ნი პარადიგმა – სახელობითის შემდეგ ობლიგატორული ნათესაობითი ბრუნვით, რადგანაც ავტორებს აუცილებლად „დაჰბრალდებთ“ თურქულიწესული ბრუნვათა პარადიგმის ევროპული ენების ყაიდაზე განყოფილება. ბრუნვის კატეგორიის ქრესტომათიულ დეფინიციას მოვიხმობ: ბრუნვები სახელთა ფლექსიური ფორმებია, რომლებიც გამოსატყვევებ სხვადასხვა გრამატიკულ მიმართებას ზმნასთან და სხვა სახელებთან.¹

ზემოთქმულის გათვალისწინებით აღარ უნდა გაჭირდეს ნათესაობითი ბრუნვის მართლზომიერი აღდგენა თურქული ენის ბრუნვათა რიგში თუნდაც მეექვსე ადგილას, როგორც ეს აქვთ ნურეთინ კოჩსა და მეჰმეთ ჰენგირმენს.² სწორედ მათ მიხედვით წარმოვადგენთ ბრუნვათა ექვსკომპონენტიან პარადიგმას. საბრუნებელი სიტყვაა ev ‘სახლი’

Ev göründü. ‘სახლი გამოჩნდა.’

Çocuk **evi** gördü. ‘ბავშვმა სახლი დაინახა.’

Kız **eve** girdi. ‘გოგო სახლში შევიდა.’

Anne **evde** kaldı. ‘დედა სახლში დარჩა.’

Erkek **evden** çıktı. ‘კაცი სახლიდან გავიდა.’

Evin iki merdiveni var. ‘სახლს ორი კიბე აქვს.’

იზაფეტური კონსტრუქცია თურქული ენის (არამხოლოდ ანატოლიური თურქულის) უდავოდ მნიშვნელოვანი და სპეციფიკური მახასიათებელია. შეიძლება ითქვას, რომ ამ ენის გრამატიკული წყობის თითქმის ყველა ძირითადი დებულება იზაფეტის პრიზმაში ტარდება დომინანტური ნიშნით – მსაზღვრელი (ფართო გაგებით) უსწრებს საზღვრულს.

მორფოსინტაქსური მაჩვენებლების მიხედვით გამოკვეთილია პირველი, მეორე და მესამე იზაფეტის სტრუქტურები. ამათგან პირველი იზაფეტის შემთხვევაში არსებითი სახელები, ფაქტობრივად, მართვით არის მარკირებული, მეორე იზაფეტის კონსტრუქციაში მართვა ფიგურირებს, ხოლო მესამე იზაფეტის სტრუქტურა შეთანხმების წესებით ფორმდება.

თურქ ენათმეცნიერებში დღემდე საკამათო საგნად რჩება პირველი იზაფეტის საკითხი. თუ გადავხედავთ მ. ერგინის, თ. ბანგუოლლუს, ზ. კორკმაზის, ჰ.ედისკუნისა და სხვათა გრამატიკის სახელმძღვანელოებს, ვნახავთ, რომ პირველი იზაფეტი არსად არ ფიგურირებს. განსხვავებული მოსაზრებები აქვთ. ნ. გენჯანსა და მ. ჰენგირმენს: მათთან ვხვდებით იზაფეტის სამივე ტიპის კონსტრუქციას.

რადგან იზაფეტი გულისხმობს ორი არსებითი სახელის კუთვნილებით ურთიერთობას, კონსტრუქციაში კუთვნილებითი სუფიქსების მონაწილეობა აუცილებელია. პირველი იზაფეტი კი მეორე და მესამე იზაფეტებისაგან განსხვავებით მორფოლოგიურად არ ფორმდება: ორივე კომპონენტი ნულოვანი ალომორფითაა წარმოდგენილი.

¹ თამაზ გამყრელიძე, ზაზა კიკნაძე, ინგა შადური, ნანა შენგელაია, *თეორიული ენათმეცნიერების კურსი* (თბილისი, 2008), 218.

² Nurettin Koç, *Dilbilgisi* (istanbul, 1996), 113; Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi* (Ankara, 1998), 125.

პირველ იზაფეტში მსაზღვრელი აღნიშნავს ნივთიერებას, მასა-
ლას, საზღვრული კი – მისგან დამზადებულ საგანს: demir olak ‘რკინის
ლარი’, tahta kulübe ‘ხის ქოხი’;

მსაზღვრელი აღნიშნავს ტიტულს, წოდებას, პროფესიას, სო-
ციალურ მდგომარეობას, საზღვრული საკუთარი სახელია: sultan Suley-
man ‘სულთან სულეიმანი’, mimar Sinan ‘არქიტექტორი სინანი’, çoban
Hasan ‘მწყემსი ჰასანი’;

მსაზღვრელით გადმოიცემა ეროვნება, საზღვრულით – პრო-
ფესია: Rum kemancı ‘ბერძენი მევიოლინე’, Laz kayıkçı ‘ლაზი მენავე’;

მსაზღვრელით აღნიშნულია სქესი: kadın doktor ‘ქალი ექიმი’, kız
berber ‘ქალი პარიკმახერი’;

პირველ იზაფეტურ კონსტრუქციაში შედის აგრეთვე სახელი,
გვარი და მიმართვები.

ზემოთ დასახელებული ლინგვისტები ამ მრავალფეროვან მასა-
ლას და მის კვალიფიციურ ანალიზს უგულებელყოფენ.

პირველი იზაფეტური კონსტრუქციის არგუმენტირებულ „რეა-
ბილიტაციას“ მიეძღვნა ქეთევან გორგაძის სტატია, რომელშიც ახალ-
გაზრდა მეცნიერი იკვლევს, თუ როგორ მოხდა თურქული ენების ამ
გამჭოლი მახასიათებლის ამოღება გრამატიკული ინვენტარიდან. იგი
თანამიმდევრულად ასაბუთებს პირველი იზაფეტის ფუნქციობის არეს
და ასკვნის, რომ პირველი იზაფეტი არ არის ატრიბუტული მსაზღ-
ვრელ-საზღვრულის ფარდი, რადგან მსაზღვრელს ზედსართავი სახე-
ლის არც ერთი ფუნქცია არ გააჩნია. მეორე და მესამე იზაფეტისაგან
განსხვავებით, პირველი იზაფეტი არ გვიჩვენებს კუთვნილებით-დანიშ-
ნულებით ურთიერთობას. მხოლოდ იმის გამო, რომ მსაზღვრელი მასა-
ლას აღნიშნავს, მას ვერ მივანერთ ზედსართავი სახელის ფუნქციებს.
პირველ იზაფეტს ვიყენებთ მიმართვისას, რაც აგრეთვე არ არის ატრი-
ბუტული მსაზღვრელ-საზღვრული, არამედ ორი არსებითი სახელის
შესიტყვებაა.¹

იზაფეტურ სინტაგმებს სახელიც გამოუცვალეს, იზაფეტს აღარ
ახსენებენ. რადგან პირველი იზაფეტური კონსტრუქცია ანულირდა,
მეორე იზაფეტს ეწოდა belirsiz ad tamlaması ‘განუსაზღვრელი კუთვნი-
ლების კონსტრუქცია’, ხოლო მესამე იზაფეტს – belirli ad tamlaması ‘გან-
საზღვრული კუთვნილების კონსტრუქცია’; რიგითობაც შეიცვალა –
მესამე იზაფეტი კი არ არის, არამედ პირველი კუთვნილებითი კონ-
სტრუქციაა შემდეგნაირი გლოსირებით: [არსებითი სახელი (ან მასთან
გათანაბრებული სიტყვა) + ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტი] + [არ-
სებითი სახელი(ან მასთან გათანაბრებული სიტყვა) + III პირის კუთ-
ვნილებითი აფიქსი]: evin kapısı ‘სახლის კარი’, okulun yolu ‘სკოლის გზა’,
ki in gelece i ‘ზამთრის მოსვლა’, de irmenin suyu ‘ნისქვილის წყალი’,

¹ ქეთევან გორგაძე, პირველი იზაფეტის საკითხი თურქულ ენაში. – *ტი-
პოლოგიური ძიებანი*, VIII (თბილისი, 2015), 166-172.

karde imin sevdi i 'ჩემი ძმის სიყვარული', kaderin cilvesi 'ბედის ირონია'.

აი აქ მოეძებნა ადგილი ნათესაობით ბრუნვას, თუმცა არა როგორც ბრუნვის კატეგორიის რეპრეზენტანტს, არამედ განსაზღვრული კუთვნილების კონსტრუქციის კომპონენტს. სწორედ აქ და არა ბრუნვათა პარადიგმაში დაუნჯდა ნათესაობითი ბრუნვის მორფონოლოგიური არსენალი 11 ალომორფით: -in, -in, -un, -ün; -yun, -yin; -nin, -nin, -nun, -nün;-im.

მშობლიურ ენას ენათმეცნიერული განათლების მქონე მკვლევარზე უკეთ ალბათ ვერავინ შეიმეცნებს. მაგრამ ზოგჯერ უცხოელი დამკვირვებელი ისეთ ნიუანსს აფიქსირებს, რაც ენის მატარებელს გამორჩება ხოლმე სხვადასხვა მიზეზით. ასე, მაგალითად, გერმანელმა ქართველოლოგმა ვინფრიდ ბოედერმა პატარა სტატია მიუძღვნა ქართულში მიმართვის ფორმების ერთ დომინანტურ მახასიათებელს: ქართველი ბაბუა შვილიშვილს ასე მიმართავს: ბაბუ, მოდი ჩემთან – ანუ იმ ტერმინით, რაც მისი რეალობაა, ის არის ბაბუა და არა შვილიშვილი, რომელსაც 'ბაბუთი' მიმართა. ეს კლიშედაც კი იქცა და 'ბიძიკო'თი მიმართვა სწორედ გერმანელი მკვლევრის მიერ აღქმული და კვალიფიცირებული ენობრივი ფაქტია.

იქნებ თურქი თურქოლოგებისთვის სარგებლობის მომტანი შეიქნეს ჩვენი დაკვირვებანი, დააბრუნონ ნათესაობითი ბრუნვა ბრუნვათა რიგში და არა თქვან უარი პირველ იზაფეტურ კონსტრუქციაზე.

Marika Jikia

Re-interpretation of Grammatical Concepts on the Example of Turkish Language

In the letter, for presentation of Turkish grammatical thinking, we will examine the fact of genitive case removing from the row of declension according to the works of Turkish linguists.

The Turkish grammarians represent their native language declension paradigm by different number of cases – 10, 9, 8, 5. The paradigm five-member variant – Nominative, Accusative, Dative, Locative, Ablative cases – without Genitive – is taught in the primary and secondary schools.

Turkish language has not the verb 'to have', that's why the semantic of having and not having is laid on var / yok predicative words. At the syntactic level linguistically predication is expressed by a predicate of a sentence **var** or **yok**, the owner is equaled with subject, and the object of possession – with the complement. At the morphosyntactic level predication is being realized by means of the congruence rules – the predicative word demands the subject in the **genitive case**, and to the object is added possessive affix of the corresponding person.

Babamın parası yok. 'My father has no money'.

For strengthening of the relation of genitive case with a personal form of a verb, we shall provide examples from unrelated languages, that will strengthen this fact also typologically.

The subject of 'have' construction in Russian also is in the genitive case:

У товарища (genitive case) . ('The friend (genitive case) has a textbook').

In Georgian personal forms of few verbs make agree with themselves a noun in the genitive case: mešinia (**a lis**) – I am afraid (**of a dog**), mšurs (**amxanagis**) – I have envy (of my friend), mrcxvenia (**dedis**) – I feel ashamed (**of mother**), etc. These verbs are deemed to be recently formed. First it would be: **makvs šiši** – **I have** fear, **makvs sircxvili** – **I have** shame... It appears that the mentioned verbs, with which a corresponding noun agrees in the genitive case, are encoded by **have**'s prototypical construction. We consider this observation as an important typological support, because it relies on the phenomenon of predication.

Taking into account the aforesaid, it should not be difficult to restore appropriately the genitive case in the row of declension of Turkish language.

In Turkish, three types of the so-called izafet constructions denote a specific dependance relation between two nouns. In latter years if we look at Turkish grammar text-books we will notice that there is no place for the category of the first izafet in the classification of izafet constructions. This is to be explained by the fact that in this type of izafet construction the determiners designates material, substance and the like, and that it obtains the functions of an adjective. As appears from this, the first izafet is discussed not as a relation between two nouns (ad tamlaması), but as a relation between adjective and noun (sifat tamlaması).

But the first izafet does not code possessive-destinational relations, the fact that the determiners denotes a material is not a sufficient reason for attributing the functions of an adjective to this construction. We want to demonstrate the specific difference between the first izafet and the attributive determiner-determined construction as a difference between a permanent syntagm of nouns and a free syntagm of attributive possessive-destinationals.

On the basis of many examples we can say that the first izafet has its fair place among izafet constructions.

ისტორია

History

ნანი გელოვანი

თბილისის სპარსული სკოლა – „ეთეფაყ-ე ირანიან“

XIX საუკუნის შუა ხანებიდან თბილისის ეთნოკულტურული ევოლუციის ვექტორი მნიშვნელოვანწილად განისაზღვრებოდა მისი ადმინისტრაციული და პოლიტიკური სტატუსით – 1845 წლიდან კავკასიის მეფისნაცვლის რეზიდენცია, ხოლო 1846 წლიდან – თბილისის გუბერნიის (1846-1917) ადმინისტრაციული ცენტრი. შესაბამისად, თბილისში თავი მოიყარეს სხვადასხვა რელიგიური და კულტურული იდენტობის ადამიანებმა, მათ შორის სპარსელებმა, რომლებიც ყველაზე მრავალრიცხოვან მუსლიმურ თემს შეადგენდნენ.

1905 წელს თბილისში, რუსეთში ირანის ელჩის მირზა ჰასან-ხან მოშირ ად-დოულესა და თბილისში ირანის გენერალური კონსულის მოფახამ ას-სოლთანის თაოსნობით, დაარსდა ირანის საქველმოქმედო საზოგადოება „ეთეფაყ-ე ირანიან“ („ირანელთა კავშირი“). მოგვიანებით, ირანის გენერალური კონსულის შუამდგომლობით და საქველმოქმედო საზოგადოების დაფინანსებით, თბილისში გაიხსნა სპარსული სკოლა (მედრესე) – „ეთეფაყ-ე ირანიან“ ან „ითთიფაკ“ („კავშირი“). ის მდებარეობდა თბილისის „მუსლიმურ უბანში“ – შეითან-ბაზარი,¹ რის გამოც შეითან-ბაზრის სკოლასაც ეძახდნენ.

ირანელი მოგზაურები დიდ ინტერესს იჩენდნენ საქართველოში მცხოვრებ მუსლიმთა სწავლა-განათლებისადმი. ყაჯართა პერიოდის სპარსულ სამოგზაურო და მემუარულ ლიტერატურაში დაცულია საყურადღებო ცნობები თბილისის სპარსული სკოლის შესახებაც, რომლებიც თარგმნილია ქართულ ენაზე და შემოტანილია სამეცნიერო მიმოქცევაში.² თუმცა, ეს საკითხი სპეციალური შესწავლის საგანი არ

¹ შეითან ბაზარი (არაბ. შაბტან – ავი სული, დემონი, ეშმაკი, სატანა), ეშმაკის ბაზარი – XVIII საუკუნის თბილისში, აბანოთუბანსა და თათრის მოედანს შორის მდებარე პატარა ქუჩის სახელი. შეითან ბაზარი თათრის (ქვემო) მოედანს სამხრეთ მხრიდან ებჯინებოდა. მის გაყოლებაზე ჩამოწკრივებული სავაჭრო დუქნებით თათრის მოედნისაგან ცალკე (XIX საუკუნის დასრულებამდე) არსებული, დამოუკიდებელი სავაჭრო რიგი – ქუჩა იყო. XIX საუკუნის მინურულსა და XX საუკუნის დასაწყისის თბილისის გეგმებზე შეითან ბაზრის ადგილზე მ. ვორონცოვის სახელობის ქუჩაა. ტერმინი „შეითან ბაზარი“ იმდენად გამჯდარი იყო ძველ თბილისელთა მეხსიერებაში, რომ მისი სახელი მექანიკურად გადაიტანეს თათრის მოედანზე და შეცდომით თათრის (ქვემო) მოედანსაც შეითან ბაზარს ეძახდნენ. *ენციკლოპედია „თბილისი“* (თბილისი, 2002), 923.

² ნუგზარ ტერ-ოგანოვი, იაჰია დოულათაბადი თბილისისა და თბილისელების შესახებ, *ქართული წყაროთმცოდნეობა*, ტ. 8 (თბილისი, 1993), 280-285 [იაჰია დოულათაბადის ცნობები თბილისის შესახებ გამოქვეყნდა ინგლისურ და ფრანგულ ენებზეც: Nougzar Ter-Oganov, Two Iranian authors,

გამხდარა. წინამდებარე ნაშრომში კომპლექსურადაა განხილული და გაანალიზებული თბილისის სპარსული სკოლის ისტორია საარქივო მასალების საფუძველზე.

1907 წლის 4 აგვისტოს თბილისში ირანის გენერალურმა კონსულმა შუამდგომლობით მიმართა თბილისის გუბერნატორის კანცელარიას სკოლის გახსნის თაობაზე სპარსელი ბავშვებისათვის და იმავე წლის 18 აგვისტოს დამტკიცდა სკოლის წესდება.¹

საარქივო მასალების მიხედვით სპარსული სკოლა გაიხსნა 1907 წლის ოქტომბერში² ან 1908 წლის 1 სექტემბერს.³ იმავე პერიოდში რუსულ-სპარსული სკოლები, საკონსულოების ხელმძღვანელობით, გაიხსნა ბაქოში, აშხაბადში, ვლადიკავკაზსა და ელიზავეტპოლში.⁴ აღმო-

Majd os-Salt neh and Yahy Dowl tab di, on Tbilisi, *ტიპოლოგიური ძიებანი*, IV (2000), 399-408; Évocation de Tiflis par deux auteurs iraniens: Madjd os-Saltaneh et Yahya Dowlatabadi, Florence Hellot-Bellier et Irène Natchkebia, éd.s., *La Géorgie entre Perse et Europe* (Paris, 2009), 261-272]; მარინა ალექსიძე, იაჰია დოულთაბადი და მისი მოგონებების წიგნი, *საქართველო ყაჯართა პერიოდის სპარსულ წყაროებში*. კრებული შეადგინა, ტექსტები სპარსულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო მარინა ალექსიძემ (თბილისი, 2016), 571-573; მარინა ალექსიძე, ალი ჯავაჰერ ქალამი და მისი მოგონებები, *საქართველო ყაჯართა პერიოდის სპარსულ წყაროებში*, 611-613.

¹ *საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი*, ფონდი 422, კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის კანცელარია, საქმე 9317 (“Об открытии в г. Тифлисе персидского училища “Иттифак”, 1907-1913 .). ფურც.1, 28.

² იქვე, ფურც.1.

³ *საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი*, ფონდი 600, მასალები თბილისის სპარსული სკოლის მდგომარეობისა და სკოლების ქსელში მისი შეტანის შესახებ /ინსტრუქტორ მირზა ალი-ზადეს გამოკვლევა, ოქმის ამონაწერი და მიმონერა/, ანან. 1, საქმე 751 („მიმონერა და გამოკვლევა თბილისში არსებული სპარსული სკოლის მდგომარეობისა“, 1926წ. 15 ივლისი – 1926წ. 28 დეკემბერი), ფურც. 2; ავთანდილ სონღულაშვილი, აზერბაიჯანული და თურქული სკოლები საქართველოში XX საუკუნის 20-იან წლებში, *ანალები*, 2 (2002), 39; სამეცნიერო ლიტერატურაში სკოლის დაარსების თარიღად მითითებულია 2006 წელიც [Iago Gocheleishvili, *Georgian Sources on the Iranian Constitutional Revolution (1905-1911)*: Sergo Gamdlishvili’s Memoirs of the Gilan Resistance, *Iranian Studies*, 40/1 (Feb., 2007), 62; Solmaz Rustamova-Tohidi, *A Community in Turmoil: The Iranians of the Caucasus and the Russian Revolutions (1900-1920)*, *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 16/2 (2013), 8]. მონაცემთა ურთიერთშეჯერების საფუძველზე, მიგვაჩნია, რომ სკოლაში სასწავლო პროცესი დაიწყო 2007 წლის შემოდგომაზე.

⁴ *საისტორიო ცენტრალური არქივი*, ფონდი 422, ანან. 1, საქმე 9317, ფურც.19-19ა. ბაქოში 1906 წელს, სპარსეთის საკონსულოსთან, დაარსდა რუსულ-სპარსული 7 კლასიანი ვაჟთა პროგიმნაზია „ითთიჰად“ სპეციალურად „ქალაქში სამუშაოს საძიებლად ჩამოსულ ირანელთა ბავშვებისათვის“. სკოლაში მიიღებოდნენ 8-დან 17 წლამდე ასაკის ბავშვები და

სავლეთმცოდნე სოლმაზ რუსტამოვა-თოჰიდის თანახმად, თბილისის და ბაქოს სპარსული სკოლები კულტურის ცენტრებად იქცნენ სპარსეთის ქვეშევრდომთათვის და ხელი შეუწყეს განათლების გავრცელებას კავკასიის სპარსულ თემში. სწორედ ამ სკოლების გარშემო გაერთიანებული ირანელი მიგრანტების თვალსაჩინო წარმომადგენლებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს თავისუფლების, დემოკრატიისა და რევოლუციური იდეების შეღწევამი ირანის საზოგადოებაში, განსაკუთრებით, ირანის 1905-1911 წლების კონსტიტუციური რევოლუციის მსვლელობის დროს.¹

წესდების შესაბამისად, სპარსული სკოლა „ითთიფაკ“-ის მიზანი იყო სპარსეთის ქვეშევრდომთათვის განათლების მიცემა. სკოლა იყო ერთკლასიანი 3 განყოფილებით და არსებობდა თბილისის სპარსული საქველმოქმედო საზოგადოების ხარჯზე (თავი I, მუხლი 1-3), მაგრამ სასწავლებლის სასწავლო-აღმზრდელობითი საქმის სათანადო წარმართვისათვის თბილისის გუბერნიის სახალხო სასწავლებლების დირექტორს შეეძლო მოენახულებინა სკოლა და შესაბამისი მითითებები მიეცა. სასწავლებელს ჰყავდა ზედამხედველი – სპარსეთის ქვეშევრდომი, რომელსაც უნდა სცოდნოდა ზოგიერთი აღმოსავლური და დასავლური ენა, მეცნიერებები, სასწავლო-აღმზრდელობითი საქმე და, სხვა მასწავლებლების მსგავსად, ესწავლებინა სკოლაში. სასწავლებლის ყველა თანამშრომელი პასუხისმგებელი იყო ზედამხედველის წინაშე (თავი I, მუხლი 4-7). ზედამხედველს უნდა ეწარმოებინა ოფიციალური მიმონერა და ყოველი სასწავლო წლის ბოლოს წარედგინა ანგარიში სასწავლებლის მდგომარეობის თაობაზე თბილისის გუბერნიის სახალხო სასწავლებლების დირექტორისა და მზრუნველთა საბჭოსათვის (თავი I, მუხლი 9-10). სწავლება უნდა წარმართულიყო ახალი მეთოდებით. ყველა საგანი, რაც ისწავლებოდა სკოლაში, სავალდებულო იყო მოსწავლეთათვის. საგნები: ენები – თათრული/აზერბაიჯანული, სპარსული, რუსული; არითმეტიკა, სუფთა წერა (თავი II, მუხლი 11-12,15).² საარქივო მასალებში წესდებას თან ერთვის სასწავლო საგნების განაწილების სქემა, სადაც ზემოთ ჩამოთვლილ საგნებს ემატება საღვთო სჯული, სიმღერა და ხატვა. სასწავლო საგნების კვირეული განაწილება

მასში სწავლობდა 180-მდე მოსწავლე. სკოლაში ისწავლებოდა აღმოსავლური და ევროპული ენები. მაგ., მე-3 კლასის პროგრამაში რუსული ენის შესწავლას კვირაში ეთმობოდა 6 საათი, ფრანგულ ენას – 4 საათი, არაბულ და გერმანულ ენებს – 3-3 საათი, ხოლო საღვთო სჯულს, ასევე არითმეტიკას, ალგებრას, გეოგრაფიას, ისტორიას და ბუნებისმცოდნეობას – 2-2 საათი. Нармин Багирова, Благотворительное общество «Саадет» – 3 (99), (2019), 41.

¹ Rustamova-Tohidi, A Community in Turmoil: The Iranians of the Caucasus and the Russian Revolutions (1900-1920), 8 (დამონმებულია: *აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო ისტორიული არქივი*, ფონდი 1,1. 74ბ, საქმე 271, ფურც. 45).

² *საისტორიო ცენტრალური არქივი*, ფონდი 422, ანან. 1, 9317, ფურც. 11-11ა. მოგვიანებით, ისწავლებოდა არაბული და ფრანგული ენებიც.

ასეთი იყო: I განყოფილებაზე – 26 გაკვეთილი: თათრული/აზერ-ბაიჯანული ენა – 6, სპარსული ენა – 6, მუსლიმური საღვთო სჯული – 4, არითმეტიკა – 6, სუფთა წერა – 2, სიმღერა – 2; II განყოფილებაზე – 26 გაკვეთილი: თათრული/აზერბაიჯანული ენა – 2, სპარსული ენა – 5, საღვთო სჯული – 4, არითმეტიკა – 5, სუფთა წერა – 2, რუსული ენა – 6, სიმღერა – 2; III განყოფილებაზე – 26 გაკვეთილი: სპარსული ენა – 5, საღვთო სჯული – 4, არითმეტიკა – 4, რუსული ენა – 6, სიმღერა – 2, ხატვა – 5.¹

თითოეულ განყოფილებაზე არ უნდა ყოფილიყო 40 მოსწავლეზე მეტი. სასწავლებელში მიიღებოდნენ სპარსეთის ქვეშევრდომთა შვილები შემდეგი ასაკის: I განყოფილება – 7-დან 9 წლამდე; II განყოფილება – 12 წლამდე და III განყოფილება – 14 წლამდე. თუ სასწავლებელში აღმოჩნდებოდა თავისუფალი ადგილი, მაშინ შეიძლებოდა რუსეთის ქვეშევრდომთა შვილების მიღებაც (თავი II, მუხლი 16-17). მუსლიმური საღვთო სჯულის მასწავლებელი ვალდებული იყო ყოველდღიურად მოსწავლეებთან ერთად შეესრულებინა ნამაზი (ლოცვა), ხოლო პარასკევობით მოსწავლეები წაეყვანა სალოცავად მეჩეთში (თავი II, მუხლი 14). სკოლაში სწავლის საფასურს განსაზღვრავდა საქველმოქმედო საბჭო. სწავლის საფასურისაგან თავისუფლდებოდნენ ღარიბი მშობლების შვილები, მოსწავლეთა საერთო რაოდენობის 20% (გამონაკლის შემთხვევაში მზრუნველთა საბჭოს შეეძლო გაეზარდა ეს რაოდენობა). თუ სხვა ქალაქებიდან მოსწავლეთა რაოდენობა იქნებოდა 10 ან მეტი, მშობლების სურვილით, მზრუნველთა საბჭოს უფლება ჰქონდა გაეხსნა ამ მოსწავლეთათვის საერთო საცხოვრებელი თვითდაფინანსებით. საერთო საცხოვრებელში მოსწავლეთა შენახვის საფასური განისაზღვრებოდა მზრუნველთა საბჭოს მიერ. სასწავლებლის ბიბლიოთეკა-სამკითხველოს ხელმძღვანელობდა ერთ-ერთი მასწავლებელი პედაგოგიური საბჭოს შერჩევით (თავი II, მუხლი 18-20). პედაგოგიურ საბჭოს, რომელშიც შედიოდა ყველა მასწავლებელი, თავმჯდომარეობდა სასწავლებლის ზედამხედველი. პედაგოგიური საბჭოს სხდომა უფლებამოსილი იყო, თუ მას ესწრებოდა წევრების არანაკლებ 2/3. საკითხები წყდებოდა ხმების უბრალო უმრავლესობით, თანაბარი ხმების შემთხვევაში უპირატესი იყო თავმჯდომარის ხმა. პედაგოგიური საბჭოს მოვალეობები: 1. ყოველწლიურად გაკვეთილების განაწილების შედგენა; 2. მოსწავლეების მიღება-დათხოვნა; 3. მიღებული და გარიცხული მოსწავლეების სიების შედგენა და საერთოდ, ზედამხედველობა სკოლის სასწავლო-აღმზრდელობით პროცესზე. პედაგოგიური საბჭო თავისი წევრებიდან ირჩევდა მდივანს. პედაგოგიური საბჭოს დადგენილებები უნდა ჩანერილიყო სპეციალურ წიგნში, ხოლო დადგენილებების ასლები წარედგინებოდა მზრუნველთა საბჭოს (თავი III, მუხლი 23-29). მზრუნველთა საბჭოს შემადგენლობაში შედიოდნენ: ირანის საქველმოქმედო საზოგადოების მმართველობის წევრები; სკოლის ხელმძღვანელობა; ერთი მასწავლებელი პედაგოგიური საბჭოს წარდგინებით; საპატიო ზედამხედველი. მზრუნველთა საბჭოს მოვალეობაში შედიოდა მასწავლებელთა დანიშვნა-განთავისუფლება,

¹ იქვე, 12ა.

სასწავლებლის თანხების კონტროლი და სხვ. (თავი IV, მუხლი 30-31). საპატიო ზედამხედველი აირჩიოდა სპარსეთის ქვეშევრდომთაგან, ვინც სარგებლობდა პატივისცემით და განაცხადებდა თანხმობას მიეღო ეს წოდება. საპატიო ზედამხედველს უნდა ეზრუნა სასწავლებლის მატერიალურ კეთილდღეობაზე და ვალდებული იყო ყოველწლიურად შეეტანა სასწავლებლის სასარგებლოდ არანაკლებ 500 რუბლი. საპატიო ზედამხედველი ინიშნებოდა და თავისუფლდებოდა მზრუნველთა საბჭოს მიერ. საპატიო ზედამხედველი იყო პედაგოგიურ საბჭოში სათათბირო ხმის უფლებით (თავი V, მუხლი 32-36).¹

ნესდებით, სპარსული სკოლის შესანახად გათვალისწინებული იყო წელიწადში 3040 რუბლი, რომელიც ასე ნაწილდებოდა: 1. მასწავლებელი-ზედამხედველი – 600 რუბლი (ბინის ქირა, გათბობა, განათება, მოსამსახურე); 2. ორი მასწავლებელი – 1000 რუბლი (500+500); 3. პედაგოგიური საბჭოს მდივანი – 50 რუბლი; 4. ბიბლიოთეკარი – 50 რუბლი; 5. ბიბლიოთეკისა და სასწავლო მასალებისათვის განკუთვნილი ხარჯები – 100 რუბლი; 6. შენობის დაქირავება – 700 რუბლი; 7. დამატებითი ხარჯები (გათბობა და სხვ.) – 540 რუბლი.²

აზერბაიჯანის ისტორიის ეროვნული მუზეუმის დოკუმენტური წყაროების ფონდში დაცული მასალების მიხედვით, თბილისის სკოლას „ითიფაკ“ ზედამხედველობას უწევდა ბაქოში დაარსებული საქველმოქმედო საზოგადოება „საადეთ“ („ბედნიერება“), რომელიც ოფიციალურად დარეგისტრირდა 2007 წლის 7 ივნისს (დაფუძნდა 2006 წელს) და ორიენტირებული იყო განათლების სისტემის განვითარების ხელშეწყობაზე. სკოლის მოსწავლეთა მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენდნენ ლარიბი ოჯახების შვილები, რომელთა სწავლის საფასურს საზოგადოება იხდიდა. პირველ, 1907/1908 სასწავლო წელს სკოლის 126 მოსწავლიდან საზოგადოების დაფინანსებით სწავლობდა 46 მოსწავლე, 1908/1909 სასწავლო წელს – 132-დან 108 მოსწავლე; 1909/1910 წელს – 300-დან 200 მოსწავლე და ა.შ.³

როგორც ირკვევა, მოგვიანებით სკოლას სერიოზული პრობლემები ჰქონდა სტატუსთან დაკავშირებით. სახელდობრ, კერძო სკოლის გახსნის უფლება ჰქონდა მხოლოდ იმ პირს, რომელსაც მიღებული ჰქონდა რუსეთის ქვეშევრდომობა. შესაბამისად, 1912 წლის პირველ ნახევარში

¹ საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი №422, ანან. 1, №9317, ფურც. 10-12ა.

² იქვე, ფურც. 12ა.

³ Багирова, Благотворительное общество «Саадет» – уникальный опыт просветительства, 42 (დამონებულია: *Национальный Музей Истории Азербайджана*, фонд документальных источников, инв. № 125, 55, 310, 439). არის ცნობა აგრეთვე, რომ ჯერ კიდევ 1910 წელს ბაქოში არსებულმა საზოგადოებამ *საადეთ*-ის ხელმძღვანელობამ მიიღო გადაწყვეტილება სკოლისათვის ცალკე შენობის აშენებაზე. პროექტის შედგენა დაევალა ცნობილ აზერბაიჯანელ არქიტექტორს ზივერ-ბეგ აჰმედბეკოვს (1837-1925). როდესაც მშენებლებმა დაამთავრეს შენობის პირველი სართული, დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი და ხელისუფლების განკარგულებით ის გადაკეთდა სამხედრო ჰოსპიტლად. შედეგად, მედრესე დარჩა ძველ შენობაში.

სკოლა 80 მოსწავლით დაიხურა.¹ 1912 წელს თურქ პანისლამისტებთან კავშირში იყო დადანაშაულებული სკოლა „ითთიფაკ“-ის აზერბაიჯანული ენის მასწავლებელი ჰუსეინ რაფიზადე.² ცნობილია აგრეთვე, რომ ამიერკავკასიაში (სამხრეთ კავკასიაში) პანთურქისტული პროპაგანდის მნიშვნელოვანი ცენტრი იყო ქ. თბილისში დაარსებული თურქულ-ირანული საზოგადოება – „საქველმოქმედო პარტნიორობა“, რომელსაც ფილიალები ჰქონდა ბაქოში, ერევანში, ელიზავეტპოლსა (განჯა) და ბათუმში. ისინი დიდ ყურადღებას უთმობდნენ თავიანთი იდეების პროპაგანდას მოსწავლეთა შორის. საზოგადოებას ხელმძღვანელობდა ამიერკავკასიის შიიტური რელიგიური სამმართველოს წევრი, ახუნდი ჰასან მოვლა-ზადე,³ რომელიც ასევე იყო მზრუნველი და მასწავლებელი სკოლა „ითთიფაკ“-ის, სადაც სწავლება მიმდინარეობდა თურქეთიდან გამოგზავნილი „პანთურქისტული შინაარსის“ წიგნებით.⁴ შესაბამისად, მიგვაჩნია, რომ სკოლის დახურვის ერთ-ერთი მიზეზი, შესაძლებელია, იყო პოლიტიკური ფაქტორიც.

1912-1913 წლებში სპარსეთის გენერალური კონსული უგზავნიდა წერილებს (1912წ. 27 ნოემბრის №1996, 1913წ. 27 იანვრის №296, 1913წ. 28 თებერვლის №1486 წერილები) სახალხო სასწავლებლების დირექტორს, რათა მოეპოვებინა ნებართვა სკოლის გახსნაზე, მაგრამ უშე-

¹ საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი №422, ანან. 1, №9317, ფურც. 19ა-20.

² Ирада Халид кызы Алиева, *Политическое и социально-экономическое положение азербайджанцев Тифлисской губернии (1846-1917)*, (Баку, 2009), 98; Ирада Саид кызы Багирова, *Политические партии и организации Азербайджана в начале XX века, 1900-1917* (Баку, 1997), 191.

³ მუჰამად (მამედ) ჰასან მოვლა-ზადე – ცნობილი აზერბაიჯანელი მუსლიმი სწავლული. დაწყებითი რელიგიური განათლება მიიღო შაქის მოლახანაში, შემდეგ დაამთავრა მედრესე განჯაში, რამდენიმე წელი იყო მოლა განჯის მეჩეთში და შემდეგ სწავლა გააგრძელა ერავში. 1891 წელს დაბრუნდა აზერბაიჯანში და გამოსცა პირველი ერთიანი კალენდარი – მუსლიმური (ჰიჯრის) და ქრისტიანული წელთაღრიცხვით. 1893 წელს ის დროებით ასრულებდა ამიერკავკასიის შეიხ-ულ-ისლამის, ამიერკავკასიის შიიტური რელიგიური სამმართველოს თავმჯდომარის მოვალეობას. მან თარგმნა აზერბაიჯანულ ენაზე ყურანი (Kitabül-bayan fi tafsiril-Quran), რომელიც გამოიცა კომენტარებით ორ ტომად თბილისში 1908 წელს [*Кавказский календарьна 1913 год* (Тифлис, 1912), 627; Мовлазаде Мухаммед Хасан Шакави. *Rizvan Bunturk*, 10.12.2014. ელვერსია: <https://rizvan-bunturk.com/tag/Шейх-уль-ислам/>]. აზერბაიჯანელი აღმოსავლეთმცოდნე ვასიმ მამედალიევი აღნიშნავს, რომ „ეს თარგმანი-კომენტარები ფართოდ გავრცელდა ამიერკავკასიის მუსლიმებს შორის. ... ამის დამადასტურებელია მისი გამოცემა ირანში ჰიჯრის 1339 წელს (1979 წელს – ნ.გ.). ...ასევე ეს გრანდიოზული ნაშრომი ხელახლა გამოიცა 1990 წელსაც ბაქოში კავკასიის მუსლიმთა სამმართველოს მიერ“. Васим Мамедалиев, *Перевод дхухтомника и предисловие «Kitabül-bayan fi tafsiral-Quran» Мовлазаде (1908)*, (Баку, 2008), XXVIII.

⁴ Е. К. Саркисян, Пантюркистская и панисламистская агентура Османской империи в Закавказье накануне первой мировой войны, *Известия АН Арм. ССР*, № 7 (Ереван, 1962), 22-23.

დეგოდ. 1913 წლის 26 მარტს გენერალურმა კონსულმა უკვე მიმართა უშუალოდ კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს და ითხოვდა სკოლის გადაკეთებას III თანრიგის კერძო სასწავლო დაწესებულებად, 1881 წლის 10 იანვარს დამტკიცებული დაწყებითი სკოლების პროგრამის საფუძველზე. თუმცა, ზემოაღნიშნული პროგრამით გათვალისწინებულ რუსულ და თათრულ/აზერბაიჯანულ ენას უნდა დამატებოდა სპარსული ენა.¹

1914 წელს დაწყებულმა მსოფლიო ომმა, რომელსაც მოჰყვა მწვავე სოციალური და პოლიტიკური კრიზისი, გამოიწვია საგანმანათლებლო და საქველმოქმედო საზოგადოებების საქმიანობის შეფერხებაც. თუმცა, ომის შემდგომ კრიზისულ წლებში ირანის საქველმოქმედო ასოციაციის საქმიანობა, განათლების სფეროს გარდა, მიმართული იყო მოსწავლეებისა და მათი მშობლების საარსებო პირობების გაუმჯობესებისაკენაც.²

XX ს. ცნობილი ირანელი მწერლის, მთარგმნელის და პუბლიცისტის, ალი ჯავაჰერ ქალამის „მოგონებები“-დან ირკვევა, რომ 1921 წელს სწორედ ის გაიგზავნა განათლების სამინისტროს მიერ თბილისში, რათა სპარსულ სკოლას ჩასდგომოდა სათავეში. 1917 წელს რუსეთში რეჟიმის შეცვლისა და „ქვეყნიდან მდიდარი ადამიანების განდევნის შემდეგ, სკოლის საქმე ცუდად წავიდა და ირანის ხელისუფლება იძულებული გახდა, რომ მათ მმართველობაში ჩარეულიყო“.³

ალი ჯავაჰერი წერს: „პირველი სირთულე, რომელსაც შეითანბაზრის სკოლის მონაფეებთან შეხვედრისას წავაწყდი, სპარსული ენის უცოდინრობა იყო. სპარსული წიგნები მათთვის იგივე იყო, რაც უცხოენოვანი წიგნები. გარდა ამისა, რადგან კავკასიელი თურქები ლათინურ ანბანს ხმარობდნენ, ჩვენ შორის უკანასკნელი დამაკავშირებელი ძაფიც განწყვეტილიყო.“⁴ წარმოიდგინეთ თბილისში მცხოვრები შვიდი წლის ირანელი ბავშვი, რომელიც შეითან-ბაზრის სკოლაში

¹ საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი №422, ანან. 1, №9317, ფურც. 10-10ა,13-23.

² აჰმად ჩაიჩი ამირხიზი, „ერთი ქართველი ბანოვანის თავგადასავალი და მისი განსასვენებელი თეირანის იმამზადე აბდოლას სასაფლაოზე“, *ქართველები თეირანის დულაბის ქრისტიანულ სასაფლაოზე* (თბილისი, 2019), 108.

³ ალექსიძე, ალი ჯავაჰერ ქალამი და მისი მოგონებები, 612.

⁴ თუმცა, შემდეგ ალი ჯავაჰერი ამის საწინააღმდეგოდ წერს: „ირანელების დაწყებითი სკოლა ვაზდებულ იყო, რომ მონაფეებისათვის 4 ენა ესწავლებინა: პირველი – თურქული, რომელიც აქაური ირანელების სასაუბრო ენა იყო. მეორე – ქართული, რადგან თბილისი საქართველოს დედაქალაქია და ხალხმა ამ ქვეყნის სახელმწიფო ენა უნდა იცოდეს. მესამე – რუსული, რომელიც საბჭოთა კავშირში მეცნიერების, ლიტერატურისა და პოლიტიკის ენა იყო და რუსული ენის ცოდნის გარეშე იქვე იცხოვრებდი. მეოთხე – სპარსული. დამიჯერეთ, ჩვენი ბავშვები და მონაფეები ოთხსავე ენას კარგად სწავლობდნენ და წარმოუდგენელი სიყვარულითა და გატაცებით მეცადინეობდნენ“. ალექსიძე, ალი ჯავაჰერ ქალამი და მისი მოგონებები, 612-613.

დადის, სპარსულად ერთი სიტყვაა კი არ იცის და რეგიონის განაწესის შესაბამისად, ლათინური დამწერლობის მქონე თურქული ანბანით სარგებლობს. მეორე სირთულე კი ის იყო, რომ მასწავლებლები არ გვყავდა. რადგან თეირანს საკმარისი რაოდენობის მასწავლებლების გამოგზავნა არ შეეძლო, ამიტომ იძულებული ვიყავით, გვესარგებლა ადგილობრივი მასწავლებლებით, რომლებმაც სპარსული ნაკლებად იცოდნენ. ისინი საცდელ გაკვეთილს ჩემსა და ერთი-ორი თეირანელი მასწავლებლის წინაშე ატარებდნენ და კლასში მერე შედიოდნენ. ... შემდეგი სირთულე კი ის იყო, რომ შეითან-ბაზრის სკოლის კურსდამთავრებულები დიდად არაფრისთვის ვარგოდნენ. არც ირანში წასვლა და იქ სპარსული ენის სრულყოფა შეეძლოთ და არც ადგილობრივ უმაღლეს სასწავლებელში შესვლა, რადგან რუსული ენა არ იცოდნენ“.¹

ალი ჯავაჰერის თანახმად, „ამ წინააღმდეგობებთან ჩემი ბრძოლა დიდხანს არ გაგრძელებულა და სამი წლის შემდეგ სკოლა დაიხურა. მე ჯერ ირანში, შემდეგ კი სტამბულში გავემგზავრე“.² იგულისხმება 3 ნელი 1921 წლიდან, ე.ი. 1924 წელს. თუმცა, საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცული დოკუმენტით ირკვევა, რომ სკოლამ იარსება 1931 წლამდე.³

1923 წლის 6 აპრილს გაზეთი „ტრიბუნა“ წერდა: „სპარსეთის დიპლომატიურმა წარმომადგენელმა აღძრა შუამდგომლობა განათლების განყოფილების წინაშე, ტფილისში არსებულ სპარსულ სკოლის აღმასკომის განკარგულებაში გადმოყვანის შესახებ. ამის გამო ქალაქის აღმასკომის პრეზიდიუმმა დაადგინა მიღებულ იქმნას აღნიშნული სკოლა განათლების განყოფილების განკარგულებაში. აღიძრას შუამდგომლობა განათლების სახკომისარიატის წინაშე სკოლის პირად შემადგენლობის სახელმწიფო მომარაგებაზე გადაყვანის შესახებ, ხოლო სამნეო, გათბობა-განათების და სხვა ხარჯების დასაფარავად საჭირო 354 მილიონი მანეთი შეტანილ იქნას განათლების განყ. ხარჯთაღრიცხვაში“.⁴

ზემოაღნიშნულ ცნობას ადასტურებს საარქივო მასალებიც და ირკვევა, რომ რამდენიმე წელი განიხილებოდა სპარსული სკოლის თბილისის განათლების სახალხო კომისარიატის დაქვემდებარებაში გადასვლის საკითხი. 1926 წლის 13 ივლისს საქართველოს სსრ განათლების სახალხო კომისარმა (მარიამ პლატონის ას. მიქელაძე-ორახელაშვილი, 1887-1937 – ნ.გ.) გაუგზავნა სახალხო კომისართა საბჭოს შემდეგი შინაარსის წერილი (№16467; ქართულ ენაზე):

„გაახლებთ რა მოხსენებული ნომრით მიღებულ დანართს, მოგახსენებთ, რომ ტფილისში არსებული სპარსული სკოლა ემორჩილება საქართველოში სწავლა-განათლების სფეროში გამოცემულ საბჭოთა

¹ იქვე.

² იქვე, 613.

³ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი №14, საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტი (1921-1991წწ.), ანაწ. 3, საქმე №269, ფურც.5-6.

⁴ სპარსული სკოლა, ტრიბუნა, 6 აპრილი, №439 (56), (1923), 2.

კანონებს და ამავე დროს მფარველობას უწევს მას სპარსეთის კონსული საქართველოში. რაიცა შეეხება მოხსენებული სკოლისათვის კონფისკაცია ქმნილი ნაანდერძევი ფონდის/ეზო და სხვა შენობები/დაბრუნებას, კომისარიატს უფრო მიზანშეწონილად მიაჩნია ფონდის დაბრუნების მაგივრად მოხსენებული სკოლა შეტანილ იქმნას ტფილისის სკოლების ქსელში. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ტფილისის განათლების განყოფილება სკოლას და მის პედაგოგიურ პერსონალს ნივთიერად უფრო უზრუნველყოფს, ვიდრე ის ფონდი, რომლის დაბრუნების შესახებ ამჟამად საკითხია აღძრული“.¹

სახალხო კომისართა საბჭომ 1926 წლის 3 აგვისტოს სხდომაზე (ოქმის ამონაწერი №27) დაადგინა: „წინადადება მიეცეს საქ-ს ს.ს. რესპუბლიკის განათლების სახალხო კომისარიატს საჩქაროდ ყოველ მხრივ გამოიკვლიოს ტფილისში არსებული სპარსული სკოლის მდგომარეობა და სათანადო მოხსენება წარმოუდგინოს საქ-ს სახკომ-საბჭოს“ [ხელმოწერა: სახკომსაბჭოს თავ-რე – შალვა ელიავა].²

საქართველოს სსრ განათლების კომისარიატმა სკოლაში არსებული ვითარების შესახებ მოხსენების მომზადება დაავალა ინსტრუქტორს – მირზა ალი-ზადეს. განათლების კომისარიატისადმი წარდგენილი მისი ანგარიში (რუსულ ენაზე) დათარიღებულია 1926 წლის 4 ნოემბრით (№44). ანგარიშში აღნიშნულია:

„სპარსული სკოლა „ითთიფაკ“ ...დაარსდა ქალაქ თბილისში მცხოვრები სპარსეთის ქვეშევრდომებისათვის. თუმცა, იღებს სხვა ქვეყნის ქვეშევრდომებსაც. სწავლა გრძელდება 5 წელი. ამ წელს არის 137 მოსწავლე (ვაჟი) და 8 მასწავლებელი, რომელთაგან ერთი ხელმძღვანელია. სკოლა არსებობს ადგილობრივი სპარსული საქველმოქმედო საზოგადოების ხარჯზე. ამის გარდა საზოგადოების ფუნქციაა ზრუნვა უქონელი სპარსელი ქვეშევრდომების დაკრძალვაზე და ობლებისა და ღარიბი მოსწავლეების დაკმაყოფილება ფეხსაცმლით და სამოსით.

ერთადერთი, რაც აძლევს საზოგადოებას საშუალებას შეინახოს ეს სკოლა, თუ გამოვრიცხავთ წვრილმან შემონირობებს და სწავლის გადასახადს შეძლებული მშობლებისაგან, არის ფონდი, რომელიც შედგება ფუნდუკისაგან სხვადასხვა ნაგებობებით, რომელიც შეიძინა საზოგადოებამ 1916 წლის 25 იანვარს 150,000 რუბლად ნოტარიალური აქტით №13, რომლის ასლიც თან ერთვის აღმასრულებელ ფურცელთან (1919წ. 31 მარტი, №16.513) ერთად.

წლეუანდელი სასწავლო წლის ხარჯთაღრიცხვით ირკვევა, რომ სკოლის შენახვა ჯდება 4,765 რუბლი და 40 კაპ. ეს არის მინიმალური ხარჯთაღრიცხვა და შეიძლება შეიცვალოს სახსრების ქონის შემთხვევაში. თუ ამ ხარჯთაღრიცხვას დავამატებთ ხელოვნების მასწავლებელთა ხელფასს, რომლებიც არ არის გათვალისწინებული, რემონტის (არსებული ნაგებობა არ არის სკოლისათვის შესაფერისი) ან

¹ უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი №600, ანან. 1, საქმე №751, ფურც. 6.

² იქვე.

ფართის დაქირავების ხარჯებს, კიდევ ქალაქის გადასახადებს და სხვა მოსაკრებლებს, სკოლის შენახვა უფრო ძვირი დაჯდება. სკოლასთან არის ფეხსაცმლის შემკეთებელი სახელოსნო, მაგრამ ის, თანხების უქონლობის გამო, არ ფუნქციონირებს. თანხების უქონლობით აიხსნება ფიზიკისა და ქიმიის კაბინეტების, სასწავლო მასალების და სხვ. არქონა.

ამ სკოლის არსებობისათვის აუცილებელია, რომ დავუზრუნოთ მას ფუნდუკი თავისი ნაგებობებით (სასტუმრო, სახელოსნოები), რადგანაც მათგან მიღებული შემოსავლები შესაძლებელია საკმარისი იყოს მათი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. ახლანდელი მდგომარეობა ასეთია – ეს ფუნდუკი იჯარით აქვს საქველმოქმედო საზოგადოებას და მიცემული აქვს სასტუმროს ნომრებიც გასაქირავებლად, მაგრამ შემოსავალი არ აკმაყოფილებს სკოლის მოთხოვნებს, რადგანაც დამქირავებლები არიან ისინი, ვინც მიზერულ თანხებს იხდიან თან ერთვის სასკოლო ნაგებობების გეგმა, რომელსაც არ აქვს აუცილებელი ოთახები არათუ მასწავლებლების, კანცელარიის, ბიბლიოთეკისათვის, და სხვა, არამედ საკლასო მეცადინეობებისათვისაც კი¹.

ინსტრუქტორ მირზა ალი-ზადეს მიერ მომზადებული სპეციალური ანგარიში (რუსულ ენაზე) სპარსულ სკოლაში სასწავლო პროცესთან დაკავშირებული პრობლემების თაობაზე 1926 წლის 5 ნოემბერს გადაეგზავნა საქართველოს სსრ განათლების სახალხო კომისარს მ. პ. ორახელაშვილს. ეს პრობლემები შემდეგია:

„ეს სკოლა განსხვავდება ჩვენი შრომითი სკოლებისაგან, როგორც აღზრდის ხასიათით, ისე სასწავლო დანესებულების ორგანიზაციით. აქ არის რელიგიური პრინციპების ნიშნები, ხოლო სასწავლო დარგში არის სწავლების ძველი სქოლასტიკური ფორმა. ეს იქიდან მომდინარეობს, რომ სკოლას აქვს თავისი პროგრამა გარკვეული რელიგიური ელფერით და მუშაობს სწავლების ძველი მეთოდებით. ეს არის ზოგადსაგანმანათლებლო საგნების მშრალი და უსისტემო სწავლება; ამიტომ ამ სკოლის ბავშვები, რომლებიც ძირითადად სპარსელები არიან, ჩვევების მექანიკური შექმნისა და ზოგადსაგანმანათლებლო საგნების ცოდნის თვალსაზრისით, უფრო მალა არიან, ვიდრე შრომითო სკოლის მოსწავლეები. მარქსისტული მსოფლმხედველობის განვითარებით კი, პირიქით, ძალიან სუსტები.

მოსწავლეები მხოლოდ ვაჟებია, არ არის სკოლაში პიონერული და კომკავშირული ორგანიზაციები, გარდა ცალკეული შემთხვევებისა, ანუ რამდენიმე მოსწავლის კომკავშირში განევრიანებისა. არ არის თვითმმართველობაც და არც კლუბები მუშაობს.

პედაგოგიური პერსონალი არის ძირითადად საკმაოდ განათლებული, დადებითად განწყობილი აღზრდისა და განათლების თანამედროვე პრინციპებისადმი. კარგი დამოკიდებულება აქვთ მშობლებთან, რომლებიც უპირატესად არიან რელიგიური პირები. მასწავლებლებმა ვერ დაამყარეს შრომითი დისციპლინა შეზღუდული მატერიალური რესურსების გამო. ამიტომ არ ფუნქციონირებს სკოლასთან გახსნილი ფეხ-

¹ იქვე, ფურც. 2-2ა.

საცმლის სახელოსნო და არ ტარდება ფიზკულტურის და მუსიკის მეცადინეობები.

სასწავლო პროგრამას ადგენენ მასწავლებლები წელიწადში ორჯერ, სასწავლო წლის შუაში და ბოლოს, და წარუდგენენ საქველმოქმედო საზოგადოებას, რომელიც არის ამ სკოლის უშუალო ხელმძღვანელი. პროგრამაში შედის მშობლიური ენა (აზერბაიჯანული), არითმეტიკა, ალგებრა, ფიზიკა, ბუნებათმცოდნეობა, საზოგადოებათმცოდნეობა, ხატვა, გრამატიკა (როგორც სპეციალური საგანი), გეოგრაფია, გეომეტრია, ალგებრა, ფიზიკა, ჰიგიენა, ირანის ისტორია, სპარსული, არაბული, ქართული, რუსული და ფრანგული ენები. ამ საგნებს გადიან ასეთი თანმიმდევრობით: I კლასი: მშობლიური ენა, არითმეტიკა, ბუნებათმცოდნეობა და ხატვა, II კლასი – გრამატიკა და სპარსული ენა; III კლასი – გეოგრაფია, ქართული, რუსული და ფრანგული ენები; IV კლასი – გეომეტრია, ჰიგიენა, არაბული და ირანის ისტორია; V კლასი – საზოგადოებათმცოდნეობა, ალგებრა და ფიზიკა.

სკოლაში არის 6 კლასი. ერთი მოსამზადებელი და 5 ძირითადი. მოსწავლეები ასე ნაწილდება: მოსამზადებელი – 25 ვაჟი; I კლასი – 20 ვაჟი; II – 34; III- 30; IV – 12; V – 7, სულ 128 ვაჟი.¹

სკოლის კოლექტივი შედგება ხელმძღვანელის (ზედამხედველის), მასწავლებლების, მშობელთა და სპარსული საქველმოქმედო საზოგადოების წარმომადგენლებისაგან. აქვთ არდადეგები და აღნიშნავენ რევოლუციურ დღესასწაულებს, იმ განსხვავებით რომ ისინი აღნიშნავენ თავიანთ რელიგიურ დღესასწაულებსაც – ნოვრუზ-ბაირამი (ახალი წელი), კურბან-ბაირამი (მსხვერპლშენიერვის დღესასწაული), მუჰარამი (აშურა – გლოვის ათდღიური). ... სახელმძღვანელოები ამ სკოლაში იგივეა, რაც შრომით სკოლებში“.²

ზემოაღნიშნული ანგარიში 1926 წლის 27 დეკემბერს განათლების სახალხო კომისარიატმა გაუგზავნა სახალხო კომისართა საბჭოს (წერილის ტექსტი ქართულ ენაზე: „გაახლებთ ტფილისში არსებული

¹ იქვე, ფურც. 3-5. შინაგან საქმეთა სამინისტროს საარქივო მასალების თანახმად, 1926 წელს სკოლაში მოწაფეთა რაოდენობა 143-ს აღწევდა. მათგან 110 ვაჟი და 33 გოგონა. „ყველა მოწაფე ეროვნებით აზერბაიჯანელი იყო (ირანის აზერბაიჯანიდან). აქედან 121 ირანის, ხოლო 22 – „საბჭოთა ქვეშევრდომი“. სოციალური შემადგენლობის მიხედვით, მოწაფეთა 60% უღარიბესი გლეხის შვილი იყო, დანარჩენი – სხვადასხვა სოციალურ ფენას მიეკუთვნებოდა“ [საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი №14, ანან. 3, საქმე № 269, ფურც. 5-6; სონლულაშვილი, *ირანში ქართველთა ნაკვალევზე*, 54-55]. მ. ალექსიძეც მიუთითებს, რომ ის თავდაპირველად ვაჟთა სკოლა იყო და შემდეგ გადაკეთდა შერეულ სკოლად. ალექსიძე, საქართველო ყაჯართა პერიოდის სპარსულ სამოგზაურო და მემუარულ ლიტერატურაში, *საქართველო ყაჯართა პერიოდის სპარსულ წყაროებში*, 38.

² *უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი*, ფონდი №600, ანან. 1, საქმე №751, ფურც. 3-4.

სპარსული სკოლის შესახებ გამოკვლევას განათლების კომისარიატის ინსტრუქტორის მირ რიზა ალი-ზადესი“).¹

საარქივო მასალებში დაცულია ცნობები 1926 წელს სკოლის პედაგოგიური პერსონალის შესახებაც: 1. სიმა ხანუმ ფარაჯულაევა, სპარსეთის ქვეშევრდომი, დაბალი განათლებით; 2. ისმათ ხანუმ ალი-ზადე, საბჭოთა ქვეშევრდომი, 8 წლის პედაგოგიური სტაჟით; 3. ისფანდიარ ალი-ზადე, საბჭოთა ქვეშევრდომი; 4. მირზა ტაგი რიზაევი, ირანის ქვეშევრდომი, 12 წლის პედაგოგიური სტაჟით; 5. ჰაჯი მამედ ჰასან მოვლა-ზადე,² საბჭოთა ქვეშევრდომი, უმაღლესი განათლებით, 45 წლის პედაგოგიური სტაჟით; 6. რუსულსა და ფრანგულ ენებს ასწავლიდა ფარუხ-ხანუმ ყაჯარი. ის იყო ირანის შაჰების ყოფილი დინასტიის პრინცესა, ირანის ქვეშევრდომი, 10 წლის პედაგოგიური სტაჟით; 7. ქართულ ენას ასწავლიდა ნინო მღებრიშვილი, რომელსაც 7 წლის პედაგოგიური სტაჟი ჰქონდა“.³ დოკუმენტში ასევე აღნიშნულია: „სკოლაში მთლიანად იგნორირებული იყო ე. წ. „საბჭოთა სკოლის“ პრინციპები. განათლების ხელმძღვანელობა აუცილებელ ღონისძიებად მიიჩნევდა სასწავლო პროცესიდან ამოეღოთ არაბული და ფრანგული ენის სწავლება, შეეცვალა სკოლის გამგე „საბჭოთა ადამიანი“.“⁴

თბილისის სპარსულმა სკოლამ – „ეთეფაყ-ე ირანიან“/„ითიფაკ“ – იარსება 1931 წლამდე.⁵ „მატერიალურმა სირთულეებმა და სტალინური ხელისუფლების ზენოლამ საბჭოთა კავშირში ერთიანი განათლების სისტემის შექმნის მიმართულებით, ასევე იდეოლოგიურმა ძალდატანებად... გამოიწვია ამ სკოლის დახურვა“.⁶

ვფიქრობთ, რომ ჩვენ მიერ განხილული მასალები კიდევ უფრო მეტ სიცხადეს შეიტანს თბილისის სპარსული სკოლის ისტორიაში.

¹ იქვე, ფურც. 1.

² იხ. გვ. 140, შენ. 2.

³ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი №14, ანან. 3, საქმე №269, ფურც. 5-6; უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივის ფონდებში დაცული დოკუმენტის მიხედვით კი, პედაგოგიური პერსონალი წარმოდგენილია შემდეგი შემადგენლობით: 1. სკოლის ხელმძღვანელი – ა. ა. მოვლა-ზადე, უმაღლესი განათლებით; 2. ალიევა ი. – უმაღლესი განათლებით, 7 წლიანი სტაჟით; 3. ალიევი ი. – საშუალო განათლებით, 6 წლის სტაჟით; 4. რიზაევი მ. თ. – საშუალო განათლებით, 20 წლის სტაჟით; 5. ყაჯარ ფ. – უმაღლესი განათლებით; 6. აგალაროვი ნ. – საშუალო განათლებით, 5 წლიანი სტაჟით. 7. მირზაიანი – უმაღლესი განათლებით (უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი №600, ფურც. 3ა-4).

⁴ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი №14, ანან. 3, საქმე №269, ფურც. 5-6.

⁵ ამავე წელს დაიხურა ბაქოს რუსულ-სპარსული სკოლა – „ითიფაკ“.

⁶ ამირხიზი, „ერთი ქართველი ბანოვანის თავგადასავალი და მისი განსასვენებელი თეირანის იმამზადე აბდოლას სასაფლაოზე“, 109.

From the mid-XIX century, the vector of ethno-cultural evolution of Tbilisi was greatly influenced by the administrative and political status of the city, in particular, by the presence of the residence of the Viceroy of the Caucasus from 1845 and the Administration Center of Tiflis Governorate from 1846. As a result, the people with various religious and cultural identities gathered in Tbilisi, including the Persians, who made the most numerous Muslim community.

In 1905 Iranian charity society “Ettefaq-e Iraniyan” (“Iranian’s union”) was founded at the initiative of Mirza Hassan Khan Moshir od-Dowleh, the Ambassador of Iran in Russia and Mofakham os-Soltan, the Iran’s Consul General of the Caucasus in Tbilisi. Then, they founded madrasa and called it “Ettefaq-e Iraniyan” or “Ittifaq”. The school was located in “Muslim district” (district where the Muslims lived) of Tbilisi called “Sheytan Bazaar” (meaning “Devil’s Bazaar”) and was sometimes called a Sheytan Bazaar’s school.

The Iranian travelers showed a keen interest in teaching and educating the Muslims. Thus, the Persian Travelogues and Memoirs of the Qajar Period gives noteworthy data about the Persian school in Tbilisi, which are translated into Georgian and are a subject of the scientific circulation. However, this issue has not become a subject of special study. Based on the archive materials,¹ the present work thoroughly considers and analyzes the history of Persian school in Tbilisi.

On August 4, 1907, the Iran’s Consul General of the Caucasus in Tbilisi mediated before the Chancellery of Tbilisi Governor to open a school for Persian children, and on August 18 of the same year, the school Charter was approved.

As the archives suggest, the Persian school opened in October of 1907 or on September 1, 1908. In the same period, under the leadership of the Consulates, the Russian-Persian schools opened in Baku, Vladikavkaz, Ashkhabad and Elizabepol.

Under the Charter, the goal of Persian school “Ittifaq” was to educate Persian subjects. It was the one-class school with three departments. The maximum allowed number of pupils in one department was 40. Only the children of Persian subjects could go to school to study. However, the school had the right to accept the children of Russian subjects if it had vacant places. The school had a supervisor, a Persian subject, who could speak certain oriental and western languages, was proficient in upbringing and educating the children and could teach at school like other teachers. The tuition fee at school was fixed by the Board of Trustees. The children of poor parents were allowed to school free of charge. Such children made 20% of the total number of school pupils (in exceptional cases, the Board of Trustees could increase this number). If the number of pupils from other cities was 10 or more and if the parents so desired, the Board of Trustees could open a dormitory for such pupils with a self-financing principle.

¹ National Archives of Georgia (Fonds of Central Historical Archive; Fonds of Central Archive of Contemporary History); The Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (Fonds of Transcaucasia Regional Committee of the Communist Party of Russia).

The Pedagogical Council, whose members were all the teachers at school, was chaired by the school supervisor. Questions were settled by a simple majority of votes. The Charter specified the functions of the Pedagogical Council, Board of Trustees and Honorable Supervisor. 3040 Russian roubles (of then-time exchange rate) were assigned annually to run the school (Teacher-Supervisor – 600 roubles; two teachers – 1000 roubles (500+500); secretary of the Pedagogical Council – 50 roubles; librarian – 50 roubles; expenditures for library and study materials – 100 roubles; building rent – 700 roubles; additional costs (heating, etc.) – 540 roubles).

The pupils at the Persian school studied the Persian, Arabian, Azerbaijani (Azeri Turkish), Georgian and Russian languages, as well as Islamic Divine law, geography, arithmetic and other subjects.

As it becomes clear, sometime later, the school faced severe problems regarding its status. In particular, only the person with the status of a Russian subject was entitled to open a private school. Consequently, in 1912, the school with 80 pupils was closed. In 1912-1913, the Iran's Consul General of the Caucasus in Tbilisi wrote letters to the director of public schools asking for the permission to re-open the school, but in vain. On March 26, 1913, the Consul General applied directly to the curator of the educational region of the Caucasus and asked to remodel the school into the 3rd-grade private school based on the primary school curriculum approved on January 10, 1881, but by adding the Persian language to the Russian and Azerbaijani (Azeri Turkish) languages envisaged by the curriculum.

As one can see from the "Memoirs" by 'Ali Javaher Kalam, a famous Iranian writer, translator and publicist of the XX century, that in 1921, it was him, who was sent by the Ministry of Education on mission to Tbilisi to run the Persian school.

Since 1917, after the state system in Russia changed and "rich people were exiled from the country, the school's affairs went too unfavorably and the Iranian authority was forced to intervene with school management." As 'Ali Jawaher Kalam said, "I did not have to fight against these problems for long and the school closed in three years. First, I went to Iran and then, to Istanbul." He meant three years from 1921, i.e. in 1924. However, the documents preserved at the Archives of the Ministry of Internal Affairs of Georgia evidence that the school worked till 1931.

For some years after 1923, they considered the question to subordinate the Persian school to the People's Commissariat of Education of Tbilisi.

In 1926, the People's Commissariat of Education of the Georgian SSR studied the situation at school, and there are relevant materials preserved at the archives. Besides, among the archived documents, we find the data about the school pupils and teachers contingent and school problems. As it becomes clear, the school strictly ignored the principles of so called Soviet School. The officials from the Ministry of Education deemed it necessary to cancel the teaching of the Arabian and French languages on the curriculum and replace the head of the school with a "Soviet person".

The Persian school "Ettfaq-e Iraniyan"/ "Ittifaq" continued to function until 1931.

ემზარ მაკარაძე

დემოკრატიზაციის პრობლემები თანამედროვე თურქეთში

დემოკრატიზაციის (დემოკრატიზაცია – მმართველობის ფორმაა, რომლის დროსაც უზრუნველყოფილია ხალხის მიერ სახელმწიფო ხელისუფლების განხორციელება)¹ საკითხი XXI საუკუნის თურქეთში ერთ-ერთი აქტუალური თემაა. დემოკრატიზაცია კი მრავალმხრივი პროცესია. თანამედროვე გაგებით, დემოკრატიული სახელმწიფოს შენება, სხვა უამრავ ღონისძიებასთან ერთად, ეროვნული საკანონმდებლო ბაზის მონესრიგებისა და ევროპულ სამართალთან შესაბამისობაში მოყვანის ღონისძიებებს გულისხმობს, რათა სახელმწიფოს ჰქონდეს შესაბამისი იურიდიული საფუძვლები ქვეყნის შემდგომი განვითარებისათვის. მან ასევე უნდა გაიზიაროს და განავითაროს ის ფასეულობები, რომელიც ღირებულია მთელი კაცობრიობისათვის.

ნებისმიერი ქვეყანას, რომელიც გადაწყვეტს დემოკრატიული განვითარების მაღალ საფეხურზე ავიდეს, სჭირდება ძლიერი საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ნება. ჯერ კიდევ თურქეთის რესპუბლიკის დამაარსებლის, მუსტაფა ქემალ ათათურქის (1881-1938), გადაწყვეტილებით, მუსლიმური კულტურის მატარებელი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი განვითარების გეზი დასავლეთისკენ იქნა მიმართული და ევროპეიზაციის გზა უცვლელ საგარეო პოლიტიკურ პრინციპად იქნა გამოცხადებული. ეს პრინციპი თავის თავში დემოკრატიული, ევროპული ტიპის სახელმწიფოს მშენებლობას გულისხმობდა. მუსტაფა ქემალ ათათურქის მიერ შემუშავებული ექვსი პრინციპი (რესპუბლიკანიზმი, ლაიციზმი, ნაციონალიზმი, ხალხოსნობა, ეტატიზმი, რევოლუციონიზმი) თურქეთის კონსტიტუციის პრეამბულაშია ჩანერილი და ისინი ამ ეტაპისათვის გადახედვას არ ექვემდებარება.²

თურქული სახელმწიფოს მშენებლობის სათავეებთან მყოფი პიროვნებები ქვეყნის მომავალს „ისტორიიდან მომავლისაკენ“ მიმართულ სტრატეგიასა და ისტორიის ფესვებიდან ამოზრდილ, მყარი ფესვების მქონე ერთიან საზოგადოებაში ხედავენ. პოლიტიკოს ა. დავუდოღლუსთვის ეს იმას ნიშნავს, რომ ქვეყანამ უნდა მიიღოს ახალი გამოწვევები და უპასუხოს მას, გააგრძელოს სვლა დემოკრატიული საზოგადოების ჩამოყალიბებისკენ, მაგრამ არ მოსწყდეს წარსულს, მოახდინოს მისი რევიზია და ისტორიული ფასეულობებიდან შეინარჩუნოს მხოლოდ ღირებული, ის, რაც მის წინსვლას არ შეაფერხებს. ისტორიუ-

¹ ურიდია ს., *მოხელის სამავიდო ლექსიკონი, გაეროს განვითარების პროგრამა* (თბილისი, 2004), 483.

² მაკარაძე ე, *მუსტაფა ქემალ ათათურქის როლი რესპუბლიკურ თურქეთში* (ბათუმი, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, 2009), 8.

ლი პროცესების ახლებური ინტერპრეტაცია კი მას ახალ შესაძლებლობებს გაუხსნის. საქმე ისაა, რომ ისტორიულ ფესვებს მონყვეტილი ქვეყანა კარგავს იდენტობას, მისი მომეტებული დაცვა კი ზღუდავს მის მოქმედებებს განვითარებისაკენ. მართალია, ძალიან ძნელია დააბალანსო ეს პროცესი, მაგრამ განვითარებული დემოკრატიული სახელმწიფოები სწორედ ამის კარგი მაგალითია. თუ თურქეთს მყარად აქვს გადანყვეტილი, არ გადაუხვიოს არჩეულ, ევროპისაკენ მიმავალ კურსს, უნდა შეძლოს ამ ბალანსის წარმატებით უზრუნველყოფა.

დემოკრატიზაციის თანამედროვე ეტაპზე, როდესაც მთელი კაცობრიობა ახალი საფრთხეებისა და გამოწვევების წინაშე დგას, გლობალიზაციის პროცესის შეუქცევადი ხასიათის გათვალისწინებით, ცივილიზაციათა შორის ინტენსიური კულტურათა და რელიგიათშორისი დიალოგის ფონზე ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნება უაღრესად მნიშვნელოვანია.

კულტურათა და ცივილიზაციათა დიალოგის გარეშე არ არსებობს მშვიდობა და ამ ორ უმნიშვნელოვანეს ფაქტს მივყავართ იმ უმთავრეს შედეგამდე, რომელსაც ერებს შორის ცივილიზაციათა კავშირი ჰქვია. ამ მხრივ, საინტერესოა დემოკრატიზაციისა და კულტურათაშორისი დიალოგის საკითხები XXI საუკუნის რესპუბლიკურ თურქეთში.

XXI საუკუნის თურქეთი მომავალი დემოკრატიის, კულტურათაშორის დიალოგის გაღრმავებისა და ხელისუფლების მიერ ხალხისადმი ანგარიშვალდებულების პრინციპებზე გადის.

რესპუბლიკურ თურქეთში კულტურათაშორისი დიალოგის საკითხების წარმოჩენას დემოკრატიული ღირებულებების წინ წამოწევა სჭირდება, ამისათვის კი საჭიროა ევროპელი მოკავშირეებისა და აშშ-ის მხარდაჭერა.

ბოლო ცხრაშეტი წელია, დანარჩენ მსოფლიოსთან ერთად, ინტერესითა და გარკვეული შემოთებით ვადევნებთ თვალყურს რესპუბლიკურ თურქეთში მიმდინარე პოლიტიკურ მოვლენებს, მისი ქარიზმატული ლიდერის, პრეზიდენტ რეჯეფ თაიფ ერდოღანისა და ისლამური ფასეულობის მქონე „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტიის საქმიანობას.

მიუხედავად იმისა, რომ რესპუბლიკური თურქეთის დამაარსებელმა მუსტაფა ქემალ ათათურქმა სეკულარიზმისა და ევროპეიზმის პრინციპებზე „ახალი თურქეთი“ დააფუძნა, თანამედროვე თურქეთის პოლიტიკური ცხოვრება, მნიშვნელოვანწილად იქცა ამ პრინციპსა და რელიგიური ხასიათის მქონე ე. წ. თურქულ „ტრადიციონალიზმს“ შორის ბრძოლის მიზეზად.

არის თუ არა თანამედროვე თურქეთი მისი დამფუძნებელი მამის, მუსტაფა ქემალ ათათურქის, იდეური მემკვიდრე?

უკვე დიდი ხანია, თურქეთში პრეზიდენტ რ. თ. ერდოღანის ხელისუფლების მიერ ქემალიზმის რიგი დებულებების ცვლილებაზე საუბრობენ; რომ იგი თავიდან ახდენს დემოკრატიული, სეკულარული საზოგადოების ისლამურ ტრადიციულ საზოგადოებად გარდაქმნას და უარს ამბობს სოციალურ მოდერნიზაციაზე. თავად რ. თ. ერდოღანს კი შემოაქვს ახალი კონცეფცია, ე.წ. „ახალი თურქეთი“, რომელიც ნაციონა-

ლიზმს, ისლამიზმს, ანტიელიტიზმისა და მორალიზმის პრინციპებს ეფუძნება:

1. **ქემალიზმი:** რესპუბლიკანიზმი, ლაიციზმი, ნაციონალიზმი, ხალხოსნობა, ეტატიზმი, რევოლუციონიზმი.

2. **ერდოღანის „ახალი თურქეთი“:** ისლამიზმი, თურქული ნაციონალიზმი, ანტიელიტიზმი, მორალიზმი.

სულ ახლახან რ.თ.ერდოღანის მთავრობამ რევოლუციური დარტყმა მიაყენა ათათურქის მიერ შექმნილ თურქი ერის იდენტობას, რაც თურქული საზოგადოების ნაწილისათვის შოკი აღმოჩნდა.

თურქეთის ისლამიზაცია: მ. ქ. ათათურქის თურქეთი კონსტიტუციური და სეკულარული რესპუბლიკა იყო, სადაც ისლამის როლი საზოგადოებაში მინიმუმადე იყო დაყვანილი. მიუხედავად ამისა, ისლამი თურქული საზოგადოებიდან არსად წასულა. თურქეთში ისლამმა ფართული მოძლიერება 1980 წლის 12 სექტემბრის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ დაიწყო.¹

ისლამი თვალსაჩინოს გაძლიერდა 2002 წლიდან, როდესაც ქვეყნის ხელისუფლებაში ისლამური ორიენტაციის მქონე „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტია და მისი ლიდერი რეჯეფ თაიფ ერდოღანი მოვიდა². სწორედ მან შეუწყო ხელი ცნობილ თეოლოგს, ფ. გიულენს, გაეხსნა და გაეფართოვებინა მსოფლიოს მასშტაბით საგანმანათლებლო დაწესებულებები, გიულენის მიმდევრები კი დაესაქმებინათ სახელმწიფო სისტემაში, სასამართლო და ძალოვან სტრუქტურებში და წამყვან მედიასაშუალებებში. ამ პერიოდში თურქეთში 17 ათასი ახალი მეჩეთი აშენდა. დღეისათვის თურქეთში ორჯერ მეტი მეჩეთია, ვიდრე ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში.

2011 წელს სტამბოლში „გეზის“ პარკის მოვლენების შემდგომ რ. თ. ერდოღანისა და ფ. გიულენის გზები გაიყო, მაგრამ ერდოღანს პოლიტიკური ისლამის გაძლიერების იდეა არ შეუწელებია. ამ გზით, შეიძლება ითქვას, რომ მან ისლამი თურქული ეროვნული იდენტობის მთავარ რეკვიზიტად დააბრუნა.

სამხედრო გადატრიალებებით დაღლილი თურქეთისა და მისი ლიდერისათვის ისლამი ინსტრუმენტია, რომლითაც მას პოლიტიკური სისტემის სტაბილიზაცია და თურქეთის ტრადიციულ, კონსერვატიულ საზოგადოებად გარდაქმნა სურს, სადაც ნაკლებია სოციალური, ეთნიკური და სხვა სამოქალაქო უფლებებთან დაკავშირებული პროტესტის გენერირების შესაძლებლობა.

თურქული ეროვნული იდენტობის კრიზისი: ოსმალეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ, რომელიც მულტიეთნიკური წარმონაქმნი იყო, მ. ქ. ათათურქმა, დასუსტებული თურქეთის კიდევ უფრო დაძალა თავიდან რომ აეცილებინა, „ახალი თურქი“ ერის მშენებლობა დაიწყო. ნებისმიერი, ვინც თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე ცხოვრობდა და ამ

¹ მაკარაძე ე, *თურქეთის საშინაო პოლიტიკა 2000-2015 წლებში* (თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2016), 45.

² მაკარაძე ე, *თურქეთის ისტორია 1918-2018 წლებში, სალექციო ჩანაწერები* (თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2019), 231.

ქვეყნისათვის იღვწოდა, იყო თურქი. ათასწლეულების განმავლობაში ამ პარადიგმას ემყარებოდა თურქული ნაციონალიზმი, თურქეთის ერის მონოლითურად ქცევის პროცესს ფარულად ეწირებოდა სხვადასხვა ეთნიკური უმცირესობები და მათი წარმომავლობის საკითხი ნელ-ნელა ტაბუირებული ხდებოდა. ამ მხრივ, საინტერესოა თურქეთის პრეზიდენტის მიერ წარმოთქმული მოსაზრება. რ.თ. ერდოლანი ერთ-ერთ ინტერვიუში დასძენდა: „კითხულობდნენ, თუ საიდან ვიყავი, ერთმა ქართველიაო, მეორემ, ბოდიში და, უფრო საშინელი რამ თქვა – სომეხიო, მაგრამ მე მამით და ბაბუით, ყოველმხრივ, თურქი ვარ“.

თურქეთის პრეზიდენტმა ქვეყნის სახელმწიფო უსაფრთხოების სამსახურის მოქალაქეთა რეგისტრაციის საიდუმლო საინფორმაციო ბაზა საჯარო და ყველასათვის მისაწვდომი გახადა. თურქეთის ნებისმიერ მოქალაქეს შესაძლებლობა მიეცა, გაერკვია თავისი წინაპრების წარმომავლობა XIX საუკუნის შუა პერიოდიდან მოყოლებული დღემდე. ბაზის გახსნიდან მხოლოდ რამდენიმე დღეში 8 მილიონმა თურქმა გამოიკვლია საკუთარი გენეალოგიური შტო. აღმოჩნდა, რომ აქამდე ეროვნებით თურქთა ნაწილს სომხური, ბერძნული, ებრაული, ლაზური და არაბული წარმომავლობა ჰქონდა.

ამ მოვლენამ, ათათურქიდან მოყოლებული, ერთიანი თურქი ერის იდენტობის შექმნის პოლიტიკა თავდაყირა დააყენა.

გაურკვევლობაში მყოფ თურქულ საზოგადოებაში არაერთი კონსპირაციული თეორია გაჩნდა, თუ რატომ გადადგა ეს ნაბიჯი რ. თ. ერდოლანის ხელისუფლებამ მაშინ, როცა არაერთ საერთაშორისო კონფლიქტში ჩართულ ქვეყანას ნაციონალისტური ნარატივის გაძლიერება, ისე როგორც არასდროს, ესაჭიროება. ერთ-ერთი მოსაზრებით, ეს შიდა საკითხია, რითაც რ. თ. ერდოლანს ეთნიკურად თურქების კონსოლიდირებული მხარდაჭერის მოპოვება და ეთნიკური უმცირესობის დანაწილება სურს.

„ქემალიზმს“ და „ერდოლანიზმს“ შორის დაპირისპირება საგარეო პოლიტიკაშიც აისახა. ათათურქის ევროპული ვესტერნიზაცია ერდოლანის მკვეთრმა ანტიდასავლურმა რიტორიკამ და დასავლური სამყაროსაგან დაშორებამ ჩაანაცვლა.

რ. თ. ერდოლანი დღეს განმათავისუფლებელ მოძრაობას იწყებს, რომელმაც თურქეთი დასავლეთის ჩრდილიდან უნდა გამოიყვანოს და დასაბამი მისცეს ახალ, სუვერენულ რესპუბლიკურ თურქეთს, რომელსაც საკუთარი, დამოუკიდებელი ინტერესები ამოძრავებს.

დემოკრატიზაციისა და ქემალიზმის პრინციპებიდან გადახვევის მაგალითი იყო 2017 წლის 16 აპრილს მმართველი „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტიის (სგპ) და მისი დამფუძნებლის, პრეზიდენტ რ. თ. ერდოლანის, მიერ თურქეთში ჩატარებული საკონსტიტუციო რეფერენდუმი. ამომრჩევლებმა ხმა მისცეს თურქეთის კონსტიტუციაში 18 ცვლილებას. ცვლილებები მოიცავდა ქვეყნის საპარლამენტო სისტემიდან საპრეზიდენტოზე გადასვლას, პრემიერ-მინისტრის თანამდებობის გაუქმებას, ასევე, საპარლამენტო მანდატთა რაოდენობის 550-დან 600-მდე გაზრდას და თურქეთის უზენაესი სასამართლოსა და პროკურორების კოლეგიის (HSYK) რეფორმირებას.

რეფერენდუმის შემდეგ პრეზიდენტი გახდა როგორც სახელმწიფოს, ისე მთავრობის მეთაური; მას მიეცა უფლება, დანიშნოს მინისტრები და ვიცე-პრეზიდენტი. პრეზიდენტს შეუძლია, გასცეს აღმასრულებელი განკარგულებები.

ფაქტობრივად, ამ რეფერენდუმის შემდეგ ქემალისტური, დემოკრატიული თურქეთი დიდი გამოწვევების წინაშე დადგა. თურქულ საზოგადოებაზე დამოკიდებული, თუ რა გზას აირჩევს მომავალში რესპუბლიკური თურქეთი.

დემოკრატიზაციის, კულტურათაშორისი დიალოგის და ევროპული ღირებულებიდან გადახვევის ნათელი მაგალითია სტამბოლში აია-სოფიას მეჩეთად გადაკეთება.

თურქეთის სახელმწიფო საბჭომ 2020 წლის 10 ივლისს მიღებული გადაწყვეტილებით აია-სოფიას ტაძარი მეჩეთად გადაკეთდა და მუსლიმური მსახურება დაიწყო. მთავრობის 1934 წლის გადაწყვეტილება გააუქმა, რომლის მიხედვით, სტამბოლში მდებარე აია-სოფიას ტაძარი მუზეუმად გადაკეთდა. შესაბამისად, ქრისტიანული სამყაროს მნიშვნელოვანი სიმბოლო, აია-სოფიას ტაძარი, კვლავ მეჩეთი გახდა.

თურქეთის ამ გადაწყვეტილებას საერთაშორისო საზოგადოების მხრიდან დიდი გამომხაურება მოჰყვა. ეკლესიათა მსოფლიო საბჭომ თურქეთის პრეზიდენტს, რეჯეფ თაიფ ერდოღანს, გადაწყვეტილების გაუქმებისკენ მოუწოდა.

ასევე გადაწვეტილების გაუქმებისკენ მოუწოდა თურქეთის პრეზიდენტს აშშ-ის სახელმწიფო მდივანმა მაიკ პომპეომ. აშშ-ის სენატის, სენატორების, საგარეო საქმეთა კომიტეტის თავმჯდომარის, ჯიმ რიშის, და სენატორ რობერ მენდენესის განცხადებით კი ერდოღანის გადაწვეტილება ქრისტიანების შეურაცხყოფაა.

„ჩვენ, მტკიცედ ვგმობთ პრეზიდენტ ერდოღანის გადაწყვეტილებას წმინდა სოფიას მეჩეთად გადაკეთების თაობაზე. ისტორიის გარკვეულ მომენტებში წმინდა სოფიას ტაძარი ქრისტიანებისა და მუსლიმების თაყვანისცემის ადგილი იყო, ხოლო ათწლეულების განმავლობაში ყველა სარწმუნოების ხალხისათვის – არაჩვეულებრივი და სტუმართმოყვარე ცენტრი.

თურქეთის პრეზიდენტმა, მათ საპასუხოდ განაცხადა, რომ აია-სოფია თურქეთის სუვერენიტეტის საკითხია და არავის შეუძლია ჩარევა, ასევე ერდოღანმა აღნიშნა, რომ აია-სოფიასათვის სტატუსის შეცვლით, თურქეთის ხელისუფლებამ ისტორიული შეცდომა გამოასწორა.

XXI საუკუნის თურქეთში დემოკრატიზაციისა და კულტურათაშორისი დიალოგის გარეშე არ არსებობს მშვიდობა და ამ ორ უმნიშვნელოვანეს ფაქტს მივყავართ იმ უმთავრეს შედეგამდე, რასაც ერებს შორის ცივილიზაციათა კავშირი ჰქვია.

თურქეთის მოვლენებმა, XXI საუკუნის პირველი ათწლეულის ჩათვლით, გვჩვენა, რომ ქვეყანა ყალიბდება ძლიერ სახელმწიფოდ. ჩნდება კითხვა, რამდენად გააგრძელებს ის დემოკრატიული ფასეულობებით სიარულს და რამდენად შეინარჩუნებს ათათურქისტულ ევროპული ღირებულების სახელმწიფო მმართველობას?

თურქეთი ევროპისათვის სტრატეგიულად საჭირო და მნიშვნელოვანი ქვეყანაა – ცენტრალური აზიიდან მომავალი უზარმაზარი ბუნებრივი რესურსები სწორედ თურქეთის გავლით შეედინება ევროპაში. ევროპას სჭირდება თურქეთი; სჭირდება მისი კონტროლის ქვეშ მყოფი ბოსფორ-დარდანელის სრუტეები და ნედლეულის ტრანსპორტირების საიმედო და უსაფრთხო გზა.

XXI საუკუნის უახლოესი ათწლეულები პასუხს გასცემს კითხვას – შეიძლება თუ არა მუსლიმური კულტურის მატარებელი ქვეყნის ადაპტაცია დემოკრატიულ, დასავლურ ცივილიზაციასთან და როგორი იქნება მისი შედეგები.

Emzar Makaradze

The Issues of democratization in modern Turkey

The problem of democratization (democratization is a form of government in which it ensures the exercise of state power by the people) is one of the most pressing issues in Turkey of XXI century. Democratization is a multilateral process. Building a democratic state in the modern sense, among many other measures, includes the regulation of the national legal framework and its harmonization with European legislation, so that the state has an appropriate legal basis for the further development of the country; in addition, it also implies the exchange and development of those values that are important for all mankind.

Any country that wants to achieve a high level of democratic development, needs strong social and political will. Even by the decision of the founder of the Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), the course of state development of a country with a Muslim culture was aimed at the West, and the path of Europeanization was proclaimed an invariable principle of foreign policy. This principle meant itself building a democratic state of the European type. The six principles developed by Mustafa Kemal Atatürk (republicanism, secularism, nationalism, populism, statism, revolutionism) are enshrined in the preamble of the Turkish Constitution and are not subject to revision at the given stage.

Those figures, who are at the forefront of the construction of the Turkish state, see the country's future as a strategy directed "from history to the future" and as a united society with strong historical roots. For the politician A. Davutoglu, this means that the country must accept new challenges and respond to them, continue the firm path of building a democratic society, but at the same time, it should not abandon the past, revise it and preserve only those historical values that will not hinder its progress. A new interpretation of historical processes will open up new opportunities for the country.

The fact is that a country, cut off from its historical roots, loses its identity, but at the same time its enhanced protection limits the actions towards deve-

lopment. It is really difficult to balance such a process, however, the developed democracies are just a good example of this fact, and if Turkey is determined not to deviate from the course set for Europe, it should be able to successfully achieve this balance.

At the present stage, when all of humanity is faced with new dangers and challenges, considering the irreversible nature of the globalization process, as well as an intensive cultural and interreligious dialogue between civilizations, the preservation of national identity is extremely important.

There can be no peace without dialogue between cultures and civilizations, and these two important facts are resulted in the interethnic union of civilizations. In this regard, the issues of democratization and intercultural dialogue in republican Turkey of XXI century are interesting to be observed.

Turkey of XXI century is based on the principles of future democracy, deepening intercultural dialogue and state responsibility to the people.

მირიან მახარაძე

უფლისწულ ბაიაზითის აჯანყება და საქართველოს საკითხი მუჰიმე დავთრების მიხედვით¹

ოსმალური ისტორიული წყაროების უდიდესი ნაწილი დაცულია სტამბულის საპრეზიდენტო (ყოფილი პრემიერ-მინისტრის) არქივში. მათ შორის, მრავალია ცნობები საქართველოს შესახებ, რომელთა გამოქვეყნება და გამოკვლევა მნიშვნელოვანია საქართველოს ისტორიის მრავალი საკითხის შესასწავლად. განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია მუჰიმე დავთრებში დაცული ცნობები საქართველოს შესახებ, რომელიც მოიცავს XVI-XVIII საუკუნეებს.

საქართველოში მუჰიმე დავთრების კვლევის საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა პროფესორმა ნოდარ შენგელიამ,² ასევე ამ დავთრებით დაინტერესდნენ პროფესორები ზაზა შაშიკაძე და მირიან მახარაძე.³

„მუჰიმე“ (Mühim) ოსმალურიდან ითარგმნება როგორც საყურადღებო, განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე. აღნიშნული დავთრები სულთნის კარზე შედგენილი დოკუმენტების ერთ-ერთი სახეობაა. „მუჰიმე დავთარიც“ რამდენიმე სახეობისაა. მათი ერთი კატეგორია ასახავდა სულთნის უმაღლეს სათათბირო ორგანოში (დივანი) მიმდინარე მოვლენებს, სადაც ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით არის აღრიცხული და აღწერილი ყველა შემოსული ცნობა და გაცემული ბრძანება მთელი იმპერიის მასშტაბით.⁴ განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე დავთრებს „უავგუსტოესის დივანის რეესტრსაც“ უწოდებდნენ, სადაც დივანში მომზადებული სულთნის ბრძანებების –

¹ აღნიშნული კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის -911 პროექტის ფარგლებში.

² *მუჰიმე დავთრები საქართველოს სამეფო-სამთავროების შესახებ /XVI-XVIII სს/*, ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით. გამოკვლევით, ფაქსიმილიებით შენიშვნებით და კომენტარებით, გამოსაცემად მოამზადა პროფ. ნოდარ შენგელიამ (თბილისი, 2019); ნ. შენგელია, რამდენიმე ოსმალური დოკუმენტი მუჰიმე დავთრებიდან XVIII ს-ის საქართველოს შესახებ, *აღმოსავლეთი და კავკასია 8* (თბილისი, 2019), 81-88; რამდენიმე დოკუმენტი მუჰიმე დავთრებიდან სამხრეთ საქართველოს შესახებ, *ელიზბარ ჯაველიძე 75* (თბილისი, 2014) 173-190; ნ. შენგელია, რამდენიმე დოკუმენტი მუჰიმე დავთრებიდან სიმონ ქართლის მეფის შესახებ, *ჰასან ნადირაძე 80* (თბილისი, 2012), 272-283; ნ. შენგელია, მუჰიმე დავთრები, *აღმოსავლეთმცოდნეობა 7* (თბილისი, 2018), 256-261.

³ ზ. შაშიკაძე, მუჰიმე დავთრები XVII საუკუნის საქართველოს შესახებ (1630-31 წწ. ცნობები ბათუმისა და გონიოს შესახებ), *აღმოსავლეთი და კავკასია 8* (თბილისი, 2019) 63-79; N. Shengelia, Z. Shahikadze, M. Makharadze, On the First Georgia Preserved in the “Muhimme Defters”, *moambe* (gadacemulia dasabe Wdad).

⁴ On the First Georgia Preserved in the “Muhimme Defters”.

ფირმანების და ბერათების – მოკლე შინაარსს გადმოსცემდნენ. 1649 წლამდე „მუჰიმე დავთრებში“ აისახებოდა ყველა შინაარსის ფირმანი და ბრძანება. აღნიშნული წლიდან კი მათში მხოლოდ სახელმწიფო დოკუმენტები აღირიცხებოდა, ხოლო ისეთი საკითხები, რომლებიც პირთა შორის დავის საკითხებს ეხებოდა, „სარჩელთა დავთარში“ (Şikayet Defterleri) ფიქსირდებოდა. 1742 წლიდან ეს უკანასკნელი ვილაეტების მიხედვით ცალკეულ რეესტრებში ინერებოდა, რომლებსაც „სარჩელთა განაჩენები“ (Ahkâmî Şikayet) ან „ბრძანებათა დავთრები“ ერქვა.¹

თურქეთის არქივებში დაცულია 266-ზე მეტი ტომი მუჰიმე დავთრებისა და მოიცავს 1554-1905 წლების პერიოდს. XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყო მათი გამოცემა ლათინური ტრანსკრიფციით. პირველი წიგნი, რომელიც ლათინური ტრანსკრიფციით გამოიცა, მესამე ტომია. აღნიშნულ ტომში თავმოყრილია ჰიჯრის 966-968 წლის ამბები, რაც გრეგორიანული კალენდრის 1558-1560 წლებს მოიცავს.² ამ ტომში 1665 საბუთია, მათგან 20-ზე მეტი შეეხება საქართველოს საკითხს. დოკუმენტების შინაარსი სხვადასხვაგვარია, არის როგორც ბრძანებები და წერილები ქართველი ხელისუფლებისადმი, აგრეთვე ქართულ ტერიტორიებზე მიწის გადაცემის საკითხი და სხვა მსგავსი შინაარსის დოკუმენტები. ამ კრებით დოკუმენტებში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია უფლისწულ ბაიაზითის აჯანყება და ქართულ ტერიტორიის გამგებელთა როლი მის დაბრუნება-შეპყრობასთან დაკავშირებით.

XXX

პირველი ცნობა, რომელშიც საქართველოზეა საუბარი, თარიღდება ჰიჯრის 966 წლის 17 რამაზანით (1559 წლის 23 ივნისი). აღნიშნულ ცნობაში გადმოცემულია ბრძანება დიარბაქირის ბეგლარბეგისადმი, რომლის მიხედვითაც, მან ყველანაირად ხელი უნდა შეუშალოს უფლისწულ ბაიაზითს, რათა მან არ დატოვოს ქვეყანა, და გაფრთხილებული უნდა იყოს ყველა – საქართველოდან ჩერქეზეთამდე, რომ უფლისწულს თავშესაფარი არ მისცენ.³ იმავე რიცხვითაა დათარიღებული წერილები, რომელიც ოსმალთა ხელისუფალმა გადაუგზავნა სხვა ბეგლარბეგებსაც, რათა გაეკონტროლებინათ თავიანთი მოსაზღვრე ტერიტორიები და არ მიეცათ უფლისწული ბაიაზითისათვის ქვეყნის დატოვების შესაძლებლობა.⁴ ოსმალები ბაიაზითის მიერ ქვეყნის დატოვებას არა მარტო ხმელეთით, არამედ ზღვითაც ვარაუდობდნენ,

¹ M. S. Küttükoğlu, Mühimme Defterleri, *İslam Ansiklopedisi* v. 31, Ankara, 2006s. 520.

² 3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560, Yayına Hazırlayanlar Nezihî Aykut, İdris Bostan, Murat Gebecioğlu, Feridun Emercan, Mücteba İlgürel, Mehmet İpsirli, Cevdet Küçük, Özcan Mert, Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin, Hüdayî Şentürk, Mustafa ÇetinVarlık (Ankara, 1993).

³ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Bab-ı Asafî, Mühime defterlerid-3*, g-32;3 Numaralı Mühimme Defteri s.19-20.

⁴ *CDV, BA. MD – d-3*, g-33; d-3, g-34; 3 Numaralı Mühimme Defteri s.20-21.

ამიტომ იმავე რიცხვით დათარიღებულ ცნობაში, ტრაპიზონის ბეგლარბეგს დავალებული ჰქონდა, გამოეჩინა ყურადღება, რათა უფლისწულს ზღვით არ დაეტოვებინა ქვეყნა და არ მიმალულიყო ჩერქეზეთში¹ (3-35).

XXX

უფლისწული ბაიაზითი იყო ოსმალეთის გამოჩენილი სულთნის, სულეიმან I-ის შვილი. იგი ჯერ კიდევ მამის სიცოცხლეში ჩაება ტახტისათვის ბრძოლაში. უფლისწულ მუსტაფას მკვლელობის შემდეგ იანიჩართა კორპუსმა იგი თავის რჩეულად გამოაცხადა. მას უჭერდა მხარს დედამისი – ჰურემ სულთანი. ისმაილ ჰაკკი უზუნჩარშილი ამბობს, „მამისის მსგავსი ბაიაზითი დედას ძალიან უყვარდაო“². მუფასალ ოსმანლი შემდეგნაირად ახასიათებს ბაიაზითს: „როგორ მის ბაბუას, იავუზ (მრისხანე – მ.მ) სულთანს, ასევე ბაიაზითს ერთნაირად უყვარდა ხმალი და კალამიო“³. უფლისწული ბაიაზითის ასეთ აღზევებას წინ აღუდგა მისი ძმა სელიმი, რომლის პოზიციები უფრო გამყარდა მათი დედის, ჰურემ სულთნის, გარდაცვალების შემდეგ (1558 წლის 16 მარტი). სულეიმან კანუნიმ, რომელიც ხედავდა ძმებს შორის დაპირისპირებას, ორივე შვილი სტამბულიდან მოშორებით, პროვინციებში გააგზავნა. სელიმი მანისიდან – კონიაში, ხოლო ბაიაზითი ქუთაჰიიდან – ამასიაში. აღსანიშნავია, რომ ბაიაზითს სტამბულის ახლოს მყოფ ქუთაჰიიდან წასვლა არ უნდოდა, მაშინ როდესაც სელიმმა დაუყოვნებლივ შეასრულა მამის ბრძანება. სულ მალე ბაიაზითიც იძულებული გახდა, მამის ნებას დამორჩილებოდა და ამასიაში წავიდა. ორ ძმას შორის მშვიდობის გარანტიებად სულთანმა სელიმს ზედამხედველად ვეზირი მეჰმედ სოკოლუ, ხოლო ბაიაზითს ასევე ვეზირი პერტევ ფაშა დაუნიშნა.⁴ თუმცა ჯერ უნდა აღინიშნოს, რომ მთავარ დასაყრდენად სელიმს გამოუჩინდა მუსტაფა ლალა ფაშა.⁵ ზოგიერთი წყაროს მიხედვით, მუსტაფა ფაშა ჯერ ბაიაზითის და მერე სელიმის ლალა იყო,⁶ თუმცა ზოლო გამოკვლევებმა ამგვარი თეორია უარყვეს.⁷

მუფასალ ოსმანლიში შეგროვილი წყაროები გადმოგვცემს, რომ ლალა მუსტაფა ფაშას დამსახურებაა ძმებს შორის დანყებული საბრძოლო მოქმედება. მან მისწერა სელიმის სახელით ბაიაზითს დამამცირებელი წერილი, რასაც საპასუხო წერილი მოჰყვა, ხოლო მეორე წერილში უკვე ბრძოლის ველზე შეხვედრა შესთავაზა, ბაიაზითის გან-

¹ **CDV, BA. MD** – d-3, g-35; 3 Numaralı Mühimme Defteri s.21-22.

² İ. H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, c. II, Ankara. 1992. s. 405.*

³ Mustafa Cezar, *Mufasal Osmanlı Tarihi*, Ankara 2011, s. 1131.

⁴ İ. H.Uzunçarşılı, s. 405.

⁵ 1557 წლის 3 ივნისს უფლისწული სელიმის ლალა (გამზრდელი, მასწავლებელი, მრჩეველი) გახდა მუსტაფა (ქართულ წყაროებში ლალა მუსტაფა ფაშას სახელით ცნობილი, რომელიც 1578 წელს სათავეში ედგა ოსმალთა ლაშქრობას საქართველოსა და შირვანში).

⁶ İ. H.Uzunçarşılı, s. 405.

⁷ Enes Demir, *Lala Mustafa Paşa. Azerbaycan, Gürcistan ve Kıbrıs Fatih*, İstanbul, 2017. s. 22-24.

რისხებულნი პასუხი კი სულთანს გაუგზავნა.¹ სოლაქზადეს მიხედვით, სულთანმა ნახა ბაიაზითის მუქარით აღსავსე წერილი, რომელიც ლალა მუსტაფა ფაშას მიერ იყო გამოგზავნილი, და აუკრძალა ბაიაზითს ძმასთან დაპირისპირება. უფლისწულის მხრიდან თავის გასამართლებელი წერილი კი ლალა მუსტაფა ფაშას ჩაუვარდა ხელში და სულთანმდე არ მიაღწია.² ძმებს შორის კონიაში მომხდარ ბრძოლაში (1559 წელი) გამარჯვება, სულეიმანის ჯარის დახმარებით, სელიმს ხვდა წილად. დამარცხებული ბაიაზითი ამასიაში დაბრუნდა და სულთანს პატიების წერილი გაუგზავნა, თუმცა ლალა სულეიმანმა მას არ აპატია და უფლისწული იძულებული გახდა, ირანისკენ აეღო გეზი. გზად მან ჩორუქ საადში მის შესაჩერებლად წამოსული მალათიის ბეგ მუსტაფასი და ხუსრეგ ფაშის ჯარი დაამარცხა³ და, 12 000 შეიარაღებულ პირთან ერთად, 1560 წლის 12 იანვარს ერევნის ვალის, შაჰ ყული ხანის, წინაშე წარსდგა.⁴

XXX

966 წლის 18 შევალთ (1559 წლის 24 ივლისი) დათარიღებულ წერილში, რომელიც ქართულად გამოაქვეყნა პროფესორმა ნოდარ შენგელია, სულთანს არტაანის⁵ გამგებელს, სინან ფაშას, უბრძანებს, რომ გაარკვიოს, შეაფარა თუ არა თავი უფლისწულმა ბაიაზითმა სეფიანთა ირანს, და თუ ეს ასეა, სინან ფაშამ უზრუნველყოს მშვიდობიანი მოლაპარაკების გზით მისი უკან დაბრუნება.⁶

უფლისწული ბაიაზითი დიდი პატივით მიიღეს სეფიანთა კარზე. მისი და მისი მხლებლების შენახვა სეფიანთა ხაზინას დაეკისრა. შაჰ თამაზმა ის ყაზვინში დაპატიჟა. მათი პირველი შეხვედრა ისეთი იყო, „როგორც მამა შეილს ხვდება“.⁷ ყოველივე ამას შესაძლოა გამოეწვია ოსმალეთ-ირანის დაპირისპირება, რომელშიც თავისთავად ქართველებიც მოიაზრებოდნენ. 697 წლის 29 მუჰარემით (1559 წლის 31 ოქტომბერი) დათარიღებული მუჰიმე დავთარი გვატყობინებს, რომ ერზურუმის ბეგლარბეგს დაევალია, დაადგინოს ყიზილბაშებისა და ქართველი მხარის საბრძოლო მზადყოფნა და დაუყოვნებლივ აცნობოს სულთნის კარს.⁸

სულთან სულეიმანმა სამჯერ გაუგზავნა შაჰს მოთხოვნა ბაიაზითის გადაცემის შესახებ. ამ მოლაპარაკების მთავარი წარმომადგენელი იყო არტაანის გამგებელი სინან ფაშა.⁹

¹ Mufasal Osmanlı Tarihi, s. 117-118.

² Solak-Zade Tarihi, Hazırlayan Vahid Çabuk, c. II, Ankara, 1989. S. 291.

³ Mufasal Osmanlı Tarihi, s. 1117-1118.

⁴ İ.H.Uzunçarşılı, s. 407.

⁵ ნოდარ შენგელიას გამოქვეყნებულ ნაშრომში კორექტურული შეცდომაა, არტაანის მაგივრად წერია არსიანი.

⁶ მუჰიმე დავთრები საქართველოს სამეფო-სამთავროების შესახებ, 38-39; CDV, BA. MD – d-3, g-144; 3 Numaralı Mühimme Defteri s.72.

⁷ Mufasal Osmanlı Tarihi, s. 1119.

⁸ CDV, BA. MD – d-3, g-477; 3 Numaralı Mühimme Defteri s, 210.

⁹ İ.H.Uzunçarşılı, s. 408.

მდგომარეობა მკვეთრად დაიძაბა. ოსმალეთის სასულთნო კარიომის სამზადისს შეუდგა. ელჩად გაგზავნილი სინან ფაშასაგან ჯერ-ჯერობით ცნობები არ იყო. მუჰიმე დავთარი, რომელიც თარიღდება 967 წლის 3 რაბი' ალ ავვალით (1559 წლის 3 დეკემბერი), გვამცნობს, რომ ოსმალეთის სამეფო კარი ავალებს ვანისა და ერზრუმის გამგებელს, რომ მან უნდა შეაყოვნოს სეფიანთა ირანიდან გამოგზავნილი ელჩი, რათა მან არ ჩაასწროს არტაანის ბეგს სტამბულში.¹ იმავე რიცხვითაა დათარიღებული არტაანის ბეგ სინან ბეგისადმი მიწერილი წერილი, რომლის მიხედვითაც, მას ებრძანა, რომ თუ მასთან ერთად იმყოფებოდა ირანის ელჩი, იგი უნდა გამოყოფოდა მას და ჩაესწრო სტამბულში.² ყოველივე აქედან ნათელი ხდება, რომ ოსმალეთის ელჩმა – ამ შემთხვევაში, სინან ფაშამ – უფრო ადრე უნდა წარუდგინოს ოსმალეთის კარს ის მოთხოვნები, რასაც მას შემდეგ უკვე სეფიანთა ელჩი წარუდგენდა. ეს კი დროის მოსაგებად და პასუხის გასაგებად სჭირდებოდათ. ასევე ამ ელჩობაში შესაძლებელია ყოფილიყო უფლისწულ ბაიაზითის წარგზავნილიც, რომელიც შეწყალებას სთხოვდა სულთანს.

სეფიანთა ირანის ელჩმა მოითხოვა სულთნისგან ბაიაზითის სანაცვლოდ მესოპოტამიის დათმობა, რამაც სულეიმანი განარისხა და ომით დაემუქრა.

967 წლის 13 ჯუმადა ალ ავვალით (1560 წლის 10 თებერვალი) დათარიღებულ მუჰიმე დავთარში ერზრუმის ბეგლარბეგს ებრძანა, რომ სასწრაფოდ გაეგზავნა სინან ფაშა სეფიანთა ირანში საქმის მოსაგვარებლად.³

აღსანიშნავია, რომ სულ მალე სინან ფაშა წარსდგა შაჰ თამაზის წინაშე და გადასცა მას წერილები არა მარტო სულეიმანის და სელიმის, არამედ მეჰმედ სოკოლუსი და ლალა მუსტაფა ფაშასი.⁴ ამ ელჩობას მოჰყვა ის, რომ ბაიაზითი დააპატიმრეს. სულეიმანმა შაჰ თამაზს დაუთმო ყარსის ციხე და გაუგზავნა 300 ათასი ოქრო, თავის მხრივ, სელიმმა 100 ათასი ოქრო გაიღო.⁵

1561 წლის 25 სექტემბერს უფლისწული ბაიაზითი თავისი ოთხი ვაჟით სიცოცხლეს გამოასალმეს, მოგვიანებით მოკლეს მისი სამი წლის ვაჟიც. როგორც შარაფ ხან ბითლისი გადმოგვცემს, შაჰ თამაზმა ისინი სულეიმანის გამოგზავნილ ხუსრევ ფაშას გადასცა და ისინი ირანის ტერიტორიაზევე დასაჯეს სიკვდილით, მათი ცხედრები კი ოსმალეთში გადაასვენეს.⁶

¹ *CDV, BA. MD – d-3, g-668; 3 Numaralı Mühimme Defteri s.299.*

² *CDV, BA. MD – d-3, g-669; 3 Numaralı Mühimme Defteri s.299.*

³ *CDV, BA. MD – d-3, g-763; 3 Numaralı Mühimme Defteri s.337.*

⁴ *Mufasal Osmanlı Tarihi, s. 1133.*

⁵ Шараф-Ханибн Шамсадин Бидлиси, *Шараф-Наме*, Перевод, предисловие, примечания и приложения Е.И.Васильевой, т. II, Москва, 1967, 209.

⁶ იქვე.

Mirian Makharadze

The Uprising of Prince Bayazet and the Issues about Georgia according to the Defter of Muhime¹

This article discusses the revolt of Prince Bayezet, son of Suleiman the Magnificent and the issues about Georgia according to the Defters of Muhime. Six Muhime's Defters are discussed.

1. The notice dated June 23, 1559 issued an order to the Beglarbeg of Diyarbakir, according to which he must do everything in his power to prevent Prince Bayazet from leaving the country, and to warn all from Georgia to Circassia not to bow down to the Prince.

2. The Defter of Muhime dated October 31, 1559 informs us that Beglarbeg of Erzurum was instructed to determine the combat readiness of the Kizilbash and the Georgian side and to immediately inform the Sultan's door.

3. The second notice, dated July 24, 1559, orders the governor of Sultan Artaan, Sinan Pasha, to find out whether Prince Bayezid had taken refuge in Safavid Iran and if so Sinan Pasha would secure his return through peaceful negotiations.

4. Two references are dated December 3, 1559, in the first the royal court of the Netherlands instructs the governors of Van and Erzurum that they should delay the ambassador sent by the Safavids from Iran so that he does not overtake Artaan Beg in Istanbul, and in the second Artaan Beg Sinan ordered him to accompany him. He had to separate them and arrive in Istanbul.

5. In the Defter dated 10 February 1560, Muhime ordered the Beglarbeg of Erzurum to send immediately the governor of Artaan, Sinan Pasha, to settle the case in Safavid Iran.

From all this facts it becomes clear that the Ottoman sultanate considered Georgia as one of the sanctuaries of Prince Bayazet. After the prince moved to Iran, due to the threat of war, the Sultan's door became interested not only in the readiness of the army of Iran but also their allied Georgians. Multi-round negotiations were entrusted to Artaan Governor Sinan Pasha, who has been visited Iran several times. As a result of his last years of being ambassador, Prince Bayezet was handed over to the Ottomans, who together with his children were sentenced to death.

¹ This research [grant number He-911] has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG).

მარინე ფუთურიძე

შუმერის გავლენის ამსახველი არტეფაქტების შესახებ თრიალეთის კულტურაში

სამხრეთ კავკასია, რომელიც გეოგრაფიული თვალსაზრისით ერთ-გვარი დამაკავშირებელი ხიდია აღმოსავლეთ ევროპასა და წინა აზიას შორის, უძველესი დროიდანვე (და გაცილებით უფრო ადრეც ვიდრე ძვ.წ. II ათასწლ. დასაწყისია) წარმოადგენდა სხვადასხვა კულტურათა კვეთის, კულტურული მილნეების გაზიარებისა და ურთიერთშეხების არეალს. სწორედ სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ არეალში ხვდებოდა ერთმანეთს და აქტიურად ურთიერთშემოქმედებდა განსხვავებული ორიენტაციის ცივილიზაციური სამყარო, კონკრეტულად კი, ლოკალური, სამხრეთკავკასიური და წინააზიური. მათი ურთიერთშეხებისა და ამავე დროს სხვადასხვა უცხო კულტურული პლასტის შემოქმედების კვალი ყველაზე უკეთ ასახა თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანების კულტურამ. დასაწყისშივე მოკლედ გვინდა შევეხოთ ამ კულტურის ძირითად მომენტებს. ცნება *თრიალეთის კულტურის* ქვეშ ჩვენ მოვი-აზრებთ არა მთელ შუა ბრინჯაოს ეპოქას უწყვეტად, დანყებულს მისი უადრესი – ე.წ. ადრეყორღანული კულტურის პერიოდიდან, არამედ მხოლოდ მის კლასიკურ ანუ აყვავების ხანას, რომელიც ისტორიაში „თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანების კულტურის“ სახელითაა ცნობილი, ანუ პერიოდს, რომლის არსებობაც მოიცავს ძვ.წ. XXII / XXI-XVII პირველი მეოთხედის ჩათვლით საუკუნეებს.

შუა ბრინჯაოს ხანის განვითარებულ, II საფეხურზე სამხრეთ კავკასიის ვრცელ რეგიონში (ტაბ. I) გამოჩენილი ეს ახალი ფენომენი მრავალმხრივ საინტერესო მოვლენა აღმოჩნდა, ერთის მხრივ, სოციალური და სავაჭრო-ეკონომიკური ასპექტით, ხოლო კულტურული განვითარების დინამიკის მხრივ კი, ის აშკარად შემობრუნების წერტილი იყო სიახლეთა და უცხო ტენდენციების გაზიარების თვალსაზრისით. გარემომცველი სამხრეთული ცივილიზაციები, რასაკვირველია, იმ ნაყოფიერ და ხელსაყრელ გეოკულტურულ ლანდშაფტს წარმოადგენდა, რომელმაც გარკვეული ზეგავლენა იქონია მეზობლად, მის ჩრდილოეთით ძვ.წ. III ათასწლეულის მიწურულსა და II-ის პირველ მეოთხედში გამოჩენილ თრიალეთის კულტურაზე. ზოგადად, ამ პერიოდში სხვადასხვა ხასიათის ინტერკულტურული კონტაქტების გააქტიურება არა მხოლოდ წინა აზიის და სამხრეთ კავკასიის, არამედ მის მიღმა მდებარე რეგიონების კულტურათა მატარებელ ეთნიკურ ჯგუფებს შორის საყოველთაოდ აღიარებული ფაქტია¹. ცხადია, ამ მოვლენას საფუძვლად ედო შუა

¹ I (, 1941), 78 -100; ოთარ ჯაფარიძე, *ქართველი ერის ეთნოგენეზის სათავეებთან* (თბილისი, 2006), 341-359; Marina Puturidze, So-

ბრინჯაოს ხანის დასაწყის ეპოქაში მიმდინარე ლითონწარმოების რესურსების მოპოვებისა და მისი მრავალფეროვანი პროდუქციის, მათ შორის მხატვრული ხელოსნობის ნაწარმის გატანა-გასაღების ბაზრებზე გაბატონებისათვის კონკურენცია. სწორედ ეს პროცესები აღმოჩნდა სხვადასხვა რეგიონების კულტურებს შორის კონტაქტების გააქტიურების საფუძველი, რამაც გააძლიერა იმ ეპოქის დანიშნულ ცივილიზაციურ ერთობათა ზეგავლენა მეზობელი რეგიონების კულტურებზე.

ტაბ. I

საერთაშორისო კომუნიკაციების ადრე არსებული ქსელები, ბუნებრივია, ახალი რესურსებზე მოთხოვნებისა და პროდუქციის გასაღების გაფართოების კვალდაკვალ გარკვეულ ცვლილებას განიცდის¹, რა-

cial and Economic Shifts in the South Caucasian Middle Bronze Age. – in *Archaeology in the Borderlands. Investigations in Caucasia and Beyond*, ed. Adam Smith et al. (Los Angeles, 2003), 111-127; ნინო შანშაშვილი, გოდერძი ნარიმანიშვილი, გიორგი ნარიმანიშვილი, *ვაჭრობა და სავაჭრო გზები სამხრეთ კავკასიასა და ახლო აღმოსავლეთს შორის (ძვ.წ. III-II ათასწლეულები)* (თბილისი, 2016), 78-82.

¹ Marina Puturidze, *Mobility Between the South Caucasus and the Near East: Cultural Interaction of Early and Middle Bronze Age Societies*. – *Proceedings of the 11 International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Vol. 1 (Wiesbaden, 2020), 69-76; ნინო შანშაშვილი, გოდერძი ნარიმანიშვილი, გიორგი ნარიმანიშვილი, *ვაჭრობა და...*, 77-83.

მაც განაპირობა წინა აზიასა და მის მიღმა რეგიონებს შორის სხვადასხვა ხასიათისა და ინტენსივობის კავშირები. ეს მოვლენები აისახა კიდევ სინქრონული პერიოდის სამხრეთ კავკასიის თრიალეთის კულტურასთან ურთიერთობის გააქტიურებასა და მისი ვექტორების ცვლილებაზეც.

კულტურული განვითარების თვალსაზრისით ისეთ რთულ რეგიონში როგორც სამხრეთ კავკასია, ძვ.წ. III ათასწლეულის ბოლო და II ათასწლეულის დასაწყისი პერიოდი, როგორც აღვნიშნეთ, გარდატეხის მიჯნა და ცვლილებების დასაწყისი აღმოჩნდა. ეს ინოვაციები და წინსვლა, რომელთაც განსაკუთრებულად გამორჩეული გახლდათ თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანების კულტურა, სახელდებული და აღმოჩენილი მე-20 საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოს აკად. ბორის კუფტინის მიერ¹, ხასიათდებოდა იმ ეპოქისათვის ყველაზე დაწინაურებული წინააზიური ცივილიზაციების მიღწევების ფართოდ ათვისებით. მას თან ახლდა იმ ეპოქის მოწინავე მხატვრული სტილითა თუ გემოვნებით გამდიდრებული მასალის ფართოდ დამკვიდრება სამხრეთკავკასიურ სივრცეში.

ამ პროცესის ერთ-ერთი მკაფიოდ ამსახველია ოქრომჭედლობის მდიდარი მასალა, რომელიც უხვად დადასტურდა საკვლევე კულტურის დასაკრძალავი კომპლექსების სამარხეულ ინვენტარს შორის². ისინი არა მხოლოდ თრიალეთური საზოგადოების რთულ სოციალურ სტრატეფიკაციასა და მისი ელიტური ფენის განსაკუთრებულად დიდ ეკონომიკურ შესაძლებლობებზე მიუთითებენ³, არამედ საერთაშორისო კავშირურთიერთობების გააქტიურების შედეგად მხატვრულ ხელოსნობაში უცხო და ინოვაციური სტილისა და ტექნიკური ხერხების ფართოდ დამკვიდრებაზეც⁴. ძვირფასი და ნახევრადძვირფასი ლითონებისაგან შექმნილი მხატვრული ხელოსნობის ნაწარმი ერთბაშად და ამავე დროს სრულყოფილი სახით იწყებს მოზღვავებას თრიალეთის

¹ ..., 78-100.

² ელგუჯა გოგაძე, *თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი* (თბილისი, 1972), 39-47;

(..., 1994), 93-105; Seda Devedjian, Lori Berd II (Bronze Moyen), (Erevan, 2006), 271-417 .

³ Marina Puturidze, *Social and Economic Shifts...*, 126-127.

⁴ Karen Rubinson, Silver Vessels and Cylinder Sealings: Precious Reflections of Economic Exchange in the Early Second Millennium BC. – *Archaeology in the Borderlands. Investigations in Caucasia and Beyond*, ed. Adam Smith et al. (Los Angeles, 2003), 128-143; Karen Rubinson, “Actual imports or just ideas? Investigations in Anatolia and the Caucasus. – *Cultures in Contact. From Mesopotamia to the Mediterranean in the II Millennium B.C.* Edited by J. Aruz, S. Graff and Y. Radik (New York, 2013), 12-25; Marina Puturidze, On the Origins and Development of Gold Working in the Middle Bronze Age Trialeti Culture. – *At the Northern Frontier of the Near Eastern Archaeology. Recent Research on Caucasia and Anatolia in the Bronze Age. SUBARTU, XXXVIII* (Turnhout, 2017), 213-228.

კულტურის გამოჩენისთანავე. ბუნებრივია, რომ ამ პროცესს, საზოგადოების ერთი ნაწილის მზარდ მატერიალურ შესაძლებლობასთან ერთად, მნიშვნელოვნად განაპირობებდა ელიტის სწრაფვა მისთვის უცხო, მდიდრული და პრესტიჟული ნივთების მოპოვებისაკენ, რითაც განსაკუთრებით ესმებოდა ხაზი და კიდევ უფრო განმტკიცდებოდა მათი პრივილეგიურობა და სიმდიდრე. სწორედ ამის უტყუარი ილუსტრაციაა, ლოკალურთან ერთად, უცხო სტილის ტორევიტიკისა და სამკაულის სიუხვე თრიალეთის სამარხეულ მასალათა შორის.

შუა ბრინჯაოს ხანის თრიალეთის კულტურა პრეისტორიული ხანის ძველ სამყაროში ოქრომჭედლობის ნაწარმის მრავალფეროვნებითა და დახვეწილი ნაწარმის სიმრავლით გამოირჩევა¹. მიუხედავად იმისა, რომ თრიალეთის სამკაულისა და, ზოგადად, ძვირფასი ლითონების ნაწარმის შესახებ არაერთ მკვლევარს (ა.ჯავახიშვილი, ე.გოგაძე, ნ. ჯავარიძე, კ.რ.მაქსველ-ჰისლოფი, კ. რუბინსონი, მ. ფუთურიძე, ნ.ლორთქიფანიძე) აქვს განხილული სხვადასხვა დროს გამოცემულ ნაშრომებში², სადაც არაერთ საყურადღებო ასპექტზე მიუთითებენ, მაინც, საკუთრივ შუამერული სტილის ნიმუშების შესახებ საგანგებო გაანალიზება ამგვარი მასალის თავმოყრილად წარმოჩენის თვალსაზრისით, დღემდე არ მოგვეპოვება. წინამდებარე სტატია სწორედ ამ მიმართულების წარმოჩენის მცდელობაა.

უპირველესად, გვინდა აღვნიშნოთ, რომ თრიალეთის კულტურისათვის დამახასიათებელ გამოჩენულად მდიდრულ და დახვეწილ ძვირფასი ლითონებისაგან დამზადებულ მხატვრული ხელოსნობის ნაწარმს შორის აშკარად დიფერენცირდება, ერთის მხრივ, ლოკალური გენეტიკური ხაზის უწყვეტობის მაჩვენებელი ნიმუშები, ხოლო, მეორეს მხრივ კი, უცხო იერისა და სტილის მასალა, რომელიც უმეტესწილად წინა აზიის ოქრომჭედლობის სხვადასხვა ტრადიციასთან ამჟღავნებს საერთოს და ზოგჯერ პირდაპირ ანალოგიებსაც. ორივე ამ მიმართულებისთვის დამახასიათებელ თავისებურებებსა და ტენდენციებს, მის მაჩვენებელ ძეგლებთან კონტექსტში ჩვენ საგანგებოდ შევვხებით წინა წლებში გამოქვეყნებულ პუბლიკაციებში³ და ამიტომ ამ საკითხს აქ აღარ დავუბრუნდებით.

რაც შეეხება, ზემოაღნიშნული ორი სხვადასხვა მიმართულების (ლოკალური, სამხრეთკავკასიური ტიპი და უცხო, წინააზიური ტრადიცია) მასალებს, ამჯერად შევჩერდებით მხოლოდ უცხო სტილის ოქ-

¹ Marina Puturidze, *On the Origins and Development of Gold*, Figs. 1 – 5.

² ელგუჯა გოგაძე, *თრიალეთის ყორღანული*, 39-47; ნანა ჯავარიძე, *ბრინჯაოს ხანის ოქრომჭედლობა საქართველოში (თრიალეთის კულტურა)* (თბილისი, 1981); ნინო ლორთქიფანიძე, *ქართული ოქრომჭედლობა* (თბილისი, 2015); Kathleen Rachel Maxwell-Hyslop, *Western Asiatic Jewellery c. 3000-612 BC* (London: Methuen & CO LTD, 1971), 74-76; Karen Rubinson, *Silver Vessels and*, 128-143; Karen Rubinson, *Actual imports or just*, 12-25; Marina Puturidze, *On the Origins*... 213-228.

³ მარინე ფუთურიძე, ზოგიერთი მოსაზრებანი თრიალეთური კულტურის მხატვრული ხელოსნობის განვითარების ტენდენციების შესახებ. – *ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში 17-18* (თბილისი, 2006), 66-76.

ტაბ. II

- 1 – თრიალეთის ონაგრის ფიგურა
2 – ურის სამეფო სამარხის ფიგურა

რომჭედლობის პროდუქციაზე. ამ უკანასკნელი მიმართულებიდან ცხადად ჩანს ოქროს ნიმუშთა გარკვეული ჯგუფი, როგორც ტორევეტიკის, ასევე სამკაულის კატეგორიათა შორის, რომლებიც, ვფიქრობთ, შუმერული სამყაროსთვის დამახასიათებელ მასალას უნდა უკავშირდებოდეს.

შუმერული ნიმუშების ანალოგიური კოლექცია, დღეისათვის, მართალია, არცთუ მრავალრიცხოვანია, მაგრამ სავარაუდოდ, ახლი აღმოჩენების კვალდაკვალ მოსალოდნელია, რომ მათი რაოდენობა გაიზრდება.

ტორევეტიკის მრავალფეროვანი ანსამბლიდან ცალკე ტიპია ცხოველის მრგვალი ფიგურა, რომელიც ჯერჯერობით, მთელი შუა ბრინჯაოს ხანის განვითარებული, II ეტაპის ოქრომჭედლობის მასალათა შორის ერთადერთია (ტაბ. II). აღსანიშნავია, რომ სამგანზომილებიანი ზოომორფული ფიგურა, ზოგადად, საკმაო იშვიათობაა სამხრეთ კავკასიის სივრცეში მთლიანად შუა ბრინჯაოს ხანის არსებობის მანძილზე. ის წარმოდგენილია, ასევე ერთადერთი ეგზემპლიარის სახით ბედენის კულტურის ყორღანიდან, რომელიც შუა ბრინჯაოს ხანის უადრეს, I ეტაპს განეკუთვნება. შესაბამისად, აღნიშნულ ნახევარსაუკუნოვან ქრონო-

ლოგიურ პერიოდში სულ ორი ფიგურა მოგვეპოვება სამხრეთ კავკასიაში, ერთი ლომისა (ბედენის კულტურის ცალი) და ერთი ონაგრის (თრიალეთის კულტურის ეგზემპლიარი). ეს ფაქტი, დასაშვებია სხვადასხვაგვარად ინტერპრეტირდეს. შესაძლებელია, რომ ეს მიანიშნებდეს (თუმცა არაპირდაპირ) მასზე, როგორც იმპორტზე, თუმცა უფრო დასაშვებად გვეჩვენება წალკის 5 ყორღანში აღმოჩენილი ონაგრის (?) ოქროს ფიგურის¹ მიჩნევა „მოხეტიალე ხელოსნების“ ან „მოხეტიალე ვაჭრების“ გზით შემოდნულ ნივთად და ასევე ვერ გამოვრიცხავთ, რომ ეს დახვეწილი ფიგურა შუმერული ზეგავლენით ადგილობრივი, თრიალეთელი ხელოსნის დამზადებულიც შეიძლება იყოს. სავარაუდოა ისიც, რომ მრგვალი ფიგურა თრიალეთის სხვა სამარხეულ კომპლექ-

1

სებშიც ყოფილიყო, რომლებმაც მხოლოდ გაძარცვული სახით მოაღწიეს ჩვენამდე და ესეც შეიძლება იყოს მიზეზი მისი ასეთი იშვიათობისა. საგანგებოდ უნდა მივუთითოთ ისიც, რომ ლოგიკური მსჯელობის ხაზი მკვლევარებს გვაგვარაუდებინებს და მიგვანიშნებს იმისკენ, რომ მიუხედავად ამ ნიმუშის ერთადერთ, ისიც ფეხებდაკარგულ ცალად შემორჩენისა, ის, უდავოდ, წყვილი ფიგურის სახით უნდა ყოფილიყო დამზადებული. ამაზე მეტყველებს ის პატარა (თუმცა ფიგურისთვის სრულიად შესაბამისი ზომის) ინკრუსტირებული სადგარი, რომელიც შექმნილი და განკუთვნილი იყო სწორედ წყვილი ფიგურის უკეთ პრეზენტირებისათვის¹. აღნიშნულ დაბალ და ფიგურების პიედესტალად განკუთვნილ ნივთს ზედაპირზე აშკარად აქვს რვა თანაბარი დიამეტრის ფოსო, განკუთვნილი ცხოველის ფეხების მასში ჩასამაგრებლად. სწორედ ეს ტექნიკური დეტალი ააშკარავებს, რომ ფიგურა თავდაპირველად აშკარად ორი ცალი უნდა ყოფილიყო. ოქრომჭედლობის ნიმუშებით განსაკუთრებით მდიდარ ამ ყორღანის გამთხრელსა და პირველ ინტერპრეტატორს – ბორის კუფტინს ნათლად აქვს მოცემული თხელფურცლოვანი ოქროსაგან დამზადებული ამ ფიგურის თავდაპირველი სახე. სწორედ ამ რეკონსტრუქციის მიხედვით ხდება აშკარა, რომ ქვისაგან დამზადებულ, ნაპირებზე ოქროსგადაკრულ და თვლებით ინკრუსტირებულ (თვლები დაკარგულია და მხოლოდ ღრმა თვალებდებია შემორჩენილი) დაბალ სადგარზე მოდელირებული უნდა ყოფილიყო ცხოველის წყვილი (ვეფირობთ, დიდი ალბათობით სრულიად იდენტური) ფიგურა, რომელთაგან ცალი ეგ ზემპლიარი უდავოა, რომ დაკარგულია. სრულიად არ გამოვრიცხავთ, რომ თრიალეთის სხვა მდიდრულ ყორღანებშიც (უმეტესად გაძარცვულებში) შესაძლებელია ასევე ყოფილიყო მრგვალი ფიგურა. სავსებით მოსალოდნელია, რომ ტორევეტის ანალოგიური დახვეწილი ნიმუშები მომავალი აღმოჩენების პრეროგატივა გახდეს.

აქვე ხაზგასმით გვინდა აღვნიშნოთ, რომ თრიალეთის კულტურის ვრცელ ტერიტორიაზე წარმოდგენილი ასეულამდე სამარხეული კომპლექსებიდან არცთუ იშვიათია მხატვრული დამუშავების მხრივ გამოჩენილი ისეთი *უნიკუმები*, როგორებიცაა: ოქროს ინკრუსტირებული თასი, ოქროს დეტალებით დეკორირებული სარწყული, ოქროს თოთხმეტმძივიანი და აქატისკულონიანი ყელსაბამი და სხვა,² რომელთა შორის ერთ-ერთი ასევე საგანგებოდ ნატიფად მოდელირებული და, ჯერჯერობით, ერთადერთია ონაგრის სამგანზომილებიანი გამოსახულება. თრიალეთის ბრინჯაოს ხანის ძეგლებისადმი მიძღვნილ კატალოგში, სპეციალისტები ამ ნიმუშის შემდეგ აღწერილობას იძლევიან: «ცხოველის ფიგურა დამზადებულია ოქროს ფურცლისაგან (ინვენტარის 9-63:354) და მისი ქვის პიედესტალზეც (ინვენტარის 9-63:355) ოქროს ფურცელია გადაკრული. ფიგურა დაზიანებულია, მას აკლია კიდურები, ინკრუსტირებული თვალები და კუდი. ფიგურის ზომებია: 5,2 სმ, სიმაღლე (შემორჩენილი ნაწილისა) – 2,7 სმ., ნონა – 7, 49 გრამი.

¹ ..., . XCVII.
² ..., . XCIII-XCV, LXXXVIII, XCV, XCVII, XCVIII.

ქვის სადგარი შემკულია ამოკვეთილი ორნამენტით, რომელზეც გვერდებიდან შემოკრულია ოქროს ფურცელი. სადგრის სიგრძეა – 3,5 სმ, სიგანე-3 სმ, სიმაღლე-1 სმ. მისი წონა ოქროს ფურცელთან ერთად არის 28,39 გრამი¹. ეს კატალოგური აღწერილობა ცხოველის ამ დახვეწილი ნიმუშის ცალკეული ნიუანსების შესახებ სრულ სურათს ვერ ქმნის. ამის გამო შევეცდებით მისი ცალკეული ტექნიკური და სტილისტური თავისებურებების მოცემას, რაც, აქვე აღვნიშნავ, რომ საფუძვლიან შთაბეჭდილებას იძლევა თრიალეთის კულტურის ამ შესანიშნავი არტეფაქტის შუმერული ხელოვნების თანადროულ, ჩოჩორის მრგვალი ფიგურასთან გამოვლენილი საერთო მხატვრულ-სტილისტური ანალოგიის სასარგებლოდ. ხელოვნებათმცოდნე ნ. ჯაფარიძე, რომელმაც სპეციალური კვლევა მიუძღვნა ბრინჯაოს ხანის ოქრომჭედლობას, სადაც მიუხედავად იმისა, რომ ის თრიალეთური მხატვრული ხელოსნობის ამ დარგს ზოგადად ადგილობრივ ტრადიციად მიიჩნევს², საკუთრივ ონაგრის ფიგურისთან დაკავშირებით მიუთითებს მისი წინააზიურ ოქრომჭედლობის სტილთან საერთო ანალოგიის შესახებ. ნიშანდობლივია, რომ ყველა მკვლევარი, რომელიც კი ამ ნივთს ეხება, მიუთითებს მისი სამხრეთ მესოპოტამიური წარმომავლობის სასარგებლოდ. პირველი კი, ვინც ამის შესახებ სრულიად ნოვატორული დასკვნა გააკეთა, ცხადია, ნალკის ყორღანების გამთხრელი და მისი პირველი ინტერპრეტატორი ბორის კუტინი იყო. ის საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ თრიალეთური ოქროს ზოომორფული ფიგურა თვალის ქრილის სტილისტური თავისებურებით ანალოგიურია შუმერულ სკულპტურაზე მოცემულ თვალის ქრილში ჩასმულ ქვით მოდელირებასა და მის საერთო იერთან³. მის ამ ფუნდამენტურ ნაშრომში ონაგრის ფიგურა და მისი სადგარი ერთადაა მოცემული, რაც ცხადს ხდის, რომ ისინი სწორედ ერთ მთლიანობად იყო იმთავითვე განსაზღვრული. ვფიქრობთ, უდავოა, რომ თრიალეთელმა ოქრომჭედელმა ცხოველის ფიგურისა და სადგრის ერთი მთლიანი მხატვრული ნიმუშის შექმნა სცადა, რითაც ამ ორი, ტექნიკურად ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად დამზადებული ნივთის ერთ მთლიანობაში წამოჩენა წარმატებით განახორციელა. მართალია, ცხოველის ფიგურა არ არის ძალიან სქემატური, მაგრამ მაინც ნაკლებად იძლევა საშუალებას დაბეჯითებით ითქვას მისი ზუსტი ზოოლოგიური ტიპის კუთვნილების შესახებ. დიდი ხნის მანძილზე არქეოლოგები მას ვირის ან ვირის მონათესავე ჯიშის გამოსახულებად თვლიდნენ. იმის გამო, რომ ფიგურას დაკარგული აქვს თვალბუდეში ჩასმული თვალეები, კიდურები, კუდი და, შესაძლოა, ყურებიც (?), რაც მეტ სიცხადეს შემატებდა იმას, თუ კონკრეტულად რა ცხოველის გამოსახვა სცადა თრიალეთელმა ხელოსანმა, ჭირს დაბეჯითებით რაიმეს პრინციპულად თქმა. თუმცა,

1
 , II (, 1974),71,
 . 58.

2 ნანა ჯაფარიძე, *ბრინჯაოს ხანის ოქრომჭედლობა საქართველოში* (თბილისი, 1981).

3 , ..., 94, 96, . 101.

პალეოზოოლოგ ოლეგ ბენდუქიძის განსაზღვრით, ფიგურა ონაგრისა უნდა იყოს. ვფიქრობთ, რომ ეს დასკვნა მეტ-ნაკლებად დამაჯერებელია (მის ამ ჯიშზე ცხოველად მიჩნევის სასარგებლოდ მეტყველებს მაღალი კისერი და კისრიდან თავზე გადასვლის პროფილი, ასევე ცხოველის კონფიგურაცია), მიუხედავად იმისა, რომ ნალკის 5 ყორღანში აღმოჩენილ ცხოველის ამ ფიგურას, ვიზუალური ნიშნები ისე დამაჯერებლად არა აქვს გამოკვეთილი, როგორც ეს ბრიტანეთის მუზეუმში ამჟამად დაცულ ვირის (უფრო კი ჩოჩორის) მრგვალ ფიგურას ურის სამეფო სამაროვნის მასალებიდან¹.

ცხოველის ეს ერთადერთი ფიგურა, რომელიც მოგვეპოვება თრიალეთის კულტურის გავრცელების ვრცელი არეალიდან, უდავოდ გამოჩეულად დახვეწილი ნიმუშია მხატვრულ-სტილისტური თვალსაზრისით. მოქანდაკე ცდილობს ფიგურას შესძინოს სრულყოფილი ფორმა და ხაზი გაუსვას მის პროპორციულ და კუნთების გამოკვეთით მიღწეულ მოხდენილ სხეულს, რომელიც ოქროს რამოდენიმე ფურცლისაგან აქვს მოდელირებული. ოქროს ეს ფურცელები განსაკუთრებული სრულყოფითაა გადაბმული ერთმანეთთან (სადაც გადაბმის მოდელირებისათვის გამოყენებული მინიატურული დეტალები დეკორის შთაბეჭდილებას უფრო ტოვებს, ვიდრე ტექნიკური ხერხისა), იმგვარად, რომ ის სრულიად არ არღვევს ცხოველის ტანის ერთ მთლიან ფიგურად აღქმას.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ფიგურის თავი, რომელიც გულმოდგინებითა და დეტალური ნიშნების გადმოცემის მცდელობით ხასიათდება. ყველაზე მნიშვნელოვანი და გამოკვეთილი დეტალი ფიგურის თავის ნაწილისათვის, უდავოდ, თვალებია, რომლიდანაც მხოლოდ თვალბუდეებიღაა შემორჩენილი, ხოლო ინკრუსტაციის ხერხით ოდესღაც ჩასმული თვალები კი, სამწუხაროდ, დაკარგულია. უაღრესად მნიშვნელოვანი მომენტი ის, რომ თვალის ჭრილი, რომელიც თრიალეთურ ფიგურაზე ფართო და ნუშისებური ფორმისაა, დიდი სიზუსტით ანალოგიურია იმისა, რაც შუმერში აღმოჩენილი ჩოჩორის გამოსახულებების ოქროს მცირე პლასტიკის ნიმუშისთვისაა (ის შტანდარტის თავს წარმოადგენს) დამახასიათებელი. მასაც თითქმის ისეთივე ფართო მოხაზულობის თვალის ჭრილი აქვს, როგორც სამხრეთკავკასიურ ნიმუშს. თავისთავად ის, რომ თრიალეთის ონაგრის ფიგურას თვალები ინკრუსტირებული ჰქონდა, უკვე აშკარად ლაპარაკობს მის ტიპობრივ იდენტურობაზე შუმერულ მხატვრულ სტილთან. ბრიტანეთის მუზეუმში ექსპონირებულ ნატიფი ხელოვნების ამ ნიმუშზე საგანგებო დაკვირვებამ, მისი საერთო და განმასხვავებელი ნიუანსური თავისებურების დადგენის მხრივ, საშუალება მოგვცა ამ ორი, სამგანზომილებიანი ნიმუშების ანალოგიურობაზე გვემსჯელა. როგორც ჩანს, თრიალეთური ონაგრის ფიგურის შემქმნელი ოქრომჭედელი ზედმიწევნით ახლოს იცნობდა ამგვარი ნიმუშის მხატვრული დამუშავების ტექნიკურ ხერხებს, სტილსა და, ზოგადად შუმერული ტორევეტიკის ტენდენციებს. ამიტომაც, როგორც ფიგურის თვალბუდის ჭრილის მოდელირება, ისე ნახევრადძვირფასი ქვების ინკრუსტირებით პოლიქრომიის შექმნა, ასე სპე-

¹ Leonard Woolley, *Ur Excavations...*, Vol. II (London, 1934), 148.

ციფიკური სწორედ ურის ოქრომჭედლობის სკოლისთვის, აშკარად მნიშვნელოვანი გავლენის მქონე ფაქტორი აღმოჩნდა სამხრეთკავკასიური ამ ერთადერთი მრგვალი ფიგურის შექმნის პროცესში. შუმერული ოქრომჭედლობის ერთ-ერთი ყველაზე სახასიათო ნიშანი – პოლიქრომია და ფერთა გამაზე აქცენტირება, თრიალეთელმა ხელოსანმა, უდავოდ, შუმერული გავლენით აითვისა სხვა სტილისტურ ნიშნებთან, აქცენტებთან და ტექნიკურად შესრულების ხერხებთან ერთად.

გარდა დანვრილებით განხილული ოქროს ფიგურისა, თრიალეთის კულტურის სამკაულის ზოგი ტიპიც ამჟღავნებს სიახლოვეს შუმერულ სამყაროსთან. საგანგებოდ შევეხოთ ამ ნიმუშებსაც.

მრავალრიცხოვანი ანსამბლიდან ერთ-ერთი ნიშანდობლივი ტიპია ოქროს ფუყე სასაფეთქლე ხვიები (ტაბ. III1, 2). ის, როგორ წესი, ერთნახევარბრუნინია და საკმაოდ მსხვილი. უნდა ითქვას, რომ ზოგა-

ტაბ. III

- ა) 1 – თრიალეთის ყელსაბამი, 2 – ყარაშამბის ყელსაბამი
- ბ) 1, 2 – თრიალეთის სასაფეთქლე ხვიები, 3 – ური, დედოფალ ფუ-აბის სამარხის სასაფეთქლე ხვია

დად სასაფეთქლე ხვიები, მხოლოდ ამ კულტურის დასაწყისიდან არ ჩნდება სამხრეთ კავკასიაში, არამედ ის წინამორბედი, ე.წ. ადრეყოფილი კულტურის ძეგლებშიც არაერთი მოგვეპოვება და აქედან გამომდინარე შეიძლება საერთოდ შუა ბრინჯაოს ეპოქის I და II ეტაპების დამახასიათებელ სამკაულის სახედაც წარმოგვიდგება. თუმცა, მისი გენეტიკური განვითარების ხაზის მიუხედავად, გარკვეული განსხვავება ამ სამკაულის ტიპოლოგიის დინამიკაში მაინც თვალსაჩინოა. თრიალეთის კულტურის ერთნახევარბრუნიათა ფუყე ხვიები, გარდა მონრდილი ზომის და ძალზე დახვეწილი სტილისა, ცალსახად და ამკარად იმეორებს იმ ტიპს, რომელიც წარმოდგენილია ურის სამეფო სამაროვნის ძეგლებიდან. კერძოდ კი, ის გვხვდება დედოფალ ფუ-აბის თავსამკაულს შორის¹, რომელიც მისმა გამთხრელმა სერ ლეონარდ ვულმა ურის III დინასტიის ელიტური ოქრომჭედლობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ტიპად მიიჩნია. ის არა მხოლოდ დედოფლის, არამედ სამეფო ოჯახის წევრთა სხვა სამარხეულ მასალებშიც არაერთი გვხვდება, თუმცა ამ არტეფაქტის ზომებსა და დახვეწილობას შორის გარკვეული სხვაობა მაინც თვალსაჩინოა.

სამხრეთ კავკასიაში ჯერ კიდევ 1936-40-იან წლებში წალკის ნყალსაცავის მშენებლობის დროს გამოვლენილ მდიდრული ყორღანის მასალათა შორის წარმოდგენილია ზედმინევენით იმ ტიპის ოქროს ხვიები², როგორც დედოფალ ფუ-აბის სამარხში იქნა გათხრილი. როგორც მხატვრულ-სტილისტურად, ასევე ყველა ცალკეული ნიუანსის, თვით ზომების მიხედვითაც კი ისინი სრული სიზუსტით იმეორებენ შუმერულ ანალოგებს. შუმერული ხვიების ორიგინალების უშუალოდ გაცნობამ და შესწავლამ ბრიტანეთისა და ბრიუსელის სამეფო მუზეუმების ფონდებსა და ექსპოზიციებზე, მე კიდევ ერთხელ დამარწმუნა მათ იდენტურობაში. შესაბამისად, არსებობს იმ ვარაუდის შესაძლებლობაც, რომ ოქროს ამგვარი ხვიების გამოჩენა სამხრეთ კავკასიაში პირდაპირ იმპორტადაც ჩაითვალოს. თუმცა, გამომდინარე იქიდან, რომ ადგილობრივი თრიალეთელი ოქრომჭედელი უკვე სრულიად თავისუფლად ფლობდა ძალიან რთულ ტექნიკურ ხერხებს, შუა ბრინჯაოს ხანის წინააზიური სამყაროს ვრცელ რეგიონში წარმოდგენილ სხვადასხვა მონინავე მოდასა და ოქრომჭედლობის სკოლების მხატვრულ სტილს, სრულიად დასაშვებად მიგვაჩნია, სამკაულის არაერთი სხვა ტიპის მსგავსად, ფუყე სასაფეთქლე ხვიებიც ელიტის კონკრეტული წარმომადგენლის შეკვეთითა და შუმერული ნიმუშის მიბაძვით ადგილობრივ დაემზადებინათ.

გარდა ზემოაღნიშნული ახლო ანალოგებისა, შუმერში გავრცელებულ დახვეწილი სტილის ოქრომჭედლურ პროდუქციასთან თრიალეთის კულტურას აკავშირებს კიდევ ერთი შთამბეჭდავი სამკაულის, კერძოდ კი, თოთხმეტმძივიანი ყელსაბამის იდეალურად და მაღალმხატვრული გემოვნებით დამუშავებული კონკრეტული კომპონენტი –

¹ Leonard Woolley, *Ur Excavations...*, Pl. XXIX.

²

..., XCVIII.

აქატის კულონი¹ (ტაბ. IV 2 და ტაბ. III ა, 1). ის, დღემდე უნიკუმად მიჩნეული ამ დახვეწილი სამკაულის, შეიძლება ითქვას, რომ ცენტრალური დეტალია, რომელიც აშკარად კრავს და ამთლიანებს მთელს იმ სიდიადეს, რომლის შთაბეჭდილებასაც ყელსაბამი მნახველს უდავოდ უტოვებს.

ტაბ. IV

- 1 – ურუქული აქატის ყელსაბამი
 2 – აქატის კულონი თრიალეთის ყორღანიდან

კულონი, უპირველესად ყურადღებას იქცევს როგორც უაღრესად დახვეწილი ოქრომჭედლური ნიმუში, რომელიც აშკარა ანალოგიას პოულობს თანადროული ეპოქის შუმერში ფართოდ გავრცელებულ აქატის ყელსაბამთან და კულონთან (ტაბ. IV 1). ურუქიდან მომდინარე ამ ანალოგიის შესახებ პირველად ბ. უფტინმა მიუთითა² და ეს ორი ნაწარმი ანალოგიურად ჩათვალა.

ვფიქრობთ, რომ შუმერის ძვ.წ. III ათასწლეულის დასასრულის მხატვრულ სტილთან თრიალეთური აქატის კულონის ახლო ანალოგიურობაზე მიუთითებს არა მხოლოდ საკუთრივ თეთრძარღვიანი ჯიშის აქატი, არამედ მისი ოქროს ჩარჩოთი გაფორმების სტილი – ნვრილ თვალბუდეებში ჩასმული თვლების ინკრუსტაციით, რაც სწორედ თრიალეთურ აქატის კულონზეც ნათლად გვაქვს წარმოდგენილი. ამ შემთხვევაში ყურადღება ასევე უნდა მივაქციოთ თვით აქატის ჯიშს – სქელი მოთეთრო ძარღვის მქონეს, რომელიც ძველ სამყაროში შუმერულ აქატადაა ცნობილი და მის ექსპორტიორადაც წინა აზიის სხვადასხვა რეგიონებისათვის სწორედ შუმერი ითვლება. აშკარაა, რომ ამ აქატმა, როგორც ელიტისათვის სასურველმა ქვამ, სამხრეთ კავკასიაშიც შემოაღწია და მისი ოსტატურად გამოყენებითა და ურუქული ყელსაბამის უშუალო მიბაძვით თრიალეთელმა ოქრომჭედელმა შექმნა თოთხმეტმძივიანი

1
 2

..., . XCIV, XCV.
 ..., 94, . 98.

ყელსაბამის ეს უმნიშვნელოვანესი დეტალი. აღნიშნული ჰარაღის შე-
სახვე მსჯელობისას, მხედველობაშია მისაღები, ჯერ ერთი, ის, რომ
ორივე შემთხვევაში აქატი ერთი ჯიშის, თეთრძარღვიანია და ბრტყელი,
რაც შესაძლებელია მათი ერთი საერთო სარესურსო წყაროდან მომდი-
ნარობაზეც კი მიანიშნებდეს, ხოლო მეორეს მხრივ კი ის, რომ აქატი
აუცილებლად ჩასმულია ოქროს ინკრუსტირებული ხერხით ორნამენტი-
რებულ ჩარჩოში, რომელიც ფერთა გამის (ოქროსა და აქატის ფერები)
მდიდრულ შეხამებას იძლევა. ნიშანდობლივია, რომ პოლიქრომია ერთ-
ერთი უაღესად სახასიათო თავისებურებაა შუმერული ოქრომჭედლობის
(მუსიკალური ინსტრუმენტის ჩარჩო, გადასატანი (ცივისმაგვარი ფორ-
მის) ეტლის ხის ნაწილის გაფორმება, საიველირო ნაწარმისთვის გან-
კუთვნილი ყუთისა და ჭურჭლის ზედაპირის დეკორი, თხისა და ხარის
ფიგურების რქებისა და თვალების თვლებით ინკრუსტირება და სხვა
შემთხვევები ურის სამეფო სამაროვნის მასალებიდან), რომელიც ახალ-
შემოსული მოდის სახით ასევე ახასიათებს თრიალეთის კულტურის ოქ-
რომჭედლობასაც. ვფიქრობ, რომ პოლიქრომიულ გაფორმებაზე აქცენ-
ტირება, თრიალეთის ოქრომჭედლობას სწორედ შუმერულის¹ მიბაძვით
აქვს ათვისებული და საკმაოდ ფართოდ გამოყენებული, როგორც ტო-
რეგტიკის, ისე სამკაულის მხატვრული სახეების მოდელირებაში.

ამ ორ ნიმუშს შორის განსხვავებაა მხოლოდ ის, რომ ურუქის აქატი
ერთი მთლიანი ფირფიტაა, ხოლო თრიალეთისა კი – ორი, დამოუკიდებე-
ლი, საგანგებოდ ნაპირებდამუშავებული ფირფიტა, რომლის შეერთების
ადგილი დაფარულია ჩარჩოს ორნამენტირებული ვერტიკალური დეტა-
ლით. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სწორედ ამის გამოა აგებული ოქროს
ჩარჩოს მხატვრული სახე ისე როგორც ეს მოცემულ შემთხვევაში გვაქვს,
რომ აქატი ერთ მთლიანობად წარმოეჩინა მნახველისათვის. თრიალეთის
კულონის ოქროს ინკრუსტირებული ჩარჩოს მხატვრული სახე მთლიანად
განაპირობა აქატის ორი დამოუკიდებელი ფირფიტის ერთ ფირფიტად
წარმოსახვის ოსტატისეულმა სურვილმა. ამ მომენტიტაც ანუ აქატის ერ-
თიან მთლიან კულონად გადმოცემითაც, თრიალეთური ნიმუში ვფიქ-
რობთ, რომ ახლოსაა მის შუმერულ (ურუქის) ანალოგთან.

თრიალეთური აქატის კულონის ოქროს ჩარჩო შექმნილია გავარსის,
ფილიგრანისა და ინკრუსტაციის გამოყენებით: სარდიონის პატარა ზო-
მის, სფერული თვლები ოქროს დაბალ თვალბუდეებშია ჩასმული და სამ-
სამადაა დაწყვილებული. თითოეული თვალბუდე გავარსითაა მოჩარჩო-
ებული და ინკრუსტირებული თვლების ახლოს ცვარაა დასმული. ეს ორ-
ნამენტიტული თემა რთული, მართალია, არ არის, მაგრამ ძალზე დახვეწი-
ლი გემოვნებითაა შესრულებული. აქატის კულონის ოქროს ჩარჩო მხატ-
ვრულ-სტილისტურად იმეორებს თრიალეთური ოქრომჭედლობის სხვა
ნიმუშებს – მათ შორის ოქროს მძივებზე მოცემულ ორნამენტიულ სახეს.

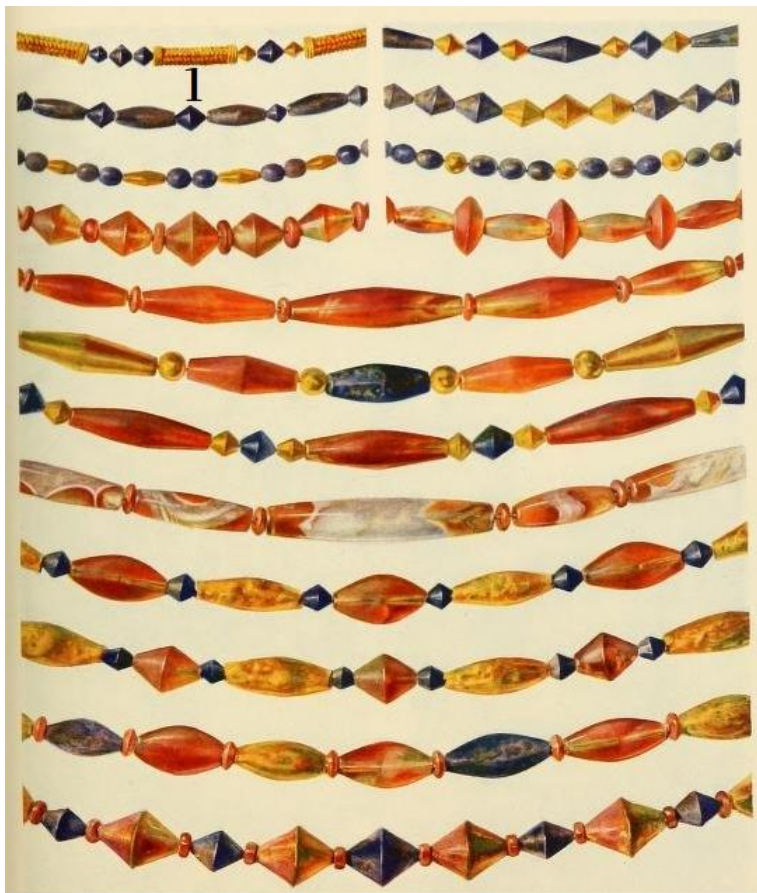
ყელსაბამში აქატის გამოყენების შემთხვევები თრიალეთის კულტუ-
რის სხვა ძეგლებზეც (ყარაშამბის 1 ყორღანი, ლორი-ბერდის ყორღანი)²
დასტურდება, თუმცა, გარდა დაწვრილებით ზემოთ აღწერილი ნაღვის

¹ Kathleen Rachel Maxwell-Hyslop, *Western Asiatic*. 74-76.

² „ : . . . et. al. (, 1994), 93-105; Seda
Devedjian, Lori Berd II (*BronzeMoyen*), (Erevan, 2006), 271-417.

8 ყორღანის აქატის კულონისა, ის სხვა შემთხვევებში ოქროს ჩარჩოში ჩასმული არ ყოფილა. ყარაშამბის აქატის კულონი სრულიად სადაა შემკობის მხრივ და არავითარი ოქროს ჩარჩო არ გააჩნია (ტაბ. III ა, 2). ამდენად, ოქრომჭედლური ხელოვნების დახასიათების თვალსაზრისით სწორედ თრიალეთის ყორღანის კულონია ყველაზე შთამბეჭდავიც და რთულსახოვანიც.

და ბოლოს, თრიალეთურ სამკაულს შუმერული ოქრომჭედლობის სტილთან უდავოდ აკავშირებს მძივის ერთი ტიპი¹ (ტაბ. V, 1), რომელიც შუმერის დედოფალ ფუ-აბის სამკაულთა შორის ერთ-ერთი გამორჩეული იყო დახვეწილობით². ესაა ოქროს ძალიან პატარა ზომის,

ტაბ. V

1 – ური, მილაკისებური მძივები დედოფალ ფუ-აბის სამარხიდან

¹

² Leonard Woolley, *Ur Excavations...*, Pl. XXXIV.

მილაკისებური ფორმის მძივები (თრიალეთის კულტურაში, ჯერჯერობით, ის მხოლოდ ექვსი ცალია აღმოჩენილი), დახვეწილადაა შემკული გავარსის ტექნიკური ხერხის გამოყენებით.

ყოველივე ზემოთმოტანილი მონაცემები, ვფიქრობთ, შემდეგი დასკვნის გაკეთების საფუძველს გვაძლევს.

ამ დროს ხდება წინააზიური ცივილიზაციებისათვის დამახასიათებელი მხატვრული ნორმების („კლიშეების“) და, გარკვეულად, მხატვრული გემოვნებისა თუ „მოდის“ დამკვიდრება სამხრეთ კავკასიის კულტურულ სინამდვილეში. ამ შემთხვევაში მხედველობაში გვაქვს საიუველირო ხელოვნების ისეთი ინოვაციური ტიპების შემოსვლა ძვ.წ. III ათასწლ. მინურულსა და II ათასწლეულის დასაწყისში, როგორცაა: სასაფეთქლე ხვია, აქატის კულონი, მძივების ზოგიერთი კატეგორია და ოქროს სამგანზომილებიანი ზოომორფული ფიგურა. მათი უახლოესი სამხრეთმესოპოტამიური ანალოგების მიხედვით სრული საფუძველი გვაქვს დავუშვათ ამ რეგიონის კულტურულ სამყაროსთან გარკვეული ხასიათის კონტაქტის არსებობა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სამხრეთ კავკასიაში შემოდის და მკვიდრდება გარკვეული მოდა, რომელიც იმ დროს წამყვანია წინა აზიის დანიშნულ ცენტრებში, მათ შორის შუმერშიც, რომელიც შუა ბრინჯაოს ხანის დასაწყისი ეპოქის, ასე ვთქვათ, შთამბეჭდავი მიღწევებისა და მოდის კანონმდებლები იყვნენ. შესაბამისად, თრიალეთის კულტურის ოქრომჭედლობის დარგის სწრაფი აღმავლობა მნიშვნელოვანწილად წინა აზიასთან გააქტიურებული კონტაქტების და ზეგავლენათა ფონზე ხდება და გარკვეულ *სიახლეთა ნაკადს* იძენს სწორედ ძვ.წ. III-ს ბოლოსა და II ათასწლეულის პირველი ნახევრის თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანების კულტურის დროს. თრიალეთელებმა ადგილობრივ ტრადიციასთან ერთად და მასზე დაყრდნობით, მხატვრული ხელოსნობის ამ დარგში ორიენტაცია უფრო მეტად წინააზიური მხატვრული სტილის გაზიარებისაკენ აიღეს და საბოლოოდ თრიალეთური კულტურის მხატვრული გემოვნება უფრო მეტად აღმოჩნდა „დავალებული“ ძველი სამყაროს ამ მოწინავე კულტურებისაგან, ვიდრე ადგილობრივი, სუბსტრატული კულტურული პლასტიკიდან.

Marina Puturidze

For the Artifacts Depicting Sumer's Influence in the Trialeti Culture

The distribution area of the Trialeti Culture corresponds to those parts of the Southern Caucasus which represent the main core area of the Eurasian corridor. Among the various geo-cultural areas of the Ancient World, the Southern Caucasus is considered as the shortest way joining the South Russian Steppes with the Near East. Since ancient times, and especially during the later prehistory, enough different cultural traditions came into contact and coexisted here, among them are the local Caucasian tradition, and influences from the southern neighbouring Near Eastern civilisations. It is therefore not surprising that in the later phases of the region's prehistory, this relatively small land mass hosted several distinct archaeological cultures, among which the Trialeti one appears a major cultural phenomenon.

The occupation by the Trialeti culture of a vast cross-road area within the Caucasus, beside the other factors, undoubtedly played a certain role in the origin and development of gold working in this area. In fact, precious items of high artistic value of the Trialeti culture very impressively, and better than items belonging to other Caucasian cultural units of the Middle Bronze Age and of the transitional age between the Middle and Late Bronze Ages, illustrate the process of interrelation between the above mentioned areas, which can be reconstructed only by the help of archaeological evidence.

The giant kurgans of the Tsalka-Trialeti, Kvemo Kartli and Vanadzor regions provide clear evidence of a huge concentration of power and have not any in the hands of the new ruling elites. In our viewpoint, these changes are directly related with the process of activation of interrelations with the outer world, first of all with the Anatolian region and with Sumer. Among the impressive number of different types of precious burial goods which characterise the Trialeti culture, it is possible to single out the main "alien", near eastern style items, or individual features, which totally differs from those of the local artefacts, and have not any prototypes in the Caucasian region.

As a consequence, we can admit that the impressive number of gold artefacts of the so-called "Trialeti Culture of Brilliant Kurgans", created at the end of the 3rd and at the very beginning of the 2nd millennia BC, should be considered as a result of such interaction of various cultural traditions. The influence of different cultures and orientations can be easily distinguished in these precious and exquisite metal items.

The turning point in interrelation processes becoming most obvious when the requirement on metals and its components was increased at the beginning of Bronze era. It obviously stimulate exchange and trading connections between the contemporary societies, some of them rich with certain sources and others who had an acute deficit of them. Since the 21st century BC and afterward, approximately including the first quarter of the 17th century BC, precious metal assemblages began to appear in the certain areas of south Caucasus. They represents a quite new production for the southern region of this space, which

coincides in time with the beginning of the "Trialeti Culture of Brilliant Kurgans". This should be considered as an indication not only of the extreme stratification of trialetian society, but as well of the near eastern cultural influence on south Caucasus and of the close relation between these contemporary cultures. It is quite evident that precious toreutics and jewellery from the developed, i.e. II phase of Middle Bronze Age marks a turning point concerning such kinds of innovations.

It seems very symptomatic that the same categories of precious goods as are usually recorded in Near Eastern (especially Anatolian and Sumerian) burials was recorded in the rich Trialeti burial assemblages: in both cases prestige items represented by gold plaques and foils (both ornamented and plain), pins, gold figurines and their pedestal boxes, a large number of beads and agate pendants of various shapes, other yet unidentified gold ornaments, fragments of gold-plated objects and etc.

Accordingly, we have one and the same repertoire of prestige burial goods; this means that Early Sumerians, Hittites and Trialetians buried their elite members with a similar tradition, and equipped them with similar categories of rich metal objects. Be that as it may, it is remarkable that Trialeti kurgans became world-famous exactly thanks to their precious gold and silver objects. It is quite evident that precious gold figurines and certain types of jewellery of the developed, i.e. II stage of the Middle Bronze Age Trialeti culture marks a turning point concerning such kinds of innovations.

They are related with Sumerian contemporary patterns from the Royal Cemetery of the III Dynasty of Ur. Exactly to the detail consideration and comparative analysing of this precious items (gold figurine of the Onagri, agate pendants, one type of the Sumerian style bead and hanging spirals) dedicated presented paper.

All these artefacts discovered in rich barrows of the Trialetian elite represents the new materials, which have not any prototypes in the preceding common gold working tradition of the Caucasian region. Their appearance in the Southern Caucasus was sudden, unexpected, and not preceded by any local tradition of jewellery making. Consequently, it stimulate scholars to search for analogies for them among the productions of the southern neighbouring civilisations.

Comparative study of all above mentioned gold items with those ones known from the Sumerian royal burial assemblages considered here in detail. After discussing, from the point of view of toreutics and jewelry productions, all the above-mentioned close analogies between the Sumer and the southern Caucasus enables to conclude that contacts between these regions of the Old World was well established at the last centuries of the III- and first quarter of the II millenniums BC.

ვეგენი ჭანიშვილი

ახალი სახესხვაობა რუსუდან მეფის სპილენძის ემისიაში

ნაშრომში წარმოდგენილია რუსუდან მეფის (1223-1245) სპილენძის მონეტის ეგზემპლარი, რომელთა სახესხვაობაც საინტერესო ვარაუდების და დასკვნების გამოთქმის საშუალებას გვაძლევს.

აღნიშნული სახესხვაობის თავისებურება მონეტის ზურგის არაბულ ლეგენდაში მდგომარეობს. კერძოდ, ხაზზე, სადაც დატანილია რუსუდანის სრული სახელი – რუსუდანი ასული თამარისა (روسدان بنت تمار) სიტყვა – ასულის (بنت) მაგივრად წერია სიტყვა – ძე (بن) რის გამოც ლეგენდა შემდეგნაირად იკითხება – რუსუდანი ძე თამარისი (روسدان بن تمار)

სანამ უშუალოდ აღნიშნული სახესხვაობის განხილვაზე გადავალთ, გვსურს მოვიყვანოთ სტანდარტული სპილენძის მონეტის აღწერილობა¹ (სურ.1).

შუბლი: რთული ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში მოთავსებულია რუსუდანის ასომთავრულით დაქარაგმებული სახელი – **რ ს ნ** მის ზემოთ ამოკვეთილია მცირე ზომის ხვეული, რომელიც თ. ბარნაველის განმარტებით, ასევე რუსუდანის მონოგრამაა. დ. კაპანაძე ამ მონოგრამას დედოფლის „ხელრთვას“, „ფაქსიმილეს“ უწოდებს.² ორნამენტის ბუდეებში შემოკლებით თარიღია: ქორონიკონსა 447 (= 1227 წ.).

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملوك والملكات დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

جلال الدنيا والدين დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა

روسدان بنت تمار ظهر المسيح რუსუდან, ასული თამარისა მესიის

თაყვანისმცემელი

اعز الله انصاره განადიდოს ღმერთმან ძლევანი მისნი

სურ.1

¹ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, *ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი*, III ნაწილი (თბილისი, 2015), 51.

² დ. კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა* (თბილისი 1969), 81.

მოგვყავს ახალი სახესხვაობის აღწერილობაც (სურ. 2):
 შუბლი: სტანდარტული, რომლის აღწერილობაც ჩვენ ზემოთ მოვიყვანეთ.

ზურგი:
 [الملوك|الملكات] დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
 [جلال ال] დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა
 [مسيح] [رو] [اسدان بن تامار ظهيرا] რუსუდან, ძე თამარისა მესიის
 თაყვანისმცემელი
 [انصاره] [اعز الله] განადიდოს ღმერთმან ძლევანი მისნი

სურ. 2

მთელი „ვერცხლის კრიზისის“ პერიოდის მანძილზე, დავით აღმაშენებლის მეფობის უკანასკნელი პერიოდიდან მოყოლებული რუსუდანის ეპოქის ჩათვლით, სპილენძის ემისიებზე დატანილი არაბული ლეგენდები შეიცავს სხვადასხვა ტიტულატურებს, ნოდებებს, ზედნოდებებს..., რომელთა მთავარი მიზანიც უშუალოდ მონარქების ძალაუფლებისა და მონარქებთან დაკავშირებული მოვლენების განმტკიცება და პროპაგანდა იყო, რისი უნიკალური საშუალებაც მონეტა იყო, რადგან იგი ოფიციალურ სახელმწიფო სიმბოლოს წარმოადგენდა.

მსგავსი უცნაური ლეგენდა რუსუდანის დედის, თამარ მეფის მონეტებზეც გვხვდება, თუმცა ძალიან იშვიათ შემთხვევებში (სურ.3). ამ შემთხვევაში მიჩნეულია, რომ არაბული ლეგენდის – თამარი ძე გიორგისა (تلمار بن كويركي) მონეტებზე დატანის მთავარი მიზანი, თამარის მეფობის ლეგიტიმაცია და ამგვარად მისი პროპაგანდა იყო.

რუსუდანის მონეტის შემთხვევაში ჩვენ შეგვიძლია ვივარაუდოთ შემდეგი: ან აღნიშნული ქმედება სახელმწიფო ზარაფხანის მიერ იყო სანქციონირებული, ან ადგილი გვაქვს ოსტატის კერძო ინიციატივასთან, რისი განხორციელებაც სიქის დამამზადებლისათვის ძალიან იოლი იქნებოდა, რადგან არაბული სიტყვა – ასული (بنت), რომელიც სტანდარტული ლეგენდის ნაწილს წარმოადგენს შედგება სამი გრაფემისგან, ხოლო სიტყვა – ძე (بن) ორი გრაფემისგან. შესაბამისად, იმის გათვალისწინებითაც, რომ რუსუდანის მონეტების არაბულ ლეგენდებზე ძალიან ხშირია დიაკრიტიული ნიშნების ნაწილობრივი უგულუ-

ბელყოფა, ოსტატს ძალიან მარტივად შეეძლო ერთი გრაფემის ამოგდება, რაც არ იწვევს სიქის აშკარა ვიზუალურ ცვლილებას, აღნიშნული მხოლოდ დაკვირვებული ნაკითხვის შემდეგ არის შესამჩნევი.

სურ. 3

ჩვენ კატეგორიულად გამოვრიცხავთ იმ ფაქტს, რომ შესაძლებელია ადგილი გვქონდეს ოსტატის მიერ დაშვებულ გრამატიკულ შეცდომასთან, რადგან სხვა არაბულ სიტყვებში არ შეიმჩნევა რაიმე სახის ორთოგრაფიული და სხვა გრამატიკული შეცდომები. ამრიგად, ნაკლებად სავარაუდოა, რომ ოსტატი მხოლოდ ამ ერთ მოკლე სიტყვაში დაუშვებდა შეცდომას ენის კარგად არ ცოდნის გამო.

„ვერცხლის კრიზისის“ პერიოდის მონეტების არაბულ ლეგენდებში ამდაგვარი, თითქოსდა უმნიშვნელო, ცვლილებების შეტანის სხვა ფაქტებიც შეგვიძლია მოვიყვანოთ. მაგალითად, გიორგი IV ლაშას სპილენძის მონეტის იმ ლეგენდის ნაწილში, სადაც მეფის სრული სახელია მოთავსებული (მსგავსად ჩვენ მიერ ზემოთ აღნიშნული თამარისა და რუსუდანის მონეტებისა), დამატებული აქვს ჯვრის ნიშანი. ეს სახესხვაობა გამოქვეყნებული და აღწერილი აქვთ მკვლევრებს ი. ფალავას¹ და ბ. თურქაძეს. მათ გამოთქვეს ვარაუდი, რომ მსგავსი ცვლილებების შეტანა ზარაფხანაში მომუშავე ოსტატებს უზენაესი ხელისუფლების სანქციის გარეშეც შეეძლოთ. ჩვენ სრულად ვიზიარებთ აღნიშნულ მოსაზრებას და მიგვაჩნია, რომ რუსუდან მეფის სპილენძის მონეტის აღწერილი ახალი სახესხვაობაც ამყარებს აღნიშნულ ვარაუდს.

¹ ი. ფალავა, ბ. თურქაძე, გიორგი IV ლაშას უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტა ჯვრის გამოსახულებით არაბული ლეგენდის მხარეს, *ქართული ნუმიზმატიკური საზოგადოების მოამბე*, 1 (თბილისი, 2020), 42-51.

Evgeni Chanishvili

A new variety in the copper emission of Queen Rusudan

A new interesting coin minted in the name of Rusudan has a very specific Arabic legend, where the Queen is mentioned not as a daughter of Tamar, but as a son of Tamar. We paid attention that such kind of legend can be found on the coins of Queen Tamar, where she is mentioned as a son of Giorgi. The most of the Arabic legends in the coins of the period of the "Silver Crisis" carried a load of propaganda, but we and other scholars think that some changes could have been made without permission of the supreme authority and can be done by ordinary masters or mint staff. And the coin that we have described in our work is another example of that opinion.

თარგმანი

Translation

**მაჰშიდ ამირშაჰი, ლოცვის სათქმელად ენა აღარ მიბრუნდება
თარგმანი სპარსულიდან მზია ბურჯანაძისა**

მაჰშიდ ამირშაჰი თანამედროვე ირანელი მწერალი ქალია. დაიბადა 1937 წელს ირანის ქალაქ ქერმანშაჰში. განათლება ინგლისში მიიღო. ისლამური რევოლუციის შემდეგ საფრანგეთში ცხოვრობს და მოღვაწეობს.

წ ი ნ ა თ ქ მ ა¹

ო, ნეტავ...
ო, ნეტავ შეეძლოს ადამიანს...
სამშობლო, მინით სავსე ყუთებით,
როგორც იები,
სადაც უნდა, თან გაიყოლოს...
წვიმის ნათელში, კრიალა მზეში...

იმ სამშობლოსგან შორს, არც ერთ ყუთში რომ არ ეტევა და გულით დამაქვს, ყოველი გაზაფხულის შემოსვლისას, ყველაზე მეტად, ბაღში არშიებად მოვლებული იების სიფერადე მახსენდება; აკაციის მტევნების სიკამკამე და იისფერი იასამანი, ლობის გადაღმა – ქუჩაში რომ ეკიდებოდა; არღვანის ბუჩქის თამამი სიხასხასე და ყვითელი იასამნის ტოტები, გვერდიგვერდ ცეცხლივით რომ გიზგიზებდნენ; გაკვირტული ხეხილის თეთრი და ვარდისფერი სინატიფე, რომელშიც სიმორცხვეც იყო და ქედმაღლობაც; ნორჩი, მწვანე ომბალო, ახალი ხახვის ნაზი, თეთრი ყლორტები და პანანინა ნითელი ბოლოკი, მოხეტიალე მოვაჭრეებს ლანგარზე ყვავილებივით რომ გაეშალათ, ირანის დროშასავით მოეკაზმათ, წყლის ნამით დაეცვარათ და ომახიანად უხმობდნენ მუშტარს.

უცხოობაში, ყოველ ნოურუზზე, ამ ყვავილების არომატი და სამშობლოს გამორჩეულობა მახსენდება. ახალი კაბის, ახალი ფეხსაცმლის ტყავის სუნი... შინაური ნამცხვრის სურნელი... შემირანული გაზაფხულის კეთილსურნელება მახსენდება – სუნების ერთიანი ნაზავი...

ახალ გაზაფხულზე, ამ უცხო ქალაქში, ნაცნობ ტრადიციებს ვიხსენებ: სტუმრობებსა და წვეულებებს, მისვლა-მოსვლასა და მონახულებას... ჩაის სმასა და სამარადუამო დალოცვებს...

¹ წინათქმა დართული აქვს მწერლის ნოველების კრებულს „მოგზაურობაში“, რომელშიც შესულია ემიგრაციის პერიოდის ნოველები. წინათქმის ეპიგრაფად და ეპილოგად მაჰშიდ ამირშაჰის გამოყენებული აქვს ამონარიდები თანამედროვე ირანელი პოეტის მოჰამად-რეზა შაფიყი ქადქანის ლექსებიდან.

ყოველ გაზაფხულზე ბავშვობის ნოურუზებს ვაკითხავ... მაშინ რომ თავს მახეზრებდა, ის მისვლა-მოსვლა მენატრება... ბავშვობაში რომ არასდროს ვჭამდი, ის ყაზვინური ბრინჯის კვერი მინდა... იმ ფეხსაცმლის ჩაცმა, ფეხს რომ მაყვლეფდა და ის გაფშეკილი კაბა, რომლის საყელოც კისერს მიხეხავდა. „ჭაფთსინის“ სუფრა მენატრება, რომლის წითელი ვამლი, ზღაპრული გადმოცემისგან განსხვავებით, წყლიან ჯამში როდი ბრუნავდა, – ჩემს მინა-წყალს ეფინებოდა...

იმის ფიქრში ვარ, აქ, ამ უკიდევანო სივრცეში, ჭიაკოკონის ადგილი რატომ არ არის?! აქ, ამ სიმწვანეში, ორიოდე ხე რად არ იშოვება, რომლებზეც საქანელას ჩამოვაბამდი?! აქ, ამდენ ხმაურიან მდინარეში ერთი ნაკადული რატომ არ არის, რომელსაც ხორბლის ჯეჯილს გავაყოლებდი?! ალბათ, იმიტომ, რომ ნოურუზი, – დღე მშვიდობისა, დღე სინათლისა, დღე სიყვარულის, დღე სურნელების, დღე ყვავილების, ბავშვობის ხსოვნის, დღე ბუნების გამოღვიძების, – მხოლოდ ირანის მიწაზე უნდა იზეიმო, რადგანაც ირანელების ეს ზეიმი ყველაზე უფრო ირანული დღესასწაულია.

და მაინც, ყოველ წელიწადს, ყველგან...

არ მეკადრება, რომ მე, მისმა მეგობარმა
და მეინახემ
ის არ ვეძებო ალიონის მღუმარ ქუჩებში.
ან
ლექსის თასით მის შემოსვლას
არ მივესალმო....

ლოცვის სათქმელად ენა აღარ მიბრუნდება

– ასე იყო... თავიდან მხოლოდ სამ თვეში ერთხელ გვექონდა მონახულების უფლება... ყოველ ჯერზე სულ ხუთი წუთით, მინის გადაღმა, ტელეფონით შეგვეძლო მასთან ლაპარაკი. ამ ხუთ წუთზე, სულ ცოტა, თორმეტი საათი მიდიოდა, ესეც – ნასვლა-მოსვლის გარდა... ჰო, ნასვლა-მოსვლის გარდა. შვიდასი-რვაასი მნახველი ვიყავით, კაბინა კი – თორმეტიოდე. დილის ექვსი საათისთვის ციხის სიახლოვეს ვიკრიბებოდით – ორ მწკრივად... კაცები... ქალები... ციოდა, მაშინაც კი, როცა თბილი სეზონი დგებოდა. იმ მიდამოში – ბორცვებზე და ტაფობებში – რაც ქალაქი, ფიჩხი, ნაფოტი და ეკალი იყო, ვაგროვებდით და ცეცხლს ვანთებდით, რომ ხელებში ყურმილის ჭერის ძალა გვექონოდა. ბადრაგი მხოლოდ რვა საათისთვის გამოჩნდებოდა ხოლმე... ამაზრზენები... რა სიფათები...

მგზავრის გამომეტყველებას და საუბრის კილოს ემოცია არ ეტყობოდა. ამ სცენების და სახეების გახსენება რომ არ სიამოვნებდა, მხოლოდ ცერის ჩქარ-ჩქარ მოძრაობაზე თუ მიხვდებოდი, რომლითაც ხან საჩვენებელ თითს ქეჩავდა და ხანაც – ყავის ფინჯანს. ერთიანად სმენად ვიქეცი.

– მათ მეთაურს ჰაჯ ქერბალაის ეძახდნენ. როგორც კი გამოჩნდებოდა, ბადრავს უბრძანებდა, ჩვენს დასაშინებლად მჭიდები ჰაერში დაეცალათ... დიახ, დაშინებულები ვიყავით... დაშინებულები... ყველა დაშინებული ჰყავდათ, თავიდანვე... ამ ტყვიების ხმა ნერვებს ქლიბივით გვიხეხავდა... სულის ქლიბივით... გულის ფიცარს გვინგრევდა... უმწოდ ვიდექით და სუნთქვა გვეკვროდა... მათაც ეს უნდოდათ... გაპროტესტებას რა აზრი ჰქონდა? ერთხელ ჩემმა გოგომ ტელეფონში მითხრა, – სახიფათო იყო, რადგან გვისმენდნენ, მაგრამ მაინც მითხრა, – რომ საკნიდან საკანში თმის თრევით გადაჰყავდათ... როცა დაკითხვაზე მიჰყავდათ, თვალებს უკრავდნენ და კისერზე თოკს აბამდნენ. უნმინდურს ეძახდნენ... იმ დღეს თავი ველარ შევიკავე და გინება დავიწყე. ვილაც ჩასკვნილმა, მოგვიანებით როგორც გავიგე, აჰვაზელმა კაცმა, უკნიდან პირზე ხელი ამაფარა, მითხრა: „შვილს ნუ დალუპავ, პაემანს აუკრძალავენ. ანდა, თფუ-თფუ-თფუ, დახვრეტენ... იმ დღეს არ ნახე?!“... მართალი იყო, ვნახე... ვილაცის დედა – ჩემი ცოლივით, ჩემსავით, სხვა მნახველებივით, შვილის სანახავად მოსულიყო... სასჯელი გამოეტანათ... ექვსწლიანი პატიმრობა... ქალს ყვირილი აღმოხდა: „კი მაგრამ, რატომ? ჩემმა შვილმა რა დააშავა? არაფერი დაუშავებია და ექვს წელს რისთვის უსჯიან?“ თან კარგა გვარიანი ლანძღვა-გინება მიაცოლა. შემდეგ ჯერზე რომ მოვიდა, – მაშინ პაემანი უკვე თვეში ერთხელ იყო ნებადართული, – ვილაც შავ-ყვითელმა, დაბალმა, თვალბდაწირპლულმა და პირდაუბანელმა აიათოლამ, ფეხშიშველამ, ქუსლებდახეთქილმა და ფლოსტებიანმა, უთხრა: „ნადი, შენი შვილის ანდერძი ჩაიბარე!“ უბედურმა ქალმა გულზე იტაცა ხელი და დაიძახა: „ო-ო-ო-ოჰ! ყოფილიყო ის ექვსი წელი!“ მერე უკან გადავარდა. არ ვიცი, გონება დაკარგა თუ გული გაუჩრდა... ახლოს არ მიგვიშვეს... იქიდან გაგვყარეს. მხოლოდ შორიდან ვხედავდი, ვილაც კაცმა თავ-პირზე შლანგით რომ მიასხა წყალი... აიათოლა ამ უმსგავსების ხროვას ხელმძღვანელობდა. ადრე ერთხელ მყავდა ნანახი. მისი ნავსი სიფათი გონებაში ჩამრჩა. არ ვიცი, იმ დღეს ციხეში რა უნდოდა?!

მოსაუბრე ამ სიტყვებს – „შავ-ყვითელი“, „ნავსი“, „აყროლებული“, „ამაზრზენი“ სალანძღავად ან გასაკიცხად არ იყენებდა, მხოლოდ მოვლენას აღწერდა და ამბავს ყვებოდა. წინადადებებს შორის პაუზები, როგორც ცერა თითის ოდნავი და ნერვული მოძრაობა, თითქოს იმისთვის სჭირდებოდა, რომ ქცევასა და ნათქვამს შორის ნონასნორობა არ დაერღვია... მე ამ მონოლოგს შეკითხვითაც არ ვანწყვეტინებდი.

– სხვაც ბევრი ვნახე და მოვისმინე. პატიმრების დებსა და დედებს საქვეყნოდ კახპებს ეძახდნენ, უხეშად, უნმანურად მიმართავდნენ. ეუბნებოდნენ, თქვენ რომ გათახსირებულები არ იყოთ, განა თქვენი შვილები იმამს უმტრობდნენო? ისე ექცეოდნენ და ისეთებს ეუბნებოდნენ, რომ ადამიანს თავმოყვარეობა უნდა დაევიწყებინა, ადამიანობა უნდა დაევიწყებინა. მხოლოდ იმაზე უნდა ეფიქრა, რომ კრინტი არ დაეძრა.

მისმა მზერამ ჩემს სახეს გადაუარა, ყავახანას და მოედანს შემო-
ევლო და თავისსავე ადგილს დაუბრუნდა. ემოცია არც მზერაში ეტყო-
ბოდა და არც – ხმის ერთფეროვნებაში. ორივეში უკიდურესობა ჩანდა:
იქამდე მისულიყო, საიდანაც გამოსავალი არ არსებობდა: არც პრო-
ტესტი, არც მორჩილება... მხოლოდ სიმტკიცე...

– გავიგე, ერთი გოგონა რომ მოკლეს, მეორე დღეს ვილაც დიდმა
მობელემ მის ოჯახს დაურეკა და უთხრა, ნუხელ თქვენი სიძე ვიყავიო.
თანაც განუმარტა, რომ ისლამი იმქვეყნად გოგონას ქალწულად გამ-
გზავრებასა არ იწონებს... ერთ დღესაც დეზფულელი ბერიკაცი დავი-
ნახე, კედლის ძირას ჩაემუხლა და წვერს იგლეჯდა: „სადა ხარ, ღმერ-
თო, თუკი ხარ სადმე?! ვაითუ, ხომეინიმ შენც ციხეში ჩაგსვა?!“ ... მარ-
თლაც, სადა ხარ?... ვაითუ... ერთხელაც ერთ ჩემს ნაცნობ, ძალიან პა-
ტივცემულ ქალბატონს მოვკარი თვალი, ყურანის მკითხველის – ჰაჯ
ჰოსეინ აყაიე მალექის ნათესავი იყო, მინების პატრონი. შვილი იხსნა
მათი კლანჭებიდან და ციხეში ამისთვის ჩააგდეს... დიახ, დედა – შვი-
ლის მაგივრად... მათი ამბავი გაგონილი მქონდა, მაგრამ ეს ქალბატონი
იმ დღემდე ასეთი დაჩაჩანაკებულ-გაუბედურებული არასდროს მენა-
ხა... ყოველ ჯერზე, როცა პაემნიდან ვბრუნდებოდით, ანუ თვეში ერ-
თხელ, ჩემი ცოლის თვალები სისხლიან თასებად იქცეოდნენ ხოლმე,
მონოლილი ბოლმა კი ჩიყვივით ეჩრებოდა ყელში. განსაკუთებით მაშინ
შევიძინე, როცა ჩვენი ქალიშვილისთვის „სიძნელებების ასამორებლად
და სიკეთის დასამკვიდრებლად“ ერთი მუჭა აჯილის¹ გადაცემაზე
გვითხრეს უარი. ვეუბნებოდი, მოეშვი, მაგათ ნურაფერს სთხოვ, თავს
ნუ დაიმცირებ-მეთქი... რა სიძნელის ამორება?! რისი სიკეთე?!.. მაგ-
რამ დედაა და, აბა, რას უზამ?!. ეჰ, მხოლოდ ეს?!.. იქ ხომ ერთიანად
ციხეა... ერთიანად... თავისუფლება... თავისუფლება... მე წარმოვთქვამ
ამ სიტყვას და თქვენ გესმით... მაგრამ, როცა გაქვთ, მისი ფასი იცო-
დეთ!.. ამ წყალობას არაფერი შეედრება!

ამჯერად მგზავრის დუმილი უფრო გაინელა, თუმცა შეკითხვის
მოლოდინი არ ჰქონია. ჩვენი ფინჯნები, რა ხანია, დაცლილი იყო, სა-
ფერფლე კი – პირამდე სავსე. მგზავრმა წყლიანი ჭიქა წამით აილო და
ხელუხლებლად დადგა ადგილზე. პატარა ბიჭებს გააყოლა თვალი,
რომლებსაც თამაში დაემთავრებინათ და მოპირდაპირე ქუჩისკენ მიიჩ-
ქაროდნენ. თვალს რომ მიეფარნენ, საუბარი გააგრძელა:

– როგორც კი მათ უწმინდურ ბუნაგში შედგამ ფეხს, იმ სიბილნის
ტიხარს უკნიდან ქალების მოთქმას გაიგონებ. სადაც არ უნდა ნახვიდე,
„თავგანწირულებისა“ და „მონამეების ოჯახებს“² გუნდ-გუნდად გახ-
ვედრებენ წინ. მათ ყველგან უპირატესობა აქვთ... თავგანწირვა – ვისი
გულისთვის?... მონამეობა – რისი გულისთვის?... არ ვიცი. ვიცი ის, რომ
ამ „თავგანწირულებს“ და „მონამეების ოჯახებს“ დაამწკრივებენ და

¹ აჯილი – ირანული ნუგბარი, რომელშიც არეულია სხვადასხვა სახის ჩირი
და თხილეული.

² ისლამური რევოლუციის მეომრები, რომლებმაც ჯანმრთელობა ან სხეუ-
ლის ნაწილი დაკარგეს, ისლამური რევოლუციისთვის დალუპული მებრძო-
ლების ოჯახები.

მიტინგებსა და დემონსტრაციებზე დაჰყავთ... ვიცი, რომ ყოველ მათგანს წიგნაკი აქვს პროდუქტის სიით... ვიცი, რომ ყოველ მიტინგსა და დემონსტრაციაზე დასწრებას ამონებენ... თუ ვინმე დააკლდება, ულუფას შეუნყვეტენ.

ამჯერად მგზავრმა ჭიქა ყლუპ-ყლუპად გამოცალა და დოქიდან შეავსო.

– მინისძვრა რომ მოხდა, ერთი ჩემი ნათესავი რუდბარში მუშაობდა. მითხრა, რაც დაზარალებულებისთვის ჩადრები ჩამოიტანეს, ყველა ერთიანად ცენტრში მიაბრუნესო, ერთი ცალიც კი არ მიუციათ უსახლკაროებისთვის... ერთი ცალიც კი... საბნის ფუთები და ნამლის კოლოფები გაუხსნელად ბრუნდებოდა უკან და პირდაპირ შავ ბაზარზე მიდიოდა... გაპროტესტებას რა აზრი ჰქონდა?... ამ ჩემმა ნათესავმა გააპროტესტა და მაშინვე სხვა ადგილას გადაიყვანეს... მე თვითონ მომისმენია, „წითელ ნახევარმთვარეში“ როგორ მოთქვამდა ორი შაჰიდის მამა (ისინი ხომ „თვალის სინათლეები“ არიან!) და ორგანიზაციის თავმჯდომარეს – რესპუბლიკის მეთაურის მოადგილის ცოლს – კრულვას უთვლიდა: „ერთადერთი შვილია დამარჩა და ისიც მიკვდება, აქ კი წამალი არ იშოვება“... ყველამ იცის, რომ „წითელი ნახევარმთვარის“ ნამლები ერთიანად შავ ბაზარზე მიდის. ერთი ფლაკონი – 25 000 თუმანი, ერთი ამპულა – 40 000 თუმანი, აბების ერთი კოლოფი – 10 000. ჯანდაცვის მინისტრი ამბობს, რაცაა, ესაა, ჩვენ ხომ ვერ შევარჩევთო... ადამიანებს ყოველ ნაბიჯზე ყვლეფენ, ატყავებენ, ქვეყანა მათხოვრებით გაივსო... სახელმწიფო სკოლები თითქმის აღარ დარჩა... სხვა სკოლების გადასახადი კი 50 000 თუმნიდან იწყება... გადასახადს არ ეძახიან, ამბობენ, დამოუკიდებლობა უნდა გქონდეთო. ამას „თვითდაფინანსებას“ უწოდებენ... თვითდაფინანსება... სახელმწიფოს არა აქვს, მოსახლეობავ, მოიტა... და ამ დროს საპარლამენტო კომისიამ დაადგინა, რომ ნავთობის ბიუჯეტის 1,5 პროცენტი ხომეინის აკლდამის მორწყვადალაგებას მოხმარდეს... ნავთობის ბიუჯეტის 1,5 პროცენტი!.. ანგარიშს არავის აბარებენ... ამ ფულით რამდენი სკოლა აშენდებოდა?! რამდენი წამალი დარიგდებოდა? ეს ფული ვის ჯიბეში მიდის?... რა უნდა ვთქვა? ერთ დროს ვამბობდი, ეს სადაური მუსლიმობაა-მეთქი. სანამ არ მივხვდი, რომ ისლამი სწორედ ესაა... ახალგაზრდობაში ძალიან მორწმუნე ვიყავი... ძალიან მორწმუნე. ვფიქრობდი, რასაც ისლამი ამბობს, ყველაფერი სიმართლეა-მეთქი. ისლამი... ისლამი და მხოლოდ ისლამია ჭეშმარიტი რელიგია... სუფთა ფანატიკოსი ვიყავი. ჰო, ახალგაზრდა ვიყავი... სულელი... აბა, სულელი რომ არ ვყოფილიყავი, ათი წლის ასაკში „ფედაიან-ე ესლამში“¹ გავწევრიანდებოდი?

არ ვიცი, მგზავრმა ჩემს სახეზე ისეთი რა დაინახა, რომ რამდენჯერმე გაიმეორა: „ფედაიან-ე ესლამ, ფედაიან-ე ესლამ“... თან თავს ყოველ ჯერზე ისე აქნევდა, ვერ გაიგებდი, მოსწონდა თუ სინანულს გამოხატავდა. ეს სიტყვები მთის ხეობებში დარხეული გუგუნის ექოდ ამოდოდა მისი ყელიდან და ჩემს ყურებში ილექებოდა.

¹ „ისლამისთვის თავდადებულები“ – 1946 წელს ჩამოყალიბებული ექსტრემისტულ-შიიტური ორგანიზაცია ირანში.

– როცა ქასრავის¹ მოკვლა გადავწყვიტეთ, სულმთლად ყმაწვილი ბიჭი ვიყავი. სასამართლოს კიბეებზე ხალხის მოძრაობის მეთვალყურეობა დამევალა. სულ ცამეტი კაცი ვიყავით... ქასრავის მოკვლის ნებართვა აიათოლა ქაშანისგან ავიღეთ... მეც იქ ვიყავი... ნებართვა ასეთი სახით მოგვცა: „ჩემთან მუსლიმები მოდიან და მეკითხებიან, ნამაზი უნდა შევასრულოთ თუ არაო. განა ეს საკითხავია, თქვე უმეცრებო?! რად უნდა თქმა, რომ უნდა შეასრულოთ! განა არ იცით, რომ ნამაზის აღსრულება რელიგიის საფუძველია?..“ იმამი თავის ძმასთან ერთად ქასრავის ოთახში შევიდა. სროლა ხეირიანად არც იცოდა, თუმცა რამდენიმე მეტრიდან არ გასჭირვებია... ადვილად ესროლა... სასამართლოს კიბეზე, რომელიც ყოველთვის ჟანდარმებით იყო გაჭედილი, იმ დროს მათი ნასახიცი კი არ ჩანდა... ახალგაზრდები... ბრიყვები... ყველაფერი ღვთის ნებას მივანერეთ... რა ვიცოდით, ამ საქმეში ვისი ხელი ერია?.. ავიღეთ და მოვკალით ეს თავისუფალი და გონიერი კაცი... დიახ, მოვკალით.. მოვკალით და ახლა ენა აღარ მიბრუნდება, მისთვის ლოცვა მაინც წავიკითხო... მის საფლავს კურთხევა გავუგზავნო. ეს მათი საქმეა, ვისაც რაღაცის სწამს ან ვითომ სწამს... მე კი აღარ მწამს... აღარაფრის მწამს... აჯობებს კიდევ, თუკი იმ კაცს ჩვენი ლოცვებით არ შევანუხებთ... ჰო, აჯობებს კიდევ...

მოსაუბრის ცერმა ჩქარ-ჩქარა მოიქეჯა საჩვენებელი თითი და მერე ფინჯნის სახელურზე შეისვენა. თვალეებში შემომხედა და მითხრა:

– ხვალ სადეჟ ჰედაიათის² საფლავზე მინდა წასვლა. ისიც თავისუფალი კაცი იყო... ისიც კარგად ხვდებოდა, ისლამმა რა გვიქნა... ენა არ მიბრუნდება სათქმელად, ღმერთმა შეუნდოს-მეთქი. არა, არ მიბრუნდება... მის საფლავზე წავალ და ქვაზე ორიოდე ყვავილს დავუდებ... ჰო, ყვავილს – ქვაზე. სასაფლაოს მისამართს ხომ ვერ მიბოძებთ?.. ენა სალოცავად არ მიბრუნდება, მაგრამ... სიკეთე მისცეს...

მინდოდა, პერლაშეზის მისამართის გარდა, მარიონეტი პრემიერის³ საფლავიც მიმესწავლებინა, მაგრამ მეხდაცემულივით ვიყავი – გაოგნებულ-გამტვრეული. იმ ათასობით სათქმელიდან, რაც მქონდა, ესლა ვუთხარი:

– მოგონებები დანერეთ. „ფედაიან-ე ესლამ“-ის ისტორია, თქვენი ამბები...

¹ აჰმად ქასრავი (1890-1946) – ირანელი მოღვაწე – ისტორიკოსი, ენათმეცნიერი, რელიგიათმცოდნე, იურისტი, სეკულარული ირანის მომხრე და აქტიური რეფორმატორი. „ფედაიან-ე ესლამ“-ის წევრებმა ის 1946 წელს სასამართლოს შენობაში მოკლეს.

² სადეჟ ჰედაიათი – მეოცე საუკუნის დიდი ირანელი მწერალი (1903-1951), რომელმაც პარიზში თვითმკვლელობით დაასრულა სიცოცხლე და პერლაშეზის სასაფლაოზეა დაკრძალული.

³ სავარაუდოდ, უნდა იგულისხმებოდეს შაჰის ირანის უკანასკნელი პრემიერ-მინისტრი შაფურ ბახთიარი (1914-1991), რომელიც ისლამური რევოლუციის შემდეგ ემიგრაციაში, საფრანგეთში, ცხოვრობდა. იგი პარიზში მოკლეს და დაკრძალულია მონპარნასის სასაფლაოზე.

– აბა, რა გითხრათ? თუ ღვთის ნება იქნება-მეთქი, ვერ გეუბნები... თუ ცხოვრება დამაცდის...

სახლის გზას რომ დავადექი, საღამოვდებოდა. სიციხე მოტეხილიყო და ჩახუთული დღის ადგილი საამო და გამჭვირვალე ჰაერს შეეცვალა... მალაქოფის უბანს მზის ჩამავალ სხივებში თბილი ფერები და რბილი კონტურები მიეღო. ცხადია, მგზავრმა არ იცოდა, მაგრამ უნებურად თავისი ამბის მოსათხრობად ყველაზე შასაფერისი ადგილი ამოერჩია. ამ უბნის ისტორიას მგზავრის ვითარებას ვამსგავსებდი. ორივე განუდგა... ერთი – კომუნიზმს,¹ მეორე – ისლამს...

¹ მალაქოფის უბნის სახელწოდება უკავშირდება ყირიმის ომში (1854-1856) სევასტოპოლთან ფრანგების მიერ ე.წ. მალახოვის კოშკის აღებას, საბოლოოდ კი, მოკავშირეების მიერ რუსეთის დამარცხებას. როგორც ჩანს, ავტორი იმეორებს დასავლეთში საკმაოდ გავრცელებულ იდეოლოგიურ შეცდომას – ნებისმიერი ეპოქის რუსეთის ბოლშევიზმთან ასოცირებას.

ჰუსნუ ა. გიოქსელი, სუედა თურქულიდან თარგმნა ნინო შენგელიამ

ჰუსნუ ა. გიოქსელი (1919-2002 წწ.) პროფესიით ექიმი იყო. სხვადასხვა დროს მუშაობდა და ასწავლიდა თურქეთის არაერთ წამყვან სამედიცინო დანესებულებაში. 1956-1960 წწ. კოლუმბიის უნივერსიტეტში (აშშ) შეისწავლა ქირურგიის პათოლოგია და სიმსივნური ქირურგია. სამშობლოში დაბრუნებულმა დიდი წვლილი შეიტანა ამ დარგის განვითარებასა და ახალი თაობის აღზრდაში; იყო როგორც თურქეთის ექიმთა კავშირის, ასევე თურქეთის მწერალთა კავშირის საპატიო წევრი; აქტიურად მონაწილეობდა თურქეთის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

„ცხოვრებაში კეთილი შურით ორი ადამიანის შემშურება: ერთი ფრედ ასტერია – რადგანაც მისწაირად ვერასდროს ვიცეკვებ; მეორე კი – ანტონ ჩეხოვი – რადგანაც მისწაირად ვერასდროს შევძლებ წერას. ერთხელ „ნიუ-იორკ ტაიმსში“ ჩეხოვის ნაწარმოების შესახებ რეცენზიას გადავანყდი. ჩემი ყურადღება მწერლის ერთმა ფრაზამ მიიპყრო – „ყველა ექიმს აქვს რაღაც მოსაყლოი“. ჩეხოვი პროფესიით ექიმი რომ იყო, ვიცოდი, მაგრამ მისმა სიტყვებმა საღერღელი ამიშალა და სწორედ ეს გახდა მთავარი ბიძგი, რატომაც გავბედე და დავინყე წერა. მიუხედავად იმ დროისთვის ჩემი ხანმოკლე საექიმო პრაქტიკისა, მოსაყლოი უკვე საკმაოდ დამგროვებოდა და დარწმუნებული ვიყავი, მომავალშიც მექნებოდა.“

გიოქსელი რამდენიმე მოთხრობისა და რომანის ავტორია, რომელთაგან უმეტესობა რეალურ ფაქტებს ეფუძნება. „სუედა“ მისი პირველი მოთხრობების კრებულიდანაა (1991 წ.), სადაც მწერალი უშუალოდ და დიდი სიყვარულით გვიყვება საკმაოდ სევდიან ამბავს. სიცილს ტირილი მოსდევს, სიხარულს – სევდა, სიკვდილი თვალის დახამხამებაში იჭრება სიცოცხლეში. მიუხედავად წუთისოფელში ხანმოკლე სტუმრობისა, მთავარი აქცენტი ადამიანებს შორის არსებულ ჭეშმარიტ ურთიერთობებზე, გრძნობებსა და ღირებულებებზეა, რომლებსაც ყავილი არასდროს გასდის.

სუედა

ესინმა ნამდვილად არ იცოდა, იმ ღამეს სად აღმოჩნდებოდა. სარკისკენ მიინია, ქუთუთოებზე ბაცი ლილისფერი თვალის ჩრდილი წაისვა და თითით გაისწორა. ამოზურცული ძვლოვანი ყვრიმალები დაჭორფლილი ჰქონდა. ჭორფლის დასაფარად ლოყებზე ღია ვარდისფერი ფერუმარილი დაიდო. მოეჩვენა, რომ ცოტა ზედმეტი მოუფიდა; ყუთიდან ქალაღდის ხელსაწმენდი ამოიღო და მაკიაჟი ოდნავ მოიცილა. სარკეში ქმარი დაინახა, რომელიც ის-ის იყო

¹ Hüsnü A.Göksel, *Ben bu menek eleri senin için topladım, öyküler, bilgi yayınevi* (Ankara 1991), 7-32.

ოთახში შემოვიდა. გაულიმა. ჯუნეთი მიუახლოვდა, მხრებზე მოეფერა, დაიხარა და კისერში აკოცა. ესინმა თავი გვერდზე გადაწია:

- მოიცა, გეყოფა, მეღიტიინება.
- კი არ გელიტიინება, გეჩვენება, საყვარელო...
- რა მნიშვნელობა აქვს. ახლა ამის დროა?
- შენ ხომ მარჯვენა მხარე გაქვს მგრძნობიარე? მე კი მარცხე-

ნაზე გაკოცე...

- არა, მარჯვენაზე მაკოცე.
- სარკეში მარცხენა მეგონა.
- ჯუნეთი, გეყოფა ცუდლუტობა, ვიგვიანებთ. შენც ხომ უნდა მოემზადო...

- მე მზად ვარ.

დაიხარა და ესინს კისერში აკოცა - ამჯერად მარცხნივ.

- გეყოფა, ჯუნეთი, მართლა ვიგვიანებთ. წადი, გაემზადე! იმ ხალხს ხომ არ ვალოდინებთ?

- ახლავე, საყვარელო, ახლავე ვინცებ...

გაოცებული მიაშტერდა ცოლს:

- ზოგჯერ განცვიფრებული ვფიქრობ ხოლმე: ნეტავ რა დავიმსახურე ისეთი, ღმერთმა შენი თავით რომ დამაჯილდოვა?!

- ჯუნეთი, გაემზადე!

- ახლავე საყვარელო, ორ წუთში, არა სამ... მოდი, ხუთი წუთი ვთქვათ. ხუთ წუთში...

სიტყვა არ დაუსრულებია... სარკესთან დაბალ სკამზე მოკალათებულ ესინს თავი ოდნავ უკან გადაუწია და ტუჩებში აკოცა.

- იცი, საყვარელო, იმიტომ კი არ მიყვარხარ, ასეთი ლამაზი რომ ხარ... შენი სილამაზის მიღმა მიყვარხარ...

- გიჟი ხარ ჯუნეთი, ნამდვილი სულელი. ვარცხნილობას გამიფუჭებ... ნახე, უკვე სუედაც შეწუხდა... მუცელზე მიბრაგუნებს.

ოთხი თვის წინ ჯუნეთი შინ რომ დაბრუნდა, ესინი სახლში არ დახვდა. სააბაზანო ოთახში შევიდა. ღამის მორიგეობა ჰქონდა და სრულიად უძინარი იყო. შხაპის ქვეშ დალილობა თანდათან ეხსნებოდა. წყლის ხმაზე ესინის მოსვლა ვერ გაეგო. უცბად სააბაზანოს კარი გაიღო.

- აი, ჩვენც მოვედით...

ჯუნეთმა ფარდიდან თავი გამოყო.

- თქვენ? ვინ თქვენ?

- მე და სუედა. შენი ცოლი და ქალიშვილი.

შიშველი ჯუნეთი გასაპნელი თავით გამოვარდა შხაპიდან. ცოლი გულში ჩაიკრა და კოცნა... კოცნა... სულ დაკოცნა...

- გეყოფა, არანორმალურო, გეყოფა! ნახე, რას დამამსგავსე.

სულ დამასველე...

* * *

სუედა ჯერ კიდევ ქორწინებამდე შემობრძანდა მათ ოჯახში.

ესინი თხუთმეტდღიან არდადეგებზე შინ დაბრუნებულიყო. სწორედ მაშინ – ექიმების მეჯლისზე გაიცნო ჯუნეთი, რომელიც სამედიცინო ფაკულტეტზე ანესთეზიოლოგის ასინტენგად მუშაობდა. ჯუნეთმა პირველად მას მეჯლისამდე ორი დღით ადრე საავადმყოფოს ბაღში მამასთან ერთად მოჰკრა თვალი. ექიმ სედათ ბეის, რომელიც მისი პროფესორის თანაკურსელი გახლდათ, იგი მანამდეც იცნობდა. მიესალმა და გვერდით ჩაუარა; მაგრამ ექიმის თანმხლები ფერმკრთალი გოგონასთვის ყურადღება დიდად არც მიუქცევია.

მეჯლისზე ჯუნეთი მარტო მივიდა. განაპირა მაგიდისკენ გასწია, სადაც მისი მეგობრები ისხდნენ. წინა ღამეს მორიგეობა ჰქონდა, თვალი არ მოუხუჭავს, დღე კი მუშაობაში გაატარა. გამოუძინებელი და დაღლილი იყო. მისი მეგობრები საცეკვაოდ გაეშურნენ, ის კი მაგიდასთან მარტო დარჩა. შორიდან პროფესორი, ესინი და მამამისი დაინახა; მის გვერდით მჯდომი ქალბატონი ალბათ დედამისი იყო. ადგა, მათთან მივიდა და მასწავლებელს ჩასჩურჩულა:

– საღამო მშვიდობისა, პროფესორო. სედათ ბეის ქალიშვილი საცეკვაოდ რომ გამოვიწვიო, უხერხული ხომ არ იქნება?

– რატომ უნდა იყოს? მიდი და თავად ჰკითხე...

იცეკვეს.

პირველი ცეკვის შემდეგ ჯუნეთმა ესინის მამისგან ნებართვა აიღო და გოგონა თავისი მეგობრების მაგიდასთან გადმოსვა.

და შემდეგი დღე... კიდევ შემდეგი დღე... კიდევ და კიდევ შემდეგი დღეები ესინის არდადეგების დასრულებამდე ერთად გაატარეს.

არდადეგების მიწურულს ესინი სტამბოლში ბრუნდებოდა. მამას მანქანით აეროპორტში მიჰყავდა. გოგონამ გზაში მორცხვად, ხმადაბლა შეჰბედა:

– მამა, – ერთხანს შეყოვნდა, – მე და ჯუნეთმა დაქორწინება გადავწყვიტეთ.

სედათ ბეიმ უკვე იცოდა, მისი ქალიშვილი ჯუნეთით რომ იყო გატაცებული და ყოველ დღეს ერთად ატარებდნენ, მაგრამ ასეთი გადანყვეტილების მოსასმენად მზად მაინც არ აღმოჩნდა. რასაკვირველია, სედათ ბეისაც ჯუნეთი ესინისთვის შესაფერისად არ მიაჩნდა, ისევე როგორც არც ერთ მამას არავისთვის ემეტება თავისი ქალიშვილი. ესინის სიტყვები თითქოს არც გაუგია...

ესინმა კვლავ დააპირა:

– მამა...

– გავიგონე...

ორივე დადუმდა. ცოტა ხანში სედათ ბეიმ, რომელსაც გზისთვის თვალი არ მოუცილებია, სხვათა შორის უთხრა:

– ჯერ სკოლა დაამთავრე.

– სკოლას სამ თვეში ვამთავრებ, მამა.

– ჰოდა, მაშინ მოვიფიქროთ...

– ჩვენ უკვე მოვიფიქრეთ, მამა.

სედათ ბეი მოტრილდა და ესინს თვალეებში ჩაჰხედა, შემდეგ კვლავ გზისკენ გაიხედა. ძალიან იკავებდა თავს, რამე ცუდი რომ არ ეთქვა.

– რით იარსებებთ?

– ამაზეც ვისაუბრეთ, მამა. სკოლას დავამთავრებ თუ არა, ვიმუშავებ.

– ძალიან კარგი. ყველა სამსახური ესინ ჰანიმს ელის თურმე. სად იმუშავებ?

– ჯუნეითის ფაკულტეტზე ერთი დოცენტია... მისმა ცოლმა საბავშვო ბაღი გახსნა და პროფესიონალ პედაგოგს ეძებს. უკვე ველა-პარაკეთ. იქ ვიმუშავებ.

სედათ ბეიმ გზას თვალი სულ ერთი წამით მოაცილა და ესინს გახედა. ესინიც მისკენ მიტრიალდა. ერთმანეთს თვალეები კი გაუსწორეს, მაგრამ აეროპორტში მისვლამდე ხმა აღარ ამოუღიათ.

* * *

ქორწინების ამბავი ერთი დღით ადრე გადაწყდა. სუედაც სწორედ იმ დღეს შემოვიდა მათ ოჯახში. იმ დღით ჯუნეითმა თავის საწერ მაგიდაზე ამერიკიდან მოსული წერილი აღმოაჩინა. ამ წერილს ის თვეები ელოდა. ერთი წლის წინ ECFMG გამოცდა ჩააბარა და ამერიკულ კლინიკებში წერილები დაგზავნა. აქამდე მხოლოდ უარყოფითი პასუხები მოსდიოდა. დღეს მოსულ კონვერტზე ნიუ-იორკის ერთ-ერთი დიდი საუნივერსიტეტო კლინიკის ლოგო იყო ამოტვიფრული. უიმედოდ გახსნა. თავდაპირველად არც კი დაიჯერა. თითქოს რაღაც ვერ გაიგო. კიდევ ერთხელ წაიკითხა. არა, შეცდომა გამორიცხებული იყო. მიიღეს. საქმის ბოლომდე მისაყვანად წერილთან ერთად გამოგზავნილი ფორმა უნდა შეევსო და უკან გაეგზავნა. სამუშაოს დაწყების თარიღი მომავალი წლის პირველი ივლისი იყო. ჯუნეითს გაუკვირდა, ადამიანები ცხოვრებას ამდენი ხნით ადრე როგორ გეგმავენო... ცოტა მოიწყინა. კიდევ თვეები უნდა მოეცადა... კი ბატონო... მაგრამ ესინი? მთელი დღე სხვადასხვა შესაძლო ვარიანტზე ფიქრში გაატარა.

სალამო ხანს, ჩვეულებებისამებრ, ერთმანეთს იახტების ნავსადგურში შეხვდნენ. ჯუნეითი ამ თემაზე საუბრის დაწყებას ვერ ბედავდა, მაგრამ მისი უცნაური საქციელი ესინს არ გამოჰპარვია.

– რა გჭირს?

– არაფერი.

– აშკარად რაღაც განუხებს...

– კი არ მანუხებს... მაგრამ...

– მაგრამ რა...

– მგონი ამერიკაში მივდივარ...

ესინი სკამს მიეყრდნო. ერთხანს გაკვირვებული მისჩერებოდა ჯუნეთს.

- საიდან მოიტანე ახლა ეს ამერიკა? აქამდე არ გიხსენებია და...
 - ხომ მოგიყევი, გამოცდა რომ ჩავაბარე და რამდენიმე კლინიკას მივწერე...
 - აკი, სულ უარი მომდიოდაო?
 - დღეს ნიუ-იორკის ყველაზე დიდი საუნივერსიტეტო კლინიკიდან წერილი მომივიდა. მიმიღეს.
 - ყოჩაღ, გილოცავ! და ჩვენ რაღა გვეშველება?!
 - შენც წაგიყვან.
 - როგორ წამიყვან?
 - ცოლად შეგიერთავ და...
 - მოიცა... მოიცა... რა თქვი? მართლა შემირთავ?
 - და შენ გამომყვები?
 - კი ბატონო, მხოლოდ ერთი პირობით.
 - რა პირობით?
 - ჩვენ პირველ შვილს სუედას დავარქმევთ.
 - რას? შუჰედას?
 - შუჰედას – არა, სუედას.
 - და რას ნიშნავს ეს სუედა?
 - რა ვიცი, თანავარსკვლავედია თუ რაღაც მსგავსი...
 - საიდან მოიტანე?
 - ბავშვობაში ერთი თოჯინა მყავდა და ბაბუაჩემმა სუედა დარქვა. ძალიან, ძალიან მიყვარდა ის თოჯინა და სწორედ მაშინ გადავწყვიტე...
 - ეგ ხომ გოგოს სახელია?
 - დიახ.
 - კეთილი, მაგრამ საიდან იცი, რომ პირველი შვილი გოგო გვეყოლება?
 - როგორ თუ საიდან ვიცი? აბა, სხვა ვინ უნდა იყოს?
 - რა ვიცი... ჩვენ კი გვასწავლეს, რომ ხანდახან ბიჭებიც იბადებიან...
- ასე და ამგვარად, გაუგებარი იყო – ვინ ვის შესთავაზა დაქორწინება. ბევრი იცინეს, მერე კი დიდხანს ისაუბრეს წვრილმანებზე.

* * *

იმ საღამოს ესინს სახლში ამ თემაზე კრინტიც არ დაუძრავს. არ იცოდა, რა რეაქცია ექნებოდა დედამისს და თავის შეკავება ამჯობინა. ბავშვობიდანვე დედაზე მეტად მამას უფრო ახლობლად მიიჩნევდა. პირველი მენსტრუაციაც დედას კი არა, ჯერ მამას ამცნო. გადანყვიტა, ჯუნეთთან დაკავშირებული ამბებიც თავდაპირველად მამისთვის მოეყოლა და ჩათვალა, რომ ეს ბოლო წუთები სწორედაც რომ შესაფერისი იქნებოდა ამ საქმისთვის. მაგრამ მაინც არაფერი გამოუვიდა.

აეროპორტში რომ მივიდნენ, ჯუნეთი იქ დახვდათ. ესინის და-
ნახვისთანავე მასთან მიიღბინა და ჩანთები გამოართვა. შემდეგ სე-
დათ ბეის მიესალმა. მისგან კი მხოლოდ ცივი „გამარჯობა“ მიიღო.
სედათ ბეიმ ქალიშვილს თავდავინწყება შეამჩნია – ერთმანეთის
გვერდი-გვერდ მიმავალ ქალ-ვაჟს რომ უყურებდა. მამა ესინისთვის
უკვე ისეთი მნიშვნელოვანი აღარ იყო. ერთხანს საშინლად ეტკინა
გული, მაგრამ ამან დიდხანს არ გასტანა, რადგან გაიფიქრა: ბარტყს
ფრენა უსწავლია, ეს როგორ გამომეპარაო.

თვითმფრინავის კუდი სანამ არ გაუჩინარდა, სედათ ბეის და
ჯუნეთს იქიდან ფეხი არ მოუცვლიათ. შემდეგ პროფესორმა ჯუნე-
თი მანქანაში ჩაისვა და ქალაქამდე ერთად იმგზავრეს. გზაში ბევ-
რი ისაუბრეს. უშუალო გარემომ ისინი კიდევ უფრო დააახლოვა. ის
კი არა და პროფესორმა გზა გაიგრძელა და ჯუნეთი პირდაპირ საა-
ვადმყოფომდე მიიყვანა.

* * *

ესინმა მაკიაჟის გაკეთება დაასრულა, ლურჯი ხავერდის ქვედა
ბოლო და კრემისფერი ბლუზი ჩაიცვა. სარკეში ჩაიხედა და წელზე
ქამრის მორგება დააპირა. ამ დროს ოთახში ჯუნეთი შემოვიდა.
ხელში მწვანე ჰალსტუხი ეჭირა.

– ეს გავიკეთო?

ესინი შემოტრიალდა. შეხედა:

– ჯუნეთ, აბა, ამ პერანგზე ეს ჰალსტუხი იქნება?

გავიდა და სხვა ჰალსტუხით შემობრუნდა.

– აი, ეს მესმის, კარგია!

ორივენი სარკის წინ გაირინდნენ. ჯუნეთმა ცოლს მხრებზე
მკლავები მოჰხვია:

– სარკეში სხვანაირად ლამაზი ხარ... ლოგინში – სხვანაირად...

ესინს გაეღიმა, ქმარს ტუჩებზე მსუბუქად აკოცა.

ზარის ხმა გაისმა. გამოუარეს.

ანესთეზიის განყოფილების მიერ გამართულ ვახშამზე მიდიოდ-
ნენ.

ჯუნეთის მეგობარმა თურგაიმ ცოლთან – ფატმასთან ერთან
მანქანით მოაკითხა. წინ ცოლ-ქმარი იჯდა, უკან – მათთვის უცნო-
ბი წყვილი. თურგაიმ ისინი ერთმანეთს გააცნო. ღამის კლუბამდე
საკემარო გზა ჰქონდათ გასავლელი. ესინმა გაიფიქრა, ვაი თუ ბო-
ლომდე ასე უნდა ვიმგზავროთო... ფატმა მღელვარებას მიუხვდა და
უთხრა, რომ მათი მგზავრები ძალიან მალე გზად ჩავიდოდნენ.

– ოჰ... მე... – ამოისუნთქვა ესინმა, როდესაც მგზავრები გადა-
ვიდნენ.

ფატმა მიუბრუნდა:

– რა ხდება? ჩვენი სუედა ხომ არ შენუხდა?

– სუედა არ ვიცი, მაგრამ ქვედა ბოლო სულ დამეჭმუჭნა. ვინ
იყო ეს წყვილი?

– მამიდაჩემის ძველი მოწაფე ზეჰრა. ძალიან უყვარდათ ერთმანეთი. ახლახან გათხოვდა და ქმართან ერთად მამიდაჩემს დასალოცად ესტუმრა. ჩვენც შევიარეთ და გზად გამოვიყოლეთ...

ამასობაში ქალაქს გასცდნენ და სანაპიროც გამოჩნდა.

ნარინჯისფერი მზე ზღვაში ჩასასვენებლად ემზადებოდა და ადგილს ხმელთაშუაზღვისპირა ულამაზეს ბინდს უთმობდა.

– თურგაი, რა იქნება, ჩქარა ნუ ვივლით, ისედაც უამრავი დრო გვაქვს, – შეევედრა ფატმა.

– კარგი, ნელა ვიაროთ. თან დავტკბეთ... შეხედეთ, რა სასწაული დაისია...

– მეთანხმები, მაგრამ შენსას არ იშლი... თანაც იცი, უკან სუედა ზის. ზედმეტი სიჩქარე არ სიამოვნებს...

– კარგი, კარგი, ნელა ვივლი...

სიჩქარეს უკლო და მანქანამაც სვლა შეანელა. ზღვიდან თბილი, ნოტიო სიო უბერავდა. ჯუნეთიმა ცოლს თვალეზში დაღლილობა შენიშნა. მისი ხელი თავის მტევანში მოიქცია და ოდნავ მოუჭირა. ესინმაც გაუღიმა, მისკენ მიტრიალდა, ერთმანეთს თვალეზში ჩაჰხედეს. თურგაიმ მათ სარკეში ჩაავლო:

– ჰოპ... ჰოპ... ირგვლივ თქვენს მეტი არავინაა?

ყველას გაეცინა.

– ჰო, მართლა, ახლა გამახსენდა. იმ ბავშვის მშობლები მოვიდნენ დღეს, – თქვა თურგაიმ.

ჯუნეთის ხელში კვლავ ესინის ხელი ეჭირა. თურგაიმ სარკეში გახედა. მოეჩვენა, რომ ჯუნეთი არ უსმენდა:

– შენ გელაპარაკები, ჯუნეთი...

– ჰო, მესმის, დიალიზზე მყოფ ბავშვზე მელაპარაკები. დედა, მამა და 6 წლის საცოდავი და ჰყავს. დედას ტუბერკულოზი აქვს, მამას – საშარდე გზების ინფექცია. რომელი ერთის თირკმელს გადაუნერგავ იმ საბრალოს?

– იქ იყავი, მამამ რომ თქვა, ქალიშვილის თირკმელი გადაუნერგეთო?!

– არ მკითხო. იქ ვიყავი. უნდა გენახა – როგორ გაცეცხლდა რიფათ ბეი. ცდილობდა აეხსნა, რომ ბავშვის თირკმლის გადაუნერგვა არ შეიძლება... ის კაცი კი არ ცხრებოდა – „რა მოხდება, მაინც გოგონაა; თუ ბედია, ღმერთი კიდევ მომცემს. თქვენ ბიჭი გადამირჩინეთო...“

– სხვა ნათესავი არ ჰყავთ?

– ჰყავთ, უამრავი, მაგრამ თირკმლის მისაცემად ყველა უარზეა.

– გეყოფათ, – საუბარი შეანწყვეტინა ფატმამ, – ავადმყოფების გარდა სხვა სალაპარაკო არაფერი გაქვთ? თქვენი თვალსაწიერი ძალიან ვინროა, ვინროო... – და ესინს მიუბრუნდა:

– რა გვინდოდა, ღმერთმანი, ამ მოსაწყენ კაცებს რომ მივყვებოდით ცოლად?

– რა ვიცი, გაყვევით და... აი, სუედას კი ექიმს ნამდვილად არ გავაყოლებ.

– შეუყვარდება და გგონია შენ გკითხავს, ვის გაყვება? – მიუგო ჯუნეთიმა.

– თურგაი, ისევ მიაქანებ... ასი კილომეტრით შედიხარ მოსახვევებში. გული მისკდება... – არ ცხრებოდა ფატმა.

– მართალი ხარ, საყვარელო, მაპატიე.
სიჩქარეს უკლო.

– დალლილი ვარ და ალბათ ამიტომაც. ერთი სული მაქვს – მივიდეთ და დავისვენო. ერთი-ორი ჭიქა რაქი გაასწორებდა... დაბრუნებისას შენ უკან დაჯექი... ვინ იცის, ქალებს რამდენი სალაპარაო გაქვთ. გაუზიარებთ ერთმანეთს, აი, მაგალითად, როგორ აკეთებთ დოლმას... მე და ჯუნეთი კი ჩვენს პაციენტებზე მშვიდად ვისაუბრებთ. თანაც, იცი, ცოტა არ იყოს, მძაბავ შენი შენიშვნებით.

დამის კლუბს რომ მიუახლოვდნენ, მზე უკვე იძირებოდა. ზღვის მხარეს საგულდაგულოდ განყობილი გრძელი მაგიდა იდგა. იშვიათი საზოგადოება შეკრებილიყო. პატივცემულ ახალგაზრდა სტუმრებს კარშივე მიეგება პროფესორი მეუღლესთან ერთად. უნინ ასეთ შეკრებებს გამოცდაჩაბარებული ექიმები მასპინძლობდნენ. ბოლო წლებში კი ნვეულებების ხარჯებს ყველა ინანილებდა და გამოცდაჩაბარებულები უკვე სტუმრებად ითვლებოდნენ.

– ღმერთმანი, ფულს ჩვენ ვიხდით, მასპინძლობას კი თქვენ იჩემებთ, – უთხრა ჯუნეთიმა პროფესორს.

– ჩვენ მხოლოდ სუედას ვეგებებით, – მიუგო ექიმის მეუღლემ.

– სუედა, სუედა... ძალიან მომაბეზრა თავი ამ ბავშვმა; ჯერ არ დაბადებულა და ჩვენ უკვე ჩრდილში მოგვაქცია. ამ ქვეყანას რომ მოვევლინება, ალბათ ებუ-სუედას დამიძახებენ.

– ეგ რას ნიშავს?

– სუედას მამას.

მაგიდებზე დანყობილ ბარათებზე საგანგებოდ მიეთითებინათ სტუმართა სახელები, რათა ყველას თავისი ადგილი სცოდნოდა.

– ეს რალაც ახალია, – აღნიშნა თურგაიმ.

– პროფესორმა ასე ინება. ჩვენში არსებული ძველი ტრადიციების, ჰარამხანების და ა.შ. გამოა ალბათ... ქალებიც ხომ არიან...

– არიან კი არა, ვართ, – შეუსწორა ფატმამ.

თურგაიმ ჯუნეთის გახედა:

– სასმელი როდისლა დავლიოთ?

– პროფესორის მოსვლამდე უხერხულია, ცოტაც მოვიცადოთ.

– მე ნამდვილად ველარ მოვიცდი. ნავალ და ერთ ჭიქას მაინც გადავკრავ.

კლუბის ბოლოში ბარისკენ გაემართა.

– იცოდე, მხოლოდ ერთი! – ზურგიდან გააფრთხილა ფატმამ.

თურგაი არ შემოტრიალებულა, თავი კი დაუქნია თანხმობის ნიშნად.

* * *

ბევრი საუბრის, სიცილის, ხუმრობის, ჭამა-სმისა და, ვინ იცის, უკვე მერამდენედ სუედას სახელის ხსენების შემდეგ შუალამეც დადგა. ჯერ პროფესორი და მისი მეუღლე წამოდგნენ. ესინმაც მაშინვე ანიშნა ჯუნეთს, რაც ფატმას არ გამოჰპარვია:

– კარგი, ჩვენც ვდგებით. გასაგებია, სუედას ძილი მოერია.

რამდენიმე წყვილიც გაემზადა ნასასვლელად. წინ – ესინი და ფატმა, უკან ჯუნეთი და თურგაი მიყვებოდნენ. ჯუნეთი ცოლის სიარულს აკვირდებოდა. კარში რომ გადიოდა, მიუახლოვდა, მკლავი გაუყარა და უთხრა:

– საყვარელო, ნეტავ იცოდე, როგორი ძვირფასი ხარ ჩემთვის!

ესინმა გაუღიმა, თავი მისკენ მიატრიალა და რაღაც ჩასჩურჩულა. ჯუნეთის მისი სიტყვები არ გაუგია, მაგრამ ზუსტად იცოდა, ასეთ დროს რასაც უპასუხობდა და სიყვარულით მკლავზე ხელი მოუჭირა.

ფატმა მანქანის უკანა სავარძელზე მოკალათდა.

– ჯუნეთო, შენ წინ დაჯექი. მე რომ დავჯდე, გზას თვალს ვერ მოვაშორებ და მოსვენებას დავკარგავ. უკან მე და ესინი დოღმის რეცეპტებზე ვილაპარაკებთ.

– ისედაც ასე არ შევთანხმდით? – მიუგო თურგაიმ.

რადიო გადმოსცემდა პროგრამას „ლამე და მუსიკა“. თბილ, ტენიან ხმელთაშუაზღვისპირა ლამეში სანაპიროს გასწვრივ გზატკეცილს მიუყვებოდნენ. ცაზე უთვალავი ვარსკვლავი ბრჭყვიალებდა. ესინმა ჯუნეთის ცაზე მიანიშნა:

– შეხედე, რა ცაა?!

* * *

ერთხელ, ჯერ კიდევ ქორწინებამდე, ლამის მატარებლით ისე იმგზავრეს, არავის გაუგია. ესინმა ჯუნეთს მისწერა, რომ შაბათ-კვირას ავადმყოფი ბებიის მოსანახულებლად სტამბოლიდან ანკარაში ავტობუსით გეგმავდა ჩამოსვლას. ჯუნეთმა მაშინვე დაურეკა და სთხოვა, თუ ნებას დართავდა, ანკარაში შეხვდებოდა და სტამბოლში დაბრუნებისას მეგზურობას გაუნეცდა. ერთმანეთს დათქმულ ადგილას შეხვდნენ. ორი დღე ანკარაში გაატარეს. ადგილების დასამთხვევად ჯუნეთმა ესინს უკანა ბილეთი გამოართვა. საღამოს ცხრა საათისთვის ქუჩის კუთხეში დათქმულ ადგილას მივიდნენ. ესინი სიხარულს და, ამავე დროს, იდუმალ მღელვარებას მოეცვა, რადგანაც წინ ლამის მოგზაურობა ელოდა, როცა საყვარელი ადამიანის მხარზე თავის მიდებას შეძლებდა. მაგრამ, როდესაც ჯუნეთმა ავტობუსის ნაცვლად მატარებლის ბილეთები მოიტანა, გაოგნებული უყურებდა, თუმცა უარი არ უთქვამს. აბა, რაღას იზამდა...

მატარებელი ათის ოც წუთზე დაიძრა. სანამ კონდუქტორი თეთრეულის დასაგებად მოვიდოდა, რაიმე ეჭვის თავიდან ასაცილებ-

ლად, კუპეს კარი ღია დატოვეს. თითქმის არ უსაუბრიათ, მხოლოდ ჟურნალ-გაზეთებში ჰქონდათ თავი ჩარგული; წაკითხულიდან კი, რაღა თქმა უნდა, სიტყვაც არ გაუგიათ.

კონდუქტორმა თეთრეული დააგო და გავიდა თუ არა, მაშინვე ჩაკეტეს კარი. ეს იყო პირველი შემთხვევა, როდესაც დახურულ სივრცეში მარტო დარჩნენ. ერთხანს ფეხზე იდგნენ... ჯუნეთი ფანჯარას მიუახლოვდა, ასწია და კუპეში შუქი ჩააქრო... ესინს თავისთან უხმო... მაისის გრილი ღამე იდგა.

– შეხედე, რა ცაა?!

მუქ ლურჯ ღამეში ვარსკვლავებით მოჭედილი ცა აციმციმებუ-ლიყო. ფანჯარას რომ მოშორდნენ, ერთხანს დაბნეულები იდგნენ; არ იცოდნენ, როგორ მოქცეულიყვნენ. ამ ნუთამდე ამდენი ხნით მარტო არასდროს დარჩენილან; ამდენი ვარსკვლავი ცაზე ასე ახლოს არასდროს უნახავთ. ჯუნეთმა ესინს ჩასჩურჩულა:

– ცა ასე ახლოს და ამდენი ვარსკვლავით აღარასდროს იქნება.

– მეძინება, – თქვა ცოტა ხანში ესინმა, – შენ ზედა სანოლზე დანექი, მე – ქვევით. მაგრამ იცოდე, შუქი არ აანთო. სანამ არ დავ-წვები, უკანაც არ მოიხედო.

მართლაც, ჯუნეთს არც შუქი აუნთია და არც უკან მოუხედავს, სანამ ამის უფლება არ მიიღო. შემდეგ კი ფანჯარა და ფარდა ჩამო-უშვა, გაიხადა და ესინს გვერდით მიუწვა.

– ჯუნეთ, რა იქნება, ზედმეტს ნუ ვიზამთ!

ერთმანეთს მხოლოდ ჩაეხუტნენ, მეტი არაფერი მომხდარა.

* * *

– ვხედავ, მაგრამ ცა ისე ახლოს, თან იმდენი ვარსკვლავით, იმ ღამეს რომ იყო, აღარასდროს იქნება, – მიუგო ჯუნეთმა.

ამას რომ ეუბნებოდა, ხელი უკან წაიღო და მისკენ გადმოწეულ ესინს მკლავზე თბილად, სიყვარულით მიეაღერსა... ორივეს ხელი ცხელი ჰქონდა, ოდნავ სველიც.

თურგაი სულ ერთი წამით შეტრიალდა ჯუნეთისკენ:

– გამაგიჟებთ თქვენ, რა ხალხი ხართ?! ერთი ნუთით ვერ ის-ვენ...

სიტყვა ვერ დაასრულა...

– თურგაი, – იყვირა ფატმამ.

...და ყველაფერი წყვილიადმა მოიცვა.

* * *

ფატმამ იგრძნო, რომ სახეზე რაღაც თბილი ეღვრებოდა. ხელი სახეზე მოისვა. შუშის ნამსხვრევები შერჩა. თვალებს ვერ ახელდა. ოდნავ მოისრისა და შეეცადა, გაეხილა. რატომ ბნელოდა ირგვლივ? სად იყო? რაღაცის თქმა სურდა, მაგრამ ხმას ვერ იღებდა. წინ, თურგაისკენ წაწევა მოინდომა... რაღაც ფიცარივით შერჩა ხელში. ნელ-ნელა გონს მოდიოდა. მუხლები და მკერდი სტკიოდა. რა მოხ-

და? მხოლოდ ისლა ახსოვდა, როგორ გამოვიდნენ ღამის კლუბიდან... და გზა... შემდეგ უცაბედად ფილმი განწყდა. თვალები სიბნელეს რომ შეაჩვია, წინ ხის ფარდა დაინახა. მანქანაში იყო. მარტომ-მარტო. თურგაი სად იყო? ესინი და ჯუნეთი? რა იყო ეს ხის ფარდა? მანქანა ნახევრად გვერდით გადაბრუნებულიყო. კარის გაღებას შეეცადა. ვერ გააღო. ესინის მხარეს კარი ღია იყო. იფიქრა, ალბათ გადავიდაო და იქით გაცოცდა... ქვევით ჩასრიალდა. ფეხზე ვერ დადგა, წაიქცა. კვლავ სცადა ადგომა. ვერ შეძლო. დაჯდა. გვერდით ვილაც შენიშნა. ხელს უშვერდა და რალაცის თქმას ცდილობდა. არაფერი ესმოდა. ნეტავ, თუ იცნობდა ამ კაცს? არა, არ იცნობდა. მოტრიალდა და დაინახა, რომ მათი მანქანის თითქმის ნახევარი სატვირთო ავტომანქანის ქვეშ მოქცეულიყო. კაცის დახმარებით წამოდგომა შეძლო. ოღნავ მოშორებით ესინი შენიშნა. ინვა. მიუახლოვდა და მისკენ დაიხარა.

– ესინ, ესინ...

ხმას არ იღებდა... ან იქნებ ამბობდა კიდევ რამეს... მას კი არ ესმოდა?! ესინი პირალმა ინვა. მუხლი მუცლისკენ მოეხარა; ერთი შეხედვით, თითქოს არაფერი ჭირდა. დაიხარა, შეეხო. ისევ რალაც უთხრა. უცბად რალაც ნათება შენიშნა. მოსახვევში შემოსული მანქანის ფარებმა იქაურობა გაანათა. რამდენიმე ავტომანქანა ერთმანეთის მიყოლებით გაჩერდა და ვილაც ხალხი გადმოვიდა. ეს ხომ კლუბიდან წამოსული მათი მეგობრები იყვნენ. გაოგნებულები, დაბნეულები... უაზროდ დარბოდნენ, ყვიროდნენ... მათგან ერთმა ესინსა და ფატმასთან მიიღბინა. ფატმა წამოდგა. სახე სისხლში ჰქონდა. მინის ნამსხვრევები შესობოდა. ძლივს სუნთქავდა. კიდევ ორი კაცი მოვიდა. ფატმას აქეთ-იქით მხრებში ამოუდგნენ... ძლივს მოძრაობდა. ხელში აიყვანეს და მანქანის უკანა სავარძელზე დაანვინეს. მანქანა სწრაფად მოწყდა იქაურობას.

ორი კაცი ესინისკენ დაიხარა. „ცოცხალია,“ – თქვა ერთმა. მეორე კი წამოხტა და დაიყვირა:

– ესინი აქ არის, ესინი აქ არის, ცოცხალია!

ამასობაში კიდევ რამდენიმე მანქანა გაჩერდა. ხალხი მოცივიდა...

ფატმა სასწრაფო დახმარების განყოფილებაში მიიყვანეს. სახეზე – ნაკანრები, მუხლებზე ჭრილობები აღენიშნებოდა; რამდენიმე ნეკნი მოტეხილი ჰქონდა. ტვინის შერყევა დაუდგინეს და საავადმყოფოში მოათავსეს.

ესინი კი რეანიმაციულ განყოფილებაში გადაიყვანეს. ცოცხალი იყო. დიახ, ცოცხალი, მაგრამ უგონოდ. სატვირთო მანქანას რომ შეეჯახნენ, ღია კარიდან გადავარდა და თავის მძიმე დაზიანება მიიღო. ტვინმა სიცოცხლე დაასრულა. დანარჩენ სხეულზე ერთი ნაკანრიც კი არ აჩნდა.

რამდენიმე საათის განმავლობაში ცდილობდნენ თურგაისა და ჯუნეთის დანანვერებული სხეულების მანქანიდან გადმოტანას, მაგრამ მხოლოდ დილისკენ მოახერხეს.

* * *

სედათ ბეი რეანიმაციაში ქალიშვილის სასთუმალთან იჯდა. კანონით ეს დაუშვებელი იყო, მაგრამ მის გაძევებას ვერავინ ბედავდა. თითქოს უპირატესობით სარგებლობდა, ექიმი რომ იყო... ანესთეზიოლოგი პროფესორის თანაკურსელი და ესინის მამა რომ იყო. ზურგზე ექიმის ხალათი მოახურეს და, ამგვარად, ეს უპირატესობა თითქოს გარეგნულად აღარ ჩანდა. ვინ იყო ეს მწოლიარე ავადმყოფი? მისი ქალიშვილი? ესინი? კისერზე წინა მხარეს ტრაქეაში შეყვანილი მილი ავტომატური სუნთქვის აპარატთან აერთებდა. შარდის კათეტერი სანოლის გვერდზე მიმაგრებულ პლასტიკურ ტომარაში იცლებოდა. თმებში ჩამაგრებული ნაცრისფერი ელექტროდებით ენცეფალოგრამის მონეობილობა ტვინის სიცოცხლისუნარიანობის ხარისხს აჩვენებდა. მკერდზე და წვივებზე დანებებულ ხუთეჭვს ელექტროდს მავთულები მონიტორთან აერთებდა. მკლავზე წნევის აპარატი ეკეთა, ვენაში წვეთოვანი ედგა, ქუთუთოებზე კი სალბუნი ეფინა. ესინი იყო ეს მწოლიარე? ექიმის მრავალწლიანი ჩვევით უაზროდ გაუსინჯა მაჯა. თუმცა პულსაციას, სხეულის ტემპერატურას, გულის, სუნთქვის, ტვინის ფუნქციას მონიტორის ეკრანზე მწვანე ხაზები აჩვენებდა, რომლებიც დროდადრო ქრებოდა, ხან კი ისევ ინთებოდა. მაჯას ხელი გაუშვა, თმაზე ნაზად მოეფერა. თმის კულული ბალიშისკენ გაუწია.

* * *

- *მამა, თმას დამვარცხნი?*
- *დედამ დავვარცხნოს.*
- *გთხოვ, შენ... რა მოგივა... დედა მტკენს.*
- *კარგი, ამ ერთხელაც.*
- *არაა, მამა, არააა, ორჯერ რა... გთხოვ.*
- *შენი ბაფთები სადაა?*
- *აი, მოვიტანე.*
- *კარგი, მოდი, წინ დამიჯექი. შვილო, ნუ ცქმუტავ, მოისვენე.*

* * *

მონიტორს უყურებს. გულის მაჩვენებლები ასე თუ ისე წესრიგშია. ტვინის... არ არის კარგი... გამოძვრება? ნეტავ თუ შეძლებს მობრუნებას? ოჰ, ეს ცუდი მაჩვენებლები... უკვე რამდენი საათია აქ ზის სედათ ბეი... პროფესორები, სპეციალისტები, ასისტენტები... შემოდინან, გადიან... ის არავის არაფერს ეკითხება. არავის ელაპარაკება. თითქოს ჰიპნოზი გაუკეთესო... გახვევებული სახით, გაყინული მზერით მისჩერებია ქალიშვილს. რაღაც დროს მისი მეგობარი პრო-

ფესორი შემოდის და თავის ოთახში ჩაის დასალევად ეპატიჟება. თავსაც კი არ ნევეს, მხოლოდ პასუხობს: „არა, გმადლობ.“ გასვლისას კი მეგობარს ეკითხება:

– დედამისისგან რა ისმის?

– ხვალ პირველივე თვითმფრინავით ჩამოდის. შუადღისთვის აქ იქნება.

– რა უთხარი?

– ესინი ავარიში მსუბუქად დაშავდა. შესაძლოა, ტვინის შერყევა ჰქონდეს, დაკვირვების ქვეშ უნდა იყოს-მეთქი.

სედათ ბეი არაფერს პასუხობს.

ფანჯრებიდან შემომავალი მზის შუქი რეანიმაციის ოთახს საზარელ სანახავს ხდის.

მზე ჩერდება. მწვანე ლინოლეუმის იატაკს ალაგ-ალაგ ლაპლაპი გაუდის. სედათ ბეის ერთი ლექსი აგონდება:

„დღის შუქი ადგას იის კონას,

დღის შუქი ადგას ფუტკრის ფრთებს,

დღის შუქი აცისკროვნებს ჩემს ოთახს...“

ამის დროა ახლა? ვისია ნეტავ ეს ლექსი? ვერ იხსენებს. ექთანი ფარდას აფარებს. თავს ნევეს, აქეთ-იქით იყურება. და პირველად აღიქვამს მთლიანობაში აქაურობას, ამ ოთახს. თითქოს აქ საათები არ გაეტარებინოს. ახლალა აღმოაჩინა, რომ ირგვლივ სხვა ავადმყოფებიც ყოფილან. ერთი მათგანი ნახევრად წამომჯდარია, ნორმალურად გამოიყურება. ახალგაზრდა კაცია. ალბათ ესინის ხნისაა. მათი თვალები ერთმანეთს ხვდება:

– გამოჯანმრთელებას გისურვებთ, ბიძაჩემო.

– გმადლობ, შენც.

ეს „გმადლობ“ ისე წარმოსთქვა, რომ ამ სიტყვის მნიშვნელობაზე პირველად დაფიქრდა. ახალგაზრდა კაცი ნაწყვეტ-ნაწყვეტ აგრძელებს საუბარს. მგონი რალაცას ეკითხება. სედათ ბეის არაფერი ესმის, მის ნათქვამს ვერ აღიქვამს. ექთანი ავადმყოფს უახლოვდება და ეუბნება:

– ჩუმად, ლაპარაკი არ შეიძლება, თავს ნუ ილლი!

მამაკაციც თავს უქნევს და ემორჩილება.

ოთახში პროფესორი შემოდის:

– სედათ, ფაზილეთ ჰანიმი ჩამოვიდა. ჩემს ოთახშია. ესინის ნახვა უნდა. ვუთხარი, რომ სძინავს. თუ გინდა ახლა...

– კარგი, მოვდივარ.

ფეხზე რომ წამოდგა, დაქანცულობა იგრძნო. ცოლს ეს არ უნდა შეემჩნია. პროფესორი მეგობრის ოთახისკენ გაემართა.

– სედათ, რა მოხდა? რა ხდება? ღმერთო!

– მნიშვნელოვანი არაფერია, საყვარელო. ჩვენების მანქანა გაჩერებულ სატვირთო ავტომანქანას მსუბუქად შეეჯახა. ესინს თავი აქვს დარტყმული. ცოტა არეულია. ახლა სძინავს.

– ჯუნეთი სადაა? რა სჭირს?

სედათ ბეი დუმს. პროფესორი პასუხობს:

– პატარა მოტეხილობა ჰქონდა ხელზე, ოპერაციაზეა, უსწორებენ.

– ვაი... ვაი... შეიძლება ესინი მაინც ვნახო?

– შორიდან დაგანახებთ. ახლა თუ არ შევანუხებთ, მისთვის უკეთესი იქნება. ძალიან სუსტადაა, თან სძინავს...

ფაზილეთ ჰანიმი მეუღლეს გამომცდელად დააკვირდა: ნვერი გაზრდია, საყელო შეხსნილი აქვს, ჰალსტუხი – მოშვებული... რაც იქორწინეს, გაუპარსავი არასდროს უნახავს. ყოველდღე სუფთა პერანგს იცვამდა და ახალ ჰალსტუხს საგულდაგულოდ იკეთებდა.

– რალაცას მიმალავ.

– მართალი ხარ, გიმაღავ, – სედათ ბეიმ ეს ისე წარმოსთქვა, თითქოს ხუმრობდა. ამან ფაზილეთ ჰანიმი ცოტა დაამშვიდა.

– რა მოხდება, შორიდან მაინც შევხედავ.

სამივენი რეანიმაციული განყოფილებისკენ გაემართნენ. პროფესორმა კარი შეაღო. ფაზილეთ ჰანიმს ვერ გაეგო, საით გაეხედა. რამდენიმე ავადმყოფი იწვა. თითქოს სიკვდილ-სიცოცხლეს შორის იყვნენ. რომელი მათგანი იყო ესინი? სად იწვა? ყველას სათითაოდ დააკვირდა. მათ შორის თითქოს ერთი ქალი ჩანდა. ის იყო? სხეულის ყველა ნაწილზე ასობით მავთული ჰქონდა მიერთებული. ყელიდან გამოსულ მილთან შეერთებული ბალონი რითმულად იბერებოდა და ირუტებოდა. ვენაში წვეთოვანი ედგა. თავთან ეკრანზე მწვანე ხაზები ციმციმებდა. ცხვირიდან გამომავალი გრძელი მილი ასპირატორს უერთდებოდა. ქუთუთოებზე სალბუნი ეფინა...

– სედათ, ეს რა არის?! რა ხდება, სედათ?! ეს რა...

მუხლები მოეკეცა, თავი ველარ დაიმაგრა... რომ არ დაცემულიყო, ქმარს მხრებზე ჩამოეკიდა...

– აჰ... ეს რა არის, სედათ?! ჩემი ესინი... ჩემი შვილი... აჰ! სედათ, ეს რა ხდება?

პროფესორი და ასისტენტი აქეთ-იქით მკლავებში ამოუდგნენ. ფეხებს ძლივს მიათრევდა. უკან გახევებული სედათი მიჰყვებოდა. სახის არც ერთი ნაკვთი არ უთრთოდა. ფაზილეთ ჰანიმი პროფესორის ოთახში გასასინჯ მაგიდაზე დაანვინეს. მოიკრუნჩხა და გაშემშდა. შემდეგ კანკალმა აიტანა, კრიჭა შეეკრა. თვალები მაგრად ჰქონდა დახუჭული. ვერ ტიროდა. რალაც ნემსი გაუკეთეს, ჟანგბადის ნილაბი ჩამოაცვეს. ცოტა ხანში გონზე მოვიდა. ღმუოდა.

– ჩემი ესინი, ჩემი გოგო! ჩემი ყვავილი...

ეს სიტყვები ჩურჩულივით ამოსდიოდა პირიდან. სედათ ბეი სავარძელში მოკუნტული ჩასვენებულიყო. დახუჭული თვალებიდან ორივე ლოყაზე თითო ცრემლი ჩამოუგორდა. არ შეიმჩნია, თითქოს სათვალეს ისწორებსო, ისე შეეცადა მონმენდას.

– მე ესინთან მივდივარ, – თქვა და გავიდა.

შუშის დერეფანი გაიარა და მზერა გარეთ გაექცა. შუადღე გადასულიყო. ბაღში სტუდენტები ირეოდნენ. ზურგიდან ერთი გოგო-

ნა ესინს მიაშგავსა. სიარულის მანერით ძალიან ჰგავდა – ისიც მარჯვენა თედოს მარცხენაზე მეტად ამოდრავებდა. თითქოს ფეხი ქვას წამოჰკრაო, მსუბუქად ნაბარბაცდა გოგონა.

* * *

ესინმა ტირილით მოიბრინა:

- *მამა, ისევ წავიქეცი. თან ზუსტად ნატკენზე.*
- *შვილო, სულ ახლა გაიკეთა კანი... ხომ გითხარი, ფრთხილად იყავი-მეთქი?*
- *ვიყავი...*
- *რა იყავი?*
- *ფრთხილად ვიყავი, მაგრამ ზღვიდან რომ ამოვედი, ფეხი გადამიბრუნდა. ნახე, ქვიშით გამევესო...*
- *გაგისუფთავებ.*
- *ვაიი, ძალიან მტკივა, მამა. გთხოვ, არ გამისუფთავო, უფრო მეტკინება.*
- *არ გეტკინება. მე შენ ცხვირის წვერზე ისე გაკოცებ, რომ საერთოდ ვერ გაიგებ ტკივილს. გტკივა?*
- *ცოტა მტკივა. ვაი, იოდი არ წამისვა, მამა, რა იქნება, ძალიან ამეწვება.*
- *იოდი არ არის, ეს წითელი წამალია...*

* * *

ექთანმა ფარდა გადასწია. რეანიმაციის ოთახი საღამოს მენამულმა გაავსო. ტვინის ელექტროსკოპი უწესრიგოდ მუშაობდა, ძლივს ბუუტავდა. გულის ელექტროდი ნორმაში იყო. ხელოვნური სუნთქვა რითმულად მიმდინარეობდა. ასისტენტი წვეთოვანის თითქმის ჩაცლილ შუშას ცვლიდა. სედათ ბეი ასისტენტის ყელზე ჩამოკიდებულ სტეტოსკოპს მიაჩერდა.

- *შეიძლება, ერთი წუთით სტეტოსკოპი გთხოვოთ?*
- *რა თქმა უნდა, ბატონო.*
- აბა, ვნახოთ, რას გვიჩვენებს.*

* * *

მამა, ამ საღამოს ვახშამზე მოვდივართ. გამოგვივილი?
დედაშენმა იცის?
ღიახ, დავურეკე. საყვარელი სიძისთვის ბადრიჯნიანი ქაბაპი მოუმზადებია.

საავადყოფოდან უკანა გზაზე ესინსა და ჯუნეთის გაუარა და შინ ერთად მივიდნენ. სავახშმოდ რომ დასხდნენ, ესინმა უთხრა:

- *მამა, თვალეები დახუჭე და პირი გააღე.*
- *ეს რას ნიშნავს?*
- *მე და ჯუნეთის სიურპრიზი გვაქვს.*

- პირის გაღებასთან ამ სიურპრიზს რა კავშირი აქვს? რამე საჭმელია?
- არა, მამა, ისე ვთქვი.
- სიურპრიზი მხოლოდ ჩემთვისაა? თუ დედაშენისთვისაც?
- დედამ უკვე იცის, ტელეფონში ვუთხარი.
- კარგი, აბა, რა სიურპრიზია?
- ჯუნეთ, შენ თქვი.
- ბაბუა ხდებოთ, ბატონო, და...
- რააა... ნამდვილად? ეჰეე... ღმერთმა დაგლოცოთ! ტესტი გაიკეთეთ?
- დიახ, გავიკეთეთ.
- რა ხნის ორსულობაა?
- სუედამ ერთი თვის წინ გადაწყვიტა, ამქვეყანას რომ უნდა მოეკლინოს.

* * *

სედათ ბეიმ სტეტოსკოპი ყურებზე გაიკეთა, ესინს მუცელზე რამდენიმე ადგილას ფრთხილად დაადო და მოუსმინა. შემდეგ ასისტენტს გაუწოდა და მაღლობა გადაუხადა.

- სუედას გულისცემა მოვისმინე. წესრიგშია, - თქვა.

ასისტენტი მაგიდასთან მჯდომ მეგობარს მიუახლოვდა, რომელიც რალაცას წერდა. მისკენ დაიხარა და ხმადაბლა ჰკითხა:

- კი მაგრამ, ემბრიონის გულისცემა ასე ისმინება?

- არა, ჩემო კარგო.

- აბა, როგორ?

- თავს იტყუებს. ახლა ნახე, რეფლექსს უმოწმებს, არა?

სედათ ბეიმ ესინის ქუსლი ხელში დაიჭირა, ტერფზე ქვევიდან ზევით ნემსი აუსვა; აკვირდებოდა - ცერა თითს თუ აამოძრავებდა. ასე სასიცოცხლო ნიშანს დაინახავდა. თითი არ გატოკებულა. ერთხანს უმოძროდ ეჭირა ხელში ქალიშვილის ქუსლი. ორი ასისტენტი შორიდან შეუმჩნევლად ადევნებდა თვალს.

* * *

- ვაი, მამა, ქუსლი ძალიან მტკივა. მენვის მამა, ვაი... დავინვი.

წლების წინ იყო... ბაირამზე სედათ ბეის დედასთან ანკარაში გამგზავრენ. ძილის წინ ქალიშვილს აბანავებდა. წყალი თითქოს არ ზავდებოდა და ესინი სლუკუნებდა: ხან „დავინვი, ძალიან ცხელიაო!“, ხან კი - „გავიყინე, ძალიან ცივიაო“. სედათ ბეი მოთმინებას კარგავდა. გალუმპულიყო და მოხრილი დგომისგან უკვე წელიც ძალიან სტკიოდა. ფეხს რომ ბანდა, ესინი კვლავ ანიკვინდა - აქ ძალიან მენვისო. სედათ ბეიმაც ყვირილი მორთო და ერთი-ორი მისცხო კიდევც პანანინა ფეხზე. ბავშვი შეშინდა და უხმოდ, თავისთვის განავრძო ტირილი. დაბანა დაასრულა, პირსახოცში გაახვია და

ლოგინისკენ წაიყვანა. ფეხს რომ უმშრალეზდა, ესინმა მორიდებით უთხრა:

– მამა, გთხოვ, აქ ძალიან მტკივა.

სედათ ბეიმ დახედა და ქუსლის თავზე წითელი იარა შენიშნა. ახლადნაყიდ სადღესასწაულო ფეხსაცმელს, როგორც ჩანს, ფეხი გადაუქვლეშია, ქუსლთან წყლული გაუჩენია, დაბანის დროს კი გამსკდარა და კანი გადაჰყვლეფოდა. ახლალა მიხვდა სედათ ბეი, თუ რატომ სლუკუნებდა ესინი და გაიძახოდა „აქ ძალიან მენვისო“... მისცხო კიდეც საბრალო ბავშვს... დაიხარა და ფეხზე აკოცა. ძალიან ფრთხილად გაუმშრალა ფეხი.

– ახლა ხომ აღარ გტკენ?

– არა, მამა.

ამ პასუხმა სედათ ბეი არ დააკმაყოფილა. ფეხზე ნაზად აკოცა და შემდეგ ფრთხილად დაუდო სანოლზე.

* * *

ორმა ასისტენტმა ერთმანეთს გადახედა.

– დაინახე?

– კი.

რეანიმაციაში ორი ექთანი შემოვიდა. ერთმანეთს ღიმილით ესაუბრებოდნენ. მათი მორიგეობა იწყებოდა. ერთმა ექთანმა, რომელმაც ესინს წვეთოვანი გამოუცვალა, ახალმოსულს მორიგეობა გადააბარა, დაემშვიდობა და გავიდა.

ექთანი ექიმს მიუახლოვდა, რომელიც მაგიდის უკან მდგარ სავარძელში ნახევრადმიწინარე მინოლილიყო და ფეხები სკამზე შემოენყო.

– ტკიბლად იძინეთ. ამ საღამოს ბევრი საქმე არაა.

– ხუთი წუთი, ხუთი წუთიც... ოცი საათია, არ მიძინია...

მეორე ექთანი ესინთან მივიდა, სედათ ბეის მისი გამოჯანმრთელება უსურვა, ვენაზე დახედა, წვეთოვანი შეუმონმა, თეთრეული გაუსწორა, ხელები ზემოდან დაუნყო, მხრები თეთრეულიდან გაუთავისუფლა. დოლბანდი დაასველა და სახეზე, ყელზე და მხრებზე მოუსვა.

– რამდენი ხალი აქვს! – გაუღიმა სედათ ბეის.

მაშინვე მიხვდა, რომ მისი ნათქვამი უადგილო იყო. სედათ ბეის პასუხი არ გაუცია. ექთანი ნელ-ნელა გაეცალა იქაურობას და თავისი მეგობრისკენ გასწია, რომელიც ასისტენტს ჩურჩულით ესაუბრებოდა და უღიმოდა.

* * *

– მამა, რატომ მაქვს ამდენი ხალი?

– იმიტომ, რომ ზანგი უნდა ყოფილიყავი, მაგრამ არ გამოვიდა.

– მამა, სერიოზულად გეკითხები.

- მეც სერიოზულად ვპასუხობ. შენ რომ გაიზრდები, ხალეებიც გაიზრდებიან, გაერთიანდებიან და ბოლოს მაინც ზანგი გახდები.
- არაა... დედაა... მართლა ზანგი გაეხდები, რომ გავიზრდები?
- არა, ჩემო გოგო, არ გახდები. სედათ, რას ერჩი ბავშვს, არ გრცხვენია? ვერ ხედავ, ამ სალამოს ხასიათს რომ უფუჭებ?!
 - კარგი, მაგრამ რატომ მაქვს ამდენი ხალი?
 - იმიტომ, რომ დედაშენი შენზე ორსულად რომ იყო, სულ სეზამიან სიმითებს მიირთმევდა. შენც ასეთივე სეზამიანი სიმითი გამოხვედი. მოდი ერთი შევჭამო ეს სიმითი, ვნახო, გემრიელი თუა.
 - მე გავიქცევი.
 - ერთი უნდა დავიჭირო ეს და ჩავკბირო...
 - აუუუ...
 - სედათ, გეყოფა! შეეშვი ბავშვს! დანოლის დრო მოვიდა...
 - მოდი, ჩემო სეზამიანო სიმითო, ძილის წინ ერთი უნდა ჩავკოცნო.
 - არ მოვალ, მიკბენ.
 - არ გიკბენ, გპირდები.
 - შენი წვერი შემერჭობა...

* * *

სველი ნაჭერი აიღო, ექთანმა კომოდზე რომ დატოვა, და ესინს მოეფერა, თითქოს სახეს, ყელს უწმენდა.

ექთანი მოვიდა. მონიტორს დახედა. შემდეგ ასისტენტს რაღაც ჩასჩურჩულა. ასისტენტი ნელ-ნელა წამოდგა. თითქოს შემოვლანაზა, ჯერ სხვა ავადმყოფების მონიტორებს შეავლო თვალი და ბოლოს ესინის მონიტორთან შეჩერდა. დააკვირდა. სედათ ბეიც მასთან ერთად უყურებდა. სწორი ხაზი ძლივს ბჭუტავდა. ტვინი უკვე აღარ მუშაობდა. გულის ელექტროდის მუშაობაც არეული და შესუსტებული იყო. ძალა დაეკარგა. სისხლის წნევეც ეცემოდა. მაჯისცემა 100-120 შორის მერყეობდა. შარდის ტომარას შეხედა. წვეთოვანი გაუსწორა. თავისი მაგიდისკენ ისე გასწია, სედათ ბეისთვის არაფერი უთქვამს. ესინის საქმეში ჩანანერი გააკეთა. ექთნებს რაღაც უთხრა და გავიდა.

ცოტა ხანში სხვა ექიმთან ერთად დაბრუნდა. ესინის საწოლთან მივიდნენ. ექიმმაც მონიტორს დახედა, შემდეგ – საათს. მაგიდისკენ შეტრიალდა. მანაც საქმეში რაღაც ჩანერა და გავიდა.

სამი-ოთხი კაცი შემოვიდა. მათ შორის სედათ ბეის მეგობარი პროფესორი – ტრანსპლანტაციის განყოფილების გამგე – დოქტორი რიფათ ღურანილიც იყო. მაგიდასთან მივიდნენ, რაღაცას ბჭობდნენ... სედათ ბეი მათ თვალს არ აშორებდა. ცალი ხელი ესინის მუცელზე ედო. პროფესორი მიუახლოვდა, ხელი მხარზე დაადო.

- სედათ, შენ ექიმი ხარ და ხედავ, რაც ხდება. მშვენივრად იცი, რომ ესინი, ისევე როგორც შენი, ჩემი ქალიშვილიცაა; როგორც შე-

ნი, ასევე ჩემი „სეზამიანი სიმითიცაა“. ჩემს ხელში დაიბადა. „ძიას“ რომ შეძახდა, კანკალი მიტანდა. ქორნილში მისი ხელისმომკიდე ვიყავი. შენამდე და ჯუნეთამდე ჯერ მე მომეხვია და მაკოცა.

- ამით რისი თქმა გსურს? რას ცდილობ?
- წამოდი, ჩემს ოთახში ვისაუბროთ.
- არ წამოვალ! თუ რამის თქმა გინდა, აქ მითხარი!
- სედათ, წამოდი, ჩემთან გავიდეთ.
- არა!

- სედათ, ამ მონიტორებს ხომ უყურებ?! ძალიან მწარეა, მაგრამ სიმართლეს თვალი უნდა გავუსწოროთ!

- და რა არის სიმართლე?!

- ესინი ბიოლოგიურად ცოცხალი აღარაა. ხელოვნური სუნთქვის აპარატით ვაცოცხლებთ. თუ გამოვრთავთ, სუნთქვას შეწყვეტს.

- და რისი თქმა გინდა?

- სედათ, ჩემთვის ძალიან ძნელია ამის თხოვნა, მაგრამ ჩემს გარდა ვერავინ ბედავს. ჩვენ ძველი მეგობრები ვართ, ძმებივით ვართ.

- კი ბატონო, რას მთხოვ?

- სედათ, ერთი ავადმყოფი გვყავს – თირკმლის ქრონიკული უკმარისობით. თვეებია, დიალიზზეა. ოჯახში დონორობას ვერავინ უწევს. ტესტი გაუკეთეს. ესინის თირკმელი გამოდგება. ტრანსპლანტაციის გუნდი გუშინდელი დღიდან მზადყოფნაშია და თუ ნებას მოგვცემ, ესინის თირკმელს გადაუნერგავენ.

- სედათ ბეიმ მეგობრის ხელი მხრიდან მოიშორა.

- ესინი შენი ქალიშვილიც იყო, არა?! შენი ქალიშვილი?! მაგრამ სუედა შენი შვილიშვილი არ არის? სუედას ბიძობაზე ხელი აიღე? მეც ვიცი, რომ ესინი ბიოლოგიურად ცოცხალი აღარაა. უკვე რამდენი საათია, რაც მოკვდა. მაგრამ მის მუცელში ჯანმრთელი სუედაა. მის სხეულში ჩემი შვილიშვილია და ის ცოცხალია. ასე აშკარად როგორ მოგაკვლევინოთ?! ან უფრო რბილად გეტყვი – როგორ დავხუჭო თვალი იმაზე, რომ სასიკვდილოდ განიროთ?! ის ხომ ჯერ არ მომკვდარა?! ცოცხალია. აი აქ, ჩემი ხელის ქვეშაა.

ამას რომ ამბობდა, სედათ ბეი ხელით ესინს მუცელს უფარავდა – თითქოს რალაციისგან იცავდა.

- სედათ, როგორ ამბობ ასეთ რამეს? ესინის გულმა თუ არ იმუშავა, სუედა როგორღა... ნუ მაოცებ. რას მალაპარაკებ?! შევეცდები, სხვანაირად აგისხნა. დედის გულმა თუ არ იმუშავა, ემბრიონს სისხლი საიდან მიენოდება? როგორღა იცოცხლებს ნაყოფი დედის გული თუ გაჩერდა?

- არ ვიცი... დიახ, ამ წამს ესინი მოკვდა, მაგრამ სუედა ჯერ კიდევ ცოცხალია. რამე იღონეთ და მისი სიკვდილი არ დაუშვათ!

- ნეტავ რამე შეგვეძლოს!

- არ ვიცი. მაგრამ რამე ქენით! საკეისრო გაუკეთეთ!

– ხუთი თვის ორსულს?!

სედათ ბეიმ მონიტორს გახედა, რომელიც სწორ ხაზს აჩვენებდა. სისხლის წნევა ნულზე იყო. ხელი თანდათან ესინის მუცელს მოაშორა, ხელზე აკოცა, ფრხილად ისევ თავის ადგილზე დაუდო და ჯერ ლოყაზე, შემდეგ კი მუცელზე ნაზად მოეფერა. ადგა.

– ნავიდეთო, – თქვა.

ასისტენტი და ექიმი ესინს მიუახლოვდნენ. კათეტერები, წვეთოვანები, ელექტროდები, ტრაქეის მილები მოხსნეს. ხელები გაუსწორეს და სხეულს ზენარი გადააფარეს. ექთანმა სანოლის ირგვლივ ფარდა ჩამოაფარა. ნახევრადნამომჯდარი ავადმყოფი მათ თვალს არ აცილებდა. მას ექთანი მიუახლოვდა, თმა გაუსწორა, ფარდა გადაუნია და ძილი ნებისა უსუსრვა. ასისტენტმა ავადმყოფის ისტორიაში ჩანანერი გააკეთა.

* * *

სატვირთო ავტომანქანის მძღოლის ადვოკატმა გვამის გაკვეთა მოითხოვა. მეორე დღესვე გაკვეთეს. ვრცელ და დეტალურ ოქმში პროკურორის ყურადღების მიღმა დარჩა ორი წინადადება:

„მუცლის მარჯვენა მხარეს 12 სმ სიგრძის ახალი განაკვეთი; მარჯვენა თირკმელი ოპერაციულად (ტრანსპლანტაციისთვის) ამოღებულია. საშვილოსნო – დიდი, ხუთი თვის ორსული, სავარაუდოდ, მამრობითი სქესის ემბრიონით.

მემდუჰ შევქეთ ესენდალი, ბედის ფრინველი თარგმანი თურქულიდან ასმათ ჯაფარიძისა

მემდუჰ შევქეთ ესენდალს (1883-1952) თურქ ჩეხოვს უწოდებენ. იგი ნოველის ჟანრის ერთ-ერთი საუკეთესო წარმომადგენელია. მისი მოკლე მოთხრობები რიგით, უბრალო ადამიანებსა და მათ ყოველდღიურ ცხოვრებაზეა. ამასთანავე, იგი იყო დიპლომატი, პოლიტიკოსი, თურქეთის პარლამენტის ოთხი მონვევის დეპუტატი. მივლენილი იყო ელჩად თეირანში, ბაქოსა და ქაბულში. მისი ნოველები, ერთი მხრივ, სისადავით, ხოლო, მეორე მხრივ, ემოციურობით გამოირჩევა. ერთ-ერთი მათგანია „ბედის ფრინველი“.

ბედის ფრინველი

რა მშვენიერია ცხოვრება, როცა ხარ ახალგაზრდა კაცი, გაქვს პროფესია, მუშაობ ინჟინრად, იღებ შვებულებას, მიდიხარ მშობლებთან; დროს ატარებ მეგობრებთან, ნათესავ და მეზობელ გოგონებთან ბაღჩებში, ზღვის ნაპირზე, დაბურულ ტყეებში. თანაც თუ ხარ სიმპათიური, შარმიანი, ყველა გილიმის და ტკბილ სიტყვებს გეუბნება. ამ დროს კაცს გამხმარი ხეებიც კი გაზაფხულის ყვავილებით მორთული ეჩვენება. სამწუხაროდ, ეს ბედნიერი დღეები უცებ გარბის. მთავრდება შვებულება, შორდები ძვირფას ადამიანებს, ბრუნდები სამსახურში და თან მიგყვება მათი მონატრება. ახალგაზრდა ქალებს, უფრო მეტად კი მათ მშობლებს, ბიძებს, დეიდებს, გული წყდებათ, თუ თავაზიანი, წარმატებული ახალგაზრდა კაცი ისე გაატარებს შვებულების დღეებს და ისე წავა, რომ არავინ შეუყვარდება და ნიშნობის ბეჭედს არავის დაუტოვებს. თუ ყმანვილი მოეწონათ, ცდილობენ ხელიდან არ გაუშვან. პატიჟებენ სადილად, სასეირნოდ. ულიმიან. ყველა დედა თავისი მდგომარეობისა და აღზრდის შესაბამისად აკეთებს იმას, რაც შეუძლია. ახალგაზრდა კაცს თუ არავინ მოეწონება და ისე წავა, ეწყინებათ. ზურგს უკან დაძრახავენ კიდევც.

ახალგაზრდა ქალები უფრო მორცხვები, უფრო თავშეკაცვებულები არიან. ფრთხილობენ, უკან დასახევ გზას იტოვებენ, რომ გული არ ეტკინოთ და თავი დამცირებულად არ იგრძნონ, თუ ყმანვილ კაცს ისინი არ მოეწონება და სხვა გოგოს შეარჩევს. ასეთ შემთხვევაში ისინი ამბობენ, რომ თავად არ მოსწონდათ ეს ახალგაზრდა კაცი.

ახალგაზრდა ქალებისთვის ყველაზე საშიში არიან ის ყმანვილები, რომლებსაც მოსწონთ მეზობლის გოგონებისთვის იმედის მიცემა. თუ მიუხვდნენ ეს უკანასკნელნი, ასეთ ტიპებს მწარედ დასცინებენ, შეუბრალებლადაც კი. ამიტომ ფრთხილობენ კარგი ხასიათის ბიჭები, ცდი-

ლობენ ახალგაზრდა ქალებისგან თავი შორს დაიჭირონ, რათა მათ იმედი არ მიეცეთ და შემდეგ მათი დასაცინი არ გახდნენ.

ჰაირი სითქი ელისლის ვაჟია. სითქი ელისლი ვაჭრობით ირჩენს თავს. სოფლის მეურნეობასაც მისდევს. ჰაირის ცხრა დედმამიშვილი ჰყავს. მათ შორის ხუთი დაა. ჰაირიმ საქმეს მოჰკიდა ხელი. სურდა, ცოლი მოეყვანა. მცირე თანხა გადანახული ჰქონდა, მაგრამ გადანყვიტა, კიდევ დაემატებინა და შემდეგ დაქორწინებულიყო, რათა მამას ტვირთად არ დასწოლოდა.

დედამისი და მამამისი კი იმის ფიქრში იყვნენ, თუ როგორ დაექორწინებინათ თავიანთი ვაჟი. ნათესავებმა, ნაცნობებმა, მეზობლებმა იცოდნენ, რომ მათ ჰაირის დაოჯახება სურდათ. ამიტომ როცა ჰაირი ჩამოვიდა, ახალგაზრდა ქალების მშობლები მას ისე ათვალთვლებდნენ, როგორც სასიძოს. ჰაირი უკვე აღარ იყო ის სკოლის მოსწავლე ბიჭი, დაკაცდა, გასიმპათიურდა, ზუსტად საქორწინო ასაკში იყო. ეს შეუმჩნეველი არავის დარჩენია.

მართალია, ჰაირი ჯერ არ აპირებდა დაქორწინებას, მაგრამ იმ გარემოში, რომელშიც მოხვდა – გოგონებმა, ნვეულებებმა, მეგობრების გახუმრებამ, გულთბილმა დახვედრებმა (განსაკუთრებით ეს გულთბილი დახვედრები, თბილი სიტყვები ადამიანს მოვალედ ხდის) – მას დაქორწინებისკენ უბიძგა. შვებულების დღეები ილეოდა. ჰაირის უჭირდა აქედან ისე წასულიყო, რომ რომელიმე გოგოსთვის რამე არ ეთქვა. ისიც გაიგო, რომ ერთ-ერთ გოგოზე ჭორაობდნენ კიდევ. ერთხელ ერთმა მეგობარმა ჰკითხა მას:

- მართალია, რომ სეზას ირთავ ცოლად?
- გამომყვება?
- გამოგყვება, რატომ არ უნდა გამოგყვეს?!
- რა ვიცი! ხომ შეიძლება, არ გამომყვეს!
- შენ ნებისმიერი გამოგყვება.

სეზა ადვოკატ ფეჰმის შვილია. კარგი გოგოა. ჰაირისაც თვალში მოსდიოდა. ნეტა ხალხი როგორ მიხვდა ამას? ახალგაზრდა ქალსა და ვაჟს შორის ერთი სიტყვაც არ თქმულა, შეხედვითაც არ შეუხედავთ ერთმანეთისთვის. თუმცა ჰაირის სიამოვნებდა, მათზე რომ ჭორაობდნენ. ნეტა სეზა რას ფიქრობდა ამის შესახებ? ჰაირიმ ეს არ იცოდა. ნეტა ხალხმა რატომ დაანყვიტა ისინი? როგორ უნდა მოიქცეს ახლა? უნდა დაქორწინდეს ამ გოგოზე? სეზას ოჯახი მას ხშირად მასპინძლობდა. ჰაირიმ თავის ჭორიკანა მეგობრებს არაფერი არ უნდა უთხრას, უნდა მივიდეს და თვითონ სეზას ერთხელ მაინც დაელაპარაკოს.

ვინც ბევრს ფიქრობს, ის ცოლს ვერ მოიყვანს. ან უცებ უნდა გადანყვიტო და დაოჯახდე ან საერთოდ ვერ დაქორწინდები. თუ გოგო თანახმა იქნება, ნიშნობაც შედგება, შემდეგ კი ვნახოთ, რა მოხდება.

მშობლებსაც უნდათ, რომ ცოლი მოიყვანოს. მერედა რა ტკბილია, გყავდეს ლამაზი დანიშნული და იყო მისგან შორს.

ერთ დღესაც ჰაირი სეზას სახლისკენ გაემართა. ფიქრობდა, თუ მას მარტოს ნახავდა, გულს გადაუშლიდა, თუ არადა, ცალკე დასალაპარაკებლად დღეზე შეუთანხმდებოდა.

ბაღში შევიდა. სახლის კარისკენ რომ მიდიოდა, მეზაღემ მიაძახა:

– პატარა ქალბატონი ბაღშია.

ამ კაცმა საიდანლა იცოდა, რომ ჰაირის პატარა ქალბატონის ნახვა სურდა?! ესე იგი მეტ-ნაკლებად ყველას აქვს ინტუიცია... ასეა ნამდვილად. ამ სახლში მეზაღე, მზარეული, მოსამსახურე სხედან და მათზე ლაპარაკობენ, ფიქრობენ, რომ ისინი ერთმანეთის შესაფერისნი არიან.

სეზა შუა კარიდან ბაღში ჩასულიყო. ჰაირი მისკენ წავიდა. სეზა უკან ბრუნდებოდა და ერთმანეთს გზაში შეხვდნენ. ქალს ჰაირის დანახვისას გული აუფანცვალდა, გაფითრდა. იფიქრა, მალე წასვლას აპირებს და, ალბათ, დასამშვიდობებლად მოვიდაო. ძნელია განშორება. ვინ იცის, რა მოხდება, სანამ ისევ ნახვენ ერთმანეთს... თუ დასამშვიდობებლად მოვიდა, ალბათ, დედასაც ნახავს. სეზა მას სადილად მიიპატიჟებს.

ჰაირის წინასწარ მოფიქრებული არ ჰქონდა, თუ რა უნდა ეთქვა, როგორ დაენყო ლაპარაკი. დაინახა თუ არა სეზა, უთხრა:

– კარგია, რომ შეგხვდით, თქვენთან ცალკე მინდოდა დალაპარაკება.

შემდეგ კი ცოტა დაიმორცხვა.

გზის პირას ჩამოსხდნენ ძველი კარის ფიცრებისგან გაკეთებულ სკამზე. ჰაირიმ არ იცოდა, როგორ დაენყო. ცოტა დაფიქრდა და თქვა:

– მინდოდა, მეკითხა, თუ რას ფიქრობთ იმის შესახებ..., აი..., დაოჯახებაზე.... ამბობენ, რომ თურმე ჩვენ ვქორწინდებით. გუშინ ურლაში რომ მივდიოდი, ერთუღრული და მე მანქანაში მარტონი ვიყავით. მანაც მკითხა, მართალია თუ არა, რომ ქალბატონი სეზა მოგყავს ცოლადო. ეს მართალიც შეიძლება იყოს და ტყუილიც. მე პასუხი ვერ გავეცი, რადგან თქვენთან ამ საკითხზე არ მილაპარაკია. მისთვის არაფერი მითქვამს. უბრალოდ ვკითხე, თუ ვისგან გაიგო ეს ყველაფერი. ბიცოლათქვენს უთქვამს. სხვებიც ასე ფიქრობენ. ჩვენ კი ერთმანეთთან არ გვილაპარაკია...

ჰაირი გაჩუმდა. სეზამ დაუდევრად თქვა:

– ბოლო დროს ჩვენთან ხშირად მოდიოდით და, ალბათ, ამიტომ იფიქრეს ასე.

– ალბათ. მე მინდოდა გამეგო, თქვენ რას ფიქრობდით ამ საკითხზე.

– ჩემი აზრით, სიმართლე უნდა უთხრათ. უნდა თქვათ, რომ ეს ტყუილია.

ჰაირი შეცბა, თითქოს ისეთი რამ გაიგონა, რასაც არ ელოდა. შემდეგ კი უთხრა:

– დიახ, მე ვერ გადავწყვიტე, მასე მეპასუხა....

– რატომ? თქვენ სხვანაირად ფიქრობთ?

– არა, მეც ზუსტად ისე ვფიქრობ, როგორც თქვენ, მაგრამ მინდოდა, თქვენთვისაც მეკითხა....

– ჩვენთან რალაცების გამოგონება უყვართ. რაც არ მომხდარა, იმაზე ამბობენ, რომ მოხდაო.

– დიახ.

– იმისათვის, რომ ეს ჭორები შევაჩეროთ, სიტყვა მოკლედ უნდა მოვუჭრაო.

ამ სიტყვებს რომ ამბობდა, სეზა ფიქრობდა: „რა მემართება, ამას რას ვლაპარაკობ?“ შემდეგ ჰკითხა:

– თქვენც ასე ფიქრობთ?

– მეც თქვენსავით ვფიქრობ. – უპასუხა ჰაირიმ.

საუბარი დამთავრდა. ვერცერთმა მათგანმა ველარ მოძებნა სიტყვა, რომ რამე ეთქვა. ჰაირის აღარ უნდოდა სეზასთან მარტო დარჩენა. ფეხზე წამოდგა.

– თქვენის ნებართვით, წავალ. – თქვა მან.

– რატომ? სადილად არ დარჩებით? დედას არ ნახავთ? – სეზამ ისეთი მოძრაობა გააკეთა, თითქოს მისი მიპატიჟება უნდაო.

– არა! – უთხრა ჰაირიმ. მე ამაზე სალაპარაკოდ მოვედი თქვენთან. სახლში სტუმარი გვყავს.

კარისკენ წავიდნენ. სეზამ გულის არეში ტკივილი იგრძნო. უნდოდა, ეთქვა: „შეჩერდით, ამით არ დამთავრდება ეს ყველაფერი. ხვალ კიდევ მოდით, მე დავფიქრდები“. მაგრამ არ უთხრა. ბოლოს ესლა ჰკითხა:

– ხომ არაფერი გენყინათ?

– არა, რა უნდა მწყენოდა?

– რა ვიცი, თქვენ, კაცები, უცნაურები ხართ. უცებ გწყინთ ყველაფერი...

სეზამ თვითონაც არ იცოდა, თუ რისი თქმა სურდა ამ სიტყვებით.

ჰაირის ხმა არ ამოუღია. მხოლოდ გაიღიმა, თითქოს უნდოდა ეთქვა, რა უნდა მწყენოდაო. იგი მხოლოდ თავის დაკვრით აპირებდა დამშვიდობებას, მაგრამ ქალმა ხელი გაუწოდა. სეზამ იგრძნო, რომ ჰაირის არ ჰქონდა ხელის ჩამორთმევის სურვილი. სეზა კარის წინ იდგა. ჰაირი წავიდა. ქალი უკნიდან დიდხანს უყურებდა, სანამ ვაჟი თვალს არ მიეფარა.

როცა ჰაირი ქუჩაში მარტო დარჩა, გაიფიქრა: „რა სულელი ვარ. ამის სათქმელად მოვედი აქ? რა სისულელეები ვილაპარაკე. როგორ ჭკვიანურად გამაჩუმა! ალბათ, იფიქრა, რომ მამამისის ფულის გამო მინდოდა მისი ცოლად შერთვა. ამიტომ მომექცა ასე ცივად. სხვებიც

მპატიჟებდნენ სახლში. ვინ მეგონა თავი მე საცოდავს? საერთოდ არ ვაპირებდი ცოლის მოყვანას. მერე საიდან გამოვაცხვე ეს დაქორწინება? რომ მდომებოდა კიდეც, უნდა დაფიქრებულიყავი. ახია ჩემზე, რაც დამემართა! რა კარგად გამომაგდო... ახლა, ვეცოდები, ალბათ. სხვებსაც ეტყვის. ერთად შემიცოდებენ... ახია ჩემზე, შემიცოდონ. ჭკუის სასწავლებელი იყოს ეს ჩემთვის. იქნება ჭკუა ვისწავლო და მეორედ ასეთი სისულელე აღარ ჩავიდინო. რა სულელი ვარ, მეგონა ყველა ქალი ჩემზე იყო შეყვარებული“.

როცა ჰაირი წავიდა, სეზა ბაღში შევიდა, კარი მიხურა და გაჩერდა. – ღმერთო ჩემო! – თქვა თავისთვის. – ჩემი ცოლად თხოვა ნდომე-ბია. მე კი მეგონა, რომ ბედრიე უყვარდა. თურმე მე მოვწონდი. არადა სულ არ ეტყობოდა. ახლა რაღა გვეშველება?! მორჩა, დამთავრდა. არაფერიც აღარ ეშველება ამ საქმეს. როგორ მოვიქცე? გავეკიდო და მოვაბრუნო?

სეზა დაბნეული იყო. გადანყვიტა დედისთვის მოეყოლა ყველაფერი, იქნებ ერთად ეპოვათ გამოსავალი. სახლში შევიდა, მაგრამ იმის ნაცვლად, რომ დედას ოთახში წასულიყო, თავის ოთახს მიაშურა და ჩაიკეტა.

დედამ გაიგო, რომ ჰაირი მოსულა მათთან, რამდენიმე წუთი სეზასთან ულაპარაკია, სეზას იგი კარამდე მიუცილებია, შემდეგ კი თავის ოთახში ჩაკეტია. დაინტერესდა, თუ რაში იყო საქმე და სეზას ოთახში შევიდა.

სეზა საწოლზე პირაღმა იწვა, თითქოს სძინავსო. ქალი საწოლს მიუახლოვდა. შვილს თმა გადაუწია, მისი სახის დანახვა სურდა. სეზამ თავი გადასწია, რათა დედას არ დაენახა, რომ ტიროდა.

დედა ფიქრობდა, რომ ჰაირის სეზა უყვარდა და არც სეზა იყო გულგრილი ვაჟის მიმართ. ჰაირი წასვლას აპირებდა, ახალგაზრდა ქალმა ვერ გაუძლო განშორებას და ამიტომ ტიროდა. ასეთია ახალგაზრდობა. დედამ სეზას უთხრა:

– ადექი, პირი დაიბანე, უნდა ვისადილოთ.

სეზამ თავი ბალიშში ჩარგო და ასლუკუნდა.

– ალბათ, სეზასა და ჰაირის შორის რაიმე უსიამოვნება მოხდა. – გაიფიქრა დედამ. თმა კვლავ გადაუწია შვილს და ჰკითხა:

– მითხარი, აბა, რა მოხდა?!

შემდეგ კი იფიქრა, რომ სეზა ახლა ისეთ მდგომარეობაში იყო, რომც ჰქონოდა მოყოლის სურვილი, მაინც ვერაფერს ეტყოდა. ამიტომ უთხრა:

– მე მივიღვარ, შენ პირი დაიბანე და ჩამოდი, მამაშენიც ახლავე მოვა. ნავიდა და სეზა მარტო დატოვა.

ყმანვილი ქალი ლოგინში იწვა. ფიქრობდა იმის შესახებ, თუ როგორ მოხდა, რომ ჰაირის უთხრა ის, რისი თქმაც არ უნდოდა. გაახსენდა,

რომ ერთხელ კოლეჯში მისმა მეგობარმა ხელი ღრმად გაიჭრა, როცა თავისი ძმის პალტოს არღვევდა. სეზამ მას ჰკითხა, თუ როგორ მოახერხა ხელის გაჭრა. მეგობარმა უთხრა:

– როცა ხელს ვიჭრიდი, იქ არ ვიყავი.

– რას ნიშნავს, იქ არ იყავი, სხვა რამეზე ფიქრობდი?

– არა, სხვა რამეზე არ ვფიქრობდი.

– დანა გაგექცა?

– არა, არც დანა გამქცევია. ვუყურებდი და ვამბობდი, ახლა ხელს გავიჭრი-მეთქი და გავიჭერი.

– ოოჰ, ქევსერ, ნუ დამცინი!

– ღმერთმანი, არ დაგცინი. ვუყურებდი და ასე გავიჭერი. ვერავის ვერ ვაჯერებ, შენ მაინც გამიგე.

როცა ჰაირისთან საუბრობდა, სეზამ იქ არ იყო. თითქოს ჰაირი სხვა გოგოს ხელის სათხოვად იყო მოსული. ახლა კარგად ესმოდა ქევსერის.

– ნეტა მეც თითი გამეჭრა. – გაიფიქრა სეზამ.

მეორე დღეს ბიცოლამ ჰკითხა:

– რატომ უთხარი ასეთი რამ, შვილო?

– გინდ დაიჯერეთ, გინდ – არა, როცა ამ სიტყვებს ვეუბნებოდი, იქ არ ვიყავი. – უპასუხა სეზამ.

როდესაც დედამ და ბიცოლამ გაიგეს, თუ რაში იყო საქმე, ცოტა ინერვიულეს. ბიცოლა მიდგა-მოდგა, ჰაირის დედას ელაპარაკა. მაინც ვერ გაიგო, თუ რას ფიქრობდა ვაჟის მხარე. როგორც უთხრეს, ჰაირი იმ დღეს აიღინში წასულა, იქიდან ჩამოვიდოდა და შემდეგ სამსახურში აპირებდა დაბრუნებას.

ელოდნენ. გეგმებიც დასახეს. ჰაირი რომ დაბრუნდებოდა, ვახშმად დაპატიჟებდნენ. მის მშობლებსაც მიიწვევდნენ და ასე მოგვარდებოდა ეს საქმე.

სეზამ უიმედოდ იყო. ეშინოდა, რომ დედა და ბიცოლა არასწორად მოიქცეოდნენ, ჰაირი კი გაჯიუტდებოდა. თუმცა სხვა რა უნდა გაეკეთებინათ, ვერ ხვდებოდა.

იცადეს ერთი დღე, ორი დღე. არც მომსვლელი ჩანდა, არც წამსვლელი. მოგვიანებით გაიგეს, რომ ჰაირი აიღინიდან პირდაპირ სამსახურში წასულა. აქედან მისი პირადი ნივთები გაუგზავნიათ.

ბიცოლამ ახალი გეგმები დასახა, მაგრამ სეზამ უთხრა:

– არ გინდა, ამ ამბავმა ჩაიარა. ტყუილუბრალოდ ნუ წვალობთ. უარესია. ამ საქმიდან აღარაფერი გამოვა. რომც გამოვიდეს, მე აღარ მინდა. ეს სიტყვები თქვა და ატირდა.

ერთ დღეს სეზამ და მისმა მეგობარმა ნერგიზმა გადაწყვიტეს, რომ ჰაირისთვის წერილი მიენერათ, გრძელი წერილი, სადაც ყველაფერს აუხსნიდნენ. ორივენი მიუსხდნენ მაგიდას. რამდენიმე გვერდი დაწერეს. წაიკითხეს, მაგრამ არცერთს არ მოეწონა. სეზამ უთხრა:

– აქ უკვე ყველამ გაიგო ჩვენი ამბავი. ჰაირის ყურამდეც მიაღწევდა. ბესიმე (ჰაირის და) მანც აუცილებლად მისწერდა, რადგან მეც ძალიან ვუყვარვარ. ჰაირი გაიგებდა ამ ყველაფერს და რომ უნდოდეს, თვითონ მომწერდა წერილს. ჩვენ რაღასთვის მივწეროთ.

ილაპარაკეს და გადანყვიტეს, მოკლედ მიეწერათ. დანერეს რამდენიმე სტრიქონი: „წინააღმდეგი ხომ არ იქნებით, კიდეც ერთხელ დავუბრუნდეთ იმ საკითხს, რომელზეც ბოლოს ვილაპარაკეთ?“

სეზამ ეს წერილი დახია.

– არა, – თქვა მან – რამე ცუდი რომ მომწეროს, გული მეტკინება. ახლაც ვერ ვპატიობ ჩემს თავს. ბედის ფრინველი ჩვენს სახლში მოფრინდა, ჩემს თავზე აპირებდა დაჯდომას. მე კი ეს ვერ შევამჩნიე. გაფრინდა, წავიდა. ახლა კი იცადე, რომ კიდეც მოვიდეს.

ალარ მისწერეს. გავიდა ერთი წელიწადი. ჰაირის დიდხანს სიცოცხლე არ ეწერა. გარზანში მალარია შეხვდა. გარდაიცვალა სტამბოლში. სეზამ ძაძა ჩაიცვა და ბევრი იტირა.

გაიარა ექვსმა წელმა. ბედის ფრინველმა კიდეც შეიარა მათ სახლში. ერთ ქვრივ კაცს უნდოდა სეზას ცოლად თხოვა, ბატონ ენისს. ჰაირის შემდეგ ენის ბეი. საშუალო ასაკის, უწყინარი კაცია. თავდაჭერილ ადამიანს ჰგავს. ამბობენ, რომ კარგი ადამიანია. სეზას ბევრი არ უფიქრია. გადმოიღო ჰაირის ფოტო, რომელსაც კარადაში ინახავდა და დადო მაგიდაზე. ამ დაღლილ ბედის ფრინველს ამჯერად საკუთარი ნებით აუქნია ხელი და გააფრინა.

რეცენზია

Review

ნომადი ბართაია

**შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი ირანში“, შემდგენლები:
ჯემშიდ და ელენე გიუნაშვილები. თბილისი, 2016(2017), 288 გვ.**

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გიორგი წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის, საქართველო-ირანის სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობებისა და თანამშრომლობის საზოგადოების სახელით და საქართველოში ირანის ისლამური რესპუბლიკის საელჩოს კულტურის განყოფილების თანადგომით, 2016(2017) წელს თბილისში სპარსულ ენაზე გამოვიდა კრებული „შოთა რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ ირანში“, რომლის შემდგენლები არიან ცნობილი ირანის-ტები – პროფესორი ჯემშიდ გიუნაშვილი და ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი ელენე გიუნაშვილი. წიგნი ეძღვნება რუსთაველის დაბადების 850 წლისთავს.

კრებულში შესული წერილებიდან 15 ეკუთვნის ირანელ ავტორებს, 7 – ქართველებს, 1 – არაბსა და 1 – ინგლისელს. წიგნში თავმოყრილია სამეცნიერო ლიტერატურა რუსთაველისა და მისი პოემის შესახებ, რომელიც 1934 წლიდან დღემდე გამოქვეყნებული იყო სპარსულენოვან სივრცეში.

კრებულს ქართულ ენაზე უძღვის ჯემშიდ გიუნაშვილის ვრცელი მეცნიერული შესავალი, რომელიც სწორ მეგზურობას გაუწევს რუსთაველისა და აღმოსავლური სამყაროს თემატიკით დაინტერესებულ მკითხველს.

ორას წელზე მეტია, რაც „ვეფხისტყაოსანი“ ითარგმნება მსოფლიოს ხალხთა ენებზე, მაგრამ, ბოლო ხანებამდე არ თარგმნილა „ესე ამბავი სპარსული“ სპარსულად, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში 1966 წელს, რუსთაველის იუბილესთან დაკავშირებით, პოემის ცალკეული თავების პოეტური თარგმანის გამოქვეყნებას.

ასევე, მცირე იყო სპარსულ ენაზე არსებული სამეცნიერო ლიტერატურაც პოემის შესახებ, რაც განპირობებული იყო იმით, რომ ირანელებს არ ჰყავდათ ქართველოლოგები (გამონაკლისია ქართულის ერთადერთი მცოდნე – ლიტერატურათმცოდნე ფარშიდ დელშადი).

აქვე აღვნიშნავთ, რომ საქართველოში არსებობს ირანისტიკის მსოფლიოში სახელგანთქმული საუკუნოვანი სკოლა, რომელიც ენციკლოპედიურად განათლებული მოღვაწის, სპარსულიდან მთარგმნელის, მეფე ვახტანგ მეექვსის მიერ 1712 წელს „ვეფხისტყაოსნის“ ბეჭდური გამოცემიდან იღებს სათავეს.

ქართულ-სპარსული მრავალსაუკუნოვანი ლიტერატურული ურთიერთობების შესწავლა არსებითად ცალმხრივი იყო: ძირითადად, ქართველები დაინტერესებულნი იყვნენ სპარსული მწერლობითა და ლიტერატურული კონტაქტებით, ხოლო მას შემდეგ, რაც საქართველომ აღიდგინა სახელმწიფოებრიობა და ირან-საქართველოს შორის პირვე-

ლად დამყარდა დიპლომატიური ურთიერთობა, იგი ორმხრივი გახდა. ამის ნათელი შედეგია „ვეფხისტყაოსნის“ ორი თარგმანის შესრულება სპარსულ ენაზე: ფარშიდ დელშადისა (1998 წ.) და მოჰამად ქაზემ იუსეფ ფურის მიერ (2000 წ.).

წინამდებარე კრებულის შემდგენლისა და ავტორის, გამოჩენილი ირანისტის, პროფესორ ჯემშიდ გიუნაშვილის სამეცნიერო ინტერესების სფეროში თავიდანვე შედიოდა რუსთაველის შედევრისა და ქართული კულტურის ისტორიის შესახებ სამეცნიერო ინფორმაციის ფართოდ მიწოდება ირანის საზოგადოებრიობისთვის. ჯერ კიდევ გასული საუკუნის სამოციან წლებში ჯემშიდ გიუნაშვილის რედაქციით თბილისში მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის გრიფით გამოიცა „ვეფხისტყაოსნის“ ფრაგმენტების ირანელი ემიგრანტის მორთეზა ფათემის მიერ შესრულებული პოეტური თარგმანი.

გამოცემას ახლდა ბატონ ჯემშიდ გიუნაშვილის ვრცელი (17 გვერდი) შესავალი, რომელშიც განხილული იყო XI-XIII საუკუნეებში საქართველოში არსებული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება, პოემის მოკლე შინაარსი, ძირითადი იდეები, პოეტიკის საკითხები და სხვ.

„ვეფხისტყაოსნის“ სპარსული თარგმანის ეს პირველი გამოცემა მეტად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ამ საკითხით დაინტერესებული როგორც ირანული სამეცნიერო წრეებისთვის, ასევე, ირანში მცხოვრები ქართველი თანამემამულეებისათვის.

ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში საქართველოს საგანგებო და სრულუფლებიან ელჩად ყოფნისას (1994-2004 წწ.), ჯემშიდ გიუნაშვილის დიდი ხელშეწყობით თეირანის ალამე თაბათაბაის უნივერსიტეტის მაგისტრანტმა, ფარშიდ დელშადმა, შეასრულა საკვალიფიკაციო ნაშრომი თემაზე: „ვეფხისტყაოსანი – შოთა რუსთაველის შედევრი“, გამოკვლევა, რომელსაც დართული ჰქონდა „ვეფხისტყაოსნის“ სრული ტექსტის სპარსული პროზაული თარგმანი. ნაშრომი მონოგრაფიის სახით გამოქვეყნდა 1998 წელს საქართველო-ირანის სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობისა და თანამშრომლობის საზოგადოების გამოცემათა სერიის მე-7 ნომერში, თეირანში (გამოცემისთვის პასუხისმგებელი პროფესორი ჯემშიდ გიუნაშვილი იყო).

უაღესად დიდია ბატონ ჯემშიდ გიუნაშვილის, როგორც დიპლომატის წვლილი ირან-საქართველოს კულტურულ-სამეცნიერო ურთიერთობათა განვითარებაში. ამ ორი ქვეყნის მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის ისტორიაში საეტაპო მოვლენად უნდა ჩაითვალოს „ვეფხისტყაოსნის“ სისტემური კვლევისა და პოემის სრული ტექსტის სპარსული პროზაული თარგმანის პირველი გამოცემა.

დავუბრუნდეთ განსახილველ კრებულს „შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ ირანში“. მოგვაქვს კრებულის ავტორებისა და მასალების ჩამონათვალი:

- საიდ ნაფისი, „სპარსული ლიტერატურა საქართველოში“;
- ჰამზე სარდადვარი (თაღებზადე), „ვეფხისტყაოსანი“;
- როინ მეტრეველი, „საქართველოს საზოგადოებრივი და კულტურული ცხოვრება XI-XII საუკუნეებში“;
- ალექსანდრე ბარამიძე, „შოთა რუსთაველი“;

- დავით კობიძე, „რუსთაველი და სპარსული ლიტერატურა“;
- ჰამიდ ზარინქუბი, „ვეფხისტყაოსანი“;
- მორთეზა ფათემი, „განმარტება „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ“;
- ფარშიდ დელშადი, „ვეფხისტყაოსანი“ – შოთა რუსთაველის შედევი“;
- მაჰმუდ ებადიანი, „ვეფხისტყაოსანი“ და საქართველოს კულტურისა და ლიტერატურის ოქროს ხანა“;
- მოჯალაღედინ ქაზაზი, „ზოგი რამ შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ“;
- ვენერა ურუშაძე, „ვეფხისტყაოსნის“ ინგლისურ ენაზე მთარგმნელის წინასიტყვაობა“;
- დევიდ ლანგი, „ვეფხისტყაოსნის ინგლისური თარგმანის წინასიტყვაობა“;
- გურამ ჩიქოვანი და ნიზარ ხალილი, „ვეფხისტყაოსნის“ არაბული თარგმანის წინასიტყვაობა“;
- მაგალი თოდუა, „ვეფხისტყაოსანი“ – იუსეფ ფურისეული თარგმანის წინასიტყვაობა“;
- მოჰამად ქაზემ იუსეფ ფური, „რამდენიმე სიტყვა მკითხველს“;
- ახთარ რასული, „რუსთაველი“;
- ბაბაქ როშნუზადე, „ვეფხისტყაოსანი“;
- სეიდ ჰოსეინ ფათემი, ფაეზე არაბი იუსეფ აბადი, „შოთა რუსთაველის პოემის მორფოლოგია“;
- ფაეზე არაბი იუსეფ აბადი, სეიედ ჯავად-მორთეზაი, სეიედ ჯამალ ვაზირი მაჰზუბი, „ნიზამის „ხოსრო და შირინის“ და შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ შედარებითი შესწავლა“;
- მაჰვამ ვაჰედდუსთი, „განსაცდელების დაძლევის სიმბოლიკა „ვეფხისტყაოსანში“;
- ჯემშიდ გიუნაშვილი, „ზოგი რამ რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ“.

ჩვენ მხოლოდ ავტორთა და მათი წერილების სათაურების ნუსხით შემოვიფარგლეთ, თუმცა გვინდა მკითხველის ყურადღება ერთ მათგანს მივაპყროთ. ეს არის გამოკვლევა „ნიზამის „ხოსრო და შირინის“ და შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ შედარებითი შესწავლა“.

როგორც ცნობილია, ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნემდე სასულიერო იყო, საერო მწერლობა კი მეთორმეტე საუკუნიდან იღებს სათავეს და მისი გვირგვინია „ვეფხისტყაოსანი“. ქართული საერო მწერლობის აღზევებაზე მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდა (ადრე)-კლასიკურ სპარსულ ლიტერატურას.

ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობების შედარებითი კვლევა საქართველოში საუკუნეზე მეტია, რაც მიმდინარეობს, ხოლო ირანში ახლა ისახება. ამ ფონზე ირანელი ავტორების ასეთი ნაშრომის გამოქვეყნება მისასალმებელია.

მიუხედავად იმისა, რომ „ესე ამბავი სპარსული“ რეალურად არ არსებობს, ზოგიერთისთვის მაინც არ კარგავს აქტუალობას სპარსულ სამყაროში მისი ძიების სურვილი და დღემდე არსებობს მცდარი თვალ-

საზრისი, რომ პოემა რუსთაველმა თარგმნა სპარსულიდან ქართულად. მიზეზი ამ აზრისა, უპირველეს ყოვლისა, ტერმინ „თარგმანის“ შინაარსის გაგებაში უნდა ვეძიოთ, რადგან ეს ტერმინი რუსთაველის დროს ნიშნავდა: „განმარტებას“, „ინტერპრეტაციას“, „გაგებას“ და არა თარგმნას დღევანდელი გაგებით.

ტერმინოლოგიურმა პრობლემამ იქამდე მიიყვანა ერთი თანამედროვე მკვლევარი ფ. კურცვაილი, რომ რუსთაველი მთარგმნელად გამოაცხადა და არა პოეტად, რასაც ჩვენ არგუმენტირებულად ვუპასუხეთ (დაინტერესებულ პირს შეუძლია ფ. კურცვაილის სტატია: „რუსთაველი იყო დიდი მთარგმნელი და არა პოეტი“ და ჩვენი პასუხი: „წერილი ჟურნალ „ქარავანის“ რედაქციას“ იხილოს რუსულენოვანი ელექტრონული ჟურნალის „ქარავანის“, 2017 წ-ის 50-ე და 51-ე ნომრებში).

ირანში რუსთაველისადმი ინტერესი მეოცე საუკუნის ოცდაათიანი წლებიდან იწყება, რაც უკავშირდება იური მარის, ვლადიმერ ფუთურიძის, საიდ ნაფისისა და ჰამზე სარდადვარის სახელებს.

1934 წელს, ფირდოუსის 100 წლის იუბილესთან დაკავშირებით, თბილისში ჩამოსული იყო ირანელი მეცნიერი, პროფესორ ჰამზე სარდადვარი, რომელსაც შეხვდნენ ირანისტები იური მარი და ვლადიმერ ფუთურიძე. ბატონმა ვლადიმერ ფუთურიძემ პროფესორ სარდადვარს გადასცა „ვეფხისტყაოსნის“ მოკლე შინაარსის შემცველი ტექსტი, რათა მას სპარსულ ლიტერატურაში მსგავსი რამ დაეძებნა, მაგრამ ასეთი რამ იქ არ აღმოჩნდა.

დღეისათვის რუსთაველის პოემა („ესე ამბავი სპარსული“...) სპარსულად ნათარგმანები გავიდა არა მარტო ირანში, არამედ მთელ სპარსულენოვან სამყაროში.

ჯემშიდ და ელენე გიუნაშვილების მიერ შედგენილი წიგნი „შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ ირანში“ ხელს შეუწყობს როგორც „ვეფხისტყაოსნის“, ისე, ზოგადად, ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობების პრობლემატიკის სამომავლო სიღრმისეულ კვლევას.*

* 2019 წლის მაისში მეშვედის უნივერსიტეტში გამართულ საერთაშორისო ფორუმზე, „შაჰ-ნამე აბრეშუმის გზაზე“, რომელშიც მონაწილეობდნენ ირანელი და ასევე მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის წამყვანი აღმოსავლეთმცოდნე-ირანისტები, მრავალმხრივ თემათა შორის წარმოდგენილი იყო მოხსენება „ვეფხისტყაოსანი ირანში“ (მოხსენებელი – ელენე გიუნაშვილი). აქვე შედგა გამოცემული კრებულის პრეზენტაცია.

ნინო სამსონია

ოთარ გაბუნია, შუამდინარული წარღვნის მითი, თბილისი, 2019, გამომცემლობა „ლოგოსი“, 357 გვ.

ოთარ გაბუნიას ნიგნი „შუამდინარული წარღვნის მითი“, წარღვნის მითის ბიბლიური ვერსიის შუამდინარული წყაროების კვლევას ეძღვნება.

ნაშრომის შესავალში გაანალიზებულია შუამდინარული ლიტერატურული ტრადიცია ბიბლიურ პარალელებთან მიმართებაში არსებულ წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით. ოთარ გაბუნია საინტერესო დაკვირვებას გვთავაზობს, აღნიშნავს, რომ მსგავსად საბერძნეთის მიერ დაპყრობილი რომაელებისა, რომლებიც კულტურული თვალსაზრისით პოლიტიკურად დამორჩილებული ქვეყნის გავლენის ქვეშ მოექცნენ, ისევე აქადელებიც ინტელექტუალურად უფრო მაღლა მდგომი შუმერული გავლენის ქვეშ მოექცნენ. ძველი ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებმა სწორედ შუმერულიდან გადაიღეს დამწერლობა. შესაბამისად, ლიტერატურული სისხლი ბიბლიაში სავარაუდოდ უშუალოდ პირველწყაროდან არ შეჭრილა, არამედ ძველი აღმოსავლეთის სხვა ხალხების – აქადელების, ხურიტების, ხეთების ლიტერატურიდანაც.

ოთარ გაბუნიას ნიგნში *შუამდინარული წარღვნის მითი*¹ გამოკვეთილია შუმერული ტრადიცია, რაც ბაბილონური მწერლობის გავლით აისახა ბიბლიურ წერილობით წყაროებში. განხილულია ბიბლიის ის საკითხები, სადაც შუამდინარული გავლენები იკვეთება: სამყაროს შექმნა, ადამიანის შექმნა და შექმნის მეთოდი (ჯერ ჩანაფიქრი, შემდეგ შექმნა), სამოთხე, წარღვნა და ა.შ. შუამდინარული ტრადიციის უხუცესები, რომლის გამოძახილსაც ავტორი ბიბლიურ პატრიარქებში ხედავს, ერთობ მნიშვნელოვანი ინოვაციაა სამეცნიერო მიმოქცევაში. აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ *შუმერულ ეპოსებში*, რომლებიც ურუქის მეფე გილგამეშის წინაპრებს დაუწერიათ, უხუცესების მეტაფორად სწორედ *წარღვნამდელი მამები* ფიქსირდება.

ნაშრომის შესავალში ყურადღება გამახვილებულია „ბაბილონის გოდოლზე“, სადაც ო. გაბუნია ეთანხმება კრამერის მოსაზრებას, რომ ეს მოტივი შუმერული წარმოდგენებით უნდა იყოს ნასაზრდოები. სწორედ ძველი შუმერული ეპოსის „ერთ ენაზე საუბრის“ იდეა, რაც ენმერქარის ეპოსის ე.წ. *ნუდიმუდის ლოცვაში* ფიქსირდება და მშვიდობის, კოსმიური წესრიგის მეტაფორად გვევლინება.² აღსანიშნავია შუამდი-

¹ ო. გაბუნია, *შუამდინარული წარღვნის მითი*, ლოგოსი (თბილისი, 2019).

² ო. გაბუნია, *შუამდინარული წარღვნის მითი*, 22.

ნარულ ლიტერატურაში ბიბლიური იობის მოტივის დაფიქსირება, რა-ზეც ნაშრომის პირველ თავშია გამახვილებული ყურადღება. წიგნში დამონმებულია 1906 წ. გამოცემული ტექსტი ჟურნალში „A Babylonian Parallel to the Story of Job“, ტექსტი ნაკლებად ცნობილია და 150 სტრიქონს შეიცავს, სადაც მოთხრობილია ყოველგვარი სიკეთით აღვსილი კაცის ულოგიკო დაცემა. აღსანიშნავია, რომ არსებული საკითხის სამეცნიერო კვლევა შესრულებულია ფართო სპექტრით, რასაც მოწმობს სრულიად არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის ხელახალი გადამუშავება-გააზრებაზე-19 საუკუნის მიწურულიდან დღემდე. ოთარ გაბუნია იმონებს 215 სამეცნიერო ნაშრომს სხვადასხვა ევროპულ ენებზე. წიგნში ასევე მკითველი იხილავს წარღვნის მითის ყველა შუამდინარული ტექსტის ოთარ გაბუნიასეულ თარგმანს მისივე კომენტარებით, ტექსტობრივ ანალიზს. წიგნს ერთვის შუმერულ-აქადური და აქადურ-ქართული ლექსიკონები, ძველბერძნულ-ქართული ლექსიკონი. დაბოლოს შუამდინარულ წყაროთა ამსახველი ლურსმული ფირფიტები – ავტოგრაფები: შუმერის მეფეთა სია, ზიუსუდრას მითის ლურსმული ტესტის დედანი(ავტოგრაფია), ახალი შუმერული ფრაგმენტი 3514 შუამდინარული წარღვნამდელი დინასტიების შესახებ (ტექსტის ავტოგრაფია), ათრახასისის ეპოსის ლურსმული ტექსტის ავტოგრაფია (208 სტრიქონი) და ფრაგმენტული ტექსტი (გვ. 387-396), უთნაფიშთის ტექსტის ლურსმული ტექსტის ავტოგრაფია („გილგამეშიანი“, XI დაფა 8-204 სტრიქონი).

ლურსმული ტესტების თარგმანი ზემოთ ჩამოთვლილი დანართებიდანაა შესრულებული, რაც ოთარ გაბუნიას წიგნის უმთავრესი ღირსებაა და უფლება აძლევს ადგილი იქონიოს საერთაშორისო სამეცნიერო მიმოქცევაში.

აღსანიშნავია, რომ ბიბლიური იობის შუამდინარული პარალელი-სათვის, ოთარ გაბუნიას მოძიებული და დამუშავებული აქვს ყურადღების მიღმა დარჩენილი შუმერული ტექსტი. შუმერულ მწერლობაში, ანალოგიური მოტივი – ულოგიკო სასჯელი ასევე ქ. ურის, ნანნას ტაძრის ჰიმნებში ფიქსირდება, კერძოდ ჰიმნში IN-NIN-ŠA-GUR₄-RA. რაც ქალღმერთ ინანას შეუცნობელ ხასიათს მიეწერება და წუთისოფლის სიმუხთლის მეტაფორადაც შეიძლება მოვიზაროთ.

ნაშრომში მეცნიერულ დონეზეა წარმოდგენილი შუამდინარული ლიტერატურის და არსებული ბიბლიური პარალელების ეტაპობრივი კვლევა-ძიება:

1. შუამდინარული წარღვნის მითების თარგმანი ისტორიულ-ფილოლოგიური კომენტარებით;

2. ბიბლიური წარღვნის მითის სტრუქტურა და წყაროები;

3. გამოყენებულია კომპარატივისტული მეთოდი, რის საფუძველზეც მოძიებულია კავშირები შუამდინარულ და ბიბლიურ ნარატივებს შორის წარღვნის მითთან მიმართებაში;

ნაშრომის II თავში წარმოდგენილია: *შუმერის მეფეთა სია* თარგმანითა და კომენტარებით; *ზიუსუდრას მითი*, თარგმანითა და კომენტარებით, სადაც განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს 88-ე და 89-ე სტრიქონების ოთარ გაბუნიასეული ინტერპრეტაცია:

88. მაშინ, როდესაც სამეფო გვირგვინი ციდან ჩამოვიდა

89. როდესაც დიდებული სამეფო გვირგვინი და ტახტი ციდან ჩამოვიდა¹.

ტექსტის ამგვარ თარგმანს, ოთარ გაბუნია შემდეგნაირედ ხსნის:

Nam-lugal – ტექსტში დგას ნათესაობით ბრუნვაში და ამიტომაც აღდება *men* – „გვირგვინი“. რაც მითოლოგიურადაც გამართლებულია და შესანიშნავად შეესაბამება სამეფო გვირგვინის, როგორც ცისა და მიწის მაკავშირებლის რელიგიურ კონტექსტს.

ოთარ გაბუნია ყურადღებას ამახვილებს 207-ე სტრიქონზე, სადაც ზიუსუდრამ სარკმელი ან ფანჯარა (*ab-bur2*) კი არ გააღო, არამედ გახვრიტა სიტყვის მნიშვნელობიდან გამომდინარე. ამ შემთხვევაში, ოთარი დამოუკიდებლად უახლოვდება „აფსუს მსგავსად გადახურვის“ სიზუსტეს, რაც გულისხმობს რომ ხომალდს ზემოდან ერთი ხვრელი უნდა ჰქონოდა, როგორც სამყაროს მიწისქვეშს ოკეანის აპსუს (ენუმა ელიში მიხედვით, იხ. იქვე III ფირფიტის 29-ე სტრიქონი).

* * *

წიგნის მომდევნო თავებში ვკითხულობთ *ათრახასის მითის* ოთარისეულ თარგმანს, შემდეგ *უთნაფიშთის მითს* და ბოლოს *ქსისურთოსის მითს*, რომელიც ძველბერძნულმა ტრადიციამ შემოგვინახა, როგორც შუამდინარული ტრადიციის მეშვეობით

ზემოთხსენებული, წარღვნის მითების შესწავლის საფუძველზე: ზიუსუდრასა და ათრახასის წარღვნის ვერსიები, ორივე შესაქმისა და წარღვნის მითების განუყრელი კავშირის მაჩვენებელია. შესაქმის მითი, წარღვნის მითის განუყოფელ ნაწილად ქცეულა შესწავლის სახით, რასაც მოგვიანებით ზედმიწევნით იზიარებს ბიბლიური ტრადიცია. ანალოგიური სურათი გვაქვს ქ. ურუქის ეპიკური ჟანრის ლიტერატურულ ტექსტებშიც, სადაც ყოველი ტექსტის პროლოგს შესაქმის მითი წარმოადგენს².

წიგნის შემდეგ ქვეთავში (2.4) უთნაფიშთის მითის თარგმანსა და კომენტარებს ვკითხულობთ. იქვე წარმოდგენილია ტექსტის ტრანსლიტერაცია, თარგმანი და ლურსმული ტექსტის დეტალური ანალიზი. კვლევის სიახლედ გვევლინება იმ მითის ადგილმდებარეობის დადგენა, სადაც წარღვნის გმირის კიდობანი უნდა შეჩერებულიყო. *უთნაფიშთის*

¹ ო. გაბუნია, *შუამდინარული წარღვნის მითი*, 39.

² ნ. სამსონია, *შუმერული პოეზია*, გამომცემლობა უნივერსალი (თბილისი, 2012).

მითის 21-186 სტრიქონებში ენობრივი დამთხვევებია დაფიქსირებულიათრახასისის მითის ტექსტთან¹.

ოთარ გაბუნია ნიცირის მითის ე. ჯორჯისეულ ახლებული ნაკითხვის „nim-us“ ემხრობა, რაც წიგნში ეტაპობრივი სამეცნიერო კვლევის საფუძველზეა წარმოდგენილი.

ალსანიშნავის ოთარ გაბუნია კვლევა საზომი ერთეულის *šar-ის* გამოთვლაში. ლურსმული ტექსტის საფუძველზე ო. გაბუნია აღადგენს, თუ რამდენ კუბურ მეტრს გულისხმობდა უთნაფიში.

117-ე სტრიქონში: „კიოდა იშთარი მშობიარესავით“² მიაჩნია გადამწერის შეცდომად და თვლის, რომიშთარი მოხსენიებულია ქალღვთაება ნინტუ-ს ნაცვლად, რაც მომავალი კვლევების საქმეა, თუმცა ამ ჰიპოთეზას, ნაშრომში წარმოდგენილი კვლევის საფუძველზე, სამეცნიერო მიმოქცევაში არსებობის უფლება აქვს.

ქსისუთროსის მითის ბერძნულენოვანი ვარიანტში, რომელიც ელინისტური პერიოდის ბაბილონელ ქურუმს ეკუთვნის, მოცემულია ბეროსოსის თხზულების *ბაბილონიკა* სამტომეულიდან ამოღებული წარღვის ეპიზოდი.

ბეროსოსის ნაშრომი დღეისათვის დაკარგულად ითვლება, ტექსტი აუღია IX საუკუნის ბიზანტიელ ავტორს გიორგი სინკელოსს. სინკელოსისეული წარღვის მითის ბერძნულენოვანი ტექსტი 1958 წელს გამოაქვეყნა გერმანელმა მკვლევარმა ფელიქს იაკობიმ. ოთარ გაბუნია თავის ნაშრომში წარმოგვიდგენს ტექსტის ანალიზი და ტრანსკრიფცია. აქ ადამიანის თესლის გადამრჩენად ქსისუთროსი მოიხსენიება.

ბეროსოსისეული ცნობა დაცული ყოფილა ევსები კესარიელის ნაშრომში *ქრონიკა*, ო. გაბუნია დეტალურად განიხილავს ევსებიოსის ბერძნულენოვანი ტექსტსაც.

შუამდინარული წარღვის მითის დასკვნით ნაწილში წარმოდგენილია გამოკვლევები და ტექსტობრივიანალიზი ძველ აღთქმასთან მიმართებაში. შუმერის *მეფეთა სია* განხილულია დაბადებასთან მიმართებაში. ოთარ გაბუნია ენობრივი ანალიზის საფუძველზე ახერხებს აღადგინოს არსებული ტექსტის სტრუქტურა. შუმერულ-აქდურიენების ბრწყინვალე ცოდნა, საშუალებას აძლევს გაარჩიოს ტექსტის წარღვნამდელი და წარღვის შემდგომი ეპიზოდების სხვადასხვა ენა გრამატიკული კატეგორიების მიხედვით და დაადგინოს საბოლოო ვერსიის დუფსარის-გადამწერის არაკომპეტენტურობა გრამატიკულ ფორმებში.

ავტორს შესანიშნავად აქვს გააზრებული *ზიუსუდრას მითიც*. წიგნში წარმოდგენილია შუამდინარეთის ისტორიულ მოვლენებზე დაფუძნებული, დიდი ასირიოლოგის, იაკობსენის მოსაზრებებიც, რასაც ოთარ გაბუნია არ იზიარებს.

¹ ო. გაბუნია, *შუამდინარული წარღვის მითი*, 92-94.

² იქვე, 103.

დაბოლოს, ნიგნის IV თავში განხილულია ბიბლიური წარღვნის მითი, დაბადების 6-8 თავი და წყაროები, რაც ნაშრომის შემაჯამებელი ნაწილია, სადაც წარმოდგენილია კომპარატივისტული კვლევა კომენტარებით. ოთარ გაბუნია აზუსტებს ტერმინურარტუს სემანტიკას, ასავე გვთავაზობს მის გვიანდელ ებრაულ და ელინურ ფორმებს.

ოთარ გაბუნიას სამეცნიერო კვლევის მთავარი ინოვაცია წარღვნის გმირის კიდობნის ადგილმდებარეობის საკითხის გადაწყვეტაა.

ნიგნში წარმოდგენილი ღრმა კვლევის საფუძველზე, ავტორს თავად მივყავართსნორ დასკვნამდე. ოთარ გაბუნიას სამეცნიერო ალლო გვიჩვენებს, რომბეროსოსის ვერსია გარკვეულ კავშირშია ბიბლიურ გადმოცემასთან. მთა, სადაც კიდობანი გაჩერდა დასახელებულია ქურთისტანის ქედია, რაც ძველი ურარტუს ტერიტორიაზე მდებარეობდა. ამ შემთხვევაში ეყრდნობა შპაიზერის ნაშრომს, რომელიც გამოცემულია 1926 წელს, სადაც დაფიქსირებულია, რომ *გილგამეშის ეპოსშიეპოსში* მოხსენიებული მთა უნდა იყოს პირ-ომარ-გუდრუნი, საიდანაც იშლება არაჩვეულებრივი ხედი, განსაკუთრებით სამხრეთ შუამდინარეთზე. *ნიმუშის* მთა მოხსენიებულია აშურბანიპალ II-ის ანალებშიც.

პირ ომარ გუდრუნი ძველი შურუფაქიდან დაშორებულია 450 კილომეტრით. შპაიზერის კვლევა გამოქვეყნებულია 1926 წელს, როდესაც *ნიმუში* იკითხებოდა, როგორც *ნიციირიდა* შპაიზერის მოსაზრება, უთნაფიშთის ხომალდის ადგილთან დაკავშირებით არ იყო გაზიარებული.

დღესდღეობით ე. ჯორჯის უკანასკნელმა კვლევებმა, სადაც მან მარცვლის მეორე მნიშვნელობა პირველით შეცვალა, შპაიზერის მოსაზრებაც გამართლდა. აღსანიშნავია, რომ თანამედროვეობის დიდი ასირიოლოგის, ენდრიუ ჯორჯის აზრამდე, რომელიც დღესდღეობით გაბატონებულია სამეცნიერო მიმოქცევაში, ოთარ გაბუნია საკუთარმა კვლევამ მიიყვანა, რაც ნიგნში შესანიშნავადაა წარმოდგენილი.

ოთარ გაბუნია ნაშრომში წარმოგვიდგენს არსებული წყაროების – ლურსმული ტექსტების მისეულ ინტერპრეტაციებს, რაც მკვლევარს აძლევს უფლებას დაეთანხმოს ან არ დაეთანხმოს სამეცნიერო მიმოქცევაში გაბატონებულ მოსაზრებებს.

მიზნის მიღწევა ოთარს შუმერული და აქადური ენების ბრწყინვალე ცოდნამ შეაძლებინა, როგორც თავის დროზე მიხაკო წერეთელს, რომელსაც მისი ღირსეული მემკვიდრე, ოთარ გაბუნია, ამ ნიგნს უძენის.

შუამდინარული წარღვნის მითი თანამედროვე ქართული მეცნიერების დიდი შენაძენია. სასურველია, რომ იგი ევროპულ ენებზე ახლო მომავალში ითარგმნოს, რათა ოთარ გაბუნიას მიერ ჩატარებულ ურთულესი კვლევა-ძიებათა შედეგები ჩვენი უცხოელი კოლეგებისათვისაც გახდეს ხელმისაწვდომი.

გამოცემაზე მუშაობდნენ ნათია დვალი და
ნინო ებრალიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის გამომცემლობა

0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 14
14 Ilia Tchavtchavadze Avenue, Tbilisi 0179
Tel: +995 (32) 2250484, # 6284; #6278
www.press.tsu.edu.ge

